KESKÄEG

J. V. AGIBALOVA, G. M. DONSKOI

VI kl.

TÄHTSAMAD

SÜNDMUSED

KESKAJAL

TÄHTSAMAD

SÜNDMUSED

KESKAJAL

A-71357

J. V. AGIBALOVA, G. M. DONSKOI

KESKAEG

ÕPIK VI KLASSILE

6., ÜMBERTÖÖTATUD TRÜKK

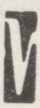

KIRJASTUS «VALGUS» • TALLINN 1970

9(T)1
A 25

Originaali tiitel:

Е. В. Агибалова, Г. М. Донской
История средних веков
Учебник для 6 класса
Издательство «Просвещение», Москва, 1970

Kunstiliselt kujundanud *A. Säde* ja *T. Aru*

Vene keelest tõlkinud *E. Orgmäe*

Värsid tõlkinud *V. Villandi*

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
229428

SISUKORD.

Sissejuhatus. Millest jutustab keskaja ajalugu 7
Kuidas kasutada õpikut 8

I. FEODAALKORRA TEKKIMINE.

I peatükk. **Lääne- ja Kesk-Euroopa V—X sajandil.**

§ 1. Germaanlaste tegevusalad ja ühiskondlik kord V sajandil meie ajaarvamise järgi 9
§ 2. Riigi tekkimine frankidel 14
§ 3. Suurmaavalduste kasv ja talupoegade pärisorjastamine 19
§ 4. Frangi riigi tekkimine 23
§ 5. Feodaalmõis IX—X sajandil 27
§ 6. Talupoegade eluolu. Naturaalmajandus 31
§ 7. Feodaalide eluolu 34
§ 8. Lääne-Euroopa feodaalne killustatus 39
§ 9. Slaavlaste tegevusalad ja ühiskondlik kord VI—X sajandil . . . 43
§ 10. Slaavlaste võitlus saksa feodaalidega ja slaavi riikide tekkimine 47
I peatüki kokkuvõte 50

II peatükk. **Bütsantsi keisririik VII—XI sajandil.**

§ 11. Slaavlaste sissetung ja feodaalkorra tekkimine 52
§ 12. Bütsantsi kultuur 56

III peatükk. **Araablased VII—XI sajandil.**

§ 13. Araabia hõimude ühendamise algus 62
§ 14. Araabia kalifaat ja selle lagunemine 65
§ 15. Kalifaadi maade kultuur 68
I jao kokkuvõte 72

II. FEODAALKORRA ARENEMINE.

IV peatükk. **Käsitöö ja kaubanduse arenemine. Lääne-Euroopa linnade kasv**

§ 16. Linnade tekkimine 74
§ 17. Käsitöö keskaegses linnas 78
§ 18. Linnade võitlus feodaalide vastu. Linnaelanike eluolu 81
§ 19. Kaubanduse arenemine 85

V peatükk. **Ristiusu kirik XI—XIII sajandil. Ristisõjad.**

§ 20. Katoliku kiriku võim Lääne-Euroopas 89
§ 21. Katoliku kiriku võitlus ketserite vastu 93
§ 22. Esimene ristisõda 96
§ 23. Järgmised ristisõjad ja nende tagajärjed 99

VI peatükk. **Tsentraliseeritud riikide tekkimine Lääne-Euroopas.**

§ 24. Prantsusmaa ühendamise algus 104
§ 25. Saja-aastase sõja algus. Žakerii 107
§ 26. Prantsuse rahva võitlus vallutajate vastu. Jeanne d'Arc 113
§ 27. Prantsusmaa lõplik ühendamine XV sajandi lõpul 118
§ 28. Tsentraliseeritud riigi kujunemise algus Inglismaal 122
§ 29. Inglise talupoegade ülestõus Wat Tyleri juhtimisel 127
§ 30. Kuningavõimu tugevnemine Inglismaal XV sajandi lõpul . . . 131
VI peatüki kokkuvõte 133

VII peatükk. **Üldrahvalik võitlus Tšehhimaal võõramaise ülevõimu ja katoliku kiriku vastu. Talurahvasõda.**

§ 31. Rahva rahulolematuse kasv Tšehhimaal XII—XIV sajandil . . . 136
§ 32. Üldrahvaliku vabadusliikumise algus 139
§ 33. Hussiitide sõjad 145

VIII peatükk. **Osmani impeerium ja rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu.**

§ 34. Balkani poolsaare vallutamine türklaste poolt 150
§ 35. Osmani impeeriumi tekkimine. Alistatud rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu 154

IX peatükk. **Lääne-Euroopa kultuur XI—XV sajandil.**

§ 36. Haridus ja teadus keskajal 157
§ 37. Euroopa kunst ja kirjandus keskajal 161

X peatükk. **Hiina keskajal.**

§ 38. Feodaalkord Hiinas. Võitlus mongolite vallutuste vastu 169
§ 39. Hiina majandus ja kultuur 172

XI peatükk. **India keskajal.**

§ 40. Feodaalkord Indias 177
§ 41. Majanduse ja kultuuri arenemine 179
II jao kokkuvõte 183

III. FEODALISMI LAGUNEMISE ALGUS JA KAPITALISTLIKE SUHETE TEKKIMINE.

XII peatükk. **Geograafilised avastused XV sajandi lõpul — XVI sajandi alguses. Asumaade vallutamine.**

§ 42. Tehnika arenemine XV—XVI sajandil 185
§ 43. Indiasse viiva meretee avastamine 190
§ 44. Ameerika XV sajandil. Ameerika avastamine Kolumbuse poolt . . 194

§ 45. Eurooplaste koloniaalvallutused Ameerikas 199
XII peatüki kokkuvõte 203

XIII peatükk. **Inglismaa kapitalistliku arenemise algus XV sajandil.**

§ 46. Kapitalistliku tööstuse arenemine 205
§ 47. Tarastamine ja selle tagajärjed 209
§ 48. Merekaubandus ja võitlus asumaade pärast 212

XIV peatükk. **Absoluutne monarhia Prantsusmaal.**

§ 49. Kodanlus, talupojad ja aadlikud 217
§ 50. Absoluutse monarhia tekkimine 221
XIII ja XIV peatüki kokkuvõte 226

XV peatükk. **Reformatsioon Euroopas. Talurahvasõda Saksamaal.**

§ 51. Saksamaa enne reformatsiooni 228
§ 52. Reformatsiooni algus Saksamaal 231
§ 53. Talurahvasõda Saksamaal 235
§ 54. Reformatsiooni levimine Euroopas ja katoliku kiriku võitlus reformatsiooni vastu 239

XVI peatükk. **Madalmaade kodanlik revolutsioon.**

§ 55. Madalmaad feodaalse Hispaania võimu all. Revolutsiooni algus . . 245
§ 56. Kodanliku revolutsiooni võit Madalmaade põhjaosas 249

XVII peatükk. **Euroopa kultuur XV sajandi lõpul — XVII sajandi esimesel poolel.**

§ 57. Renessansi tekkimine 254
§ 58. Kunsti õitseng Itaalias 258
§ 59. Lääne-Euroopa väljapaistvad kirjanikud-humanistid 263
§ 60. Võitlus teaduse ja kiriku vahel 267
III jao kokkuvõte 271
Keskaja kokkuvõtlik kordamine 273
Uued sõnad 277
Nimede ligikaudne häälduse 279
LISA. Värviliste kaartide album.

MILLEST JUTUSTAB KESKAJA AJALUGU.

Sündmusrikas ja tormiline V sajand lähenes lõpule. Orjade ja koloonide ülestõusudest nõrgestatud Lääne-Rooma riik langes 476. aastal «barbarite» purustavate hoopide all. Orjus, mis oli takistanud majanduse ja kultuuri arenemist, varises kokku.

Sellega lõppes vanaaeg. Algas ***keskaeg*** — 12 sajandi ajalugu, nende sajandite ajalugu, mis eraldavad vanaaja lõppu uusaja algusest. Vaadake aja joont (joon. 1) ja te näete, kus asub keskaeg ajaloos.

V klassis vanaaega õppides te saite teada, kuidas elasid inimesed ürgkogukondliku ja orjandusliku korra ajal. Keskajal oli suurem osa rahvaid juba asendanud orjandusliku korra ***feodaalkorraga.*** Te õpite, kuidas tekkis feodaalkord, missugused on tema peamised tunnused, mispärast ta hakkas keskaja lõpul langema.

Te saate teada, kuidas rahvahulgad keskajal elasid ja töötasid, kuidas nad võitlesid vabaduse ning parema elu eest. Keskaja ajalugu tutvustab teile rahvaülestõusude juhte ja vabadussõdade kangelasi. Selle õpiku lehekülgedel räägitakse teile julgetest meresõitjatest, kes läksid kaugetele reisidele ja tundmatutele maadele, räägitakse silmapaistvate teadlaste mõtetest ja tegudest, suurtest kunstimeistritest, kelle teosed vaimustavad tänapäevalgi kogu inimkonda.

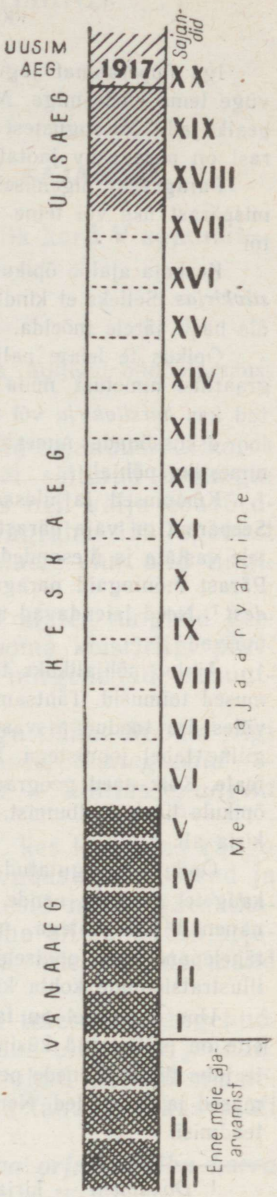

Joon. 1. Aja joon.

KUIDAS KASUTADA ÕPIKUT.

Iga õpperaamat jaguneb osadeks. Vaadake selle õpiku sisukorda ja tutvuge tema süsteemiga. Mitu jagu on selles raamatus ja missugused on nende pealkirjad? Missugustest osadest koosneb iga jagu? Tuletage meelde, mispärast on paragrahv jaotatud osadeks ja kuidas neid nimetatakse.

Paragrahvi lugemisel ärge piirduge selle sisu meelespidamisega. Mõtelge, mispärast üks või teine sündmus toimus ning missuguseid tagajärgi ta kaasa tõi.

Keskaja ajaloo õpikus on järeldused trükitud *kursiivkirjas* või ***rasvases kursiivkirjas.*** Selleks et kindlaks teha, mis on paragrahvis peamine, tuleb järelduste üle hästi järele mõelda, püüda need endale selgeks teha.

Õpikus te leiate palju uusi oskussõnu, ajalooliste isikute nimesid ja geograafilisi nimetusi, mida te seni ei tundnud; nende esiletõstmiseks on kasutatud kas *kursiivkirja* või **rasvast kirja.** Raamatu lõppu on paigutatud uute ajaloo oskussõnade nimestik; õppige seda kasutama, kontrollige ennast selle nimestiku põhjal.

Küsimused ja ülesanded õpetavad teid õpiku teksti üle järele mõtlema. Seepärast on vaja pärast paragrahvi läbilugemist selle kohta esitatud küsimustele vastata ja ülesanded lahendada. Raskemad küsimused on märgitud tärniga. Pärast mõningaid paragrahve tuuakse ära katkendeid ajaloolistest *dokumentidest*[1]. Need laiendavad teie teadmisi ja aitavad ette kujutada, mida ajaloolased uurivad.

Ajaloo põhjalikuks tundmaõppimiseks on tarvis teada, millal ja kus sündmused toimusid. Tähtsamad aastaarvud, mis tuleb meeles pidada, on paragrahvides ära toodud rasvase kirjaga. Õpiku kaane sisekülgedel paikneb kronoloogiline tabel joonistega. Selle tabeli põhjal võite kontrollida, kas te aastaarve teate. Kõik uued geograafilised nimetused leiate teksti paigutatud kaartidelt ja õpikule lisatud albumist. Vastava kaardi number on märgitud paragrahvi pealkirja all.

Õpikusse paigutatud jooniste abil saate endale luua pildi inimeste elust noil kaugetel aegadel: nende tööriistad olid ju teistsugused, nende elumajad ei sarnanenud praegustega, nad kandsid teistsuguseid riideid. Sellepärast vaadake tähelepanelikult jooniseid, lugege nende allkirju ja täitke kõik ülesanded, mis illustratsioonide kohta käivad.

Uue õppimisel on tarvis pidevalt korrata läbivõetut. Paljude paragrahvide ette on paigutatud küsimused, mis aitavad uue õppetunniga siduda seda, mida te juba teate. Mõnede peatükkide ja iga jao lõpus on kokkuvõtted, tabelid, küsimused ja ülesanded. Nende abil te kordate põhilist, laiendate ja süvendate oma teadmisi.

---

[1] *Dokument* — kirjalik allikas.

I. FEODAALKORRA TEKKIMINE.

I PEATÜKK.

LÄÄNE- JA KESK-EUROOPA V—X SAJANDIL.

§ 1. Germaanlaste tegevusalad ja ühiskondlik kord V sajandil meie ajaarvamise järgi.

(Kaart nr. 1.)

Tuletage meelde, mida te õppisite V klassis. Millised olid orjandusliku korra languse ja hukkumise põhjused?

Kui vanaajal kreeklased ja roomlased elasid orjandusliku korra tingimustes, siis germaanlastel oli ikka veel säilinud ürgkogukondlik kord. Kuid keskaja alguseks kujunes neil välja ebavõrdsus ja hakkasid tekkima klassid. Pärast paragrahvi läbilugemist selgitage, millest need muudatused germaanlaste elus olid tingitud.

1. Germaanlaste vallutused. IV sajandist alates tungisid germaani hõimud katkematu vooluna Lääne-Rooma keisririigi piiridesse. Orjanduslik riik, kes selleks ajaks oli nõrgenenud, ei suutnud «barbarite» survele vastu panna.

V sajandil asusid germaanlased elama kogu Lääne-Rooma riigi territooriumile: *vandaalid* — Põhja-Aafrikasse, *läänegoodid* — hispaaniasse, *idagoodid* — Itaaliasse, *frangid* — Galliasse, *anglid* ja *saksid* — Britanniasse.

Enamik Lääne-Rooma riigi elanikkonnast, kes kannatas ränga maksukoorma all, nägi germaanlastes oma vabastajaid. Orjad ja koloonid läksid üle vallutajate poolele, ühinesid nende väesalkadega, avasid neile linnade väravad. Rahva viha oli suunatud orjapidajate vastu: neid tapeti, kihutati minema, võeti nende maad ära.

Peaaegu kõik linnad olid purustatud või tuleroaks langenud. Käsitööle sai osaks lõplik allakäik. Kaubandus oli soiku jäänud. Sadamad ja teed olid tühjad. Linnade elanikud kolisid maale. Isegi riigi iidse pealinna Rooma väljakutel ja tänavatel kasvatati vilja ning karjatati loomi.

Germaanlaste sissetung purustas laguneva orjandusliku korra Lääne-Euroopas.

2. Germaanlaste tegevusalad. Linnad jäid veel kauaks varemetesse. Kuid põllumajandus hakkas järk-järgult taastuma ja isegi hoogsamalt arenema kui varem. Vabad germaanlased harisid maad hoolsamini kui Rooma orjad.

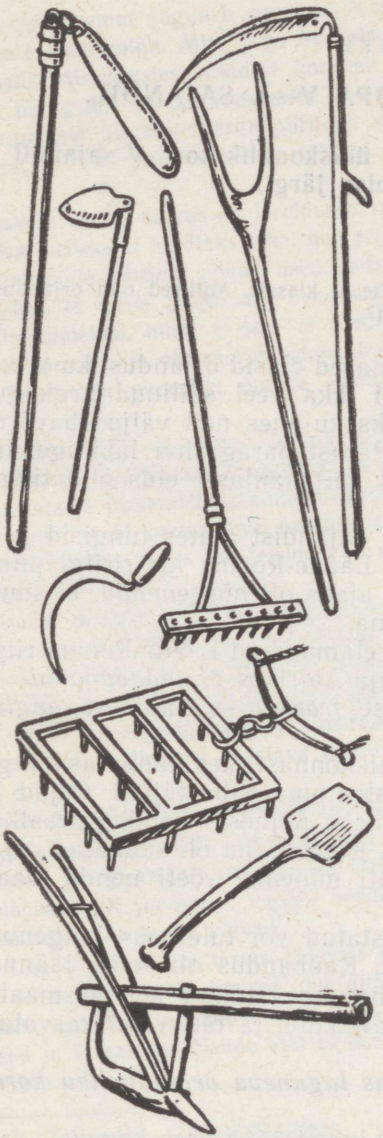

Joon. 2. Germaanlaste põllutööriistad. Oelge, missugused tööriistad on joonisel kujutatud ja millisteks töödeks need on määratud.

Germaanlaste peamiseks tegevusalaks oli põllutöö. Nad kündsid põllu väikese adraga üles ja kobestasid selle puuäkkega. Need tööriistad võtsid nad üle roomlastelt. Germaanlased kasutasid ka puust hangusid, rehasid ja labidaid; rauast tööriistu oli tol ajal vähe.

Enne asumist Lääne-Rooma keisririigi territooriumile harisid germaanlased maatükki tavaliselt nii kaua, kuni see oli välja kurnatud. 2—3 aasta pärast jätsid nad vana maa sinnapaika ja valmistasid külviks ette uue. Pärast vallutusi võtsid germaanlased roomlastelt üle *kaheväljasüsteemi* (vt. joon. 4). Põllumaa jaotasid nad kaheks osaks: üks külvati täis, teine aga jäi *kesa* alla, s. o. puhkas. Külvi alla võetud maad ja kesapõllud vaheldusid igal aastal. Üleminek kaheväljasüsteemile tõstis saaki.

Roomlaste maadel elades hakkasid germaanlased lisaks põllutööle tegelema ka aiandusega, kasvatama köögivilja ja viinamarju. Endiselt pidasid nad ka karja ja kodulindusid, käisid jahil ja püüdsid kala.

3. Naaberkogukond. Meie ajaarvamise alguses elasid germaanlased veel sugukondlike kogukondadena; sugukonnad ühinesid hõimudeks. Iga sugukond elas omaette külas. Metsade ja soode keskele ehitasid sugukonnaliikmed palkidest onne ja katsid need õlgedega. Ühiselt raiusid nad metsa ja juurisid välja kännud, et maad külviks ette valmistada. Ümberkaudne maa kuulus tervele sugukonnale.

Joon. 3. Germaanlaste küla. *Vanaaja autorite kirjelduste järgi.* Jutustage, mida on joonisel kujutatud.

Kuid paremate tööriistade kasutuselevõtmise tõttu ei olnud enam vaja, et terve sugukond hariks maad ühiselt. Atra ja äket kasutades võis üks perekond üles künda ja täis külvata maatüki, seejärel aga saada saagi, mis oli küllaldane tema ülalpidamiseks. Sellepärast läksid põllumaad üksikperekondade kasutusse. Külas elasid nüüd peale sugukonnaliikmete veel naabrid. Niisuguse küla elanikud moodustasid ***naaberkogukonna.***

Naaberkogukondadele üleminekut kiirendas germaanlaste rändamine. Kestvate sõjakäikude ajal jäid paljud sugukonnaliikmed oma sugukonnast sageli eemale. Uutes kohtades asusid nad koos elama inimestega, kes kuulusid teistesse sugukondadesse.

Naaberkogukonnas peeti maad endiselt ühisvaraks. Kuid igal perekonnal oli oma osa põllumaad — *jaosmaa.* Ta haris seda oma tööriistadega, temale kuulus ka kogutud saak. Kuid perekond ei võinud seda maatükki täiesti vabalt käsutada: seda ei tohtinud müüa, kinkida või vahetada.

Pärast saagi koristamist muudeti põllumaa ühiseks karjamaaks. Kõik küla elanikud lasksid oma loomad sinna. Selleks et saak ühel ja samal ajal valmiks, alustasid kogukondlased põllutöid üheaegselt ja külvasid maatükkidele ühesugust teravilja.

Metsad, heinamaad, kõnnumaad ja jõed olid külaelanike ühiskasutuses. Iga kogukondlane võis metsas jahti pidada ja puid

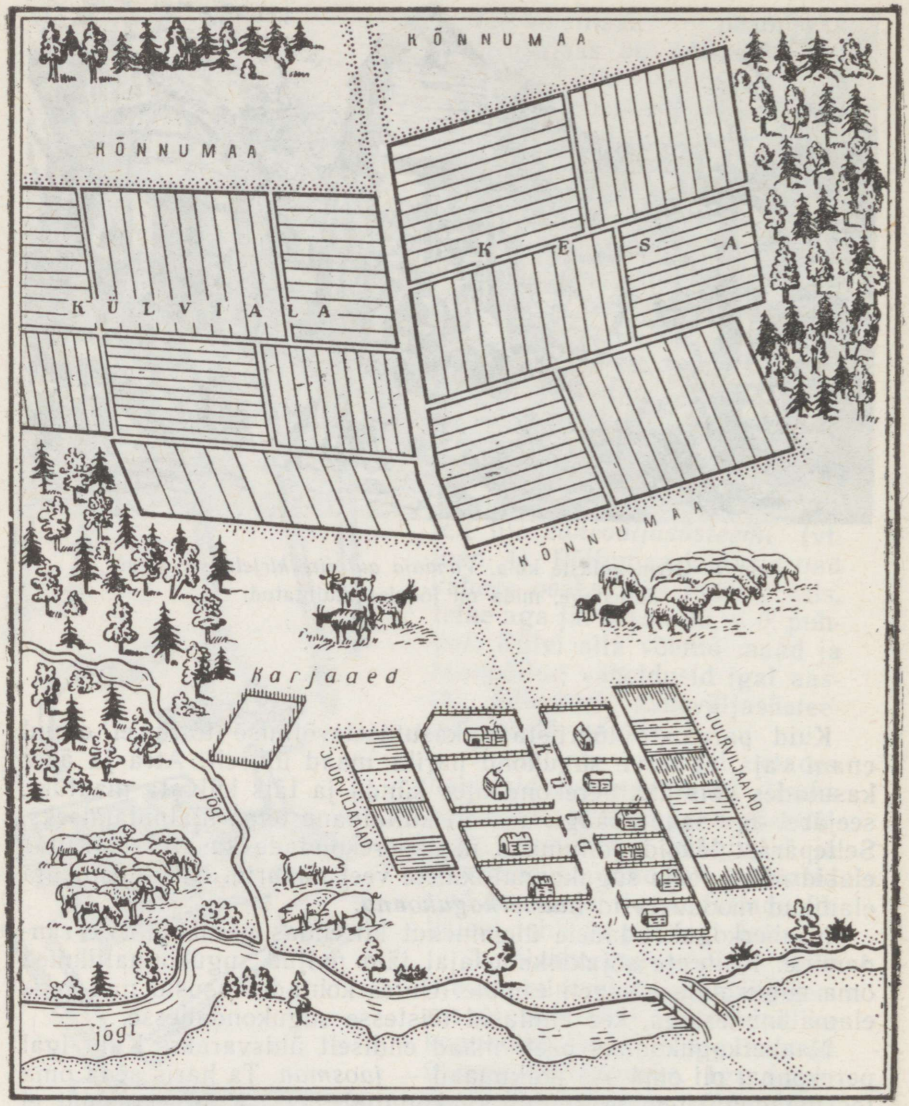

Joon. 4. Naaberkogukonna plaan.

Taluperel on kasutada köögiviljaaed ja tükk põllumaad. Kogu põllumaa on jaotatud eri kvaliteediga ribadeks. Selleks et kõigil oleks ühesuguse kvaliteediga maa, anti igale kogukondlasele maalapid eri ribadel, ja need moodustavadki tema jaosmaa. Kogukondlaste maalapid paiknevad vaheldumisi; sellist maade paiknemist nimetatakse **lapimaasüsteemiks.**

Leidke ribad, kogukondlaste jaosmaad ja ühiselt kasutatavad maad.

raiuda, heinamaal heina teha, karjamaal loomi karjatada, jõgedes ja järvedes kala püüda.

Pärast germaanlaste vallutusi moodustasid vabad talupojad-kogukondlased Lääne-Euroopa elanikkonna põhimassi.

4. Kogukondades suureneb ebavõrdsus. Germaanlaste hulgas polnud ammu enam võrdsust. Esimestel sajanditel meie ajaarvamise järgi oli neil tekkinud ülemkiht — «hõimu esimesed inimesed». Need olid vanemad, kes seisid sugukondade eesotsas ja väejuhid, kes sõjakäikude ajal hõimu juhtideks valiti. Väejuhid värbasid endale sõjameestest koosneva *kaaskonna*; nad võtsid *kaaskondlased* oma toidule, andsid neile relvi ja hobuseid. Ülikutel oli rohkem maad ja kariloomi kui hõimu lihtliikmetel. Nad said ka lõviosa sõjasaagist.

Hõimu valitses rahvakoosolek, mille kutsusid kokku vanemad. Mitme küla relvastatud mehed tulid kuuvalgel ööl suurele metsalagendikule kokku. Koosolek lahendas tähtsaid küsimusi: kuulutas sõja ja sõlmis rahu, valis juhid, arutas kogukondlaste vahel tekkinud tüliküsimusi, samuti nende üleastumisi. Rahvakoosolek mõistis kohut vanade tavade järgi, mis isad lastele pärandasid. Rahvakoosolekul võtsid sõna ainult ülikud, hõimu lihtliikmed aga kiitsid nende ettepanekud relvade tärinaga heaks või lükkasid need valjude hüüetega tagasi.

Sõjakäikude ajal Rooma keisririiki hakkas ebavõrdsus germaanlaste hulgas kiiresti suurenema. Väejuhid, vanemad ja kaaskondlased elasid peamiselt sõjasaagist. Nad ei teinud enam tööd oma majapidamistes.

Ülikute põldudel töötasid sõjavangid, kes olid muudetud orjadeks. Kuid orje oli vähe ja nende olukord oli teistsugune, kui roomlaste orjadel. Orjale anti väike maatükk, kus ta asutas oma majapidamise. Sellelt maatükilt sai ta ülalpidamist endale ja oma perele, aga ühe osa saadud viljast ja üleskasvatatud kariloomadest andis ta oma isandale.

Majanduse arenemisega toimus germaanlastel üleminek sugukondlikult kogukonnalt naaberkogukonnale ja tekkis ebavõrdsus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas muutusid germaanlaste tegevusalad ja tööriistad pärast seda, kui nad olid Lääne-Rooma keisririigi vallutanud? Missuguseid muudatusi germaanlaste elus see endaga kaasa tõi?
2. Mille poolest erines naaberkogukond sugukondlikust kogukonnast? Neid omavahel võrreldes selgitage: a) kes kuulusid nendesse kogukondadesse; b) kuidas kasutati nendes kogukondades maad.
3. Milles avaldus ebavõrdsus ülemkihi ja kogukonna lihtliikmete vahel? Mis oli ebavõrdsuse tekkimise põhjuseks?
4*. Mis säilis germaanlaste juures endisest sugukondlikust korrast? Mis näitab, et ürgkogukondlik kord lagunes?

§ 2. Riigi tekkimine frankidel.

(Kaart nr. 1.)

Tuletage meelde, mispärast tekkisid vanaajal orjanduslikud riigid.

1. Frangid vallutavad Gallia. Germaani hõimud frangid elasid enne rändamisele asumist Reini jõe alamjooksul. Iga hõimu eesotsas oli oma väejuht. V sajandi lõpul kerkis frangi väejuhtide hulgas esile kaval, kaalutlev ja julm **Chlodovech.**

Frangi ülikuid meelitasid juba ammu naabruses asuva Gallia viljarikkad lagendikud. Nad lootsid sealt saada maad ja kariloomi, kalleid relvi ning sõjaratsusid. Chlodovech astus teiste hõimude juhtidega liitu ja korraldas frankide sõjakäigu Galliasse. Pärast Lääne-Rooma keisririigi langemist valitses Galliat endine Rooma asevalitseja, kes oli kuulutanud enese sõltumatuks.

486. aastal lõid frangid Rooma asevalitseja väed puruks ja vallutasid peagi suurema osa Galliast.

2. Frangid jaotavad vallutatud maid. Vallutatud maal hakkasid frangid elama naaberkogukondadena. Nad jaotasid ühe osa Rooma orjapidajate maadest, puhastasid ja kündsid üles kasutamata maid. Tavalistele frankidele anti väikesed maatükid. Chlodovech aga võttis enda kätte määratu suured maavaldused, mis olid varem kuulunud Rooma keisrile. Oma võimu kindlustamiseks jagas Chlodovech ohtralt maid oma kaaskondlastele ja lähedastele isikutele. Suursugused frangid röövisid kokku palju vara ja võt-

Joon. 5. Frangi väejuht koos oma kaaskonnaga.

Joon. 6. Väejuht (vasakul) ja frangi sõjamees (paremal).

Sõjamehe keha kaitseb pikk nahksärk. Käes on tal vitstest punutud ja nahaga ületõmmatud kilp. Vaenlasele lähenedes heitsid sõjamehed tema pihta odasid, viskasid sõjakirveid ja kokku saades raiusid mõõkadega.

sid enda kätte suured maatükid — nad muutusid ***suurmaaomanikeks.***

Mõned Rooma orjapidajad ruttasid tunnustama Chlodovechi võimu ja neil läks korda oma maavaldused säilitada. Nad aitasid Chlodovechil vallutatud maad valitseda ja sulasid frankide ülemkihiga aegamööda ühte.

Ülemkihi maavaldused muutusid tema ***eraomandiks.*** Suurmaaomanikud käsutasid seda maad oma äranägemise järgi: nad võisid seda pärandada, müüa, kinkida või vahetada. Suurmaaomanike põldudel töötasid orjad ja koloonid, kes olid Rooma ajast järele jäänud.

Maa üleminek eraomandiks suurendas ebavõrdsust frankide hulgas ning soodustas klasside tekkimist.

3. Chlodovech saab frankide kuningaks. Oma rikkuste ja maade kaitsmiseks oli frankide ülemkihil vaja riiki. Riigi abil võis ta hoida vabu kogukondlasi, orje ja koloone, samuti alistatud Gallia elanikkonda sõnakuulmises. Sellepärast kindlustas ülemkiht kõige tugevama väejuhi Chlodovechi võimu.

Ajalookirjutaja jutustab, kuidas tugevnes Chlodovechi võim Gallia vallutamise ajal. Ükskord pärast ägedat lahingut said frangid muu sõjasaagi hulgas enda kätte ka kallihinnalise karika. Vana tava kohaselt jaotati kogu sõjasaak liisuheitmise korras sõjameeste vahel. Kuid Chlodovech palus anda see karikas temale, lisaks tema osale. «Tee nii, nagu heaks arvad,» vastasid kaaskondlased, «keegi ei saa sinu võimule vastu panna!» Kuid üks sõjameestest astus ette, lõi karika sõjakirvega puruks ja ütles: «Saad ainult selle, mis sulle liisu järgi osaks langeb!» Chlodovech ei ütelnud midagi, kuid otsustas sõjamehele kätte maksta. Aasta hiljem ühel vägede ülevaatusel süüdistas ta sedasama sõnakuulmatut sõjameest, et see ei hoolitse oma relva eest ning lõi tal sõjakirvega pea lõhki, hüüdes ise: «Nii tegid sina karikaga!» Pärast ülevaatust läksid sõjamehed hirmunult laiali. Kuulekale kaaskonnale tuginedes sundis Chlodovech jõuga franke alistuma.

Kavaluse ja reetmise teel kõrvaldas Chlodovech teised väejuhid, kes koos temaga olid Gallia vallutanud, ja hakkas üksi suurt maa-ala valitsema.

Chlodovech sai *kuningaks* — kõigi frankide valitsejaks. Erinevalt väejuhist andis kuningas pärandamise teel võimu oma lastele edasi.

4. Muudatused valitsemise alal. Pärast Gallia vallutamist ei kutsunud Chlodovech enam kokku rahvakoosolekut. Tähtsad otsused langetas ta ise, pidades nõu ainult ülikutega. Tavalistele frankidele tehti kuninga korraldused lihtsalt teatavaks sõjaväe ülevaatustel, mis toimusid igal kevadel.

Frankide sõjavägi koosnes endiselt tavalistest kogukondlastest. Kuid peamiseks sõjaliseks jõuks hakkas kujunema kaaskond. Chlodovechi teenistusse astusid hukkunud väejuhtide paljud kaaskondlased. Kaaskonna abil hoidis kuningas Gallia elanikkonda ja frangi kogukondlasi sõnakuulmises.

Igasse suure maa piirkonda määras Chlodovech valitsejad, selleks said temale ustavad inimesed. Need valitsejad — *krahvid* — kogusid elanikelt makse ja käsutasid sõjamehi.

Vanasti arutas sugukonnaliikmete omavahelisi vaidlusasju ja nende üleastumisi rahvakoosolek. Nüüd sai kõrgeimaks kohtunikuks kuningas. Kohapeal mõistsid kogukondlaste üle kohut krahvid ja suursugused frangid.

Suurmaaomanikud tahtsid sisse seada karme karistusi nendele, kes nende maa ja rikkuse kallale kipuvad. Chlodovechi käsul pandi kirja vanad frankide tavad ja kuninga uued korraldused. Nendest koostati esimene *seaduste kogu*. Need seadused nägid ette suuri trahve orjade riisumise ja kariloomade varguse eest, aitade ja karjamõisate süütamise eest. Seadused kaitsesid eraomandust ja kinnitasid frankide hulgas esineva ebavõrdsuse (vt. dokumenti).

Eraomanduse ja klasside tekkimisega kujunes frankidel välja riik.

Kuningas

kohus

kaaskond

hoidsid sõnakuulmises

vabu kogukondlasi

orje ja koloone.

Joon. 7. Frangi riik VI sajandil.

5. Kuninga ja kiriku liit. Pärast Gallia vallutamist võtsid frangid vastu ristiusu. Mis oli selle põhjuseks?

Chlodovech ja suursugused frangid said aru, et ristiusk on neile väga kasulik. Ristiusk sisendas töörahvale alandlikkust ja kannatlikkust, kutsus üles usinalt töötama isandate heaks. Sellepärast astus kuningas koos oma kaaskondlastega ristiusku, seejärel aga sundis kõiki franke seda usku vastu võtma.

Kirik kindlustas Chlodovechi võimu ja andis ta rohkearvulised kuriteod temale andeks. Ta kinnitas, et «jumal annab kuningas Chlodovechi vaenlased tema enda kätte». Chlodovech kaitses kiriku rikkusi ja kinkis talle ohtralt uusi maid.

Kiriku abiga kaitses riik suurmaaomanike elu ja vara ning aitas ülemkihil hoida töötavat rahvast sõnakuulmises.

Paragrahve frankide seaduste kogust (VI sajandi algus).

Kui keegi varastab härja või lehma koos vasikaga, siis mõistetakse temalt välja 35 solidust (s o l i d u s — Rooma kuldmünt).

Kui keegi varastab kuninga härja, siis mõistetakse temalt välja 90 solidust ja peale selle varastatud looma hind.

Kui keegi paneb põlema täis viljaaida, siis mõistetakse temalt välja 63 solidust.

Kui keegi tungib varguse eesmärgil võõrasse aeda, siis mõistetakse temalt välja 15 solidust.

Kui keegi varastab orja, hobuse või veoloomа, siis mõistetakse temalt välja 30 solidust.

Kui keegi tapab vaba frangi ja tema süü on tõestatud, siis mõistetakse temalt välja 200 solidust.

Kui keegi tapab kuninga teenistuses oleva isiku, siis mõistetakse temalt välja 600 solidust.

Leidke, millised paragrahvid kinnitavad, et ülemkihi ja lihtsate kogukondlaste vahel käis terav võitlus. Tõestage, et seadused kaitsesid eelkõige frangi ülikute elu ja eraomandust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb eraomandus maale kogukondlikust omandivormist?
2. Mille poolest erines riigi valitsemine hõimu juhtimisest? Tehke joon. 7 põhjal järeldus, milles seisnes riigi peamine ülesanne frankide juures.
3. Mispärast oli kuninga liit ristiusu kirikuga kasulik nii kuningale kui ka kirikule? Tuletage meelde, kuidas kaitses ristiusk orjapidajate huve Rooma keisririigi viimastel sajanditel.
4. Paigutage õigesse ajalisse järjekorda järgmised faktid: a) ebavõrdsuse tekkimine; b) üleminek sugukondlikult kogukonnalt naaberkogukonnale; c) klasside tekkimine; d) täiustused põllumajanduses; e) riigi tekkimine; f) maa üleminek eraomanduseks. Selgitage, mispärast te just nii tegite.

§ 3. Suurmaavalduste kasv ja talupoegade pärisorjastamine.

1. Ülemkiht võtab kogukondlaste maad enda kätte. Kuninga eeskujul värbasid ka suursugused frangid endale sõjamehi ja andsid neile teenistuse eest maatükke. Selleks et ülemkiht saaks rohkem maid sõjameestele jagada, hakkas ta mitmel viisil vabade talupoegade maatükke omastama. Seda kergendas asjaolu, et VI sajandi lõpust peale läksid perekondade kasutuses olevad maatükid kogukondlaste eraomanduseks.

Vanades *arhiivides* [1] on ajaloolased leidnud palju dokumente, milles räägitakse, kuidas frangi talupojad maast ilma jäid. Sageli tungisid suursugused frangid koos oma kaaskondlastega küladesse ja võtsid talupoegadelt jõuga maa ära. Ühes kuninga seadluses mainitakse, et ülemkiht «omastab vägivaldselt kehvikute vara».

Ülikutel oli ka palju teisi mooduseid talupojalt maatüki äravõtmiseks. Ühes tolleaegses dokumendis öeldakse: «nad otsivad juhust, et kehvikut süüdi mõista või siis sundida sõtta minema. Ja seda tehakse niikaua, kuni laostunud kehvik tahes-tahtmata oma omandi neile ära müüb või nende kätte annab». Talupoega kiusasid tugevad naabrid — krahvid ja kaaskondlased — ning ta oli sunnitud pöörduma mõne sellise naabri poole ja paluma «kaitset». Kuid see «kaitse» läks talupojale kalliks maksma: ta jäi oma maatükist ilma, see läks nüüd «kaitsja» kätte.

Ka kogukondlaste eneste hulgas hakkasid esile kerkima jõukad inimesed. Kogukondlaste enamik aga elas vaesuses ja laostus. Talupojad kannatasid sagedaste ikalduste ja sõjakäikude all. Peaaegu igal aastal pidid nad oma majapidamise maha jätma ja sõjaväkke minema. Sõjavarustuse pidi igaüks omal kulul hankima. Vaenlase kallaletungide ajal pandi külad sageli põlema, tallati talupoegade vili maha ja aeti nende loomad ära.

Talupoegade raskusi kasutasid ära jõukad kogukondlased. Vaesunud talupoeg võttis rikkalt kogukondlaselt laenuks loomi, viljaseemet ja toiduaineid, hiljem aga tegi oma võla laenuandja põllul tööga tasa. Kui kehvik ei saanud oma võlga tähtajal tasuda, siis võttis rikas kogukondlane tema maa enda kätte. Niiviisi muutusid üksikud rikkad kogukondlased suurmaaomanikeks.

2. Talupojad kaotavad vabaduse. Oma maast ilmajäänud talupojad sattusid suurmaaomanike meelevalla alla. Tavaliselt tegeles talupoeg majapidamisega ikka veel oma endisel maatükil. Selle maatüki kasutamise eest aga pidi ta töötama isanda põllul ja andma temale ühe osa oma saagist.

Kuid kõigi ***sõltuvate talupoegade*** seisund ei olnud ühesugune. Ühed nendest olid kaotanud oma maa, kuid säilitasid isikliku

[1] *Arhiiv* — dokumentide hoidla.

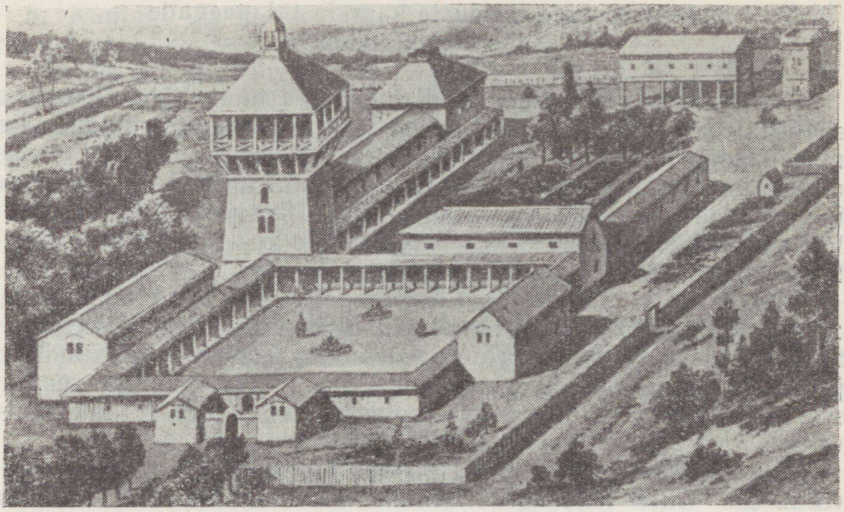

Joon. 8. Frangi üliku maapidamine VI—VII sajandil. *Rekonstruktsioon.* Hoonete ümber on puust tara. Esiplaanil on ruumikas õu, selle ümber galerii, mille juures paiknevad eluhooned. Vasakul kõrgub vahitorn. Tagaplaanil on köögiviljaaiad ja majapidamishooned.

vabaduse. Teised aga olid ilma jäänud niihästi maast kui ka isiklikust vabadusest. Neil keelati oma külast lahkuda. Nad otsekui kinnistati maa külge, ja sellepärast hakati neid nimetama ***sunnismaisteks.*** Selliste talupoegade lapsed ja lapselapsed jäid samuti ***pärisorjuslikku sõltuvusse*** maaomanikust.

Frangi kuningad aitasid ülikutel talupoegi pärisorjastada. Üks kuninga seadus nägi ette, et «iga vaba inimene valiks endale isanda».

Talupojad avaldasid pärisorjastamisele visa vastupanu. Nad elasid kogukondadena ja olid harjunud kõiki asju ühiselt otsustama. Neil oli kergem omavahel kokku leppida kui orjadel. Sellepärast võitlesid talupojad üksmeelsemalt kui orjad. Sageli keeldusid nad isandate kasuks töötamast ning panid nende majad ja aidad põlema. Ükshaaval või tervete külade kaupa põgenesid nad oma kodukohtadest ja asusid elama tühjadele maadele. Kõige julgemad põgenikud moodustasid metsades relvastatud salgad, kes hakkasid kaitsma oma maad ja vabadust.

Kuid jõud oli ülikute poolel. Suurmaaomanikel olid hästi relvastatud sõjameeste salgad, neid toetasid kuningas ja kirik.

3. Kiriku valduste kasv. Ristiusu kirik oli tugev organisatsioon. Peaaegu igas külas oli vaimulik. Suuri piirkondi hõlmavate

kirikuvalitsuste eesotsas olid *piiskopid* ja *peapiiskopid*. Lääne-Euroopa ristiusu kiriku eesotsas oli Rooma piiskop — *paavst*.

Aeg oli siis rahutu. Inimesed, kes olid ilma jäänud omastest ja kogu oma varast, otsisid sageli lohutust usus. Need inimesed rääkisid, et nad ütlevad end maailmast lahti ja pühendavad oma elu palvetele; neid hakati nimetama *munkadeks*. Tavaliselt elasid mungad rühmadena, teistest inimestest eemal. Nende asupaiku — *kloostreid* — ümbritses kõrge müür. Müüri taga olid elamud, sööklad, kirikud ja aidad. Kloostrisse astumisel tõotasid mungad hoiduda perekonna loomisest, elada vaesuses ning kuulata vastuvaidlematult oma ülemate — *abtide* sõna. Tegelikult aga tahtsid paljud neist elada ainult muretut, rahulikku elu ning suurendada kloostri **rikkusi.**

Joon. 9. Kirikutegelased: piiskop, abt, preester ja munk. *Keskaegsete kujutiste järgi.*

Joon. 10. Klooster. *Foto.*

Tolle aja harimatud, vaimuvaesed inimesed uskusid, et ***vaimulikud*** (nõnda nimetati kõiki kiriklike talitustega tegelejaid) oma palvetega päästavad neid haigustest ja ikaldustest. Tuhanded lihtsad tööinimesed andsid vaimulikele ja munkadele kõik, mis neil iganes oli. Ühes tolle aja dokumendis öeldakse, et kirikutegelased suurendavad oma valdusi, «meelitades taevariigis ootava õndsusega, hirmutades igaveste põrgupiinadega, võttes harimatutelt ja lihtsameelsetelt inimestelt nende vara». Kuningad ja suursugused isikud kinkisid piiskoppidele ja kloostritele maid ning väärisesemeid. Paljude inimeste hävitamise pärast kartsid nad «jumala viha» ja lootsid, et preestrite palvete tulemusena antakse neile nende kuriteod andeks.

Piiskoppidel ja kloostritel oli palju ülesharimata maid, mida kuningad ja ülemkiht olid neile kinkinud. Jõu ja kavalusega muutsid nad ümberkaudsed talupojad pärisorjadeks. Sageli soovitas abt vähese maaga talupojal üles künda tühja maatüki ja see täis külvata. Kuid pärast selle maatüki saamist pidi talupoeg oma maa kloostri omandiks andma. Oma ja täiendavate maatükkide kasutamise eest oli talupoeg kohustatud töötama kloostri majapidamises. Järk-järgult sattus kogu küla kloostri meelevalla alla.

VI—IX sajandil tekkis frankidel kaks klassi: suurmaaomanikud ja sõltuvad talupojad.

Selgitage, mis sundis kehvikut sellele ürikule alla kirjutama. Mida räägitakse ürikus õigustest, mis isand sai oma talupoja suhtes?

Kõigile on teada, et ma olen väga vaeseks jäänud ja et suur mure on minu peale tulnud; mul ei ole midagi, millest elada ja mida selga panna. Minu palvel sa andsid mulle lahkesti oma rahast nii- ja niipalju (näidatakse summa), kuid ma ei saa seda raha kuidagi tagasi maksta. Sellepärast ma palusin kinnitada minu vaba isiksuse orjastamine, et nüüdsest peale oleks teil täielik vabadus mind müüa, vahetada ja karistada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitage, mispärast oli ülemkihil VI sajandi lõpust alates võimalik vabade kogukondlaste maid enda kätte võtta.
2. Missugusel viisil võtsid ülemkiht ja kirik talupoegade maad enda kätte? Oma vastuse kinnitamiseks tooge katkendeid tekstis avaldatud dokumentidest.
3. Mille poolest erines sõltuva talupoja seisund vaba talupoja seisundist?
4*. Missugused muudatused germaanlaste elukorras toimusid pärast nende asumist Lääne-Rooma keisririigi territooriumile? (Kui teil on sellele küsimusele raske vastata, siis vaadake esimese kolme paragrahvi juures olevaid järeldusi.)

§ 4. Frangi riigi tekkimine.

(Kaart nr. 2.)

1. Karl Suur. Aastail 768—814 valitses Frangi kuningriiki kuningas **Karl,** hüüdnimega **Suur.** Ta avaldas kaasaegsetele sügavat muljet. Keskajal loodi temast palju legende ja laule. Tolle aja autorid räägivad, et Karl oli pikakasvuline, erakordselt tugev ja vastupidav inimene. Nad ülistasid tema sõjalisi kangelastegusid.

Karl oli tõepoolest energiline valitseja ja osav väejuht. Tema valitsemisajal tegid frangid naabermaadesse üle 50 sõjaretke. Frangi kuningriik kasvas väga suureks. Kelle huvides siis pidas Karl neid sõdu?

VIII sajandi lõpuks oli suurem osa Frangi kuningriigi peamiste piirkondade talupoegadest pärisorjastatud. Järjest väiksemaks jäi maa-ala, mis ei olnud veel suurmaaomanike kätte langenud. Kuid ülemkiht tahtis oma valdusi suurendada ja uusi pärisorje saada.

Vallutatud maades jagas Karl frangi ülikutele palju maid ja õiendas julmalt arveid talupoegadega, kes kaitsesid oma vabadust. Töötavate frankide ja alistatud rahvaste vastu oli Karl halastamatu.

2. Karl Suure sõjad Itaalias ja Hispaanias. Peaaegu igal aastal läks Karl suure sõjaväe eesotsas kaugetele röövretkedele. Kahel korral läksid frangid kõrgetest Alpidest üle ja tungisid

Joon. 11. Frangi riik ja selle lagunemine.

Joon. 12. Karl Suur hobusel. *Pronkskuju IX sajandist.*

Karli keisrivõimust annavad tunnistust kroon tema peas ja riigiõun vasakus käes. Paremas käes on tal pikk mõõk.

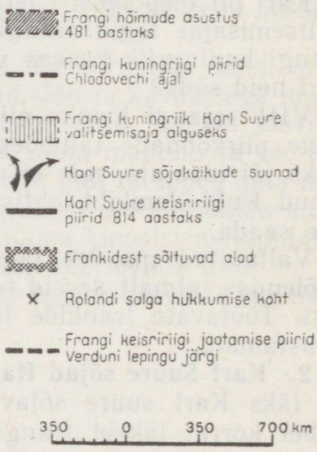

Itaaliasse. Karl ühendas oma valdustega suurema osa sellest rikkast maast.

Karli sõjavägi tungis ka Hispaaniasse. Juba VIII sajandi alguses olid Hispaania vallutanud *araablased*, kes tulid siia Põhja-Aafrikast. Sõjas araablastega ei olnud Karlil edu ja frangid pidid taganema. Frangi vägede taandumist kaitses väike väesalk, mille eesotsas oli kuninga vennapoeg krahv **Roland.** Süngetes Pürenee mägedes piirati see väesalk ümber. Ägedas lahingus kohalike elanikega hävitati ta täielikult. Frangi ajalookirjutaja räägib, et frankidel ei läinud korda väesalga hukkumise eest kätte maksta: «Vaenlane kadus nii ära, et ei olnud isegi kuulda, kust teda oleks võinud otsida.»

Hiljem alustas Karl uuesti sõda araablastega ja vallutas väikese maa-ala Pürenee mägedest lõuna pool kuni *Ebro* jõeni.

3. Sakside alistamine. Kõige kestvam ja raskem oli sõda *saksi* hõimudega. Need elasid frankidest kirde pool, *Reini* ja *Laba (Elbe)* jõe vahel. Saksid olid vabad kogukondlased, kuid neil oli juba välja kujunenud jõukas ülemkiht.

Karl korraldas sakside vastu 8 sõjakäiku. Frankidel oli tugev ratsavägi ja head relvad. Saksid aga võitlesid korratu massina ja neil ei olnud kaitsvaid raudrüüsid. Sellepärast jäid lahingutes võitjaks frangid. Kui aga frangi väed olid lahkunud, tõusid saksid otsekohe üles ja panid põlema või lõhkusid maha nende maale ehitatud kindlused.

Vabade sakside alistamiseks kasutas Karl ristiusu kirikut. Sakside maale tuli tohutu hulk vaimulikke ja munki. Vallutajad sundisid saksidele ristiusu jõuga peale. Rahva vastupanu lõplikuks murdmiseks andis Karl välja julmi seadusi: kuninga käsust kõige väiksema üleastumise või ristiusust lahtiütlemise eest ähvardas surmanuhtlus. Ükskord käskis Karl hukata 4500 sõjavangi. Kuid ka need julmad abinõud ei aidanud. Rohkem kui 30 aastat kaitsesid saksid mehiselt oma vabadust.

Seejärel hakkas Karl paljusid saksi ülikuid oma poolele meelitama, andes neile tasuks ohtralt maid. Ülemkiht hakkas vallutajaid toetama võitluses oma rahva vastu. Ülikute reetlik tegevus aitas Karlil sakse alistada.

Frangi ülikud, piiskopid ja kloostrid said vallutatud aladel suuri maavaldusi. Nad hakkasid vabu saksi kogukondlasi pärisorjastama (vt. dokumente).

4. Karl Suure keisririik. Karl Suure valitsemisaja lõpuks oli tema võimu all palju hõimusid ja rahvaid. Oma suuruselt lähenes Frangi kuningriik endisele Lääne-Rooma keisririigile.

Aastal 800 tuli Karl Rooma ja kuulutas enda keisriks. Paavst pani talle pähe kullast keisrikrooni. Keisri nimetuse võttis Karl selleks, et kindlustada oma võimu alistatud rahvaste üle ja tõsta Frangi riigi tähtsust. Teiste Euroopa maade valitsejad taotlesid Karl Suure soosingut ja püüdsid temaga liitu astuda.

Kaks korda aastas kutsus Karl Suur nõupidamiseks kokku suurmaaomanikud ja andis nende nõusolekul välja seadlusi. Kohapeal olid valitsejateks keisri poolt määratud krahvid. Nende kontrollimiseks saatis Karl kõigisse riigi osadesse «keisri saadikuid» talle lähedaste inimeste hulgast.

Selleks ajaks olid paljud vabad talupojad niivõrd vaesunud, et ei suutnud osta sõjaväeteenistuseks tarvilikke relvi. Sellepärast ei võtnud Karl talupoegi peaaegu üldse enam sõjaväeteenistusse. Sõjavägi koosnes nüüd suurmaaomanikest, kes läksid sõjaretkele koos oma väesalkadega. Ühe osa sõjaväest moodustasid ratsaväelased. Keiser jagas sõjameestele maid, et nad võiksid elada talupoegade tööst ja hankida relvi.

Karl Suure röövretkede ajal sai frankide ülemkiht rikkalikku sõjasaaki ja uusi maid. Kogu vallutatud territooriumil aitas riik suurmaaomanikel vabad talupojad pärisorjastada.

Õukonna ajaloolane Einhard Karl Suure sõjast sakside vastu.

...Ja nad alustasidki seda sõda, mis kestis vahetpidamata 30 aastat, kusjuures mõlemad pooled pidasid seda väga ägedalt. Raske on ütelda, mitu korda olid saksid alistatud ja anusid kuningalt armu, kuid niisama kiiresti olid nad valmis sellest ära ütlema. Ja siiski olid kuninga hingesuurus ja meelekindlus võitmatud ning kõrvalekallutamatud sellest, mis ta oli alustanud. Sest mitte kunagi ei jätnud ta nende selliseid tegusid karistamata, iga kord nuhtles ta neid sõnamurdmise eest. Lõppude lõpuks, alistanud nad oma võimule, saatis ta kodukohast välja 10 000 nendest, kes elasid Elbe mõlemal kaldal, koos nende naiste ja lastega, ja jaotas nad osade kaupa eri piirkondade vahel. Sellega lõppes see nii pikale veninud sõda.

Frangi kroonika[1] Karl Suure sõdadest sakside vastu.

775. Käis kuningas Karl Saksimaal, laastas selle maa ära, tuues temale suuri purustusi.

783. Kuningas läks suure sõjaväega Saksimaale, ja algas sõda ülestõusnud sakside vastu, ja sakse tapeti mitmeid tuhandeid, veel rohkem kui varem.

796. Samal aastal oli Karl Saksimaal koos oma kahe pojaga, ta käis läbi sakside maad, kus olid olnud mässud, põletas kõik maha ja laastas ära, ning tõi sealt kaasa vangivõetud mehi, naisi ja lapsi, samuti loendamatu hulga sõjasaaki.

799. Kuningas Karl võttis kinni paljud saksid koos nende naiste ja lastega, paigutas nad laiali oma riigi eri piirkondadesse, nende maa aga jagas ära oma piiskoppide, vaimulike ja krahvide vahel.

Kas Einhard seletas õigesti, mispärast algas frankide sõda sakside vastu? Missuguseid Einhardi toodud fakte kinnitab kroonika? Mille poolest erineb sakside vastu peetud sõja kirjeldamine mõlemas dokumendis?

[1] *Kroonika* — ajalooliste sündmuste üleskirjutus aastate kaupa.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast korraldas Karl Suur sõjakäike naabermaadesse? Leidke kaardil tema sõjakäikude suunad ja tema poolt vallutatud maad.
2. Mispärast kuulutas Karl Suur enda keisriks? Kuidas oli organiseeritud keisririigi valitsemine? Mitu aastat oli möödunud Lääne-Rooma keisririigi langemisest kuni Frangi keisririigi väljakuulutamiseni?
3. Mida uut te saite teada talupoegade pärisorjastamise kohta?

§ 5. Feodaalmõis IX—X sajandil.

1. Feodaalid — maaomanikud. Enamik inimesi tegeles keskajal põllumajandusega: nad harisid maad ja kasvatasid loomi. Sellepärast oli maa tol ajal peamine rikkus.

Kuid IX—X sajandiks oli kogu maa Lääne-Euroopas läinud suurmaaomanike kätte. Põllud, metsad ja kõnnumaad ning isegi jõed olid nende omand. Keskajal oli käibel kõnekäänd: «Ei ole maad ilma isandata.» Endised kogukonnad säilisid, kuid nad sõltusid nüüd maaomanikest.

Maavaldust koos talupoegadega, mille eest tuli sõjaväes teenida, nimetati ***feoodiks,*** *selle maa valdajat aga* ***feodaaliks.*** Feodaal andis oma feoodi pärandamise teel vanemale pojale edasi.

Suursugustele feodaalidele kuulusid terved piirkonnad, kus paiknesid kümned ja isegi sajad külad. Suurfeodaali valdused asusid sageli riigi eri osades. Sõjamehele, kes teenistuse eest oli maad saanud, kuulus tavaliselt üks küla.

2. Isanda maa ja talupoegade maatükid. Endise vaba kogukonna maal tekkis ***feodaalmõis*** — *feodaali suurmajand, kus töötasid sõltuvad talupojad.*

Mõisa keskuses asus *isanda majand,* mille ümber oli ehitatud tara. Siin olid feodaali ja tema valitseja maja, aidad, kus hoiti vilja ja muid saadusi, tall, laut ja lindla. Sageli oli feodaalil ka oma viljapuu- ja köögiviljaaed. Isanda majandi ümber põldude keskel paiknesid külad, kus elasid talupojad.

Kogu mõisa põllumaa oli jaotatud kaheks osaks: *isanda põld* ja *talupoegade maatükid.* Isanda põllult saadud saak läks tervenisti feodaali aitadesse. Sõltuvad talupojad tegelesid majapidamisega neile antud maatükkidel. Metsad, heinamaad ja veekogud olid feodaali käes, kuid neid võis kasutada ka talupoegade kogukond.

Peale põllumaa oli igal talupoja perekonnal oma majapidamine koos köögiviljaaiaga. Erinevalt orjast olid sõltuval talupojal oma tööriistad, tööloomad ja oma hurtsik. Oma majapidamises tehtava tööga toitis talupoeg ennast ja oma perekonda. Oma härgadega, adra ja äkkega haris ta nii isanda põldu kui ka oma maatükki.

3. Sõltuva talupoja koormised. Maa kasutamise eest sundisid

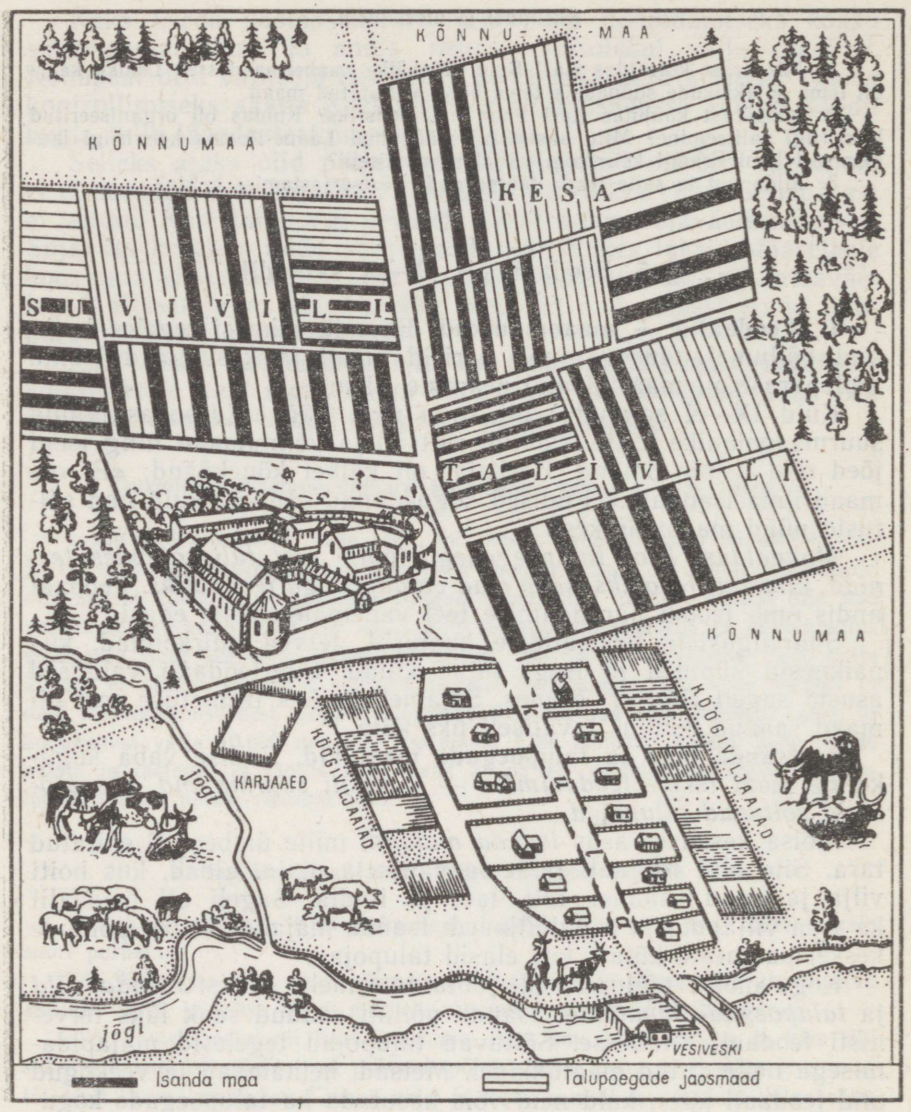

Joon. 13. Feodaalmõisa plaan.

Võrrelge mõisa plaani naaberkogukonna plaaniga (joon. 4). Kuidas on muutunud põllumaa jaotus? Mis on mõisas säilinud endisest, kogukondlikust korrast? Missuguseid täiustusi on põllumajanduses tehtud? Mida uut te näete endise vaba kogukonna maadel? Mõtelge järele, missugune oleks mõisa plaan, kui seal ei töötaks mitte sõltuvad talupojad, vaid orjad.

feodaalid talupoegi kandma ***koormisi,*** s. o. täitma *sundkorras* teatud *kohustusi.*

Talupoeg pidi isanda põllu üles kündma ja täis külvama, pärast aga vilja maha niitma, kokku vedama ja peksma. Sel ajal kui ta töötas isanda põllul, hävitasid tuul ja vihm sageli saagi tema põllulapil.

Talupojad tegid tasuta veel teisigi töid feodaali majapidamises: nad ehitasid ja parandasid tema maja, aitu ja sildu, puhastasid tiike ja püüdsid kala. Talupoegade naised ja tütred kudusid feodaali jaoks riiet, lapsed korjasid talle metsas seeni ja marju. Valitseja ja feodaali teenrid jälgisid teraselt, et talupojad tööst kõrvale ei hoiduks. *Kogu talupoegade tööd feodaali majapidamises nimetati* ***mõisateoks.***

Talupojad pidid feodaalile tasuta andma ühe osa oma majapidamise saadustest: vilja, kariloomi, kodulinde, mune, võid, mett. Nad pidid tooma ka teatava osa nende poolt valmistatud toodetest: riiet, lõnga, nahka. *Talupoegade makseid feodaalile oma majapidamise saaduste ja toodete näol nimetati* ***loonusrendiks.***

Mõisategu ja loonusrent olid sõltuvate talupoegade peamised koormised. Lisaks nendele seadsid feodaalid sisse järjest uusi makse. Talupoegi sunniti jahvatama oma vilja isanda veskil, küpsetama leiba isanda ahjus, kasutama viinamarjade töötlemisel feodaali marjapressi — ja kõige selle eest tuli maksta! Oma valduste piirides võtsid feodaalid talupoegadelt erimaksu sillal, jõel või teel sõitmise eest.

Raskeid koormisi kandsid talupojad ka kiriku kasuks. Nad pidid kirikule andma kümnenda osa oma lõikusest ja noorkarjast. Seda maksu nimetati ***kirikukümniseks.***

Feodaalid ekspluateerisid rängalt talupoegi ja elasid nende töö arvel.

Joon. 14. Põllutööd: külv, lõikus, viljapeks.
Keskaegsed joonised.

4. Feodaali võim talupoegade üle. Mispärast võisid feodaalid elada sõltuvate talupoegade tööst? Kas võis talupoeg oma kohustuste täitmisest keelduda?

Feodaalid sundisid talupoegi jõuga kõiki koormisi täitma. Loonusrendi mitteõigeaegse tasumise või halva teotöö eest kutsuti talupoeg feodaali kohtusse. Halastamatu isand oli ise süüdistaja, kohtumõistja ja otsuse täideviija. Ta võis käskida oma teenritel peksta talupoega keppide või piitsaga, panna ta raudu ja heita vanglasse.

Veel rängem oli pärisorjade sõltuvus. Pärisorjad ei olnud vabad inimesed, nad olid feodaalist *isiklikus sõltuvuses*. Feodaal võis pärisorja koos maaga müüa, osta või vahetada, kuigi tal ei olnud õigust teda ilma kohtuta tappa. Talupoja põgenemise korral otsiti ta üles ja toodi mõisa tagasi. Seal ootas teda karm karistus.

Feodaali peeti isandaks niihästi pärisorja isiku kui ka tema vara suhtes. Näiteks suri vana talupoeg. Teda ei jõutud veel mattagi, kui juba tuli valitseja ja viis lehma ära. Pärandi saamisel pidi kadunu poeg andma isandale kõige parema karilooma. Kui talutüdruk läks teise mõisa pärisorjale mehele, siis pidid tema vanemad maksma feodaalile töötegija äramineku eest suurt väljaostumaksu.

Tihti sõitis mõisnik oma külaliste ja teenritega jahile. Kui metsloom sattus põgenemisel talupoja põllule, siis tormasid tema kannul sinna ka koertekarjad ja kisa tõstnud ratsanikud. Hobuste kapjade all tallati kogu põld armutult ära ja väärtuslik viljasaak hukkus. Suve lõpul lendasid linnuparved talupoegade põldudele, jänesed tekitasid suurt kahju köögiviljaaedades. Kuid talupoegadel oli keelatud tappa vilja hävitavaid ulukeid.

IX—X sajandil oli Lääne-Euroopa maades tekkinud feodaalkord, kus kogu maa ja võim kuulusid feodaalidele-maaomanikele, kes ekspluateerisid neist sõltuvaid talupoegi.

Talupoegade koormiste kirjeldus.

Katkend vakuraamatust, mis oli koostatud IX sajandil ühes Pariisi lähedal paiknevas kloostris. Vakuraamatutes näidati ära talupoegade majandite suurus ja nendel lasuvad koormised. Tehke kindlaks, missugused nendest koormistest kujutavad endast mõisategu ja missugused loonusrenti.

Vulfard on sõltuv, tema naine Ermoara aga on vaba, ja neil on kolm last. Sellel mehel on maatükk, mis koosneb põllumaast, viinamarjaaiast ja heinamaast. Ta peab maksma sõjamaksuks 10 mõõtu veini ning selle eest, et ta karjatab oma loomi kloostri heinamaal, veel kolm mõõtu veini ja andma ühe põrsa. Oma maa eest peab ta kündma isanda põldu (näidatakse ära põllu suurus). Peab koristama vilja põllult, raiuma isandale metsa, vedama vilja ja puud isanda majandisse ning töötama majandis nii palju, kui kästakse. Peale selle

peab ta isandale igal aastal andma 3 kana ja 15 muna. Kui tal kästakse vein ära vedada, siis peab ta seda tegema. Ja metsas tegema ning kohale tooma 100 katuselaastu. Ja heinamaal heina niitma (nii- ja niisugusel hulgal).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge feoodi ja mõisa definitsiooni. Kas feoodis võis olla mitu mõisat?
2. Mida kasutas sõltuv talupoeg ja mida ta valdas? Mispärast andis feodaal ühe osa mõisamaast talupoegade kasutusse? Missugused olid talupoegade peamised koormised feodaali kasuks? Mispärast pidid nad neid koormisi kandma?
3. Talupoeg sai oma põllult vilja ja tahab nüüd küpsetada leiba. Veski asub teisel pool silda, ahi aga on isanda majandis (vt. mõisa plaani). Kellele ja mille eest pidi maksma talupoeg, enne kui ta võis hakata leiba küpsetama?
4. Mispärast oli feodaalile vajalik võim talupoegade üle? Mille poolest erines see orjapidaja võimust orjade üle?

§ 6. Talupoegade eluolu. Naturaalmajandus.

1. **Kuidas elasid talupojad.** Keskaegse küla armetud hurtsikud paiknesid korrapäratult kokkukuhjatuna. Puumajakestel olid õlgkatused. Korstnaid ei olnud: kui koldesse tehti tuli, siis täitis paks lämmatav suits kogu kitsa ruumi. Seinad olid tahmast alati mustad. Väikesed klaasita aknaaugud lasksid läbi vähe valgust. Külma ilmaga topiti need kaltsude või õletuustidega kinni. Loomade ja lindude kaitsmiseks külma eest hoiti neid talvel sageli inimestega ühes ruumis. Talupoja eluruum oli pime ja kitsas.

Hurtsiku kogu sisustuse moodustasid kokkulöödud laud, paar pinki seina ääres ja jahukirst. Toidunõud — savikausid ja -kannud — seisid riiulitel. Magati ainukeses naritaolises voodis, enamasti aga otse savipõrandale laotatud õlgedel.

Pikkadel talveõhtutel valmistas talupoeg peeruvalgusel oma lihtsate tööriistadega mitmeid perele vajalikke esemeid, tema naine aga ketras ja kudus ning õmbles kogu perele riideid. Talupojad kandsid jämedaid kodukootud rõivaid, jalas aga raskeid puukingi.

Kehv ja ühekülgne oli talupoja toit: jahukört, kala, köögivili. Liha võis leida laual ainult pühade ajal. Isegi vilja ei jätkunud talupoegadel sageli kuni kevadeni.

Suurte maksude ja kohustustega koormatud talupojad elasid äärmises puuduses.

2. **Talupoegade töö.** Talupojad harisid oma põldu nendesamade tööriistadega, mida olid kasutanud nende isad ja vanaisad. Nad kündsid põldu kerge adraga, mis ainult ajas maale vaod sisse, kuid ei pööranud künnikihti ümber. See, kellel ei olnud atra, kaevas maad labidaga ja kobestas kõplaga. Paljudel talupoegadel ei olnud isegi äket ja nad kobestasid ning tasandasid maad

oksliku palgiga, lohistades seda mööda küntud põldu. Valminud vili lõigati sirpidega. Vilja peksti keppide või kootidega, terade tuulamiseks pilluti neid tuule käes labidaga üles.

Värviline illustratsioon I. **Talupoegade elu keskajal.** *Miniatuurid*[1] *XV sajandi algusest.* Värvikad kalendri-illustratsioonid on paigutatud kuude kaupa. Need kujutavad hooajalisi põllutöid: künd ja külv (märts), heinategu (juuni), lõikus ja lammaste niitmine (juuli), äestamine ja talivilja külv (oktoober). Stseenid talupoegade töörohkest elust on ära toodud Pariisi ja teiste linnade kindlusemüüride taustal.

Põldu ei väetatud peaaegu üldse. Talupoeg pidas peamiselt väikeloomi: lambaid, kitsi ja sigu. Hobuseid ja lehmi oli vähe, sest nende jaoks ei jätkunud sööta.

Talupojad pidid kogu aeg feodaalile tööd tegema ja sellepärast ei saanud nad oma põldu korralikult harida. Saak oli väga väike: teravilja saadi ainult 2—3 korda rohkem, kui oli külvatud. Juba väikesed öökülmad ja põuad hävitasid kasvava vilja. Ja siis tuli hirmus näljahäda, mis kestis kuid ja isegi aastaid. Inimesed sõid kõigepealt ära kõik kariloomad ja linnud. Näljasurma vältimiseks tarvitasid nad toiduks rohtu, vetikaid ja puujuuri. Nakkushaigused viisid nõrgaks jäänud inimesi tuhandete kaupa hauda.

Talupoegade julm ekspluateerimine feodaalide poolt pidurdas majanduse arenemist. Tööriistade täiustamine kulges väga aeglaselt.

3. **Naturaalmajandus.** Väikese saagi tõttu oli talupoegadel vähe ülejääke. Kuid ka need ülejäägid võttis feodaal peaaegu tervenisti talupoegadelt ära. Suurem osa toiduainetest, mis talupojad olid kokku toonud, läks feodaali lauale, tema rohkearvulistele teenritele ja külalistele. Ülejäänud osa pandi aitadesse ning nii tekkisid tagavarad. Talupoegadele aga jäi nii vähe toiduaineid, et nad said vaevalt hinge sees hoida. Neil ei olnud midagi müüa.

Kõik, mis talupoegadel ja feodaalidel igapäevases elus vaja oli, toodeti mõisa piirides. Talupoeg varustas toiduainete ja toodetega iseennast, oma isandat, tema perekonda ja teenijaid. Seda, mida ei saanud teha talupoeg, valmistasid feodaalile pärisorjadest meistrid (vt. dokumenti). Suurtes mõisates asutasid feodaalid töökojad, kus valmistati relvi, hobuseriistu ja riiet.

Feodaalil ega talupojal polnud peaaegu üldse vaja midagi osta. Ainult soola ja raua järele mindi nende leiukohtadesse, kus neid vahetati toiduainete vastu. Õige harva astus mõisa sisse rändkaupmees koos oma teenritega, kompsud ja korvid õlal. Ta pakkus mõisnikule hinnalisi ehteid, siidriiet ja kalleid relvi, mis olid toodud kaugetest Idamaadest. Niisuguste luksusesemete ostmiseks oli vaja raha ning sellepärast püüdsid feodaalid toiduainete ülejääke müüa. Kuid nende müümine oli raske, sest kõigis

[1] *Miniatuur* — värviline illustratsioon vanaaegses käsikirjas või raamatus.

Joon. 15. Taluõu. *Keskaegse joonise järgi.*
Esiplaanil: mees tambib teri, tema naine aga küpsetab leiba. Tagapool künnavad talupojad põldu.

mõisates toodeti ühte ja sedasama. Sellepärast oli isegi feodaalidel üsna vähe raha. Kuni XI sajandini oli kaubandus nõrgalt arenenud. Feodaalid ja talupojad elasid ***naturaalmajanduse*** tingimustes.

Naturaalmajanduseks nimetatakse niisugust majandust, mille puhul peaaegu kõik eluks vajalik toodetakse ühe mõisa piirides; toiduaineid ja esemeid ei valmistatud müügiks, vaid isiklikuks tarbimiseks.

Katkendeid Karl Suure seadlusest.

Seadluses selgitas Karl Suur kuningamõisate valitsejatele, kuidas majapidamist juhtida.

Iga valitseja hoolitsegu, et kogu aasta jooksul oleks isanda laual külluses toiduaineid.

Igal aastal saata meie lauale: köögivilja, kala, juustu, võid, mett, sinepit, äädikat, hirssi, kuivatatud ja värsket aedvilja, vaha, seepi ja muud kraami.

Meie tähtsamates mõisates pidada vähemalt 100 kana ja 30 hane. Iga mõisa elutubades peavad olema voodiriided, laudlinad, pingivaibad, nõud, koogud, kirved, puurid, noad ja igasugused muud asjad, et neid poleks vaja kusagilt paluda või laenata.

Meie naistetubadele anda tööks vajalikku materjali: lina, villa, värve, villasugemise vahendeid, seepi ja muud kraami. Et igal valitsejal oleks oma majapidamises head meistrid: sepad, kullassepad, kingsepad, treialid, puusepad, relvameistrid, seebikeetjad, õlletegijad, leivaküpsetajad ja teised, kelle loetlemine läheks pikale.

Igasuguseid toiduainete ülejääke hoida kuni meie korralduseni, et meie käsu kohaselt need kas maha müüa või siis tagavaraks jätta.

Missuguseid toiduaineid ning tooteid andsid talupojad ja meistrid mõisaomanikule? Missugust tööd tegid naised? Milleks läks suurem osa mõisas saadavatest toiduainetest? Mida soovitati teha toiduainete ülejääkidega?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguseid tööriistu kasutasid talupojad? Kellele need tööriistad kuulusid?
2. Mispärast esines keskajal sageli ikaldusi ja näljahädasid? Selgitage, mispärast põllumajandustehnika arenes aeglaselt.
3. Mida kujutab endast naturaalmajandus? Mispärast oli kaubandus tol ajal nõrgalt arenenud?

4*. Eraldage üksteisest naturaalmajanduse valitsemise põhjused ja tema tunnused: a) kaubandus oli nõrgalt arenenud; b) kõigis mõisates toodeti ühtesid ja neidsamu saadusi; c) talupojad valmistasid kõik, mis neil enestel ja feodaalil tarvis läks; d) nõrgalt arenenud tehnika ja väikeste saakide tõttu oli vähe ülejääke.

5*. Koostage jutustuse «Pärisorja päev» plaan, kasutades selleks § 5 ja 6 teksti ning illustratsioone (mõtelge, missugust aastaaega te hakkate kirjeldama).

§ 7. Feodaalide eluolu.

1. Feodaali loss. Künkal või kõrgel kaljul asetses röövlinnu pesana *loss*, mis kõrgus üle kogu ümbruskonna. See oli feodaali eluase ja tema kindlus. Lossis varjas feodaal ennast teiste feodaalide ja ülestõusnud talupoegade kalletungide eest.

Algul ehitati lossid puust, hiljem aga kivist. Paksud müürid sakiliste tornidega pakkusid kindlat kaitset. Lossi ümbritses lai, veega täidetud kraav. Üle kraavi viis värava juurde sild. Ööseks ja vaenlase kallaletungi korral tõsteti see kettidega üles. Häiresignaali peale tõttasid feodaali sõjamehed oma kohtadele müüril ja tornides.

Lossi tungimiseks pidid vaenlased kraavi täis ajama ning tammepuust ja rautatud värava purustama. Müüridelt heideti neile kaela kive ja palke, kallati kuuma vett ja keeva tõrva, nende sekka lendasid nooled ja odad. Kuid isegi pärast väravast läbimurdmist ei jõudnud vaenlased sageli oma eesmärgile — neil tuli rünnata teist, veel kõrgemat müüri.

Teistest ehitustest üle kõrgus lossi peatorn. Selles võis feodaal oma sõjameeste ja teenritega kaua aega piiramisele vastu panna. Torni sisemuses olid üksteise peale ehitatud ruumid, kus feodaal

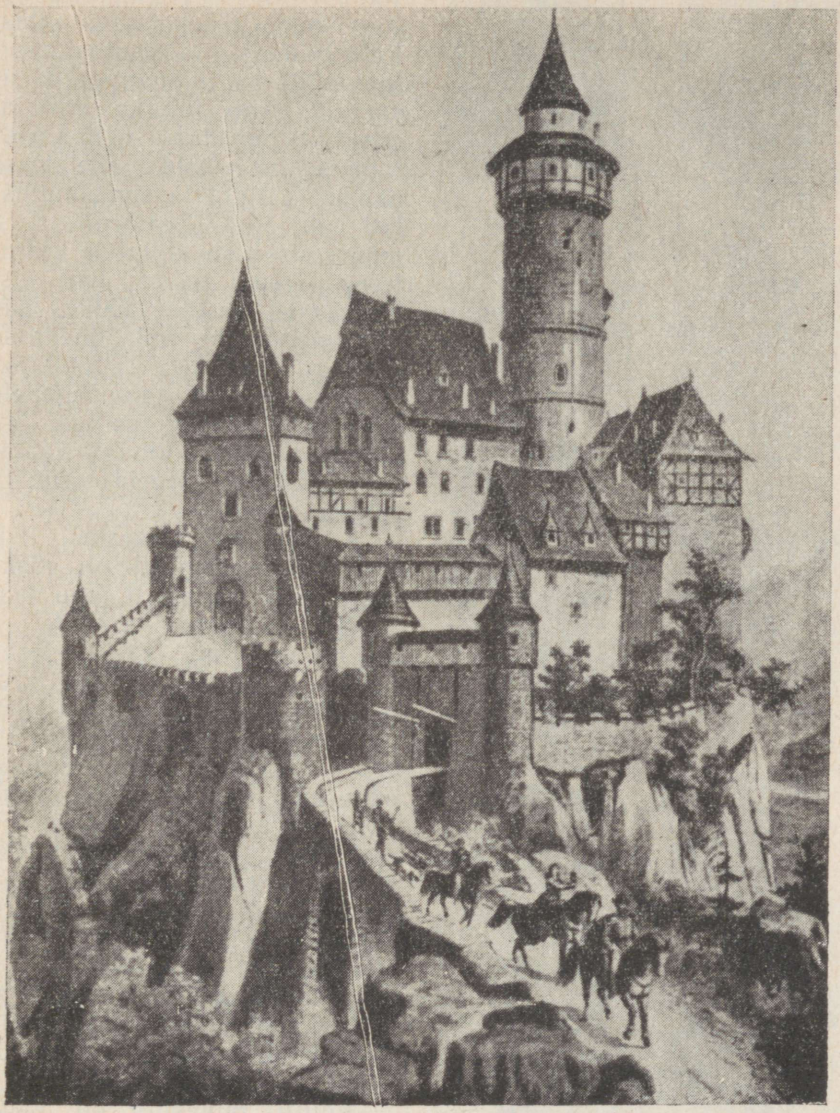

Joon. 16. Feodaali loss.
Näidake kraavi, tõstesilda, väravat ja peatorni.

Rüütlid XI—XIII sajandil.

Rüütlid XIV sajandil.
Joon. 17. Rüütlite relvad.

koos oma perekonnaga elas. Keldriruumis asetses kaev, seal hoiti ka toiduainete tagavarasid. Siin oli ka vangla: niiskes pimedas maa-aluses ruumis vaevlesid ahelatesse pandud vangid ja sõnakuulmatud talupojad. Peatorni paksu müüri sisse oli ehitatud keerdtrepp. Treppi mööda võis laskuda maa-alusesse käiku, mis viis jõe äärde või tihedasse metsa.

Loss tuletas talupoegadele kogu aeg meelde feodaali ähvardavat jõudu. Vihaga vaatasid nad lossi kõrgeid torne ja süngeid müüre.

2. Feodaali relvastus. Relvadeta talupoegadel oli raske isegi ühest feodaalist jagu saada. Ratsaväelane — *rüütel* — oli relvastatud raske sirge mõõgaga ja pika odaga. Suure kilbiga võis ta ennast varjata peast kuni jalgadeni. Rüütli keha kaitses raudrõngastest punutud särk — *soomusrüü*. Hiljem asendati soomusrüü *raudrüüga*. Peas kandis rüütel kiivrit ning hädaohu puhul laskis ta näole *silmiku* — metallplaadi, millesse olid tehtud kitsad silma pilud. Rüütlid pidasid lahingut tugevatel ja vastupidavatel hobustel, kes olid samuti kaitstud raudsoomusega.

Rüütli relvastus oli väga raske, see kaalus kuni 50 kilogrammi. Sellepärast oli sõjamees kohmakas, tal oli raske ennast liigutada. Kui ratsanik hobuselt maha löödi, siis ei suutnud ta teise abita tõusta. Ratsanikul ei olnud kerge raskes raudrüüs võidelda, seda tuli

kaua õppida. Feodaalid valmistusid sõjaväeteenistuseks juba lapsepõlvest peale.

Raudrelvad olid väga kallid; sõjaratsu ja ratsaniku täie relvastuse eest tuli ära anda terve kari — 45 lehma! Seda võis teha ainult suurmaaomanik, kellele talupojad tööd tegid. Sellepärast oli sõjapidamine kaua aega peaaegu eranditult feodaalide tegevusala.

3. Kuidas elasid feodaalid. Feodaalide aeg kulus sõjapidamisele ja meelelahutustele. Rüütlite armastatud ajaviide — küttimine ja turniirid — olid seotud sõjapidamisega.

Turniir oli rüütlite sõjaline võistlus jõu ja osavuse alal.

Turniirist osavõtjad, seljas raudrüüd, asusid areenil teine teise äärde. Kohtuniku märguandel kihutasid nad hobustel tuhatnelja teineteisele vastu. Nüri turniiriodaga püüdis rüütel oma vastast sadulast maha lüüa. Võistlus lõppes sageli raskete kehavigastustega ja isegi mõne osavõtja surmaga. Autasuks sai võitja tavaliselt võidetud vastase hobuse ja raudrüü. Turniiridele kogunes palju pealtvaatajaid. Suursugused feodaalid istusid tribüünidel, lihtrahvas aga tungles areeni ümber.

Füüsiline jõud oli feodaalide juures palju rohkem hinnas kui mõistus ja haridus. Peaaegu kogu aeg kulus neil vehklemisharjutustele, ratsasõidu, maadlusvõtete ja odaviske õppimisele. Feodaalid olid toored ja harimatud inimesed. Paljud nendest olid kirjaoskamatud ja tegid allkirja asemel risti.

Joon. 18. Feodaalide vapid ja lipp.

Joon. 19. Turniir.
Vaadake ülaltoodud pilti. Mida uut te saite turniiri kohta teada paragrahvi tekstiga võrreldes?

Rüütlilossides korraldatud pidudel voolas vein ojana, lauad ägasid praetud metsloomade raskuse all. Lossi elanikke ja nende külalisi lõbustasid oma tempudega narrid, keda kõik suursugused feodaalid oma majas tingimata pidasid.

Metsikud ja ülbed feodaalid pidasid ennast «suursugusteks», s. o. lihtrahvast hoopis kõrgemalseisvateks inimesteks. Nad hooplesid oma suguvõsa vanusega ja kuulsate esivanemate arvuga. Igal feodaalil oli oma *vapp* (tema suguvõsa sõjalise vapruse märk) ja *deviis* (lühike juhtlause, mis tavaliselt selgitas vapi mõtet).

Värviline illustratsioon II. **Feodaalide elu keskajal.** *Miniatuurid XV sajandist.* Ülal — söögisaal rikka feodaali lossis. All — kaks kalendriillustratsiooni: ühel neist on kujutatud toredates riietes mehed ja naised, kes lähevad pistrikujahile (vasakul), teisel — ulukijaht koertega (paremal).

Viha ja põlgusega suhtusid feodaalid töötavatesse talupoegadesse. «Kõige parem on, kui talupoeg nutab; halb on, kui ta rõõmustab,» ütlesid nad. Isegi oma lauludes väljendasid rüütlid viha inimeste vastu, kes neid toitsid ja katsid:

Meelsasti ma rahvast näen
külmetamas vaevu kaetult,
näljas, piinadesse aetult! ...

Et ei talumees läeks rasva, —
vaid et puudus aiva kasvaks, —
seks on tarvis iga päev
kõva kätt neil tunda lasta.

Hästi relvastatud feodaalid, varjates end oma losside paksude müüride taga, sundisid talupoegi jõuga alluma oma võimule ja täitma koormisi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge feodaali lossi frangi üliku mõisaga (joon. 8). Selgitage, mispärast oli suurmaaomanikel IX—X sajandil vaja võimsamaid kindlustusi kui VI—VII sajandil.
2. Leidke joonisel 17 rüütli relvad ja jutustage, mispärast oli feodaalidel vaja selliseid relvi.
3. Kuidas iseloomustavad suursuguseid prantsuse feodaale niisugused deviisid: «Ma ei ole kuningas ega prints, vaid senjöör de Coucy (s. o. Coucy mõisa omanik), «Kuningas olla ma ei saa, hertsog ma ei taha olla, olen Rogan!»?
4*. Koostage jutustus «Feodaali päev», kirjeldades selles lossi, rüütli relvi, turniiri ja pidu lossis

§ 8. Lääne-Euroopa feodaalne killustatus.

(Kaardid nr. 2 ja 6.)

Tuletage meelde, missuguseid maid vallutasid frangid Karl Suure ajal. Kuidas tekkis Karl Suure keisririik?

1. Frangi keisririigi lagunemine. Frangi keisririik polnud tugev ja tema iga oli lühike.

Ülemkiht toetas algul Karl Suurt, sest ta aitas ülikutel uusi maid omandada ja talupoegi pärisorjastada. Kuid tema viimastel valitsemisaastatel hakkas riigi eri osadest järjest sagedamini tulema teateid, et suurmaaomanikud ei täida keisri käske. Suursugused frangid, kellel olid suured maavaldused, moodustasid oma väesalgad ja võisid ise sundida talupoegi sõnakuulmisele. Nüüd polnud neil enam vaja tugevat keisrivõimu ja nad lakkasid seda toetamast.

Hõimud ja rahvad, keda frangid olid alistanud, elasid endiselt oma tavade järgi ning rääkisid eri keeli. Nad olid ajutiselt ühendatud ainult relva jõul.

Pärast Karl Suure surma algasid tema pärijate vahel lakkamatud sõjad. **843. aastal,** pärast üht niisugust sõda, sõlmisid Karl Suure kolm pojapoega omavahel *Verduni* linnas riigi jaotamise lepingu. Hiljem tekkis Frangi keisririigi territooriumil kolm suurt kuningriiki: *Prantsusmaa, Saksamaa* ja *Itaalia.*

Kuid ka need riigid ei olnud ühtsed. Kõik nad jagunesid suurteks feodaalvaldusteks, mis omakorda koosnesid paljudest väike-

Joon. 20. Kohtuotsuse tegemine. *Miniatuur XV sajandist.*

Joon. 21. Feodaali sõjamehed küla riisumas. *Keskaegne joonis.* Kirjeldage, missugused hädad said osaks talupoegadele kodusõdade ajal.

valdustest. Oli saabunud Lääne-Euroopa ***feodaalse killustatuse aeg.***

2. Feodaalide sõltumatus. Mispärast olid Lääne-Euroopa riigid killustatud?

Naturaalmajanduse tingimustes ei olnud ega saanudki olla kindlaid sidemeid riigi üksikute osade vahel. Igas mõisas elasid inimesed omaette elu ja käisid teiste piirkondade inimestega harva läbi.

Talupoegade ülestõusud hõlmasid tol ajal väikesi territooriume ja feodaalid suutsid nendega ilma kuninga abita toime tulla. Selleks et talupoegade tööd jälgida ja neid koormisi täitma sundida, pidid feodaalil olema oma jõud ja vahendid.

Iga suurfeodaali valdusest oli saanud peaaegu sõltumatu riik. Feodaalil olid oma sõjamehed, ta kogus elanikkonnalt makse, mõistis nende üle kohut ja viis kohtuotsused täide. Ta võis ise kuulutada teistele feodaalide sõda ja sõlmida nendega rahu. Kellele kuulus maa, selle käes oli ka võim.

Kuningatel tuli feodaalide sõltumatusega leppida ja osa oma õigustest neile loovutada.

Prantsuse kuningriik koosnes 14 suurest feodaalvaldusest. Paljudel feodaalidel oli rohkem maid kui kuningal endal; nad olid kuningast rikkamad ja tugevamad. Suurfeodaalid — *hertsogid* ja *krahvid* — väitsid, et kuningas on ainult «esimene võrdsete hulgas», ning pidasid ennast kuningaga samaväärseks. Mõned neist tahtsid isegi kuningatrooni

enda kätte saada. Saksamaal valisid suurfeodaalid kuninga ja ta oli nendest täielikult sõltuv. Kogu Saksamaa oli killustatud paljudeks riikideks.

Feodaalide maaomanduse kindlustumine naturaalmajanduse valitsemise tingimustes tõi kaasa Lääne-Euroopa riikide killustatuse. Kuningavõim oli IX—XI sajandil väga nõrk.

3. **Kodusõjad.** Feodaalse killustatuse ajal sõdisid feodaalid lakkamatult üksteisega. Neid sõdu nimetati *kodusõdadeks*. Mispärast puhkesid siis kodusõjad?

Feodaalid püüdsid maad ja sellel elavaid talupoegi üksteise käest ära võtta. Mida rohkem oli feodaalil talupoegi, seda tugevam ja rikkam ta oli, sest maa kasutamise eest pidid talupojad tasuma koormist. Sageli alustas feodaal sõda, et naabri lossi hävitada või teist feodaali vangi võtta.

Oma vaenlase jõu nõrgestamiseks laostas feodaal tema talupoegi: põletas külad maha, ajas loomad ära, tallas vilja maha. Kodusõdade pärast kannatasid kõige rohkem talupojad: feodaalid aga võisid sel ajal istuda oma losside paksude müüride taga.

4. **Senjöörid ja vasallid. Feodaalne hierarhia.** Oma väesalga loomiseks jagas iga suurfeodaal ühe osa maast koos talupoegadega välja teistele, väiksematele feodaalidele, et neid sõjaväeteenistuse eest hüvitada. Maa omanik oli väiksemate feodaalide suhtes *senjöör* («vanem»), need aga, kes temalt maad said, olid tema *vasallid*, s. o. sõjaväekohustuse kandjad. Feoodi enda kätte võttes laskus vasall senjööri ees põlvili ja andis talle truudusvande. Feoodi üleandmise märgiks andis senjöör vasallile peotäie mulda ja puuoksa.

Kõigi feodaalide peaks peeti selle riigi kuningat. Ta oli hertsogite ja krahvide senjöör. Viimaste valdustes olid sajad külad ja nad käsutasid suuri väesalku.

Astme võrra allpool olid *parunid* — hertsogite ja krahvide vasallid. Tavaliselt oli neil paarkümmend küla ja nad võisid välja panna ühe väesalga. Parunid olid väikefeodaalide — rüütlite senjöörid. Rüütlitel endil ei olnud vasalle.

Seega oli üks ja seesama feodaal väiksema feodaali senjöör ning suurema feodaali vasall (vt. joon. 22). Vasallid pidid alluma ainult oma senjöörile. Kui nad ei olnud kuninga vasallid, siis ei olnud neil tarvis tema käsku täita. Niisugust korda kinnitas reegel: «Minu vasalli vasall ei ole minu vasall.»

Feodaalidevahelised suhted sarnanevad redeliga, mille ülemistel astmetel seisavad kõige suuremad feodaalid, alumistel astmetel aga väikefeodaalid. Neid suhteid hakatigi nimetama ***feodaalseks hierarhiaks.***

Talupojad jäid sellelt redelilt välja. Nii senjöörid kui ka vasallid olid feodaalid. Nad kõik, alates väikerüütlist ja lõpetades kuningaga, elasid sõltuvate talupoegade tööst.

Vasall pidi oma senjööri käsul koos temaga sõjaretkele asuma

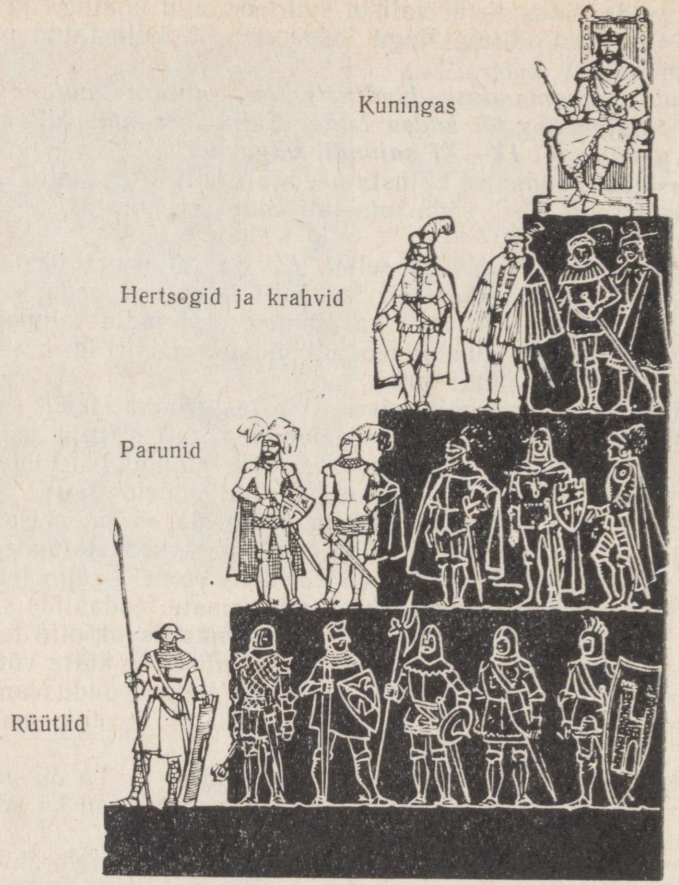

Joon. 22. Feodaalne hierarhia.
Selgitage, kelle vasallid olid hertsogid, krahvid ja parunid ning kellele nad olid senjöörid.

ja väesalga kaasa tooma. Peale selle pidi ta senjööri nõuandega abistama ja teda sõjavangist välja ostma. Senjöör kaitses oma vasalle teiste feodaalide kallaletungide ja ülestõusnud talupoegade eest. Kui külas talupojad rüütli vastu ülestõusu alustasid, siis saatis ta käskjala senjööri juurde, kes oma väesalgaga talle appi tõttas.

Kui algas sõda teise riigiga, siis läks kogu feodaalne hierarhia liikvele. Kuningas kutsus sõjakäigule hertsogid ja krahvid, need pöördusid parunite poole, kes tõid kaasa rüütlite väesalgad. Nõnda kujunes välja feodaalide sõjavägi. Kuid vasallid ei täitnud sageli

oma senjööride korraldusi. Niisugusel juhul võis neid ainult jõuga alluma sundida (vt. dokumenti).

Killustatuse ajal oli feodaalne hierarhia feodaalide klassi organisatsioon. Selle abil pidasid feodaalid sõda ja aitasid üksteisel talupoegi sõnakuulmises hoida.

Blois' krahvi Odoni kiri Prantsuse kuningale.

(XI sajandi algus.)

Paned mind väga imestama, minu valitseja, et sa nii ruttu, asja uurimata otsustasid, et ma ei väärі sinu feoodi. Olen ju suursuguse päritoluga. Kui asi puutub teenimisse, siis on sulle hästi teada, et niikaua, kui sa mind soosisid, teenisin sind nii õukonnas kui ka sõjaväes ja võõrsil. Ja kui ma pärastpoole, kui sa mulle antud feoodi otsustasid ära võtta, enda ja oma feoodi kaitsmisel sind kuidagi solvasin, siis tegin seda sellepäarst, et olin ülekohtust ja pealesunnitud vajadusest ärritatud. Sest kuidas võin ma siis oma feoodi maha jätta ja seda mitte kaitsta? Jumal ja minu hing olgu tunnistajaks, et pean paremaks surra oma feoodis, kui elada feoodita.

Kuidas õigustab kirja autor oma vaenulikku tegevust kuninga vastu? Missugustest suhetest kuninga ja tema vasalli vahel annab see dokument tunnistust?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast kindlustasid feodaalid algul Karl Suure võimu, hiljem aga seda enam ei toetanud? Missugused olid Karl Suure keisririigi lagunemise põhjused?
2. Missuguseid riike nimetatakse killustatud riikideks? Kuidas on Prantsusmaa feodaalne killustatus väljendatud kaardil nr. 6? Tõestage, et feodaalil oli oma valdustes samasugune võim kui riigi valitsejal.
3. Missugused kohustused olid senjööridel ja vasallidel? Kellele ja milleks oli feodaalne hierarhia vajalik?

4*. Mida te peate feodaalse killustatuse peamiseks põhjuseks: a) Karl Suure keisririigi jagamine tema pojapoegade vahel; b) kuningavõimu nõrgenemine; c) feodaalide maaomanduse tugevnemine naturaalmajanduse valitsemise tingimustes? Tõestage oma mõtet.

§ 9. Slaavlaste tegevusalad ja ühiskondlik kord VI—X sajandil.

(Kaardid nr. 1 ja 2.)

1. Slaavlaste paiknemine. Iidsetest aegadest peale elasid germaanlastest ida pool, Kesk- ja Ida-Euroopas, slaavlased. VI sajandil asustasid nad laialdast maa-ala Laba jõest läänes Volga ja Doni ülemjooksuni idas, Balti merest Doonau jõeni ja Musta mereni (vt. kaarti nr. 1).

VII sajandiks jagunesid rohkearvulised slaavi hõimud kolmeks haruks: *ida-*, *lääne-* ja *lõunaslaavlasteks* (vt. kaarti nr. 2).

Visla ja *Dnestri* jõest ida pool elasid idaslaavlased. Need olid

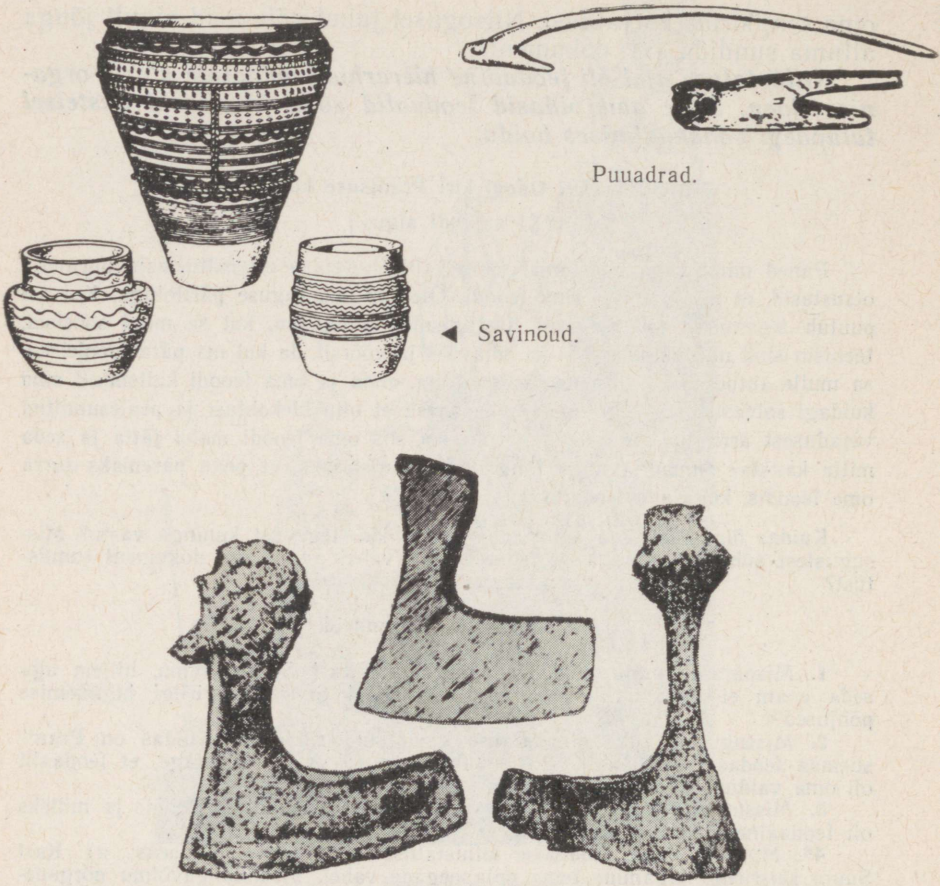

Joon. 23. Slaavlaste tööriistad ja tarbeesemed VI—X sajandil.

kolme suure vennasrahva — *vene, ukraina* ja *valgevene* rahvaste esivanemad.

Laba, *Odra (Oderi)* ja Visla jõe basseinidesse olid elama asunud lääneslaavlased: *tšehhid, poolakad, polaabi* ja *pomoraani* hõimud.

Mõned slaavi hõimud olid asustanud üht osa Balkani poolsaarest. Siin kujunesid välja lõunaslaavi rahvad: *bulgaarlased, serblased* ja *horvaadid.*

2. Slaavlaste tegevusalad. Kuni IX sajandini ei olnud slaavlastel oma kirjavara. Sellepärast on teadlased slaavlaste muistse elu uurimisel kasutanud mitmesuguseid ajalooallikaid.

Arheoloogid on kaevanud välja slaavlaste asulaid. Nad leidsid rauast sahaterasid, kirveid, vikateid, sirpe ja nuge, samuti söestunud teravilja, mis asus spetsiaalsetes aukudes-viljahoidlates. Paljudes kohtades leiti väljakaevamisel saviahjude jäänuseid, pottsepakedra abil tehtud kaunikujulisi kunstilise ornamendiga anumaid, pronks- ja hõbeehteid: käevõrusid, kõrvarõngaid ning sõrmuseid.

Teadlased on ammu tähelepanu pööranud asjaolule, et slaavi keeltes on tööriistade ja loomade nimetused üksteisega sarnased. Kõigil slaavlastel oli leiva nimetuseks «жито» — sõnast «жить» («elama»). Puuader, adrahõlm, vikat, sirp, kõblas, härg, lammas — kõigil nendel sõnadel on ühesugune kõla erinevate slaavi rahvaste juures. Järelikult on need sõnad välja kujunenud väga kaua aega tagasi, kui slaavlastel oli veel üks ühine keel. Oma kalendrikuid nimetasid slaavlased põllutööde nimetuse järgi: näiteks august — «serpen» (lõikuskuu — sõnast «серп» — sirp), september — «vressen» (viljapeksukuu — sõnast «врещи» — vilja peksma).

Palju väärtuslikke andmeid slaavlaste kohta on säilinud Ida-Rooma keisririigi ajaloolaste ja autorite kaudu. Sellel riigil tuli kõigepealt slaavi rahvastega kokku puutuda.

Üks VI sajandi autor ütleb: «Neil on suur hulk igasuguseid kariloomi ja kuhjades palju maavilju, eriti hirssi ja nisu. Nad elavad metsades, raskesti läbitavate jõgede, soode ja järvede ääres, nad teevad oma elamutesse mitu väljapääsu võimalike ohtude puhuks.»

Neid andmeid täiendavad XII sajandi saksa kroonikakirjutaja teated läänеslaavlaste kohta: «Kalu on meres, jõgedes, järvedes ja tiikides nii palju, et see näib lausa uskumatuna. Kogu maal on ohtralt põtru ja hirvi, karusid ja metssigu ning mitmesuguseid muid ulukeid. Võid, lambapiima ja -rasva, mett, nisu, igasugust köögivilja ja viljapuid on külluses.»

3. Kuidas muutus slaavlaste ühiskondlik kord. Vanal ajal oli slaavlastel nagu kõigil teistel rahvastelgi ürgkogukondlik kord. Kuid ajavahemikus VI sajandist kuni X sajandini toimusid slaavlaste ühiskondlikus korras olulised muutused.

Lõunaslaavlaste maavalduse ja nende majapidamisviisi kohta on teadlased leidnud palju huvitavat «Põllutööseadusest». See kujutab endast VIII sajandil koostatud tavadekogu, mille alusel lahendati vaidlusi ja mõisteti kohut. Toome sellest kogust mõned paragrahvid.

Põllumees, kes harib oma maad, ei tohi naabri põllupeenrast üle astuda; kui aga keegi peaks üle astuma, siis võetakse temalt ära nii külvatud vili kui ka põllumaa ja saak. Kui keegi võttis vaeseks jäänud põlluharijalt maad, et seda täis külvata, siis täitku ta lepingut.

Sellel, kes viskab tuld heina- või õleküüni, raiutagu käed ära. Kui keegi on maha niitnud oma osa ajal, kui naabrite osad polnud veel niidetud, ja tõi oma loomad ning tekitas naabritele kahju, siis saab ta 30 piitsahoopi ja tasub kannatanule tehtud kahju.

Üks Ida-Rooma keisririigi ajaloolane kirjutas VI sajandil slaavlaste kohta: «Neid hõimusid ei valitse üks inimene, nad elavad ammust ajast rahvavalitsuse tingimustes. Kõike seda, mis on neile kasulik ja kahjulik, arutavad nad ühiselt.»

XI sajandi kroonikakirjutaja kinnitab, et pomoraani hõimudel lahendas kõiki asju rahvakoosolek — *veetše* (sõnast *«вещать»* — rääkima): «Kõiki neid hõimusid ei valitse üksik võimumees. Oma vajaduste arutamisel lepivad nad kõik üksmeelselt kokku, mida tuleb teha.»

Jutustades slaavlastega peetud sõdadest, nimetavad tolleaegsed autorid paljusid slaavlaste juhtide nimesid. Need juhid — *vürstid* — käsutasid ratsaväelastest kaaskondi. Ühel slaavi ülikul pomoraani hõimust «oli oma kaaskond, mis koosnes kolmekümnest hobusest koos ratsanikega; ülikute ja väepealikute jõudu ning vägevust määratakse seal hobuste arvu järgi».

Sõdade ajal said vürstid ja nende kaaskondlased rikkalikku sõjasaaki ning võtsid palju vange. Ühes kroonikas öeldakse: «Kõik läksid koju, viies endaga kaasa kümneid tuhandeid sõjavange.» «Nad ei saanud enam edasi liikuda: neil oli ju kaasas loendamatu hulk saaki inimeste, igasuguste loomade ja väärtasjade näol.»

Sõjavangide olukorrast slaavlaste juures jutustab üks VI sajandi autor: «Oma sõjavange ei pea nad tähtajata orjuses, vaid piiravad orjuse aega ja soovitavad neil siis valida, kas tahavad nad teatava väljaostumaksu eest koju tagasi pöörduda või vabade inimeste ja sõpradena kohale jääda.»

Tolleaegsete autorite andmete põhjal on kindlaks tehtud, et varasel keskajal toimus slaavlaste juures ürgkogukondliku korra lagunemine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke kaardil nr. 1 territoorium, kus slaavlased ammust ajast elasid, ja kaardil nr. 2, kus paiknesid slaavlaste kolm haru. Missugused slaavi rahvad kujunesid välja igast harust?
2. Tehke kindlaks, missugustest allikatest on ajaloolased saanud andmeid slaavlaste tegevusalade kohta. Missugustele järeldustele slaavlaste tegevusalade küsimuses on nad jõudnud pärast nende allikate uurimist?
3. Pärast 3. punkti läbilugemist selgitage: a) mis säilis slaavlaste juures ürgkogukondlikust korrast; b) mis näitab, et see kord lagunes.
4*. Mis oli ühist frankide seadustes ja slaavlaste «Põllutööseaduses» ning mille poolest need erinevad?

§ 10. Slaavlaste võitlus saksa feodaalidega ja slaavi riikide tekkimine.

(Kaart nr. 2.)

1. X sajandil oli lääneslaavlastel tekkinud tugev ja ohtlik vaenlane saksa feodaalide näol. Need hakkasid korraldama röövretki naabermaade ja rahvaste vastu.

Saksa feodaalid tungisid korduvalt Itaaliasse, mis oli tol ajal üks kõige rikkamaid maid Euroopas.

Vallutanud ühe osa Itaaliast koos Rooma linnaga, kuulutas Saksa kuningas 962. aastal enda Rooma keisriks. Selle *tiitli* [1] võtmisega tahtis ta näidata, et taastab Rooma keisririigi ning Karl Suure keisririigi kunagise võimsuse ja kuulsuse. Uut riiki hakati hiljem nimetama *Püha Rooma keisririigiks.*

Kuid keisri võim oli üsna nõrk. Saksa suurfeodaalid ei kuulanud keisri sõna ning astusid oma vägedega tema vastu sageli välja. Itaalia rahvas ei katkestanud võitlust röövvallutajate vastu. Iga uus Saksa kuningas pidi korraldama sõjakäigu Alpide taha, et seda maad uuesti alistada. Mitusada aastat järjest röövisid ja laostasid saksa feodaalid Itaaliat.

2. X sajandi keskpaigast alates hakkasid saksa feodaalid vallutama ka slaavlaste maid. Viljarikastel maadel Laba jõest ida pool elasid polaabi hõimud, piki Balti mere rannikut aga pomoraanid. Ranniku elanikud olid julged meremehed. Siin olid tekkinud jõukad slaavi linnad: *Volin, Szczecin* jt.

Saksa feodaalid tahtsid slaavlaste maad enda kätte võtta ja slaavlasi oma pärisorjadeks teha. Kuninga ratsavägi tuli korduvalt üle Laba jõe ja ründas slaavlaste asulaid. Saksa feodaalid olid sõjas äärmiselt julmad. Nad tegid sandiks ja tapsid sõjavange, naised ja lapsed aga viidi orjusesse. Appi võeti ka alatu reetmine. Ükskord kutsus kuninga asevalitseja enda juurde külla 30 slaavi vürsti. Peo ajal andis ta oma sõjameestele märku: need tungisid relvadeta külalistele kallale ja tapsid kõik maha.

Slaavlased võitlesid mehiselt röövvallutajate vastu. Nad tundsid suurepäraselt oma kodukohti ja sellepärast olid nende ootamatud kallaletungid vaenlastele väga ohtlikud. Kuid slaavlased elasid omaette hõimudena ning nende tegevuses puudus ühtsus. Sellepärast ei suutnud nad röövvallutajate survele vastu panna.

Alistatud hõimudele pandi peale rängad maksud. Röövvallutajad sundisid slaavlasi ristiusku vastu võtma ja kirikule kümnist maksma. Saksa feodaalid asutasid slaavlaste maadele oma mõisaid, ehitasid kindlusi ja kloostreid. Slaavlased tõrjuti läbipääsmatutesse metsadesse ja soistesse kohtadesse, nende maadele aga asusid elama Saksamaalt tulnud inimesed.

983. aastal toimus slaavlaste ülestõus. Nad panid põlema kind-

[1] *Tiitel* — kõrge nimetus.

lusi ja kloostreid, tapsid feodaale ja piiskoppe. Saksa kuninga sõjaväe ajasid ülestõusnud slaavlased sohu ja hävitasid seal peaaegu täielikult. Kroonikakirjutaja sõnade järgi ei jäänud Laba taga «ristiusust enam jälgegi järele».

Polaabi ja pomoraani slaavlased said tagasi vabaduse ja hoidsid seda peaaegu kaks sajandit. Kuid XII sajandil alustasid saksa feodaalid uut pealetungi slaavlastele ning vallutasid nende maad Laba ja Odra jõe vahel.

3. Teistel slaavi rahvastel arenes varanduslik ebavõrdsus ning tekkis feodaalide klass ja sõltuvate talupoegade klass kiiremini kui polaabi ja pomoraani hõimudel. Teistel slaavi rahvastel kujunesid välja tugevad feodaalriigid.

IX sajandil tekkis idaslaavlaste riik — *Kiievi-Venemaa*. See oli tol ajal üks võimsamaid riike Euroopas.

X sajandil tekkis *Tšehhi riik*. Ülemkihi toetusel ühendasid *Praha* linna ümbruses elava tšehhi hõimu vürstid ka teised hõimud oma võimu alla. Tšehhidel arenes kiiresti feodaalkord. Kaaskondlased said vürstilt maid, ehitasid sinna lossid ja tegid talupojad pärisorjadeks.

Saksamaa püüdis Tšehhimaad alistada. Kuid võitluses saksa feodaalide vastu kaitsesid tšehhid oma sõltumatust. Kuigi Tšehhimaa kuulus Püha Rooma keisririigi koosseisu, valitses Tšehhi vürst seda maad iseseisvalt. Hiljem võttis ta endale kuninga tiitli. See andis tunnistust Tšehhimaa kasvavast jõust ja mõjust.

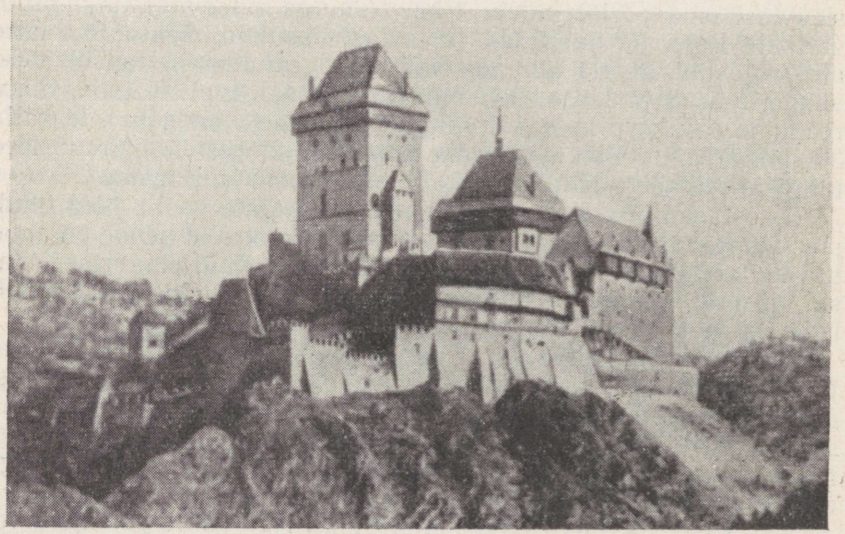

Joon. 24. Karlsteini loss Tšehhimaal Praha lähedal.

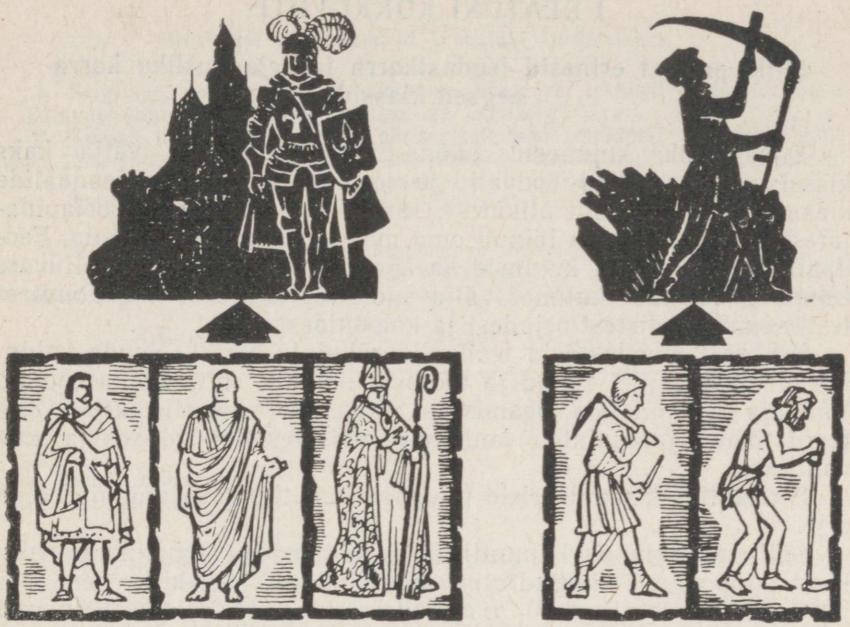

Joon. 25. Missugustest elanikkonna rühmadest tekkis frankidel feodaalide klass ja sõltuvate talupoegade klass.

X sajandi keskpaigaks olid ühinenud ka poola hõimud. Esimeseks Poola vürstiks, kes meile ajaloost teada on, oli ***Mieszko.*** Kaaskonna abiga alistas ta Visla jõe äärsed hõimud. Kujunes välja tugev *Poola riik.* Koos kaaskonnaga võttis Mieszko vastu ristiusu. See samm kiirendas feodaalkorra arenemist.

Poolal tuli pidada verist sõda Püha Rooma keisririigiga. Saksa feodaalid tungisid mitmel korral Poolasse, kuid said alati tugeva vastulöögi. Sellest võitlusest tuli Poola välja võitjana ja isegi laiendas oma piire. XI sajandil võttis Poola vürst endale kuninga tiitli.

IX—X sajandil tekkisid tugevad slaavi riigid, kes lõid edukalt tagasi välisvaenlaste kallaletunge.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage paragrahvi plaan, nii et selle kolmel punktil oleksid omaette pealkirjad.
2. Selgitage, mispärast polaabi ja pomoraani slaavlastel ei läinud korda oma sõltumatust kaitsta, tšehhid ja poolakad aga suutsid seda teha. Leidke paragrahvis kohad, kus sellest räägitakse, ja kontrollige, kas teie vastus on õige.
3. Tehke kindlaks slaavi riikide tekkimise põhjused; kasutage selleks teadmisi, mis teil frankide riigi tekkimise kohta juba on.

I PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Mille poolest erinesid feodaalkorra ja orjandusliku korra aegsed klassid?

X sajandiks kujunesid Lääne-Euroopa maades välja kaks klassi: maaomanikud-feodaalid ja sõltuvad talupojad. Feodaalide klass tekkis germaani ülikutest, samuti nendest Rooma orjapidajatest, kellel oli korda läinud oma maa ja rikkused säilitada. Feodaalide klassi hulka kuulusid ka kõrgemad vaimulikud. Sõltuvate talupoegade klass kujunes välja endistest vabadest kogukondlastest, samuti endistest orjadest ja koloonidest.

Keskajal moodustasid feodaalid rõhujate klassi. Nende valduses oli maa, millel elasid ja töötasid nendest sõltuvad talupojad. Vanaaja orjapidajate peamiseks rikkuseks aga olid orjad, kes tegid tööd orjapidajatele kuulunud mõisates, töökodades ja kaevandustes.

Feodaalid ekspluateerisid talupoegi teisiti, kui orjapidajad oma orje.

Sõltuvaid talupoegi sunniti jõuga töötama maaomaniku kasuks. Kuid talupoegade olukord oli orjade olukorrast siiski kergem.

Orjal ei olnud maad, majapidamist ega tööriistu. Erinevalt orjast oli sõltuval talupojal aga oma majapidamine, kariloomad ja tööriistad. Ta ei olnud maa omanik, kuid kasutas maatükki, mille maaomanik oli talle andnud.

Ori töötas ainult orjapidaja majapidamises; oma töö eest sai ta viletsat toitu ja riideräbalaid. Sõltuv talupoeg töötas nii feodaali majapidamises kui ka oma põllul. Üks osa maatükilt saadud saagist jäi talupojale ja tema perekonnale.

Orja peeti oma isanda asjaks, isanda «rääkivaks tööriistaks». Orjapidaja võis orjaga teha kõik, mis iganes soovis: müüa, osta või isegi tappa.

Feodaali võim sõltuva talupoja üle polnud täielik. Ta võis talupoega koos maaga müüa, karmilt karistada, kuid seaduse järgi ei olnud tal õigust talupoega tappa.

Ori tegi tööd üksnes karistuse kartusel. Orjad lõhkusid ja rikkusid tööriistu, harisid halvasti maad. Sõltuv talupoeg töötas isanda põllul samuti sunniviisil, ta vihkas teoorjust. Kuid oma maatükil tehtavasse töösse suhtus ta teisiti. Talupoeg püüdis oma põldu paremini harida, sügavamalt künda, hästi väetada ja võimalikult suurt saaki saada.

Talupojad hoidsid tööriistu ja täiustasid neid. Selle tulemusena hakkas saak keskajal järk-järgult suurenema. ***Sõltuva talupoja töö oli orja tööst tootlikum.***

Küsimusi ja ülesandeid I peatüki kordamiseks.

1. Selgitage, missugustest elanikkonna rühmadest tekkisid feodaalide klass ja sõltuvate talupoegade klass (kontrollige joonise 25 järgi).
2. Kuidas toimus talupoegade pärisorjastamine frankidel? Selgitage, kelle maad võttis ülemkiht enda kätte ja kes töötasid tema kasuks: a) Chlodovechi ajal (VI sajandi alguses); b) Karl Suure ajal (IX sajandil).
3. Täitke vihikus järgmise tabeli lahtrid.

Mille poolest erines sõltuvate talupoegade olukord vabade talupoegade ja orjade olukorrast.

Küsimused	Orjad	Vabad talupojad	Sõltuvad talupojad
Mida valdasid või kasutasid?			
Kellele kuulusid või kellest sõltusid?			
Kelle kasuks töötasid?			
Kuidas suhtusid töösse?			

4. Mille poolest erinesid feodaalid orjapidajatest (võrrelge vastavalt küsimustele: mida valdasid? keda rõhusid?). Mis oli neil ühist?
5. Jutustage, mispärast tekkisid germaanlastel ja slaavlastel riigid. Tehke kindlaks, mis on alljärgnevas arutluses välja jäetud (kasutage selleks § 2 järel asuvat 4. ülesannet):

Täiustused põllumajanduses → ○ → ○ → ○ → ○ → Riigi tekkimine

Mille poolest erines killustatuse ajal eksisteeriv feodaalriik Karl Suure keisririigist? Missugused olid feodaalriigi ülesanded?
6. Andke feodaalkorra definitsioon ja nimetage tema peamised tunnused. Kas teie arvates oli feodaalkord ürgkogukondliku korraga võrreldes samm edasi? Tõestage seda.

Pidage meeles need aastaarvud!

486. aasta — frangid vallutavad Gallia.
800. aasta — Frangi keisririigi tekkimine.
843. aasta — Frangi keisririigi lagunemine.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

II PEATÜKK.

BÜTSANTSI KEISRIRIIK VII—XI SAJANDIL.

§ 11. Slaavlaste sissetung ja feodaalkorra tekkimine.

(Kaardid nr. 1, 2 ja 5.)

Tuletage meelde, mis aastal jagunes Rooma riik Ida-Rooma keisririigiks ja Lääne-Rooma keisririigiks. Missugused muutused toimusid Lääne-Euroopas germaanlaste sissetungi tulemusena (§ 1, p. 3 ja 4)?

Sel ajal kui Lääne-Rooma keisririigi purustasid orjade ja koloonide ülestõusud ning «barbarite» kallaletungid, jäi Ida-Rooma keisririik püsima. Tema pealinn Konstantinoopol asus muistse Kreeka koloonia Bütsantsi kohal. Selle linna vana nime järgi hakati kogu riiki nimetama *Bütsantsi keisririigiks* ehk lihtsalt *Bütsantsiks.*

1. Bütsantsi arenemise iseärasused. Ida-Rooma keisririigi koosseisu kuulusid väga rikkad ja kultuursed maad ning piirkonnad: Egiptus, Süüria, Väike-Aasia ja Kreeka. Siin oli vähem orje ja rohkem vabu talupoegi kui Lääne-Rooma keisririigis. Sellepärast oli maa Idas vähem kurnatud ja andis paremat saaki. Maaelanikud müüsid linnades teravilja, võid, liha ja muid toiduaineid. Lääne-Euroopas tuletasid endisi õitsvaid linnu meelde ainult varemed. Bütsantsis aga muutusid linnad järjest elevusrikkamaks ja rahvarohkemaks. Konstantinoopolis, Aleksandrias ja *Antiookias* elas sadu tuhandeid inimesi. Nende linnade tänavail ja turgudel oli palju töökodasid ning kauplusi, vahetpidamata käis seal elav tööndusliк ja kaubanduslik tegevus.

Bütsantsis arenesid sellised käsitööalad, mida Lääne-Euroopas tol ajal ei tuntud: juveeltoodete, klaasnõude, villase ja siidriide valmistamine. Bütsantsi pealinna osavate käsitööliste kuulsus ulatus kõige kaugematesse maadesse. Tolleaegne autor nimetas Konstantinoopolit «määratu suureks toredusesemete töökojaks».

Konstantinoopolis ristusid kaks tähtsat kaubateed: maad mööda kulgev tee Euroopast Aasiasse ja meretee Vahemerest Musta merre. Sadamas tunglesid pidevalt kümned laevad. Bütsantsi kaupmehed rikastusid kauplemisel Iraani, India ja Hiinaga. Neid tunti hästi ka Lääne-Euroopas: siia tõid nad oma käsitööliste tooteid ja kalleid Idamaa kaupu.

Käsitöö ja kaubanduse pealt sai Bütsantsi keiser suurt tulu. Talupojad ja käsitöölised pidid keisrile maksma suuri makse,

kaupmehed aga *tolli*[1]. Keisri varakambris oli palju kulda ja hõbedat. Sellepärast võis keiser pidada suurt palgasõdurite armeed ja tugevat laevastikku. Bütants suutis kaua aega kaitsta oma piire vaenlaste kallaletungide eest ja isegi pidada vallutussõdu.

Sõjaväe, riigiametnike ja kiriku abiga püüdsid keisrid säilitada ning kindlustada orjanduslikku korda.

2. Slaavlaste sissetung. VI sajandist alates hakkasid Doonau tagant Bütsantsi keisririiki tungima slaavi hõimud.

Slaavlased olid head sõjamehed (vt. dokumenti). Bütsantsi vastu peetavates sõdades omandasid nad sõjalisi kogemusi, hakkasid võitlema rivis ja õppisid kindlusi tormijooksuga vallutama. Julgete slaavi sõjameeste käest sai Bütsantsi palgasõjavägi lüüa.

Orjad, koloonid ja vabad kehvikud abistasid slaavlasi. Nad teadsid, et slaavlased vabastavad nad orjapidajate ja riigi ränga ikke alt. Kogu Balkani poolsaarel puhkesid rahva ülestõusud. See kergendas slaavlaste edasiliikumist.

Tervete hõimudena asusid slaavlased elama Bütsantsi keisririigi maadele. Nad hõivasid Balkani poolsaare põhjaosa, seejärel aga tungisid Makedooniasse ja Kreekasse. «Slaavlased vallutasid palju linnu ja kindlusi,» kirjutab üks bütsantsi autor, «hõivasid kogu maa ja asusid sinna elama täiesti

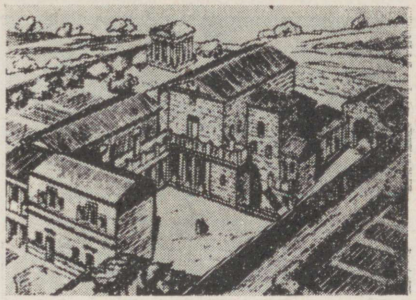

Joon. 26. Bütsantsi mõis. *Rekonstruktsioon.*

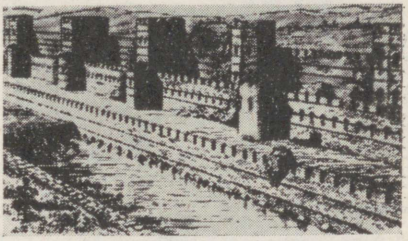

Joon. 27. Konstantinoopoli müürid VI sajandil. *Rekonstruktsioon.*

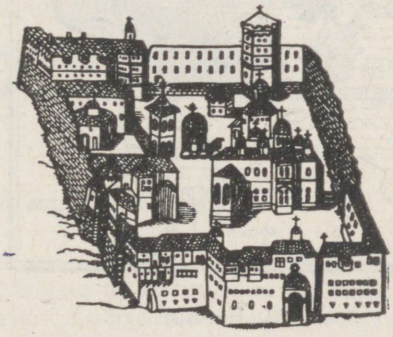

Joon. 28. Bütsantsi klooster VIII sajandil. *Keskaegne joonis.*

[1] *Toll* — maks kaupade müügi ja läbiveo eest.

Joon. 29. Bütsantsi riik.
Öelge, missugusel kaardil on näidatud riigi territoorium: a) V sajandil, b) IX sajandil, c) XI sajandil.

vabalt ning kartuseta otsekui oleks see nende oma.»

Bütsantsi riigiga peetud sõdade ajal kujunesid lõunaslaavlastel välja hõimuliidud. Balkani poolsaare loodeosa hõivasid serblaste ja horvaatide hõimud. VII sajandi lõpul tekkis Doonau alamjooksu maadel esimene lõunaslaavlaste riik — *Bulgaaria riik*. Hiljem vallutasid bulgaarlased suure osa Balkani poolsaarest. Üksvahe maksis isegi Bütsantsi keisririik neile andamit.

VII sajandil tungisid lõunast Bütsantsi valdustesse araablased. Nad vallutasid Süüria ja Egiptuse. Araablaste sõjavägi piiras mitmel korral Konstantinoopolit, kuid ei suutnud seda vallutada.

Bütsantsile jäi ainult Väike-Aasia ja Balkani poolsaare lõunaosa. Suure osa Bütsantsi keisririigi elanikkonnast moodustasid nüüd slaavlased.

Sissetungi ajal purustasid slaavlased keisri ja orjapidajate mõisaid ning tegid need tühjaks. Slaavlased asusid Bütsantsi maadele elama naaberkogukondadena. Paljud orjad ja koloonid said vabaks ning jaotasid oma endiste isandate maa omavahel.

Suured mõisad orjade ja koloonidega säilisid ainult Väike-Aasias. Kuid orjade ja koloonide töö ei olnud enam kuigi kasulik. Sellepärast hakkasid paljud orjapidajad andma orjadele maatükke ja võtma nendelt loonusrenti. Samuti andsid nad maad vabadele talupoegadele rendile.

Slaavlaste sissetungi ja rahva ülestõusude tulemusena hävitati lagunev orjanduslik kord Bütsantsi keisririigis. Suurema osa keisririigi elanikkonnast moodustasid nüüd talupojad-kogukondlased.

3. **Feodaalkorra tekkimine.** VII—IX sajandil hakkasid vabad talupojad oma maast ilma jääma. Suurem osa kogukondlastest jäi vaeseks ja laostus. Vaesunud talupoegi nimetati «viletsateks». Kogukondades tekkisid jõukad inimesed, kes laostunud naabrite arvel oma valdusi suurendasid. Neid nimetati «tugevateks». Ikaldusaastatel ostsid «tugevad» vaesunud talupoegade maatükke poolmuidu. Maa äravõtmiseks korraldasid nad isegi röövretki külasse. Üks tolleaegne autor kirjutas: «Kõik, kes olid tähtsad ja tugevad, võtsid enda kätte määratu suuri maa-alasid.»

Riik aitas suurmaaomanikel talupoegi pärisorjastada. Keisrid keelasid talupoegadel külast lahkumise, sundisid neid maksma kõrgeid makse põgenenud ja laostunud naabrite eest. Oma võimu kindlustamiseks jagasid keisrid väepealikutele ja kirikule maavaldusi koos talupoegadega.

Nõnda tekkis Bütsantsis feodaalide klass ja sõltuvate talupoegade klass. Feodaalid andsid sõjameestele maatükke ja moodustasid oma väesalgad. Riigis, sõjaväes ja kirikus kõrgetel ametikohtadel olles organiseerisid nad sageli vandenõusid ja pidasid sõda keisri vastu. Mõnel neist läks vahel korda keisrikrooni enda kätte saada. Kukutatud keisrid kägistati salaja või neil torgati vanglas silmad peast välja.

Bütsantsi keisririik nõrgenes. Sõjavägi kuivas kokku, sest sõltuvaid talupoegi ei võetud väeteenistusse. Vaesunud vabad talupojad ei suutnud oma raha eest hobuseid ja vajalikke relvi osta. Bütsants sai oma vaenlaste käest pidevalt lüüa.

XI sajandil tungisid Bütsantsile idast kallale *türklased-seldžukid*. See oli Kesk-Aasiast tulnud rändrahvas. Ägedas lahingus lõid nad Bütsantsi sõjaväe puruks ja vallutasid kogu Väike-Aasia. Konstantinoopolis võis keisri lossi akendest näha türgi sõjameeste telke Bosporuse vastaskaldal.

IX—XI sajandil kindlustus Bütsantsis feodaalkord. Bütsantsi riik nõrgenes suurfeodaalide sõltumatuse kasvu ja talupoegade pärisorjastamise tagajärjel.

VI sajandi bütsantsi autor slaavlastest.

Slaavi hõimusid ei saa kuidagi orjusesse viia või neid omal maal alistada. Nad on rohkearvulised ja vastupidavad, taluvad hõlpsasti kuumust, külma, vihma ja toidupuudust. Oma vaenlaste vastu võitlevad nad meelsasti tihnikutes, mäekurudes ja järsakutel; edu toovad nendele nende varitsusväed, ootamatud rünnakud, kavalused. Nii päeval kui ka öösel mõtlevad nad välja igasuguseid võtteid. Hästi oskavad nad ka jõgedest üle tulla, olles sel alal kõigist teistest ees. Kaua aega võivad nad viibida vees; mõned nendest, kellele kodus oota-

matult kallale tungitakse, laskuvad sageli sügavasse vette. Sealjuures hoiavad nad suus selleks puhuks valmistatud suurt tühjaks õõnestatud pilliroovart, mis ulatub jõe pinnale, ja hingavad selle läbi; ja seda võivad nad teha mitu tundi järjest, nii et ei või üldse aimata nende juuresolekut.

Kuidas hindab bütsantsi autor slaavi sõjameeste lahingulisi omadusi? Leidke katkendist sõnad, mis näitavad slaavlaste vabadusearmastust. Missuguseid sõjakavalusi kasutasid slaavlased?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli Ida-Rooma keisririik tugevam ja vastupidavam kui Lääne-Rooma keisririik?
2. Võrrelge kaartidel nr. 1 ja 2 Bütsantsi keisririigi piire. Näidake piirkondi, mis slaavlased ja araablased olid Bütsantsilt vallutanud.
3. Missugused muudatused toimusid Bütsantsi riigikorras pärast seda, kui tema maadele olid elama asunud slaavlased? Mille poolest sarnanesid talupoegade pärisorjastamise viisid Bütsantsis ja frankidel?
4. Missugused ühised põhjused tingisid keisrivõimu nõrgenemise Bütsantsis ja kuningavõimu nõrgenemise Lääne-Euroopa maades?

§ 12. Bütsantsi kultuur.

1. Mis soodustas kultuuri arenemist. Bütsantsi keisririigis ei saanud kultuurile osaks selline langus kui Lääne-Euroopas. Siinsed õitsvad linnad olid käsitöö- ja kaubanduskeskused ning ühtlasi kultuurikeskused.

Bütsantsi keisririik kauples ja pidas sidet paljude maadega. Kaugetel reisidel tutvusid kaupmehed ja keisri saadikud teiste rahvaste elu ning kommetega. Ränduritelt saadud teateid kasutasid teadlased. Nad kirjutasid palju raamatuid Bütsantsi ning tema naabermaade ja rahvaste, sealhulgas ka slaavlaste ajaloo ja geograafia kohta.

Ühtse riigi säilimine soodustas ka kultuuri arenemist. Ehitustegevus ja sõjaasjandus nõudsid insenere ja arhitekte. Määratu suure riigi valitsemiseks ja maksude kogumiseks vajas keiser kirjaoskajaid ametnikke, teiste riikidega suhtlemiseks aga kogenud diplomaate. Samuti vajas ta kirjanikke ja kunstnikke, kes oleksid ülistanud tema võimu suurust ja jõudu.

Bütsantsis olid säilinud paljud vanakreeka ja -rooma väärtuslikud kunstimälestised. Need otsiti üles ja neid kasutati pealinna kaunistamiseks.

2. Hariduse ja teaduse arenemine. Keskaja alguses oli Bütsantsis haritud inimesi palju rohkem kui Lääne-Euroopas. Rikaste vanemate lapsed õppisid linnakoolides lugemist, kirjutamist ja arvutamist, nad tutvusid Homerose poeemidega, Aischylose ja Sophoklese tragöödiatega ning vanaaja teadlaste teostega. Konstantinoopolis moodustati komisjon parimatest kreeka ja

Joon. 30. Püha Sofia kirik Konstantinoopolis. *Tänapäeva vaade.* Nelinurkse peahoone kohal kerkib tohutu kuppel rohkem kui 50 meetri kõrgusele. Kõrged tornid on ehitatud hiljem.

ladina keele tundjatest. Selle komisjoni liikmed otsisid üles haruldasi raamatuid ja kirjutasid neid keisri raamatukogu jaoks ümber.

IX sajandil avati Konstantinoopolis Euroopa esimene ülikool; siin asutati ka kõrgem arstiteaduse õppeasutus. Igal pealinna arstil oli oma rajoon, kus ta haigeid ravis. Bütsantsi geograafid oskasid joonistada maade ja merede kaarte ning linnade plaane, mis Läänes oli tol ajal täiesti ennenägematu asi.

Bütsantsis leiutati *«kreeka tuli»* — naftast ja tõrvast valmistatud süütesegu, mida ei saa veega kustutada. See aitas bütsantslastel merelahingutes oma vaenlasi võita.

Vanaaja hariduse ja teaduse riismete vastu pidas ägedat võitlust ristiusu kirik. Vaimulikud ja mungad arvasid, et kirjaoskamatud inimesed usuvad pimedast peast jumalat. «Parem juba mitte osata lugeda,» ütlesid nad, «kui lugeda seda, mis võib usku kõigutada.»

Kirjanduses olid esikohal kirikuraamatud, milles kirjeldati «pühakute» elu. Nendes leidusid absurdsed väljamõeldised munkade «kangelastegudest» ja «imedest», et kõigist eluõõmudest loobumisega kindlustada endale koht paradiisis. Kirjeldati, kuidas mungad «jumala kiituseks» piinasid oma keha, pannes end ahelatesse ja köidikutesse, kuidas nad tarvitasid toiduks jäätmeid, ela-

sid palju aastaid pesemata ning magasid ebamugavas asendis. Kõigi nende mõttetute tegude eest kuulutas kirik nad «pühakuteks» ja kutsus usklikke nende eeskuju järgima.

3. Kunst. Keiser ja kirik püüdsid kunsti kasutada enda ülistamiseks ja religiooni kindlustamiseks.

Konstantinoopoli ja teiste linnade väljaehitamisel aeti taga äärmist toredust. Nii mere kui ka maa poolt piirasid keisririigi pealinna kivimüürid ja tornid. Sel ajal peeti linna ligipääsmatuks. Kümned suurejoonelised paleed ja kirikud kaunistasid Konstantinoopoli peatänavaid. Luksuslikud hooned pidid sisendama mõtet keisrivõimu jõust ja tugevusest.

Kõige suurepärasemaks arhitektuuriteoseks oli *Püha Sofia kirik* Konstantinoopolis. Seda nimetati «imede imeks» ning ülistati värssides. Keiser ei olnud kuludega kitsi: ta tahtis sellest kirikust teha Konstantinoopoli ja kogu riigi tähtsaima kiriku. Kiriku ehitamist juhtisid kõige kuulsamad arhitektid, tema kaunistamisega tegelesid parimad käsitöölised kõigist riigi osadest. Kirikut ehitasid 10 000 inimest viie aasta jooksul; oma aja kohta sai ta väga kiiresti valmis. Seestpoolt hämmastab kirik oma suuruse ja iluga. Ereda mustriga marmorpõrand meenutas kirjut idamaa vaipa. Kuld- ja hõbenõud, väljaõmmeldud siidkangad ja seinapildid — kõik olid haruldased kunstiteosed.

Kirikute ja paleede seinad olid kaunistatud *mosaiikidega* [1]. Sageli kujutasid kunstnikud nendel keisrit, tema õukondlasi ja kiriku juhte.

Suurepäraste kunstiteoste hulka kuuluvad paljud bütsantsi *ikoonid* [2]. Need maaliti värvidega siledatele puutahvlitele. Kuldtaustal kujutatud figuurid näivad ühetasasena, näod on rahulikud ja keskendunud. Tugevasti voltis riided varjavad keha kuju.

Värviline illustratsioon III. **Bütsantsi kunst.**
Keisrinna Theodora ja õukondlased. *VI sajandi mosaiik.* Keskel on paraadriietuses keisrinna. Keisrinna ja teda ümbritsevate õukondlaste kujutuses on säilinud portreeline sarnasus elavate inimestega. Figuurid on vaataja ette liikumatult ritta seatud. Figuuride sujuvad jooned ja eredad värvid annavad mosaiigile erilise ilu.
Vladimiri jumalaema. *XII sajandi ikoon. (Tretjakovi galerii.)* Pildil on kujutatud ema koos tema vastu liibunud lapsega. Jumalaema (nõnda nimetati Kristuse ema) nukras näos on kunstnik suutnud meisterlikult edasi anda sügavat armastust ja kurbustunnet, valmisolekut suure ohvri toomiseks.

4. Bütsantsi kultuuri tähtsus. Keskaja alguses oli Bütsants kõige kultuursem maa Euroopas. Teiste maade kuningad, vürstid ja piiskopid kutsusid Bütsantsist kohale kunstnikke, arhitekte ja juveliire.

Kiievi-Venemaalt, Bulgaariast, Itaaliast ja isegi Saksamaalt

[1] *Mosaiik* — värvilistest kivikestest või klaasitükikestest kokkupandud pilt.
[2] *Ikoon* — pilt, mis kujutab jumalat, «pühakuid» ja ristiusu «pühades» raamatutes leiduvaid stseene.

Joon. 31. Püha Sofia kiriku kesklööv. *Tänapäeva vaade.*

Määratu suure ruumi keskpaika valgustab kupli allääres olevast 40 aknast sissetungiv valgus, äärtel aga valitseb hämarus. Selle tõttu näib hoone veel kõrgemana; tolle aja inimesed ütlesid, et kuppel «ei toetu kividele, vaid on kuldketi otsas taevakõrgustest alla lastud». Kahe korrusena ehitatud rohelisest marmorist sambad eraldavad hoone keskosa tiibadest; sambaid ühendavad poolringikujulised võlvkaared. Kupli keskpunktist ulatub alla kroonlühter.

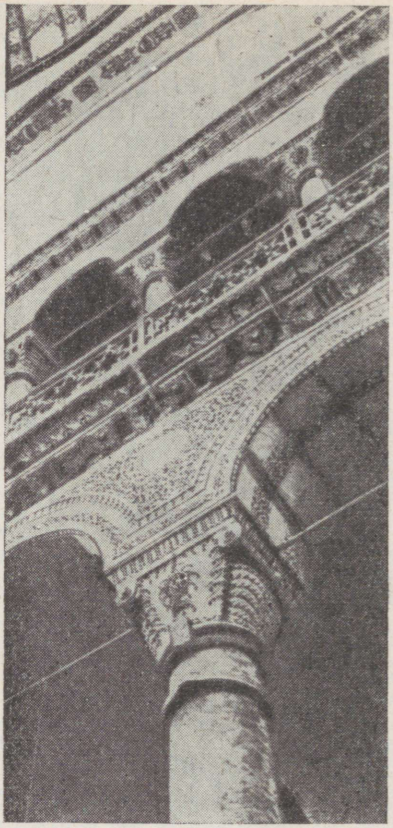

Joon. 32. Püha Sofia kiriku samba kapiteel. *Foto. Kapiteeli* — samba ülaosa — kaunistab peen pitsitaoline ornament.

tulid Bütsantsi riiki saadikud ja kiriku juhid. Siia sõitsid ka teadmishimulised noorukid, et õppida matemaatikat, arstiteadust, Rooma seadusi. Parimate bütsantsi meistrite juures õppisid Euroopa maade arhitektid ja kunstnikud.

Eriti suurt mõju avaldas Bütsantsi kultuur lõuna- ja idaslaavlastele. Venemaa ja Bulgaaria võtsid Bütsantsist vastu ristiusu. Pärast seda tõlgiti kreeka keelest slaavi keeltesse palju raamatuid. Esimesi kivist kirikuid ehitasid Venemaal bütsantsi arhitektid.

Bütsantsis säilisid paljude kreeka ja rooma autorite ning teadlaste käsikirjad, millega seetõttu on võimalik tänapäevalgi tutvuda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke bütsantsi kultuuri kõrge arenemistaseme põhjused. Tõestage, et varasel keskajal oli haridus Bütsantsis rohkem arenenud kui Lääne-Euroopas.
2. Kirjeldage Püha Sofia kirikut õpiku teksti ja illustratsiooni järgi. Mida võtsid Püha Sofia kiriku ehitajad üle kreeka ja rooma arhitektuurist?
3. Missugust mõju avaldas bütsantsi kultuur teiste maade kultuurile?
4*. Püüdke edasi anda muljet, mida bütsantsi arhitektuuri ja maalikunsti mälestised teile avaldavad.

III PEATÜKK.

ARAABLASED VII—XI SAJANDIL.

§ 13. Araabia hõimude ühendamise algus.

(Kaart nr. 3.)

1. Araabia poolsaare loodus ja elanike tegevusalad. Araablaste kodumaaks oli suur *Araabia poolsaar*, mis paikneb Aasia edelaosas. Suurema osa poolsaarest võtsid enda alla veevaesed stepid ja poolkõrbed. Kohati muutuvad need päikesest kuumutatud kõrbeks, kus vesi üldse puudub. Araabias on kuiv ja palav kliima, vihma on seal väga harva.

Rändavad araablased — *beduiinid* (stepielanikud) kasvatasid kaameleid, lambaid ja hobuseid. Oma karjadega rändasid nad terava rohuga ja okkaliste põõsastega kaetud steppides. Beduiini lahutamatuks kaaslaseks tema karmis elus oli kaamel. Beduiin tarvitas toiduks kaameli liha ja piima, kandis kaameli karvast valmistatud riideid, varjas end kõrvetava kuumuse ja külma talvetuule eest kaamelivildist telgis. Uude kohta üleminekul kandis kaamel — kõrbelaev — beduiini telki ja tema armetut vara.

Poolsaare lääne- ja lõunapoolsetes oaasides elasid paiksed araablased. Ääretus kõrbes, sulisevate ojakeste ääres, laiusid ülesharitud põllud, aiad ja viinamarjaistandused. Savionnide kõrval kõrgusid sihvakad datlipalmid.

Piki Punase mere rannikut läks vana kaubatee Bütsantsist Aafrikasse ja Indiasse. Selle tee äärde tekkisid araablaste kaubaasulad. Kõige suurem nendest oli *Meka* linn.

Rändavatel araablastel oli elav kaubavahetus paiksete araablastega. Nad ajasid Mekasse kariloomi ja vahetasid neid vilja, riide, relvade ning teiste neile vajalike kaupade vastu. Meka kaupmehed saatsid mitu korda aastas suuri karavane naabermaadesse.

2. Araablastel tekib ülemkiht. VII sajandi alguses oli araablastel säilinud sugukondlik kord. Rändavad beduiinid jagunesid paljudeks hõimudeks ja sugukondadeks. Karjamaad olid hõimu ühiskasutuses, karjad aga kuulusid juba üksikperekondadele. Paremate karjamaade pärast toimusid hõimude vahel sageli kokkupõrked. Suuri lööminguid kutsus esile ka veritasu: sugukonna liikme tapmise või solvamise eest maksis kätte terve sugukond. Iga hõim kummardas oma jumalaid, mis omakorda suurendas vastastikust vaenu araablaste hulgas.

Hõimude eesotsas olid juhid. Nad juhtisid röövretkede ajal oma sõjameeste tegevust. Beduiinide ülemkihil olid suured loomakarjad. Nende kaameleid ja rohkearvulisi tõuhobuseid karjatati kõige paremate maadel joogikohtade lähedal. Juhtide ja nende sugulaste kasuks töötasid sõjavangidest orjad. Nad kaevasid oaasides kaevusid ja niisutuskanaleid, hoidsid steppides ülikute karja. Üliku telk oli üleni kaetud vaipadega, postidel rippusid kallid relvad ja toredad hobuseriistad, toitu anti ette metallvaagnatel.

Enamik beduiine elas vaesuses. Põuaajal, kui stepp paljaks põles ja palju kariloomi hukkus, saabusid beduiinidele rasked nälja- ja puudusepäevad. Igas hõimus oli palju inimesi, kellel loomi üldse polnud. Kehvikud tarvitasid toiduks sageli sisalikke ja metsdatleid.

3. Mispärast oli hõimude ühendamine vajalik. Araablaste ülemkiht tahtis tavalisi rändavaid araablasi oma karja hoidma sundida ja neid oma võimule allutada. Vastuseks nendele rõhumiskatsetele ajasid kehvikud juhtide kariloomad ära ja tungisid nende telkidele kallale.

Ülemkihi unistuseks oli rikaste naabermaade — Süüria, Egip-

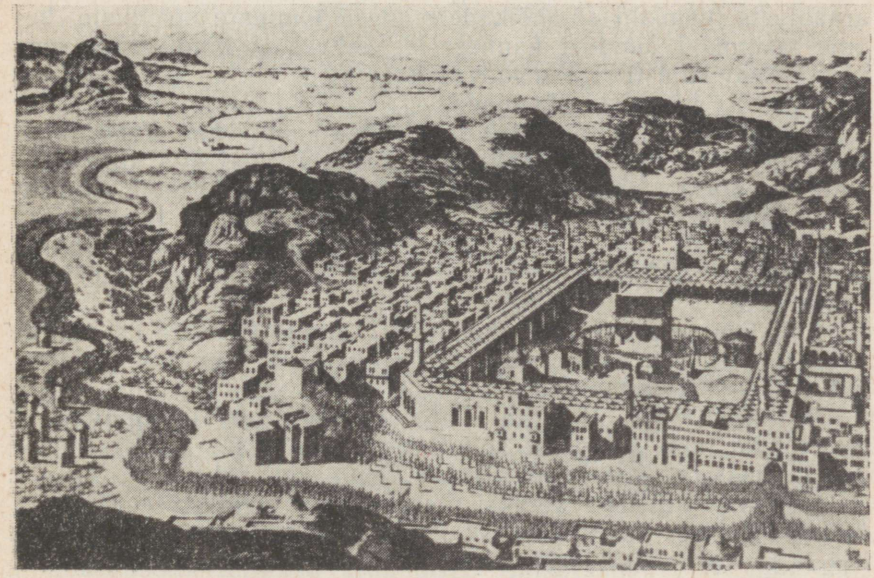

Joon. 33. Meka.

Linna ümbrus on täiesti viljakandmatu. Keset väljakut, mida ümbritseb sammastega galerii, asub muistne tempel Kaaba (tõlkes kuup), nelinurkne lameda katusega kivihoone. Ühesse templi müüri on pandud pühadus — «must kivi», mis legendi kohaselt olevat taevast langenud. Teadlased arvavad, et see on meteoriit. Tuhanded muhameedlased käivad Mekas pühadust kummardamas.

Joon. 34. Muhamed kindlust piiramas. *Joonis araabia XIV sajandi käsikirjast.*

tuse ja Iraani vallutamine. Sealt võis saada väärtuslikku sõjasaaki, maad ja loomi. Juttudega nende maade rikkusest püüdis araablaste ülemkiht sõjakäikudele kaasa tõmmata kehvikuid, kes oma kodumaal puudust kannatasid. Selleks et kindlustada oma võimu kehvikute üle ja neid vallutusretkedele viia, püüdis ülemkiht araabia hõimusid ühendada.

Vallutustest olid huvitatud ka Araabia kaupmehed. VII sajandi alguses hõivas Iraan Araabia lõunaosa, Bütsants aga kindlustas ennast poolsaare põhjaosas. Selle tagajärjel läks Araabia kaubandus allamäge. Järjest vähem kaupmeeste karavane tuli Punase mere rannikule. Sellepärast tahtsid kaupmehed suunata Araabia elanikkonda vallutusretkedele, et taastada vanu kaubateid ja saada uusi.

4. Islam ja araablaste ühendamise algus. Lihtsate beduiinide alistamiseks ja araabia hõimude ühendamiseks kasutas ülemkiht uut usku — ***islamit.***

Islami rajajaks oli Meka kaupmees **Muhamed**. Ta kinnitas, et ei ole teisi jumalaid peale kõikvõimsa ainujumala Allahi, ennast aga nimetas ta «jumala saadikuks», tema prohvetiks.

Muhamed kutsus araablasi üles lõpetama igasuguse vaenu ja ühinema, võttes vastu ühe usu. Peagi leidis ta pooldajaid. Kõik, kes uue usu vastu võtsid, nimetasid end *muhameedlasteks*, s. o. «jumalale alistujaiks».

Muhamed ise oli kirjaoskamatu, kuid tema õpilased kirjutasid savitahvlitele ja palmilehtedele üles kõik, mis ta rääkis. Tema mõtteavaldustest koostati muhameedlaste «püha» raamat — *koraan* (tõlgituna tähendab see «lugemine»).

Niisama nagu ristiusk nõudis ka islam lihtrahvalt alistumist.

Sõna «islam» tähendab «alistumine». Muhamedi usk nõuab usklikelt vastuvaidlematut allumist võimudele ja ülemkihile, keda jumal ise olevat maa peale seadnud. Koraan kaitses eraomandust. Koraanis öeldakse: «Ära jää oma silmadega vaatama neid rikkusi, mis me mõnele perekonnale anname.» Olgu kehviku elu nii raske kui tahes, ta peab kannatama ja palvetama. Sõnakuulelikele tõotas islam toidukõllust ja lõbusat elu paradiisis, kuhu nad pärast surma pääsevat; patused aga satuvad põrgu, kus nad kustumatus tules igavesti põlevad.

Islam kutsus rahvast sõtta «uskmatute» vastu, s. o. teist usku inimeste vastu. Koraanis öeldakse, et sõjas langenud saavad otsekohe paradiisi.

Umbes **630. aastal** võttis enamik araabia hõimusid islami vastu ja tunnistas Muhamedi võimu. Kangekaelsete vastupanu suruti maha väesalkade jõuga. Meka sai muhamedi usu keskuseks, muhameedlaste «pühaks linnaks».

Ebavõrdsuse ja klasside tekkimisega araablaste hulgas kujunes välja Araabia riik. Islami abil kindlustas araabia ülemkiht oma võimu töötavate araablaste üle ja alustas naabermaade vallutamist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugust mõju avaldas Araabia poolsaare loodus ja geograafiline asend tema elanikkonna tegevusaladele?
2. Kes olid huvitatud araabia hõimude ühendamisest? Jutustage, mispärast.
3. Milleks kasutas araabia ülemkiht islamit? Mille poolest sarnaneb muhamedi usk ristiusuga? Kas te arvate, et frangid võtsid vastu ristiusu ja araablased islami juhuslikult sel ajal, kui neil tekkisid klassid?

§ 14. Araabia kalifaat ja selle lagunemine.

(Kaart nr. 3.)

1. Araablaste vallutused. Varsti pärast Muhamedi surma alistasid muhameedlased endale kogu Araabia. Araabia riiki valitsesid sel ajal *kaliifid* (ehk Muhamedi «asetäitjad»).

Esimeste kaliifide ajal tungisid araablaste rohkearvulised väesalgad üle Araabia poolsaare piiride. Nad liikusid kaamelitel, hobustel ja jalgsi. Nende sõjaväe peajõuks oli kiire ja kerge ratsavägi.

Maruhoona tungisid araablased Bütsantsile ja Iraanile kallale. Kestev omavaheline sõda oli need maad välja kurnanud. Sõdade ja raskete maksude all kannatav elanikkond ei avaldanud araablastele tugevat vastupanu. Paljud linnad andsid lahinguta alla. Lühikese ajaga vallutasid araablased rikkad Bütsantsi provintsid Süüria ja Egiptuse, samuti suure Iraani riigi.

Joon. 35. Araablaste väeüksus sõjakäigul.

VIII sajandi alguses alistasid araablased Põhja-Aafrika. 711. aastal ületasid araablased *Gibraltari väina* ja tungisid Pürenee poolsaarele, kus asus nõrgaks jäänud läänegootide riik. Mõne aastaga vallutasid araablased peaaegu kogu Hispaania. Ainult Hispaania mägise põhjaosa elanikud ei alistunud ja jätkasid võitlust. Seejärel läks araablaste ratsavägi üle Pürenee mägede ja ründas frankide kuningriiki. Agedas lahingus paiskasid frangid araablaste väed lõunasse tagasi.

Idas avaldasid araablastele visa vastupanu Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvad. Sõjakäigud nendesse maadesse ei toonud vallutajatele kaua aega mingisugust edu. Kuid hiljem läksid paljud kohalikud feodaalid araablaste poolele üle ja aitasid neil oma rahvaste vastu võidelda. Ida suunas edasi liikudes tungisid araablased Loode-Indiasse.

Niiviisi tekkis VII sajandil ja VIII sajandi esimesel poolel määratu suur araablaste riik — *Araabia kalifaat*. Kalifaadi valdused ulatusid Atlandi ookeani rannikult India ja Hiina piirideni. Riigi pealinnaks sai suur Süüria linn *Damaskus*.

2. Feodaalkord kalifaadis. Alistatud maadest liikusid pealinna poole loendamatud karavanid kokkuröövitud varaga; sõjamehed ajasid tuhandeid sõjavange. Kuid kaliifid ja ülemkiht võtsid sõjasaagi ja orjad endale. Rikastusid ka kaupmehed, kes hakkasid kalifaadi määratu suurtes valdustes kauplema. Tavalised sõjamehed aga jäid niisama vaeseks nagu ennegi. Üks araabia luu-

letaja ütles kunagi: «Me võtame osa ühtedest ja samadest sõjakäikudest; mispärast siis need (s. o. ülikud) elavad külluses, meie aga oleme ikka vaesed?» Vallutused suurendasid veelgi ebavõrdsust araablaste hulgas.

Peaaegu kogu kalifaadi maa oli kaliifi omandus. Ühe osa maast jagas ta oma sugulastele ja lähematele õukondlastele välja. Kõige suursugusemad araablased määrati vallutatud maadesse asevalitsejateks. Araabia ülemkihist kujunesid välja maaomanikud-feodaalid, talupojad aga hakkasid sõltuma oma uutest isandatest.

Idamaades sai põllutööd teha ainult niisutatavatel maadel. Rahva hulgas räägiti: «Kus lõpeb vesi, seal lõpeb ka maa.» Kaliifi käsul aeti tuhandeid talupoegi niisutusseadmeid rajama. Kanalid ja tammid kuulusid kaliifile ning feodaalidele.

Maa ja vee kasutamise eest maksid talupojad suurt maksu. Maksukogujaid ei huvitanud, kas lõikus oli sel aastal hea või halb. Isegi siis, kui põuatuul tõi põldudele liiva- ja tolmupilvi või kui rohutirtsud olid orase täielikult hävitanud, nõuti maks ikkagi kogu ülesharitud maa eest täies ulatuses sisse.

Kalifaadis kasutati laialdaselt ka orjade tööd, Orjad töötasid kaevandustes, kuivatasid soid ja ehitasid kanaleid. Orjad olid ülikute juures teenriteks, nad teenisid ka kaliifi kaitsesalgas. Kuid töörahva põhimassiks kalifaadis ei olnud orjad, vaid sõltuvad talupojad.

IX sajandiks kujunes Araabia kalifaadis lõplikult välja feodaalkord, kuid orjuse igandid jäid veel kauaks ajaks püsima.

3. Rahva ülestõusud. Alistatud rahvad vaevlesid vallutajate-araablaste ränga ikke all. Vallutatud maade elanikel ei olnud õigust relva kanda ja nende riietus pidi olema araablaste omast erinev. Kõigile mittemuhameedlastele pandi peale üle jõu käivad maksud ja nad pidid sõjaväele toiduaineid andma. Et talupojad ei saaks maksu tasumisest kõrvale hoiduda, pandi neile kaela seatinast plaadikesed, millele märgiti nende elukoht.

VIII—IX sajandil veeres üle kalifaadi rahva ülestõusude laine. Need ülestõusud olid suunatud araablaste ülevõimu ja feodaalide ikke vastu.

Ligikaudu 20 aastat kestis ülestõus *Aserbaidžaanis*. Ülestõusnuid nimetati «punaste riietega inimesteks»: punase värvi olid nad valinud kalifaadi vastu suunatud ülestõusu märgiks. Ülestõusnute eesotsas oli **Babék**. Noorukina oli ta kaameliajaja. Karavanidega teel viibides nägi Babek kõikjal rahva kannatusi ja temas ärkas viha rõhujate vastu. Tema juhtimisel lõid ülestõusnud üksteise järel puruks 6 kaliifi armeed. Talupojad ei kuulanud enam võimude sõna ja lõpetasid maksude maksmise. Nad taastasid kõikjal endise kogukondliku korra.

Aserbaidžaanist kandus ülestõus Armeeniasse ja Iraani. Ühe araabia ajalookirjutaja sõnade järgi valitses kalifaadi pealinnas «suur paanika ja kabuhirm». Babeki pea eest lubati autasuks

maksta tohutu summa. Babekile endale tõotati allaandmise korral kõik andeks anda. Sellele vastas Babek uhkelt: «Parem elada üks päev vabana kui nelikümmend aastat armetu orjana!» Kaliif pidi ülestõusnute vastu saatma oma peajõud. Hästi relvastatud kaliifiväed lõid ülestõusnud puruks. Sõnamurdlikult võttis Babeki kinni üks kohalik feodaal, kellelt ta oli palunud varjupaika. Ta anti kaliifile välja ja mõisteti piinarikkasse surma.

Võimsad ülestõusud toimusid ka teistes kalifaadi piirkondades.

4. Kalifaadi lagunemine. Määratu suur Araabia kalifaat ei olnud tugev. Alistatud rahvaste ülestõusud õõnestasid tema jõudu.

Suurfeodaalid — piirkondade asevalitsejad — kindlustasid oma võimu. Neil oli oma sõjavägi, tuhanded sõltuvad talupojad ja orjad. Nad keeldusid kaliifile allumast ja püüdsid saada iseseisvateks valitsejateks.

VIII sajandi keskpaiku kujunes välja iseseisev araablaste riik Hispaanias. Araabia valduste idaosa läks *Bagdadi kalifaadi* koosseisu. Selle riigi pealinn oli *Bagdad* Tigrise jõe ääres.

IX sajandil lõid Bagdadi kalifaadist lahku Egiptus, Kesk-Aasia, Iraan ja *Afganistan*. Bagdadi kaliifi alluvusse jäi ainult Mesopotaamia. XI sajandil vallutasid türklased-seldžukid suurema osa araablaste Aasias asuvatest valdustest.

Suurfeodaalide tugevnemine ja alistatud rahvaste võitlus oma iseseisvuse eest põhjustasid Araabia kalifaadi lagunemise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil Araabia kalifaadi piire VIII sajandil ja araablaste poolt vallutatud maid. Mispärast läks araablastel korda palju maid vallutada?
2. Mille poolest sarnanes kalifaadis kehtiv feodaalkord Lääne-Euroopa maade feodaalkorraga? Milles te näete erinevusi?
3. Näidake kaardil kalifaadis puhkenud rahva ülestõusude piirkonnad. Missugused olid nende ülestõusude põhjused?
4. Mispärast oli kalifaadi lagunemine paratamatu? Mis on kalifaadi lagunemise ja Karl Suure keisririigi lagunemise põhjustel ühist?

§ 15. Kalifaadi maade kultuur.

(Kaart nr. 3.)

1. Mispärast oli kalifaadi maade kultuur kõrgel järjel. Algul oli araablaste kultuuritase enamiku alistatud rahvaste kultuuritasemest palju madalam. Kirjaoskajaid oli araablaste hulgas vähe. Harimatud vallutajad hävitasid kultuurimälestisi. Legend kõneleb, et pärast Aleksandria vallutamist käskis kaliif muistsete käsikirjade raamatukogu põlema panna, öeldes: «Kui raamatutes öeldakse midagi muud, kui koraanis on kirja pandud, siis tuleb need hävitada, kui aga on öeldud sedasama, siis pole neid tarvis.»

Järk-järgult õppisid araablased alistatud rahvaste teaduse- ja kunstiväärtusi tundma.

Kalifaadi koosseisu kuulus palju kõrge antiikkultuuriga maid: Egiptus, Süüria, Mesopotaamia ja Kesk-Aasia. Nendes maades oli araabia keel laialt levinud. Seda keelt räägiti, asjaajamine kohtus toimus selles keeles, seda õpiti koolides. Sellepärast kirjutasid Süüria, Iraani ja Kesk-Aasia teadlased ning kirjanikud oma teosed araabia keeles. Araabia keel sai kalifaadi maades teaduse ja kirjanduse keeleks.

Järelikult olid kalifaadi maade kultuuri loojaiks peale araablaste ka kõik teised rahvad, kes kuulusid Araabia riigi koosseisu.

Kultuuri arenemist soodustasid majanduse edusammud. Niisutatavatel maadel külvati otra ja nisu, kasvatati datleid ja suhkruroogu. Kagu-Aasia maadest tõid araablased puuvilla ja riisi, apelsine ja sidruneid. Need kultuurid olid hiljem ka mõnel Euroopa maal laialdaselt levinud.

Osavad käsitöölised valmistasid puuvillast ja villast kerget ning vastupidavat riiet. Iraan oli kuulus oma vaipade poolest. Süürias valmistati eredavärvilist siidriiet ja klaasnõusid. Kogu maailmas tunti kuulsaid Süüria relvameistreid: kõigi maade feodaalid hindasid kõrgelt damaskuse terasest tehtud mõõku, saableid ja raudrüüsid.

Araabia kaupmeestel olid laialdased kaubanduslikud sidemed. Läbi kuuma kõrbe ning üle kõrgete mägede tõid nad Hiinast siidi ja mitmesuguseid nõusid. Laevad tõid üle ookeani Indiast riiet ja vääriskive. Araabia kaup-

Karikas.

Lamp.

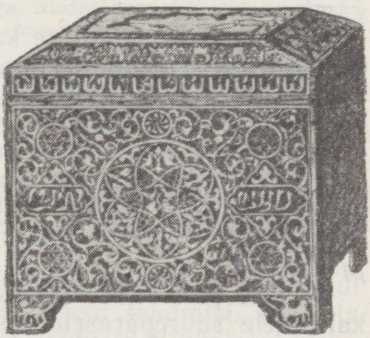

Laegas.

Joon. 36. Araabia käsitööliste tooteid.

mehed käisid sageli Lääne-Euroopas ja Volga kallastel. Siin müüsid nad kallihinnalisi idamaa kaupu.

Kaugetele Lääne- ja Idamaadele ettevõetud reisidega aitasid araabia kaupmehed rahvastel vahetada oma kultuuri saavutusi.

2. **Teadus.** «Inimese kõige kaunimaks ehteks on teadmised,» ütlesid araabia teadlased. Kalifaadi maades arenesid edukalt käsitöö ja kaubandusega seotud teadused: matemaatika, astronoomia, geograafia. Suurtes linnades avati kõrgemad koolid. Bagdadis asutati kreeka teadlaste väärtuslike käsikirjade raamatukogu; seda nimetati «tarkuse aardeks».

Araabia matemaatikud lõid algebra. Nad hakkasid kasutama india numbreid, eurooplased aga võtsid need hiljem üle araablastelt (Euroopas nimetatakse neid numbreid tänaseni araabia numbriteks).

Astronoomid kasutasid keerukaid riistu. Nad oskasid maakera ligikaudsed mõõtmed välja arvutada. Teadlane **al-Birúni** Kesk-Aasiast tegi geniaalse oletuse, et Maa tiirleb ümber Päikese.

Suure au sees oli araablaste juures geograafia. Sellest annab tunnistust araabia vanasõna: «Kes asub teele teaduse pärast, selle ees avanevad paradiisi väravad.» Araabia rändurid kirjeldasid kalifaadi maid, Indiat ja Hiinat, nad käisid kaugel Aafrikas ja Ida-Euroopas. Samuti koostasid nad neile tuntud maade ja merede kaarte.

Suuri edusamme tegid araablased arstiteaduses. XI sajandil elas Kesk-Aasias väljapaistev teadlane **Ibn-Sīna** (Euroopas tunti teda **Avicenna** nime all). Ta on kirjutanud üle saja teadusliku töö. Eriti kuulus oli Ibn-Sīna arstina. Ta kirjeldas paljusid haigusi, mille vahel ei osatud enne teda vahet teha. Idamaadel nimetati Ibn-Sīnat «teadlaste peaks». Kuid muhamedi vaimulikud kiusasid eesrindlikku teadlast taga, süüdistades teda jumalasalgamises.

3. **Kunst.** Koos kallite kaupadega tõid kaupmehed ja kaameliajajad teistest maadest kaasa ka toredaid muinasjutte. Neid jutustati kaliifi ja ülikute paleedes, Bagdadi tänavatel ja majades. Rikkad inimesed kuulasid meeleldi jutustusi imelistest reisidest ja seiklustest. Väljakutel ja turgudel aga rääkisid kaubakandjad ning kalamehed üksteisele naljakaid lugusid nupukatest meestest, kes vedasid kohtunikke, kaupmehi ja ametnikke ninapidi. Nendest lugudest koostati edaspidi terves maailmas tuntud kogumik *«Tuhat ja üks ööd»*.

Õitsele puhkes kalifaadis ka arhitektuur. Arhitektid püstitasid kaliifidele suurepäraseid losse paljude purskkaevudega. Muinasjutulised hooned uppusid varjurikaste aedade rohelusse. Araabia linnade tänavad olid kividega sillutatud ja nende valgustamiseks kasutati laternaid.

Araabia ehitajad püstitasid muhameedlaste templeid — *mo-*

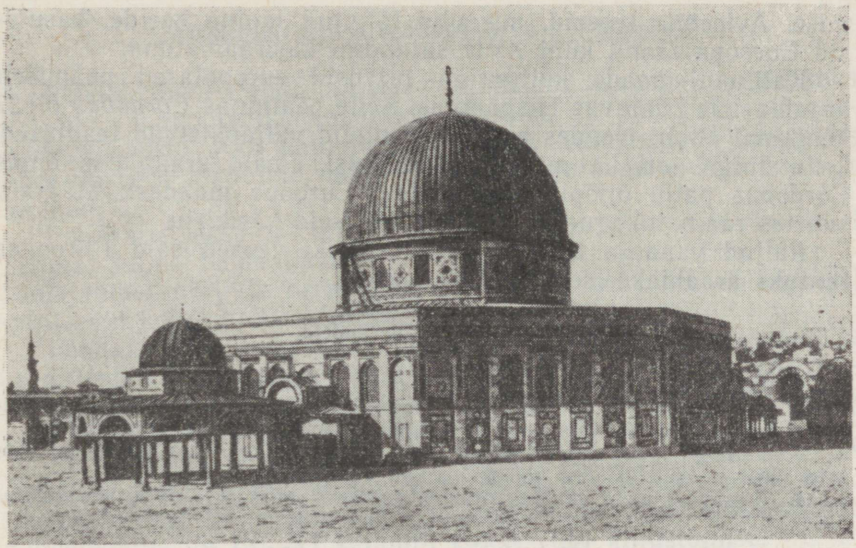

Joon. 37. Omari mošee Jeruusalemmas. *Tänapäeva vaade.* Üks kõige varasemaid araablaste ehitusi (VII sajandi lõpp). Hoone kaheksanurkset keskosa ümbritsevad galeriid. Nende kohal kõrgub elegantne kuppel.

šeesid. Mošee nelinurkset hoonet kroonis ülal tavaliselt kuppel. Katuseid kaunistasid sakid ja karniisid, seinu aga läbipõimuvatest joontest ornamendid.

Värviline illustratsioon IV. **Araabia maade kunst.**
Hassani mošee Kairos. *XIV sajand. Tänapäeva foto.* Hoone seinad on laotud ridamisi valgest kivist ja punastest tellistest, ülal kaunistab neid kärjekujuline karniis. Seinte ülemine osa lõpeb sakkidega. Mošee kuppel ulatub 55 meetri kõrgusele. Vasakul on sale mitmekorruseline *minarett* — kõrge torn, millest usklikke viis korda päevas palvele kutsuti.
Mošee Córdobas (sisevaade). *VIII—IX sajand.* Saledad marmorsambad otsekui kaovad määratu suure saali hämarusse. Kokku on seal rohkem kui 600 sammast. Nad on ühendatud hobuserauakujuliste võlvkaartega. Seinad on nikerduste ja mosaiigiga kaunistatud.

Muhamedi usk mõistis hukka inimeste ja loomade kujutamise. Sellepärast olid skulptuur ja maalikunst kalifaadi maades nõrgalt arenenud.

4. Kalifaadi kultuuri tähtsus. Eurooplased võtsid kalifaadi maadest üle palju väärtuslikke teadusalaseid teadmisi. Araabia matemaatikute ja astronoomide töödest lähtusid keskajal Lääne-Euroopa õpetlased. Eurooplased said araablastelt lisaks numbritele ka paljude taevatähtede nimetused. Araablastelt õppisid nad kaartide joonistamise ning kompassi ja gloobuse kasuta-

mise. Avicenna teoseid, mis olid tõlgitud ladina keelde, kasutasid Euroopa arstid kuni XVII sajandini käsiraamatuna.

Kalifaadi maade kultuuriga tutvusid eurooplased peamiselt araablastele kuuluvas Hispaanias. Selle pealinnas *Córdobas* oli 27 kõrgemat kooli. Nendes pidasid loenguid väljapaistvad teadlased, kelle hulgas oli ka mittemuhameedlasi. Peale araablaste õppis Córdobas palju üliõpilasi mitmetest Euroopa maadest. Määratu suurtes raamatukogudes säilitati muistseid käsikirju.

Paljud vanaaja teadlaste ja kirjanike teosed said Euroopas tuntuks araabiakeelsete tõlgete kaudu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest oli tingitud kultuuri tõus Araabia kalifaadis?
2. Mõtelge, kuidas on geograafia, astronoomia ja matemaatika seotud käsitöö ja kaubandusega. Mida uut tõid teadusesse kalifaadi maade õpetlased?
3. Võrrelge araablaste mošeesid Püha Sofia kirikuga. Mis on nendel hoonetel ühist ja mille poolest nad teie arvates erinevad?
4. Missugust mõju avaldas Araabia kalifaadi kultuur teiste maade kultuurile?

Pidage meeles seda aastaarvu!

Umbes **630.** aastal — Araabia riigi tekkimine.

I JAO KOKKUVÕTE.

Kuidas toimus üleminek feodaalkorrale?

Me lõpetasime keskaja esimese perioodi tundmaõppimise. See periood kestis V sajandist XI sajandini ja teda nimetatakse ***varaseks keskajaks.*** See oli aeg, kus enamikus Euroopa, Aasia ja Põhja-Aafrika maades ***kujunes välja feodaalkord.***

Paljud rahvad — germaanlased, slaavlased, araablased — läksid feodalismile üle ürgkogukondlikult korralt. Vanaajal ei olnud neil eraomandust, klasse ega riiki. Kuid keskaja alguses arenes nendel rahvastel edukalt põllutöö ja loomakasvatus. See tõi kaasa ülejääkide tekkimise; need omastas ülemkiht, kes ekspluateeris vaeseks jäänud sugukondlasi. Kogukondades tekkis ebavõrdsus.

Maa ja tööriistad said üksikperekondade eraomandiks. Eraomanduse tekkimisega hakkasid kujunema klassid. Ja seal, kus tekivad klassid, kujuneb alati välja riik. Riik oli vajalik rõhujatele, et hoida töötajaid sõnakuulmises.

Endise Rooma keisririigi rahvad ei läinud feodaalkorrale üle ürgkogukondlikult korralt, vaid orjanduslikult korralt. Seda üleminekut kiirendas «barbarite» sissetung ja rahvahulkade võitlus. Orjatöö ei olnud kasulik; selle asemele tuli tootlikum töö — sõltuvate talupoegade töö.

Missugused olid feodaalkorra põhijooned?

Feodaalkorra ajal jagunes elanikkond kaheks vaenulikuks klassiks: maaomanike-feodaalide klassiks ja sõltuvate talupoegade klassiks. Maa kuulus feodaalidele. Talupoegade kasutuses olid väikesed maatükid, neil oli oma majapidamine, tööriistad ja loomad.

Feodaalid ekspluateerisid talupoegi, sundides neid koormisi täitma. Julma feodaalikke ja talupoegade viletsuse tõttu oli põllumajandus nõrgalt arenenud. Sellepärast oli varasel keskajal valitseval kohal naturaalmajandus.

Feodaalike kutsus esile ägeda klassivõitluse talupoegade ja feodaalide vahel. Varasel keskajal võitlesid talupojad pärisorjastamise vastu: nad püüdsid oma maad ja vabadust kaitsta ning endist kogukondlikku korda taastada.

Sel ajal kui feodaalkord alles hakkas välja kujunema, vajas ülemkiht tugevat riigivõimu. Riik aitas tal kogukondade maid enda kätte võtta ja talupoegi pärisorjastada. Kuid feodaalkorra tugevnemine tõi IX—XI sajandil kaasa riigi killustumise.

Feodaalriigil — nii ühtsel riigil kui ka killustatud riigil — oli kaks ülesannet: talupoegade vastupanu maha suruda ja võõraid territooriume vallutada. Usk ja kirik aitasid ka feodaalidel, nagu varem orjapidajatel, töötavat rahvast rõhuda.

Küsimusi ja ülesandeid esimese jao kordamiseks.

1. Missuguste maade ja rahvaste ajalugu te õppisite tundma esimeses jaos? Näidake kaartidel nr. 1, 2 ja 3 sel ajal tekkinud riike.
2. Kuidas läksid eri rahvad üle feodaalkorrale?
3. Mille eest võitlesid talupojad keskaja esimesel perioodil? Mispärast võitlesid nad üksmeelsemalt kui orjad?
4. Mispärast tekkis koos klasside kujunemisega ka riik? Kuidas muutus feodaalriigi korraldus VI—X sajandil? Missugused ühised ülesanded olid feodaalriigil ja orjanduslikul riigil?
5. Püüdke Bütsantsi riigi ja Araabia kalifaadi näite varal kindlaks teha, mis soodustas kultuuri arenemist keskajal.
6. Mille poolest erines feodaalkord orjanduslikust korrast? Missugused olid nende ühised jooned?

II. FEODAALKORRA ARENEMINE.

IV PEATÜKK.

KÄSITÖÖ JA KAUBANDUSE ARENEMINE. LÄÄNE-EUROOPA LINNADE KASV.

§ 16. Linnade tekkimine.

(Kaart nr. 4.)

Tuletage meelde, missugune oli põllumajandus varasel keskajal. Missugust majandust nimetatakse naturaalmajanduseks (vt. § 6, p. 2 ja 3)?

Keskaja esimestel sajanditel ei olnud Lääne-Euroopas peaaegu üldse linnu. Kuid XI sajandiks olid linnad juba tekkinud ja hakkasid kiiresti suurenema. Mispärast ja kuidas see toimus?

1. Majanduse edusammud. XI sajandiks oli Lääne-Euroopas märksa vähenenud metsade all olev maa. Sügavates tihnikutes raiusid talupojad puud maha, juurisid välja kännud, valmistasid ette põldu. Paljudes kohtades kuivatati soid. Endistel kõnnumaadel haljendas nüüd oras.

Talupojad tegid kõik, et saada oma majapidamises head saaki. Nad hakkasid rohkem kasutama rauast tööriistu. Lisaks kergele adrale pandi tööle ka raske ratasader. Pärast seda kui maa oli niisuguse adraga sügavalt üles küntud, kasutas talupoeg selle kobestamiseks raudpulkadega äket.

Kaheväljasüsteemi asemele tuli *kolmeväljasüsteem.* Haritavat maad ei jaotatud enam kaheks, vaid kolmeks põlluks: ühele nendest külvati sügisel talivili, teisele — kevadel suvivili, kolmas aga jäeti kesa alla. Nüüd ei jäänud enam tühjaks pool põldu, vaid ainult üks kolmandik sellest.

Enne talivilja külvamist kündsid talupojad maa kahel või isegi kolmel korral läbi ja andsid põllule väetist. Arenes köögiviljakasvatus ja aiandus, hakati rohkem kasvatama viinamarju. Suurenes põllumajandussaaduste hulk ja nende mitmekesisus. Inglismaal näiteks saadi teravilja neli ja isegi viis korda rohkem, kui seda oli külvatud.

Külvipinna ja saagi suurenemise tõttu said talupojad rohkem loomasööta. Talupoegade majandites kasvas lehmade ja härgade arv. Hobuseid ei kasutatud enam ainuüksi sõjaretkedel, neid kasutati nüüd ka koormaveoks ja rakendati adra ette. See aitas põllumaa kiiremini üles künda.

Rauast tööriistade valmistamiseks oli vaja palju metalli.

Euroopas suurenes rauamaagi kaevandamine, paranes metalli sulatamine, arenes sepatöö.

Feodaalid ei leppinud enam linase riidega. Järjest laialdasemalt hakati valmistama villast riiet. Rahva hulgas öeldi: «Lammas võitis lina.» Riiet kooti suurtel horisontaalkangaspuudel.

Niisiis olid XI sajandiks Lääne-Euroopa majanduses toimunud suured muudatused — edasi oli arenenud nii põllumajandus kui ka käsitöö.

2. Käsitöö eraldumine põllumajandusest. Keskaja esimestel sajanditel valmistasid talupojad neile vajalikke esemeid ise. Käsitöö ei olnud põllumajandusest eraldunud.

Kuid raudhõlmaga adra valmistamiseks või kalevi töötlemiseks oli vaja keerukaid seadmeid, erilisi teadmisi ja erilist tööoskust. Talupojal oli juba raske tegelda ühtaegu nii põlluharimisega kui ka käsitööga.

Talupoegade hulgast kerkisid esile «meistermehed» — oskuslikud käsitöölised ühel või teisel alal. Nende perekonnad omandasid juba ammust aega töökogemusi. Külas elavad käsitöölised tegelesid järjest vähem põllumajandusega. Nende peamiseks tegevusalaks sai käsitöö.

Saagi suurenemise tõttu oli talupoegadel mõnikord väikesi toiduainete ülejääke. Nad võisid neid vahetada käsitöötoodete vastu.

Majanduse arenemise tulemusena eraldus käsitöö järkjärgult põllumajandusest. Käsitöö sai suure inimeste rühma omaette tegevusalaks.

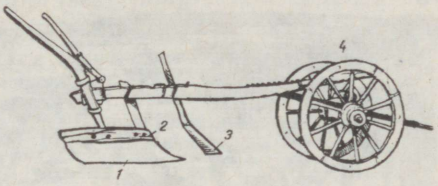

Joon. 38. Ratasader.

Adral on raudhõlm (1), mis lõikas maakihid alt läbi, laud (2), mis pööras ülesküntud kihi ümber, nuga (3), mis lõikas pinnase ülalt läbi. Ratastega esiosa (4) reguleeris künni sügavust.

Joon. 39. Raua sulatamine maagist. *Keskaegne joonis.*

Ahi täideti rauamaagi ja puusöega. Põlemiseks vajalikku õhku suruti ahju käsilõõtsade abil.

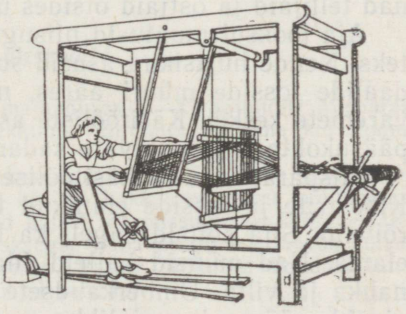

Joon. 40. Horisontaalkangaspuud.

Horisontaalraamile on pikuti tõmmatud lõngad. Sõtkudes jalgadega tallalaudu, paneb kangur niieraamid kordamööda liikuma. Tekkinud vahelikust heidab ta süstiku abil läbi koelõnga.

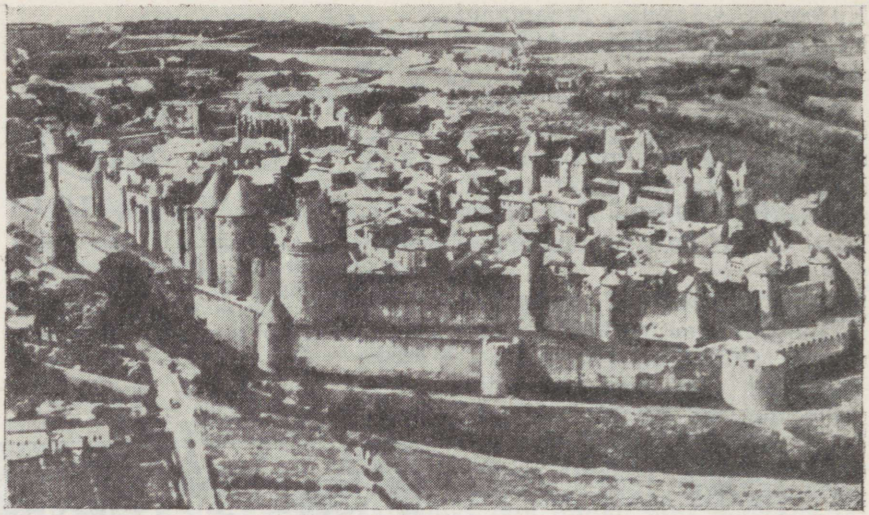

Joon. 41. Carcassone'i linn Prantsusmaal. *Tänapäeva vaade.*

3. Euroopas tekivad linnad. Käsitööliste valmistatud esemed olid vastupidavamad ja ilusamad kui need, mida olid valmistanud talupojad. Nõudmine kogenud meistrite toodete järele kasvas järjest. Käsitööline võis vahetada oma tooteid toiduainete vastu. Ta võis oma tööst juba ülalpidamist saada. Kuid maal oli vähe tellijaid ja ostjaid, loonusrendi kogumisel aga võttis feodaal suurema osa «meistermehe» toodetest tasuta endale. Sellepärast hakkasid käsitöölised mõisatest põgenema. Tööriistakast õlal, liikusid nad tellijaid ja ostjaid otsides ühest kohast teise.

Aja jooksul muutusid niisugused rändavad käsitöölised paikseteks. Nende hurtsikud asusid suurte kloostrite ja suursuguste feodaalide losside müüri ääres, neid tekkis Vana-Rooma kindluste varemete keskel. Käsitööliste asulad kerkisid ristteede, jõgede ülepääsukohtade ja sobivate sadamate juures.

Mispärast asusid käsitöölised elama just nendesse kohtadesse? Kloostrite ja losside elanikud tellisid nende käest mööblit, relvi, rõivaid. Siia sõitsid sageli ka kaupmehed, kes hiljem asusid siia elama. Nad müüsid kalleid Idamaa kaupu, samuti rauda, soola, nahka ja villa. Ümberkaudsete külade talupojad tulid siia toiduaineid müüma ja vajalikke esemeid ostma. Nendes kohtades võisid käsitöölised turustada oma tooteid ja osta *toorainet* [1].

[1] *Tooraine* — materjal (raud, vill jt.), millest valmistatakse tööstustooteid.

Käsitöö eraldumine põllumajandusest põhjustas Lääne-Euroopas linnade tekkimise ja nende kasvu. Erinevalt külast, mille elanikud tegelesid põllumajandusega, oli linn käsitöö ja kaubanduse keskus.

Käsitöölistel ja kaupmeestel oli vaja ennast rüütlite ja röövlite kallaletungide eest kaitsta. Selleks kaevasid nad oma asula ümber kraavi, ehitasid valli ja tegid sellele püsttara. Neid kindlustusi asendasid hiljem kivimüürid. Teekäija, kes lähenes linnale, nägi juba kaugelt müüre ja kantside torne. Neid ümbritses sügav kraav. Linna pääses läbi massiivse värava, mida vahimehed alati teraselt valvasid. Üksnes suur sõjavägi suutis linnakindlustustest jagu saada.

Kõige varem tekkisid linnad Itaalias ja Lõuna-Prantsusmaal. Siin hakkas käsitöö juba IX sajandil põllumajandusest eralduma. X—XI sajandil tekkisid linnad ka teistes Lääne-Euroopa maades. Saksamaal rajati palju linnu suurte laevatatavate jõgede — Reini ja Doonau äärde. Eriti tihe oli linnade võrk *Flandria* krahvkonnas Kirde-Prantsusmaal.

Keskaja kroonikakirjutaja Brügge linna tekkimisest.

Lossi elanike tarviduste ja vajaduste rahuldamiseks hakkasid silla juurde kokku tulema väärtasjade müüjad: kauplejate toitmiseks ja nendele peavarju andmiseks ehitasid sissesõiduhoovide pidajad hiljem hooneid ja asutasid võõrastemaju, kuhu võeti vastu neid, kes ei saanud lossis elada. Ja neil kujunes kombeks ütelda: «Lähme silla juurde.» Siin kasvas asula nii suureks, et peagi kujunes välja suur linn, mis siiamaani kannab nime Brügge, mis tähendabki «sild».

Kes olid teie arvates Brügge linna esimesed elanikud? Näidake seda linna kaardil nr. 4.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida uut ilmnes Lääne-Euroopa majanduses X—XI sajandil? Mispärast hakkas majandus pärast feodaalkorra tekkimist kiiremini arenema kui Rooma keisririigi viimastel sajanditel?
2. Jutustage, mispärast tekkisid ja kasvasid linnad Euroopas just X—XI sajandil, aga mitte varem: a) mispärast käsitöö hakkas eralduma põllumajandusest; b) mispärast käsitöölised lahkusid külast; c) missugustes kohtades tekkisid nende asulad; d) milles seisnes keskaegse linna peamine erinevus külast.
3. Koguge andmeid Veneetsia, Marseille', Pariisi, Kölni ja Londoni linna tekkimise kohta ning koostage nende põhjal referaat.

§ 17. Käsitöö keskaegses linnas.

(Kaart nr. 4.)

1. Käsitöölise töökoda. Keskaegses linnas ei olnud vabrikuid ega tehaseid. Mitmesugused tooted, mida linna turul müüdi, olid valmistatud ***käsitööliste*** väikestes ***töökodades.***

Töökoda paiknes tavaliselt käsitöölise maja esimesel korrusel. Töökojas ei olnud masinaid; kõik tehti käsitsi, lihtsate tööriistadega. Selleks et teha adrahõlma, võttis sepp tangidega ääsist tüki punaseks kuumutatud rauda, seadis selle alasile ja tagus seda kaua raske vasaraga.

Käsitöö keskaegses linnas oli käsitsitööl rajanev väiketootmine.

Käsitöötehnika arenes aeglaselt. Isa erialal töötas tavaliselt ka poeg. Koos meisterlikkuse saladustega andis isa talle üle ka oma lihtsad tööriistad. Tänu pikaajalisele väljaõppele, suuretele kogemustele ja käsitsitöös omandatud vilumusele valdasid käsitöölised sageli täiuslikult oma tööd. Kalevikudujad õppisid valmistama pehmet peent riiet eri värvides, relvameistrid tegid leidlikult kaunistatud raudrüüsid ja mõõku.

2. Kes töötasid töökojas. Peamiseks töötajaks töökojas oli käsitöölisest *meister.* Ta oli ka töökoja, kogu selle sisseseade ning tööriistade omanik. Meister ostis tooraine ja valmistas sellest tooteid. Iga valmistatava eseme juures töötas ta algusest lõpuni. Töökoda oli sageli ka poeks, kus meister müüs valmistooteid.

Linna käsitööline *oli tööriistade omanik ja iseseisev töötaja oma töökojas. Erinevalt talupojast valmistas käsitööline esemeid tellimise peale või müügiks.*

Peale meistri töötasid töökojas ka *õpipoisid* ja *sellid.* Alaealised õpipoisid õppisid käsitööd tundma ja tegid abitöid. Meisterlikkuse omandamiseks tuli kaua õppida — kahest kuni seitsme aastani.

Poega õppima saates jättis isa ta pikkadeks aastateks meistri juurde (vt. õpipoisi palkamise lepingut). Õpipoiste elu ei olnud kerge. Neid sunniti tööd tegema ka meistri koduses majapidamises; sealjuures tuli neil sageli taluda peremeeste sõimu ja peksu.

Meistri peamiseks abiliseks, tema paremaks käeks oli sell — töötaja, kes oli käsitöö juba selgeks õppinud. Päikesetõusust pimeduse saabumiseni küürutas ta kitsas töökojas. Oma raske töö eest sai sell väikest tasu. Kuid pärast vajaliku raha kogumist võis ta saada meistriks ja avada oma töökoja.

Värviline illustratsioon V. **Käsitöö Lääne-Euroopa linnades.** Missugused töökojad on piltidel kujutatud? Millest on näha, et linnades arenenud käsitöö oli 1) väiketootmine, 2) rajatud käsitsitööle ja 3) käsitöölise isiklikule tööle? Kes töötavad töökodades? Tõestage piltide abil, et käsitöölised valmistasid tooteid tellimise peale või müügiks.

3. Tsunftid — käsitööliste ühingud. Kuigi iga meister töötas oma töökojas, oli käsitööolistel siiski palju ühiseid huve. Ainult üheskoos suutsid nad kaitsta ennast feodaalide rõhumise ja röövretkede vastu.

Veel kaua aega valmistasid talupojad ise kõiki esemeid, mis neil elus vaja läks. Sellepärast oli käsitöötoodete ostjaid esialgu vähe. Linnas elavad meistrid pidid linnadesse rohkem ostjaid meelitama ja maakäsitööliste võistlust tagasi tõrjuma. *Sellepärast ühinesid ühe eriala käsitöölised, kes elasid ühes ja samas linnas, omaette ühinguks — **tsunftiks.*** Olid kangrute, kingseppade, müürseppade ja paljude teiste käsitööliste tsunftid.

Üldkoosolekul võtsid meistrid vastu *põhikirja* — eeskirjad, mis olid kohustuslikud kõigile tsunfti liikmetele.

Põhikiri nägi ette, et kõik meistrid peavad tegema kõrge kvaliteediga esemeid teatud kindla mudeli järgi. Eeskirjades määrati kindlaks, mitu tööpinki võib igal meistril olla ning kui palju õpipoisse ja selle on tal õigus oma töökojas pidada. Põhikiri keelas tellijaid ja ostjaid üksteise juurest üle meelitada (vt. dokumenti).

Missugust eesmärki pidasid tsunftide eeskirjad silmas? Tsunftid püüdsid saavutada, et töökojad jääksid väikeseks, et üks käsitööline ei rikastuks teise arvel. Tsunftid tahtsid luua kõigile meistritele ühesugused tingimused niihästi toodete valmistamisel kui ka nende müümisel.

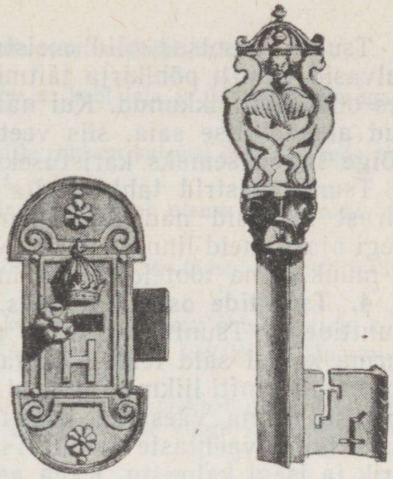

Lukk ja võti.

Sarv.

Joon. 42.
Käsitööliste tooteid.

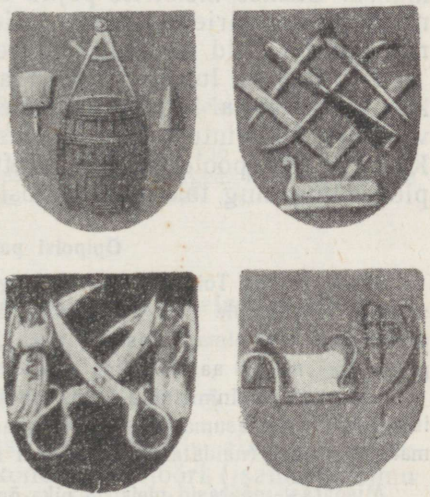

Joon. 43. Tsunftide vappe.
Tehke kindlaks, missugustele tsunftidele need vapid kuuluvad.

Tsunfti eesotsas olid meistrite poolt valitud *vanemad*. Nad valvasid tsunfti põhikirja täitmise üle ja karistasid karmilt neid, kes olid seda rikkunud. Kui näiteks üks Londoni pagar oli müünud alakaalulise saia, siis veeti teda puuris mööda linna ringi. Kõige sagedasemaks karistuseks olid trahvid.

Tsunftimeistrid tahtsid olla oma turul ainuperemehed. Sellepärast kiusasid nad taga tsunfti mittekuuluvaid käsitöölisi ja isegi ajasid neid linnast välja. Nad jälgisid valvsalt, et linna turul ei müüks oma tooteid teiste linnade ja maakohtade käsitöölised.

4. Tsunftide osa linna elus. Kogu käsitööliste elu oli seotud tsunftidega. Tsunft korraldas meistrite ühiseid pidusid. Meistri surma korral said tema lesk ja alaealised lapsed tsunfti kassast abiraha. Tsunfti liikmed pidasid kordamööda linnas valvet ja moodustasid linna väesalga. Käsitöölised astusid üksmeelselt võitlusse linna vaenlaste vastu. Tsunftil oli oma vapp ja lipp, oma kirik ja isegi kalmistu. Kaua aega aitasid tsunftid käsitöö arenemisele kaasa. Nad tagasid toodete kõrge kvaliteedi. Linnades tekkisid uued käsitööharud, loodi uusi tsunfte. *Pariisis* oli XIII sajandil üle 100 tsunfti ja ligikaudu 5500 käsitöölist.

Kuid meistrite arvu kasvuga suurenes linnades ka võistlus nende vahel. Tsunftid püüdsid küll võrdsust kõigiti säilitada, kuid sellest hoolimata ühed meistrid rikastusid, teised aga vaesusid. Tsunftid ei lasknud enam sellidel vabalt meistriks saada. Iga sell pidi tegema raske eksami: enda kulul valmistama kallist materjalist parima mustertoote — *šedöövri* [1]. Peale selle pidid nad korraldama tsunfti liikmetele peo ja tasuma suure sisseastumismaksu. Üksnes meistrite pojad said takistamatult meistriks. Linnades tekkis järjest rohkem selle, kes eluajaks jäid tööle meistrite juurde. Neid nimetati «igavesteks sellideks».

Tsunftid ei lubanud töökodasid laiendada ja uusi tööriistu kasutusele võtta. Esines juhtumeid, kus tsunftivanemad hävitasid väärtuslikke leiutusi ja õiendasid leiutajatega julmalt arveid. Keskaja lõpu poole hakkas tsunftide olemasolu tehnika arenemist pidurdama ning takistas tööstusliku tootmise kasvu linnades.

Õpipoisi palkamise leping.

Mina, Johann Toinburg, teatan kõigile, et annan auväärsele mehele, kullassepp Ailf Bruwerile oma poja Tenise kullassepatöö õpetamiseks Kölnis. Tenis peab ustavalt teenima 8 aastat järjest. Meister Ailf on kohustatud toitma minu poega kõik need 8 aastat. Mina aga kohustun temale riided andma.

Kui mina, ülalnimetatud Tenis, peaksin oma meistri juurest ära jooksma ja iseseisvalt tööle asuma enne kaheksa aasta möödumist, siis kohustun meistrile maksma trahvi (näidatakse ära trahvi suurus).

Mispärast määrasid meistrid pika õppimisaja?

[1] Sõna *šedöövr* tähendab praegu parimat kunstiteost või suurepäraselt valmistatud eset.

Katkendeid Pariisi kangrute tsunfti põhikirjast.

Iga Pariisi kangur võib pidada oma majas kaht laia ja üht kitsast kangastelge.

Iga kangur võib oma majas pidada mitte rohkem kui ühe õpipoisi, kelle teenimisaeg peab olema vähemalt neli aastat.

Kogu kalev peab olema tervenisti villast ja ta peab olema ühesuguselt hea nii alguses kui ka keskpaigas.

Ükski tsunfti liige ei tohi alustada tööd enne päikese tõusu, et mitte trahvi alla sattuda.

Sellid peavad lõpetama töö otsekohe, kui kostab esimene õhtupalvusele kutsuva kella löök, kuid töö võivad nad kokku panna pärast kellahelina lõppemist.

Leidke eeskirjad, mille eesmärgiks oli kõrvaldada võistlust meistrite vahel. Missugused eeskirjad näitavad, et tsunft võitles toodete kõrge kvaliteedi eest?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erinevad tänapäeva vabrikute ja tehaste tööriistad keskaegse töökoja tööriistadest ja seadmetest?
2. Täitke järgmine tabel.

Küsimused võrdlemiseks	Sõltuv talupoeg	Linna käsitööline
1. Missugune oli majand (kas väike või suur)?		
2. Mis oli tema valduses?		
3. Kellest ta oli sõltuv?		
4. Milleks toodeti toiduaineid või esemeid?		

3. Mispärast ühinesid ühe eriala käsitöölised tsunftideks? Missugust osa etendasid tsunftid linna elus?

4*. Mõlemad väited: a) «tsunftid soodustasid käsitöö arenemist» ja b) «tsunftid pidurdasid tööstusliku tootmise kasvu» on õiged. Kuid nad on ju teineteisega vastuolus. Kuidas te lahendate selle vastuolu?

§ 18. Linnade võitlus feodaalide vastu. Linnaelanike eluolu.

(Kaart nr. 4.)

Korrake, kuidas elasid talupojad IX ja X sajandil (§ 6, p. 1).

1. Linn ja senjöör. Ükskõik kus linn ka tekkis, alati oli ta feodaali maa peal. Kogu linna elanikkond oli senjööri (isanda) võimu all. Linnaelanikud maksid senjöörile loonusrenti käsitöötoodetega. Feodaali kupjad mõistsid linnaelanike üle kohut, nõudsid nendelt sisse trahve ja muid makse.

Algul senjöörid soodustasid nende maadel tekkinud linnade arenemist. Kuid sedamööda kuidas linnad kasvasid ja nende rikkus suurenes, püüdsid feodaalid nendelt järjest rohkem tulu saada. Senjöör pani linnaelanikele peale uusi rahalisi makse. Sageli võttis ta vägivaldselt kaupmeeste poodidest ja käsitööliste töökodadest kõike, mis talle iganes meeldis.

Feodaalide surve ja röövretked takistasid linnades käsitöö ja kaubanduse arenemist.

2. Linnade võitlus senjööride vastu. Linnaelanikud püüdsid feodaalide võimu alt vabaneda. Nad andsid üksteisele tõotuse, et hakkavad visalt võitlema senjööri vastu. Sageli puhkesid feodaalide ja linnaelanike vahel sõjad, mis kestsid kümneid ja isegi sadu aastaid. Linnaelanikud pidid korduvalt taluma kurnavaid piiramisi ja tagasi tõrjuma feodaalide sõjaväe vihaseid rünnakuid.

Kroonikakirjutaja kirjeldab üksikasjaliselt sündmusi, mis toimusid *Laoni* linnas Kirde-Prantsusmaal. Senjööriks oli siin ahne ja ülbe piiskop Gaudry, kes jämedalt piiras kõikide õigusi. Linna elanikud jõudsid piiskopiga kokkuleppele, et ta suure rahasumma eest loobub võimust linna üle. Kuid kolme aasta pärast oli senjöör jõudnud linnaelanikelt saadud raha ära raisata ja kavatses nüüd linnalt sõltumatuse võtta. See «tekitas linnaelanike südametes viha ja mässumeelt». Laonis algas ülestõus. Piikide ja mõõkadega ning isegi ainult kivide ja kaigastega relvastatud linnaelanikud hävitasid valvemeeskonna ja tungisid piiskopi lossi. Ehmunud senjöör peitis end keldris tühja veinivaati. Kuid ta leiti sealt üles ja tapeti. Laoni ülestõusu mahasurumiseks saatsid ümbruskonna feodaalid kohale oma väed. Need vallutasid linna ja õiendasid elanikega julmalt arveid. Kuid Laoni linna elanikud võitlesid veel ligikaudu 200 aastat oma vabaduse eest ning vabanesid lõpuks senjööri võimu alt.

Linnade võitlus feodaalide vastu käis XII—XIII sajandil kõigis Lääne-Euroopa maades. Ühed linnad saavutasid iseseisvuse veriste sõdade ja ülestõusude tulemusena, teised vabanesid senjööri võimu alt väljaostumaksu tasumisega. Kuid paljud linnad jäid endiselt feodaalide ikke alla.

3. Mida linnad saavutasid. Pärast sõltumatuse kättevõitmist moodustasid linnaelanikud *omavalitsuse*, s. o. võtsid linna asjade juhtimise enda kätte. Linnal oli oma kohus, kassa ja sõjavägi. Linna eesotsas oli *linnanõukogu*, mis valiti linnaelanike poolt. Linnanõukogu juhti nimetati Prantsusmaal ja Inglismaal *meeriks*.

Senjööri vastu võitlesid kõik linnaelanikud, kuid valitsemise linnades võtsid enda kätte rikkad: kaupmehed, linna majade ja maatükkide omanikud. Nad kuulusid linnanõukogu koosseisu, käsutasid kassat ja sõjaväge ning võimutsesid kohtus. Linnakassasse laekuvate maksude kogu raskuse panid rikkad linnaelanikud käsitööliste õlgadele.

Linnade ja senjööride omavahelise võitluse tähtsaks tulemu-

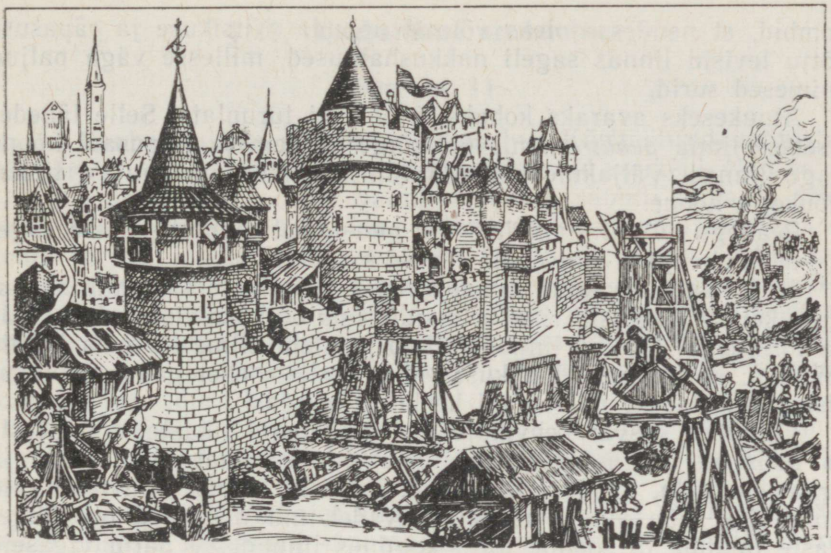

Joon. 44. Tormijooks linnale. *Keskaegne joonis.*
Jutustage joonise põhjal feodaali vägede ja linna kaitsjate tegevusest. Missugused linna ründamise seadeldised on siin näha? Milliseid neist kasutati juba vanaajal?

seks oli see, et linnaelanikud vabanesid feodaalsest sõltuvusest. Kui oma isanda juurest põgenenud pärisorjal õnnestus elada linnas aasta ja üks päev, siis sai tä vabaks inimeseks. Ega asjata kujunenud keskajal välja kõnekäänd: «Linnaõhk teeb inimese vabaks.»

Pärast senjööride võimu alt vabanemist hakkasid linnad laienema veel kiiremini. Siia tuli maalt järjest uusi põgenikke; oma tööga suurendasid nad linnade rikkusi.

4. Kuidas elasid linnaelanikud. Meie ajaga võrreldes oli keskaegse linna elanike arv väike. Tavaliselt elas seal kõige rohkem 5000—6000 inimest. Ainult vähestes Lääne-Euroopa linnades, nagu Londonis (Inglismaal) ja Pariisis (Prantsusmaal), oli mõnikümmend tuhat elanikku.

Linnaelanike peamiseks tegevusalaks oli küll käsitöö ja kaubandus, kuid kaua aega ei katkenud nende side ka põllumajandusega. Linna müüride ees laiusid ülesharitud põllud, puu- ja köögiviljaaiad, karjamaadel karjatati loomi.

Mitme müürirõngaga piiratud maalapil oli linnaelanikel kitsas elada. Sellepärast ehitati igale majale kaks või kolm korrust. Tänavad olid väga kitsad. Kaua aega puudusid Lääne-Euroopa linnades sillutatud sõiduteed ja tänavavalgustus. Solgivesi valati akendest otse tänavale. Vihmasel ajal olid linnades niisugused

lombid, et nendesse oleks võinud uppuda. Kitsikuse ja räpasuse tõttu levisid linnas sageli nakkushaigused, millesse väga paljud inimesed surid.

Ainukeseks avaraks kohaks linnas oli turuplats. Selle lähedal asetses linna *peakirik*, mis oli kõige kõrgem ja nägusam hoone kogu linnas. Väljakule ehitasid linnaelanikud *raekoja* — linnanõukogu hoone.

Peaaegu kõik linnamajad olid puust. Sellepärast põlesid sagedaste tulekahjude ajal maha terved kvartalid.

5. Rikkad ja vaesed linnaelanikud. Kehvikute armetute hurtsikute kõrval kõrgusid rikaste majad, mis olid kaunistatud sakkide ja tornidega. Rikkad linnaelanikud paistsid silma ka oma kallite riietega; nende naised uhkustasid hinnaliste ehetega, mida tavaliste linnaelanike naistel oli keelatud kanda.

Linnades kasvas kehvikute arv. Nad tegid rikaste kaupmeeste ja meistrite juures kõige mustemat ja raskemat tööd: pesid ja kraasisid villa, kandsid koormaid, laadisid kaupa. Kehvikud said kõhu täis süüa ainult nendel päevadel, mil neil tööd oli. Sagedaste taudide ja sõdade tõttu kogunes linnadesse palju vigaseid ja põduraid inimesi, kes kerjasid ja varastasid. Ikaldusaastail täitsid linna maalt põgenenud näljahädaliste hulgad. Linnavõimud käskisid neid linnast kepiga välja kihutada.

Mustatöölised, igavesed sellid ja kerjused kuulusid ***linnakehvikute*** hulka.

Kehvikud pidasid kogu aeg võitlust rikaste linnaelanike, oma rõhujate ja kurnajate vastu. Korduvalt puhkesid linnades kehvikute ülestõusud. Kuid rikkad õiendasid nendega julmalt arveid. Kehvikute ülestõusude mahasurumiseks palusid rikkad linnaelanikud sageli ümbruskonna feodaalidelt abi. Talurahva ülestõusude ajal olid linnakehvikud talupoegade liitlaseks nende võitluses feodaalide vastu.

Värviline illustratsioon VI. **Keskaegne linn.** Leidke illustratsioonidelt kõik see, mis paragrahvi tekstis linnaelanike elu kohta on öeldud. Missuguseid täiendavaid andmeid linna elu kohta annavad need illustratsioonid? Jutustage, mida on igal illustratsioonil kujutatud. Andke nendele illustratsioonidele nimetused.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli keskaegne linn kindlus? Võrrelge linna kindlustusi rüütlilossiga (joon. 16). Mispärast oli linna raskem vallutada kui lossi?
2. Mispärast püüdsid linnad vabaneda senjööride võimu alt? Mida saavutasid nad võitluses feodaalide vastu? Millega te seletate, et paljude linnade elanikud vabanesid feodaalide võimu alt, talupojad aga jäid veel feodaalidest sõltuvaks?
3. Kes kuulusid linnaelanike hulka? Jutustage, millega tegeles ja kuidas elas iga linnaelanike rühm.
4. Kujutage ette, et te olete teekäija ja jõudsite äsja keskaegsesse linna. Kirjeldage, mis te linnas näete. Mille poolest erineb kaasaegne linn oma heakorrastusega keskaegsest linnast?

§ 19. Kaubanduse arenemine.

(Kaart nr. 4.)

1. Kaubanduslike sidemete laienemine. Käsitöölised valmistasid järjest rohkem *kaupu* — müügiks minevaid esemeid. Nad vajasid toorainet uute toodete valmistamiseks, samuti leiba ja teisi toiduaineid. Sedamööda kuidas talupoegade majapidamine paremale järjele jõudis, suurenesid nendel ka ülejäägid. Talupojad hakkasid toiduaineid linnas müüma ja saadud raha eest käsitööliste tooteid ostma. Ka feodaalid tõid oma mõisatest mitmesuguseid saadusi linna turule. Nende tähelepanu köitsid linna käsitöömeistrite poolt valmistatud esemed. Linn kujunes oma ümbruskonna kaubanduse keskuseks.

Kuid need kaubanduslikud sidemed ei rahuldanud linnaelanikke. Linnad hakkasid kauplema kaugemate piirkondadega ja isegi teiste maadega.

Kaubandus oli keskajal kasulik, kuid raske ja ohtlik ettevõte. Maal riisusid kaupmehi «suursugused» röövlid — rüütlid, merel aga varitsesid neid piraadid. Feodaalide valdustest läbisõidu eest, sildade ja ülesõidukohtade kasutamise eest pidid kaupmehed maksma makse. Oma tulude suurendamiseks lasksid feodaalid ehitada sildu kuivades kohtades, nad nõudsid makse isegi tolmu eest, mida kaupmeeste veokid üles keerutasid.

Teed olid kitsad ja sillutamata; kevadel ja sügisel oli seal läbipääsmatu pori. Veokid läksid sageli katki. Mahakukkunud kaup langes maaomanikule saagiks. Keskajal öeldi: «Mis koorma pealt maha kukub, on kadunud.» Kui lained tormis purunenud laeva kaldale heitsid, siis omastas feodaal kui rannaäärse maa omanik allesjäänud kaubad.

Röövimisest pääsemiseks ühinesid kaupmehed rühmadeks, palkasid valvemeeskonna ja reisisid selle kaitse all. Lääne-Euroopa maades liikusid kaupmeeste karavanid otsekui Aasia kõrbes. Ka kaupmehed ise tegelesid sageli röövimisega teedel ja piraatlusega merel.

2. Kaubandus Idamaadega. Rasketest tingimustest hoolimata arenes kaubandus edasi. Juba ammust ajast kauplesid eurooplased Idamaadega. Nad sõitsid mööda Vahemerd Süüria ja Egiptuse sadamatesse. Araabia ja Iraani kaupmehed tõid sinna kallihinnalisi idamaa kaupu. Euroopa kaupmehed ostsid nendelt kokku l u k s u s e s e m e i d ja müüsid neid suure kasuga oma maal rikastele inimestele. Eriti tulus oli kauplemine vürtsidega: pipra, kaneeli ja teiste maitseainetega, mida eurooplased oma maitsetu toidu juurde ostsid. Vürtse kaaluti apteegikaaludel ja müüdi väikeste portsjonite kaupa; neid hinnati kulla kaalu alusel. Sellepärast oligi keskajal väga rikka inimese pilkenimeks «piprakott».

Idamaadele minevad kasulikud kaubateed olid Itaalia lin-

Joon. 45. Talupojad lähevad turule. *Keskaegne joonis.*

Joon. 46. Kaupmeeste rahalised arveldused. *Miniatuur XV sajandist.*

nade *Veneetsia* ja *Genova* kaupmeeste käes. Need linnad võistlesid ja olid vaenujalal niihästi Bütsantsiga kui ka teineteisega. Sajandite kestel käis nende vahel äge sõda.

Veneetsia ja Genova olid iseseisvad *linnvabariigid*, kus võim oli rikaste kaupmeeste käes. Nendele kuulusid terved flotillid, igaühel neist oli kümneid maju, ladusid ja kauplusi.

Idamaadega toimuva kaubanduse tõttu kasvasid ja rikastusid Vahemere-äärsed Euroopa linnad, eriti aga Itaalia linnad.

3. Kaubandus Euroopa põhjaosas. Tähtis kaubatee kulges mööda Balti ja Põhjamerd. Siin kaubeldi soola, karusnahkade, villa, kalevi, vaha, metsamaterjali, raua ja muude majapidamises tarvilike kaupadega. Sellest kaubandusest võtsid osa Põhja-Euroopa linnade ja maade kaupmehed — Vene linnast *Novgorodist* kuni Inglismaa pealinna Londonini. Kaubanduse keskuseks oli Brügge linn.

Selleks et Euroopa põhjaosa kaubandust enda kätte saada, ühinesid Saksa linnade kaupmehed XIV sajandil *Hansa liiduks* («Hansa» tähendabki tõlkes ühingut või seltsi). Sellesse liitu kuulus rohkem kui 70 linna; liidu eesotsas oli Saksa linn *Lüübek.*

Hansa kaupmehed püüdsid oma kaubanduslikke konkurente Põhja- ja Balti merelt välja tõrjuda. Novgorodis, Brügges, Londonis ja teistes linnades olid nende käsutuses hästi kindlustatud kaubahoovid. Suure kasuga müüsid hansalased

Joon. 47. Laat Champagne'is.
Keskel — linnaelanik ja tema naine lähevad pärast ostude tegemist koju tagasi. Paremal, poe juures näitab kaupmees ostjatele riiet. Tema sellid pakivad müüdud kaupa. Vasakul, vaibaga kaetud laua juures, vahetab rahavahetaja raha. Läbi rahvahulga tuleb feodaal oma kaaskonnaga. Tagaplaanil asuval laval esinevad rändnäitlejad, veiderdajad ja akrobaadid.

sisseveetud kaupu ja ostsid kokku kohalikke saadusi. Käsutades suurt laevastikku, sai Hansa liit endale kasulikke kaubandustingimusi naabermaades sageli relva jõul. Kahel korral pidas ta sõda Taaniga ja sundis Taani kuningat tunnistama hansalaste erilisi õigusi.

4. Laadad ja rahavahetajad. Kõige elavamateks kauplemiskohtadeks Euroopas olid *laadad* — iga-aastased eri linnade ja maade kaupmeeste kokkutulekud. Kaupmehed tõid laadale hästiminevaid kaupu ning müüsid neid väikekaupmeestele ja käsitöölistele suurte partiide viisi (hulgi).

XIII sajandil peeti kõige kuulsamaid laatu Prantsusmaa kirdeosas *Champagne*'i krahvkonnas. Need kestsid peaaegu terve aasta. Champagne'i laatadel müüdi niihästi Idamaade luksusesemeid kui ka Põhja-Euroopast toodud kaupu.

Laadad olid kärarohked ja seal käis palju inimesi. Poodide vahel olid lauad, mille taga istusid *rahavahetajad* — spetsialistid rahanduse alal. Kaupmeestele olid rahavahetajate teenused väga vajalikud, sest igal maal oli käibel erineva kaaluga ja erinevalt münditud raha. Raha müntisid peale kuningate ka suurfeodaalid ja

suured linnad. Ainuüksi Prantsusmaal münditi vähemalt 80 erinevat metallraha. Kindlaksmääratud tasu eest vahetasid rahavahetajad kaupmeestele raha.

Rahavahetajatel kogunes pikapeale palju raha. Nad hakkasid seda välja laenama. Laenatud summa tuli teatud kindlaks tähtajaks koos protsentidega tagasi maksta. Raha anti välja kasusaamiseks, rahavahetajad muutusid liigkasuvõtjateks. Protsent oli tavaliselt väga kõrge: tagasi tuli maksta poolteist või kaks korda rohkem, kui oli võetud laenuks.

Kaubanduse arenemisega kogunesid kaupmeeste, rahavahetajate ja liigkasuvõtjate kätte suured rikkused.

*

Linnade suurenemisega ja kaubanduse laienemisega hakkasid põllumajandus ja käsitöö kiiremini ning edukamalt arenema.

Linna käsitöölised töötasid ainult oma kitsal erialal. Seetõttu omandasid nad suure meisterlikkuse, hakkasid kasutama paremaid tööriistu ja rakendama uusi töövõtteid.

Käsitöö eraldumisega põllumajandusest jäi talupoegadel rohkem aega maa harimiseks ja kariloomade eest hoolitsemiseks. Linnas võisid nad osta häid tööriistu. Maaharimise tehnika täiustus.

Käsitöö eraldumisega põllumajandusest muutus inimeste töö viljakamaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millega on seletatav, et koos põllumajanduse ja käsitöö arenemisega arenes ka kaubandus?
2. Veneetsia kaupmees kavatseb minna Champagne'i laadale. Missuguseid kaupu ta sinna viib? Vaadake kaardilt, missugust teed mööda ta sinna sõidab. Missugused raskused ja ohud varitsevad teda teel?
3. Lüübeki kaupmees tahab sõita Brüggesse. Missuguseid kaupu võib ta sinna viia? Missugust teed mööda on tal kõige kohasem sõita? Missugused ohud ähvardavad teda sellel teel?
4. Millega on seletatav, et linnade tekkimisega ja kaubanduse arenemisega muutus inimeste töö viljakamaks?

V PEATÜKK.

RISTIUSU KIRIK XI—XIII SAJANDIL. RISTISÕJAD.

§ 20. Katoliku kiriku võim Lääne-Euroopas.

Tuletage meelde, kuidas sai ristiusu kirikust suurmaaomanik. Kes kuulusid vaimulike hulka (vt. § 3, p. 3)?

1. Kiriku jagunemine. Kuni XI sajandi keskpaigani oli ristiusu kirik ühtne. Lääne-Euroopas allus ta Rooma paavstile, Bütsantsis oli kirikupeaks Konstantinoopoli *patriarh*.

Bütsantsist võtsid ristiusu vastu Ida-Euroopa rahvad. Kuid Rooma paavst tahtis need rahvad oma võimule allutada. Bütsantsi kirik ei olnud nõus sellega, et paavst tema asjadesse vahele segab, ja avaldas vastupanu. Ristiusu kiriku valitsemise ja tulude jaotamise pärast käis paavsti ja patriarhi vahel terav võitlus.

1054. aastal toimus ristiusu kiriku jagunemine. Paavst ja patriarh panid teineteise vande alla. Sellest ajast peale hakati Lääne-Euroopa kirikut nimetama ***katoliku*** (s. o. «ülemaailmseks») kirikuks ja Bütsantsi ning Ida-Euroopa kirikut ***õigeusu*** kirikuks. Pärast lahkulöömist muutusid mõlemad kirikud täiesti iseseisvateks.

2. Paavstide võimu tugevnemine. Paljudeks feodaalvaldusteks killustunud Lääne-Euroopas oli katoliku kirikul suur jõud. Paavstile kuulusid tohutud varad ja aarded, suurepärased paleed ja lossid. Temal olid palgasõdurite salgad ja omaenda saadikud. Sajad tuhanded vaimulikud eri maades olid paavsti tahte kuulekad täitjad.

Paavstid püüdsid ka Euroopa riikide valitsejaid oma võimu alla saada. Sellepärast puhkeski XI sajandil äge võitlus paavst **Gregorius VII** ja Saksa kuninga **Heinrich IV** vahel. Paavst ja kuningas kuulutasid vastastikku, et nii ühelt kui teiselt on võim ära võetud. Oma kirja paavstile lõpetas Heinrich IV sõnadega: «Meie, Heinrich, kuningas jumala armust, koos kõigi meie piiskoppidega ütleme sulle: kasi minema!» Vastuseks sellele vabastas Gregorius VII Heinrich IV alamad kuningale antud truudusvandest. Saksamaa suurfeodaalid tõstsid mässu Heinrich IV vastu. Kuningas oli sunnitud paavstiga lepitust otsima. Väikese saatjaskonnaga tuli ta Itaaliasse. Paavst varjast ennast Itaalia põhjaosas paiknevas *Canossa* lossis. Kolm päeva käis Heinrich IV lossi müüri ääres patukahetseja riietes, särgiväel ja paljajalu. Lõpuks

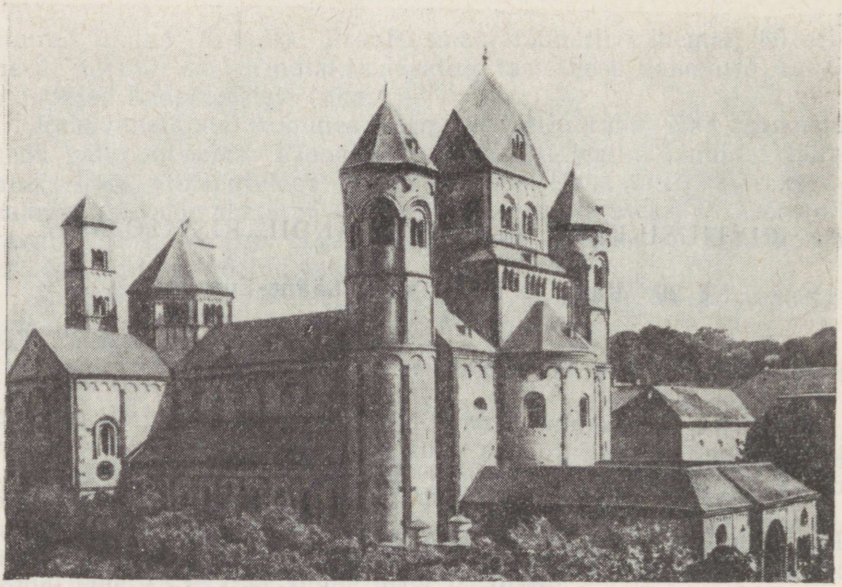

Joon. 48. Kloostrikirik Saksamaal. XII sajand. *Tänapäeva vaade.* Hoone meenutab kindlust. Vahitornidena kerkivad kiriku tornid — kolm idapoolsest ja kolm läänepoolsest küljest. Paksudesse siledatesse müüridesse lõikuvad väikesed, laskeavaga sarnanevad aknad. Ranged vormid annavad hoonele karmi ja üleva väljanägemise.

lasti ta paavsti juurde, kus ta põlvili maas olles palus paavstilt andestust.

Kõige suurem oli paavstide võim **Innocentius III** ajal XIII sajandi alguses. Innocentius III väitis, et paavst on jumala asemik maapeal, riikide valitsejad aga peavad olema tema vasallid. «Meie (paavstid),» ütles Innocentius, «oleme kutsutud valitsema kõigi rahvaste ja riikide üle.» Pidulikel vastuvõttudel pidid kõik langema paavsti ees põlvili ja suudlema tema kinga. Niisugust au ei antud ühelegi kuningale Euroopas. Innocentius III segas ennast riikidevahelistesse suhetesse ja Euroopa maade siseasjadesse. Paavsti vasallideks tunnistasid ennast Inglise, Poola, Rootsi ja Taani kuningad.

Võitluses võimu eest olid paavstid valmis igasugusteks kuritegudeks. Ühe kroonikakirjutaja sõnade järgi istusid paavstitroonil sageli «mitte inimesed, vaid inimese kuju võtnud koletised».

3. Kirik kui suurfeodaal. Keskaegses Lääne-Euroopas kuulus katoliku kirikule umbes üks kolmandik kogu ülesharitud maast. Piiskoppidel ja kloostritel oli sadu ning isegi tuhandeid pärisorje.

Kloostrite headel karjamaadel sõid suured loomakarjad, kloostrite aidad olid vilja täis, keldrites aga hoiti kõige paremat veini.

Piiskopid ja abtid erinesid üsna vähe teistest feodaalidest. Kiriku keelust hoolimata võtsid nad osa sõdadest, korraldasid turniire, riietusid siidi ja sametisse. Kõik see nõudis raha. Sellepärast suurendasid kirikufeodaalid oma talupoegade koormisi. Teoorjus ja loonusrent olid kloostrite ja piiskoppide maadel eriti suured.

Keskajal oli ristiusu kirik suurfeodaal ja töörahva julm rõhuja.

4. Kuidas suurenesid kiriku rikkused. Kõigilt Lääne-Euroopa maade elanikelt võtsid vaimulikud kümnist. Peale selle maksid usklikud vaimulikele laulatamise, lapse ristimise ja teiste *kiriklike kombetalituste* eest tasu.

Selleks et inimeste käest rohkem raha kätte saada, panid vaimulikud kirikutes ja kloostrites välja mitmesuguseid esemeid, mis kuulutati «pühaks»: Jeesuse Kristuse juukseid ja isegi «higitilku», naelu, millega ta olevat risti löödud, ning selle risti jäänuseid. Usklikele kinnitati, et juba nende «pühaduste» puudutamine (muidugi raha eest!) teeb haiged terveks.

Kõigist Lääne-Euroopa maadest voolas palju väärtusi Rooma, paavsti varakambrisse. Rooma paavstid võtsid endale õiguse anda usklike kuriteod ja patud raha eest andeks (patuks nimetati kiriku poolt seatud käitumisreeglite rikkumist). Kirik

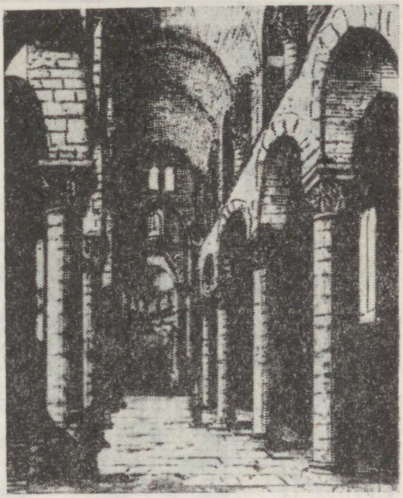

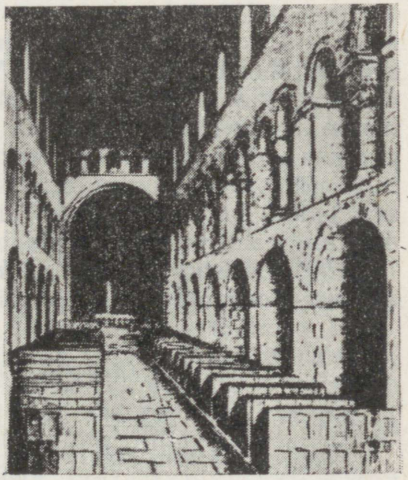

Joon. 49. XII sajandi kirikute sisevaade.

Kõrget poolpimedat peasaali eraldavad tiibadest võimsad sambad. Kirikute laed ja sammaste võlvkaared on poolringikujulised. Hoone sisekujunduses valitseb lihtsus ja rangus.

Joon. 50. Indulgentside müük. *Gravüür*[1] *XVI sajandist.*
Paremal — mungad, kes müüvad indulgentse. Tünni ääres istuja valmistab pitsateid, mis kinnitati paavsti kirjadele. Vasakul — ostja maksab indulgentsi eest.

müüs erilisi pattude andeksandmise kirju — *indulgentse* (ladina keeles tähendab see *arm*). Mungad viisid indulgentse linnadesse ja küladesse, müüsid neid turuplatsidel. Tasu eest võisid mõrvar, röövel ja varas saada kirikult andestust mitte üksi toimepandud, vaid ka tulevaste kuritegude eest. Paavsti õukonnas koostati eriline tabel, kus öeldi, missuguse tasu eest võib ühest või teisest patust lahti osta. Indulgentsidega kauplemine andis paavstidele hiiglasuuri sissetulekuid.

Kirik rikastus pettuse ja kelmuse teel, kasutades ära rahvahulkade harimatust ja vaimupimedust.

Gregorius VII paavsti võimust.

Tema (paavst) võib kukutada keisreid.

Keegi ei saa tema otsuseid tühistada, tema ise aga tühistab kõik, mida heaks arvab.

Mitte keegi ei saa tema üle kohut mõista.

Rooma kirik ei ole kunagi eksinud ega eksi ka tulevikus.

See ei ole katoliiklane, kes ei ole nõus Rooma paavstiga.

[1] *Gravüür* — lauale lõigatud või metallplaadile söövitatud joonise äratrükk.

Ta võib riigi alamaid vabastada vande andmisest vastumeelsetele valitsejatele.

Missugused õigused võttis endale Rooma paavst? Leidke dokumendist kohad, kus räägitakse, missuguste vahenditega võitles paavst oma vastaste vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas jagunes ristiusu kirik katoliku kirikuks ja õigeusu kirikuks?
2. Missugused faktid näitavad, et XI—XIII sajandil oli paavstide võim väga suur?
3. Missuguste abinõudega kogusid vaimulikud ja Rooma paavst õma rikkuse?

§ 21. Katoliku kiriku võitlus ketserite vastu.

Tuletage meelde, mispärast võtsid Frangi kuningas ja ülemkiht vastu ristiusu (vt. § 2, p. 5).

1. Usu võim. Keskajal, nagu vanaajalgi, ei suutnud inimesed ähvardavaid loodusjõude endale allutada. Sagedaste loodusõnnetuste — põua, üleujutuste, taudide ees olid nad abitud. Ka feodaalide ike näis talupoegadele möödapääsmatuna.

Leidmata väljapääsu oma hädadest ja kannatustest, pöörasid inimesed pilgu taeva poole, oodates abi jumalalt. Usk valitses keskajal inimeste mõistuse ja tunnete üle.

Seda kasutasid ära vaimulikud ja mungad. Kõik õnnetused, rääkisid nad usklikele, tulevad sellest, et jumal karistab inimesi nende pattude eest. Nad kinnitasid, et inimest võib jumala karistusest päästa ainult kirik, kes on vahendajaks jumala ja inimeste vahel. Sellepärast nõudsid vaimulikud, et rahvas alluks täielikult kirikule.

Kirik oli eluliselt huvitatud feodaalkorra säilimisest ja tugevnemisest. Ta sisendas rahvale, et jumal on jaganud kõik inimesed kolmeks rühmaks: ühed peavad palvetama kõigi eest (vaimulikud), teised — sõdima (feodaalid), kolmandad — töötama (talupojad ja käsitöölised). Kirikutes kuulsid usklikud vahetpidamata, et feodaalkorra on jumal ise sisse seadnud ja et selle korra vastu võitlemine on suur patt. Sõnakuulelikele tõotas kirik, et pärast surma ootab neid «jumalariik», sõnakuulmatuid aga ähvardati põrgupiinadega. Vaimulikud kutsusid rahvast üles armastama oma vaenlasi, s. o. rõhujaid, täitma võimumeeste käske ja tasuma makse. Kuningad ja ülemkiht toetasid kõigiti kirikut ning annetasid talle maid ja raha.

2. Ketserid. Katoliku kiriku võimsusele vaatamata leidus linnaelanike ja talupoegade hulgas järjest rohkem inimesi, kes kiriku õpetuse vastu välja astusid. Niisuguseid inimesi nimetasid vai-

mulikud ketseriteks (*ketser* — kreeka keeles tähendab see «usust taganeja»).

Ketserid ei tunnistanud toredaid kiriklikke kombetalitusi ja väitsid, et kirik on «rikutud». Nad nõudsid, et vaimulikud loobuksid kümnisest, oma maavaldustest ja rikkustest.

Joon. 51. Paavst Gregorius VII.

Ketserid jäid usklikeks inimesteks, nad õpetasid, et inimene peab olema sõnakuulelik ja kannatlik. Kuid ketserite mõtteavaldused õõnestasid vaimulike autoriteeti. Nendes ilmnes rahulolematus, mida rahvahulgad feodaalide ja katoliku kiriku ikke vastu tundsid.

3. Kuidas kirik võitles ketserite vastu. Kõigis maades kiusasid vaimulikud ketsereid taga ja õiendasid nendega julmalt arveid. Üheks kõige rängemaks karistuseks oli *kirikuvande alla panemine.* Inimest, kelle kirik oli vande alla pannud, võis karistamatult paljaks riisuda ja isegi tappa; usklikel ei olnud õigust teda abistada ja talle peavarju anda. Sageli pani paavst terveid piirkondi ja isegi riike kirikuvande alla. Selle tagajärjel pandi kirikud kinni, lapsed jäid ristimata, abielusid ei sõlmitud, surnuid ei tohtinud kalmistule matta.

Kirik organiseeris sõjakäike piirkondadesse, kus oli palju ketsereid. XIII sajandi alguses kutsus paavst Innocentius III feodaale sõjaretkele ketserite vastu, kes elasid Prantsusmaa rikastes lõunapiirkondades. Sellest sõjakäigust võtsid meeleldi osa Põhja-

Prantsusmaa rüütlid, kes lootsid saada rikkalikku sõjasaaki. Retkest osavõtjatele lubas paavst pattude andeksandmist. Paljud Lõuna-Prantsusmaa õitsvad linnad riisuti paljaks ja purustati, nende elanikud aga tapeti. Ühes linnas hävitasid katoliiklikud sõjamehed 20 000 inimest. Kui paavsti saadikult küsiti, kuidas ketsereid eraldada «vagadest katoliiklastest», vastas see: «Tapke kõik järjest. Küll jumal taevas omad ära tunneb.»

4. Inkvisitsioon. Ketserite vastu võitlemiseks asutas paavst spetsiaalse kirikukohtu — ***inkvisitsiooni,*** mis tähendab «uurimine». Salakuulajate ja pealekaebajate abiga jälitasid inkvisiitorid ketsereid ja kõiki neid, keda kahtlustati kiriku õpetusega mittenõustumises. Süüdistatavad heideti vanglasse, kus neid süü ülestunnistamise eesmärgil hirmsasti piinati. Nende jalgu põletati tules, luid purustati eriliste pihtide vahel. Paljud süüdistatavad, kes piinamist välja ei kannatanud, tunnistasid end süüdi ja rääkisid olematuid asju ka teiste, täiesti süütute inimeste kohta. Andes süüdimõistetu hukkamiseks võimude kätte, palus kirik silmakirjalikult olla tema vastu armulik ja hukata ta «verevalamiseta». See tähendas, et süüdimõistetu põletatakse elusalt tuleriidal. Ketserite jälitamine andis vaimulikele suuri sissetulekuid. Süüdimõistetu vara jaotati kiriku, võimude ja pealekaebaja vahel.

Hispaanias, kus inkvisitsioon erilise jõuga märatses, hakati tuleriidal põletamist nimetama *autodafeeks* («usuüritus»). Hukkamine oli otsekui kirikupüha: see toimus linnaväljakul, suure rah-

Joon. 52. Ketserite põletamine Hispaanias. *Gravüür XVI sajandist.*

vahulga ning sageli kuninga ja suursuguste feodaalide juuresolekul.

Inkvisitsiooni abil hävitas kirik ülestõusudest osavõtjaid, teadlasi ja kirjanikke, kes avaldasid mõtteid, mis ei olnud kooskõlas kiriku õpetusega.

Katoliku kirik oli feodaalkorra tugi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millega te seletate, et keskajal valitsesid usk ja kirik inimeste mõistuse ning tunnete üle?
2. Mispärast oli kirik huvitatud feodaalkorra säilitamisest ja tugevnemisest? Kuidas kirik õigustas ja kindlustas feodaalkorda?
3. Mispärast kartis ja vihkas kirik ketsereid? Kuidas võitlesid vaimulikud ketserite vastu?

§ 22. Esimene ristisõda.

(Kaart nr. 5.)

Tuletage meelde, kuidas oli majandus arenenud Araabia kalifaadi maades.

XI sajandi lõpul hakkas katoliku kirik õhutama ja organiseerima feodaalide vallutusretki Lähis-Ida maadesse. Need verised sõjad kestsid peaaegu kaks sajandit. Millest need sõjad olid tingitud?

1. Idamaadele korraldatavate sõjakäikude põhjused. Linnade kasv ja kaubanduse arenemine tekitasid feodaalides pöörase rikastumisiha. Linnaturgudel võisid nad osta käsitööliste tooteid ja kaugetest maadest toodud luksusesemeid. Oma sissetulekute suurendamiseks püüdsid feodaalid saada oma valdusesse uusi maid ja pärisorje. Kuid XI sajandi lõpuks ei olnud Lääne-Euroopas vabu maid enam olemas, ja peaaegu kõik talupojad olid juba pärisorjastatud. Paljudel rüütlitel polnud üldse maad. Need olid feodaalide nooremad pojad, kes pärimise korras maad ei saanud. Nende tavaliseks tegevusalaks oli sõda ja röövimine.

Lääne-Euroopa feodaalide pilgud olid pööratud Idamaade poole, mille tohututest rikkustest jutustasid kaupmehed. Feodaalid tahtsid seal uusi maid vallutada ja rikkaid linnu riisuda.

XI sajandil vallutasid türklased-seldžukid araablaste valdused Aasias. Araablastelt võtsid nad üle muhamedi usu. Suur türklaste-seldžukkide riik lagunes peagi üksikuteks vürstiriikideks, kes pidasid omavahel lakkamatuid sõdu. See andis Lääne-Euroopa feodaalidele lootust, et rikkaid Idamaid saab kerge vaevaga vallutada.

2. Kirik organiseerib sõjakäike Idamaadele. Uute maade saamisest Idas unistasid ka vaimulikud. Rooma paavst tahtis oma

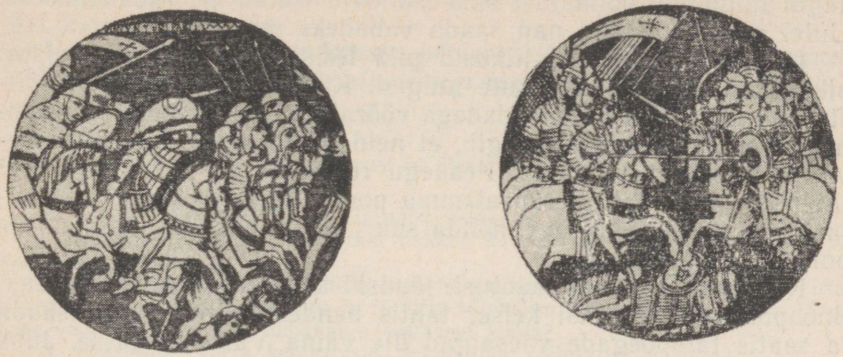

Joon. 53. Ristisõdijate võitlus seldžukkidega (paremal). Ristisõdijad sunnivad muhameedlasi põgenema (vasakul). *Vitraažid* [1].

võimu veelgi kindlustada ja sissetulekuid suurendada. Selleks oli vaja allutada Idamaad oma võimule.

Vaimulikud kujutasid muhameedlaste vastu alustatavat sõda kui jumalale meelepärast tegu. Ristiusu legendi järgi oli Palestiinas asuvasse *Jeruusalemma* linna maetud Jeesus Kristus. Kirik kutsus usklikke üles «vabastama oma issanda hauda uskmatute käest», s. o. muhameedlaste käest, ja lubas pattude andeksandmist kõigile neile, kes Idamaadesse korraldatavast sõjakäigust osa võtavad.

1095. aastal pidas paavst **Urbanus II** ühes Prantsusmaa linnas määratu suurele hulgale usklikele kõne. «Sellel maal voolab piim ja mesi,» ütles paavst. «Alustage uskmatute vastu võitlust, mis peab andma tohutut saaki. Hakaku nüüd sõjameesteks need, kes varem olid röövlid. Kes on siin kurvad ja vaesed, need saavad seal rõõmsaks ja rikkaks.» Kroonikakirjutaja jutustab, et paavsti kõnet katkestasid korduvalt kokkutulnute hüüded: «Nii tahab jumal!» Paljud olid valmis asuma viivitamatult teele «pühale maale» ja õmblesid selle märgiks sealsamas oma riietele punasest riidest ristid. Sellepärast hakatigi Idamaadele korraldatavatest sõjaretkedest osavõtjaid nimetama ***ristisõdijateks,*** sõjaretki endid aga ***ristisõdadeks.***

3. **Kehvikute sõjakäik.** Esimesena asusid Jeruusalemma poole teele Lääne-Euroopa maade talupojad. Meeleheide ja nälg ajasid maaelanikke nende kodukohtadest välja. Feodaalide ike oli muutunud väljakannatamatuks. Lisaks sellele elas Lääne-Euroopa XI sajandi lõpul üle «seitse nälja-aastat» — ikalduse, loomade lõpmise ja taudide ajajärgu. Idamaadele korraldatavas sõjakäigus

[1] *Vitraaž* — värvilisest klaasist tehtud piltkujutised.

nägid talupojad võimalust oma isandate võimu alt vabanemiseks. Uutel maadel lootsid nad saada vabadeks maaharijateks.

1096. aasta kevadel liikusid piki Reini jõge üles ja seejärel piki Doonaud alla kehvikute hulgad. Kääksuvatel vankritel sõitsid nad koos oma perekondadega võõrale maale paremat elu otsima. Kroonikakirjutaja märgib, et neid oli nii palju kui tähti taevas või liiva mere ääres. Peaaegu relvadeta ja moonata läksid talupojad tundmatu Jeruusalemma poole. Teel olles nad kas kerjasid või röövisid. Nähes mõnda suurt linna, küsisid nad, kas see pole ehk Jeruusalemm.

Kandnud teel suuri kaotusi, jõudsid kehvikud lõpuks Konstantinoopolisse. Bütsantsi keiser tahtis nendest kiiresti lahti saada ja saatis talupoegade väesalgad üle väina Väike-Aasiasse. Juba esimeses kokkupõrkes seldžukkidega tapeti nad peaaegu kõik maha. Ainult vähestel läks korda põgeneda. Talupojad ei leidnud Idas vabadust, küll aga surma.

4. Feodaalide sõjakäik. 1096. aasta sügisel liikusid Prantsusmaalt, Saksamaalt ja Itaaliast eri teid mööda Itta rüütlite väesalgad suurfeodaalide juhtimisel. Neil oli raha ja head relvad. Feodaalidel olid kaasas teenrid ja narrid, jahikoerad ja -kullid. Ristisõdijad tulid Bütsantsi pealinna kokku ja läksid siit üle väina Väike-Aasiasse. Selle maa mägiste ja veevaeste kohtade läbimine oli väga raske. Vahetpidamata häirisid ristisõdijaid muhameedlaste kergeratsaväe rünnakud.

Kuid «issanda haua vabastajad» ei püüdnudki väga kiiresti oma eesmärgile jõuda. Teel vallutasid nad linnu ning röövisid ja tapsid kohalikke elanikke. Saagi jagamise pärast tekkis väesalkade peameeste vahel korduvalt kokkupõrkeid.

Pärast kolmeaastast retke jõudis Jeruusalemma lähistele ainult üks viiendik ristisõdijatest. Paljud hukkusid teel või olid jäänud vallutatud maadele elama. Üsna suur osa oli läinud ka kodumaale tagasi.

1099. aastal tungisid rüütlid pärast ägedat tormijooksu Jeruusalemma. Algas linnas elavate muhameedlaste metsik tapmine. Ristisõdijad ei andnud armu ka naistele ja lastele. Pärast majasse tungimist pani rüütel maja uksele oma kilbi. See oli märgiks, et maja koos varaga kuulub juba uuele peremehele. Röövimine ja tapmine katkestati ainult palvetamise ajaks. Pärast seda aga hakati uuesti verd valama.

5. Ristisõdijate riigid. Kitsal maaribal piki Süüria ja Palestiina rannikut asutasid ristisõdijad oma riigid. Tähtsamaks nendest oli *Jeruusalemma kuningriik.* Ristisõdijate teiste valduste valitsejad olid Jeruusalemma kuninga vasallid.

Kohalikke elanikke, kes olid veel isiklikult vabad, muutsid ristisõdijad vägivaldselt pärisorjadeks. Uued isandad võtsid talupoegadelt ära ühe kolmandiku või poole viljasaagist ning niisama palju ka puuvilja-, oliivi- ja viinamarjasaagist. Lisaks sellele pidi

alistatud elanikkond maksma suuri makse kuningale ning kümnist katoliku kirikule.

Vallutatud maade rahvaste pärisorjuslik rõhumine suurenes Lääne-Euroopa feodaalide sissetungi tagajärjel veelgi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast tahtsid Lääne-Euroopa feodaalid ja katoliku kirik XI sajandi lõpul vallutada Idamaid? Mispärast hakkas katoliku kirik organiseerima sõjakäike Idamaadele?
2. Vaadake kaardil teid, mida mööda ristisõdijate väesalgad liikusid itta. Võrrelge talupoegade sõjakäigu ja rüütlite sõjakäigu kirjeldusi. Missuguse järelduse võib teha kummagi sõjakäigu eesmärgi kohta?
3. Missuguse korra kehtestasid ristisõdijad vallutatud maades?

§ 23. Järgmised ristisõjad ja nende tagajärjed.

(Kaart nr. 5.)

Tuletage meelde, mida te teate Bütsantsi kultuuri kohta (§ 12).

1. Idamaade rahvaste võitlus ristisõdijate vastu. Ristisõdijate poolt alistatud maade elanikud vihkasid röövvallutajaid ja tõusid mitmel korral üles. Kroonikakirjutaja, kes ise ristisõjast osa võttis, on kirjutanud: «Nad tapsid meie mehi siis, kui need ettevaatamatult teedel liikusid; nad keeldusid ka põllutööd tegemast. Nad olid valmis pigem ise nälgima, kui osutama mingisugust teenet meile, keda peeti vaenlasteks.»

Lääne-Euroopa feodaalid pidid võõral, vaenulikul maal olema alatasa valvel. Nende poolt ehitatud kindlused olid otsekui kaljud kõrbes. Nendest korraldasid rüütlid kallaletunge muhameedlastele, seal nad varjasid end ka ülestõusude ajal.

Ristisõdijate riigid olid omavahel vaenujalal. See nõrgendas nende jõudu. Idast ja lõunast surusid ristisõdijatele peale muhamedi vürstiriigid. Nende vastu võitlemiseks võtsid Lääne-Euroopa feodaalid ette teise ristisõja, mis lõppes täieliku ebaõnnestumisega. Peagi moodustasid muhameedlased tugeva riigi, mille eesotsas oli Egiptuse valitseja **Saladin.** Ta lõi ristisõdijate väed puruks ja kihutas nad Jeruusalemmast välja.

«Püha linna» tagasisaamiseks organiseerisid Lääne-Euroopa feodaalid kolmanda ristisõja. Seekord juhatasid ristisõdijate vägesid Inglise, Prantsuse ja Saksa kuningad. Esimesena astusid välja saksa feodaalid; neid juhtis keiser **Friedrich I Barbarossa** (Punahabe), kes oli julm vallutaja ning unistas kogu maailma valitsemisest. Palestiinasse jõudmata uppus Barabarossa Väike-Aasias ühe mägijõe ületamisel, Saksa väed aga läksid laiali. Prantsuse kuningas **Philippe II Auguste,** kes oma liitlase Inglis-

maaga riidu oli läinud, läks sõjategevuse haripunktil Prantsusmaale tagasi. Inglise kuningas **Richard I Lõvisüda** oli julge ja sõjakas rüütel, kuid nõrk väejuht. Ta saavutas Saladinilt väikesi järeleandmisi, kuid Jeruusalemm jäi muhameedlaste kätte.

2. **Neljas ristisõda.** XII sajandi lõpul hakkas paavst Innocentius III organiseerima uut sõjakäiku Idamaadele. Selleks et pääseda maad mööda liikumisel esinevatest raskustest, otsustasid ristisõdijad Palestiinasse minna merd kaudu. Laevad üürisid nad «merede kuningannalt» — Veneetsialt.

Veneetsia pidas tol ajal ägedat võitlust Bütsantsi riigiga esikoha pärast Vahemere kaubanduses. Veneetsia kaupmehed tahtsid juba ammu anda bütsantslastele hoopi, millest need enam ei toibuks. Selleks otsustasid nad kasutada ristisõdijate sõjalist jõudu. Kaval ja osav Veneetsia valitseja oskas rüütleid veenda Bütsantsile kallaletungimise vajalikkuses. Niiviisi tulidki «issanda haua vabastajad» kristliku linna Konstantinoopoli müüride alla.

1204. aastal vallutasid ristisõdijad tormijooksuga Bütsantsi riigi pealinna. Nad tungisid linna ja hakkasid siin röövima ning purustama paleesid ja kirikuid, kaubaladusid ja elumaju.

Tules hukkusid muistsete käsikirjade hoidlad. Lääne-Euroopa barbarid rüüstasid Püha Sofia kiriku (vt. dokumenti). Hävitati kunstnike ja skulptorite väärtuslikke teoseid, mis olid Konstanti-

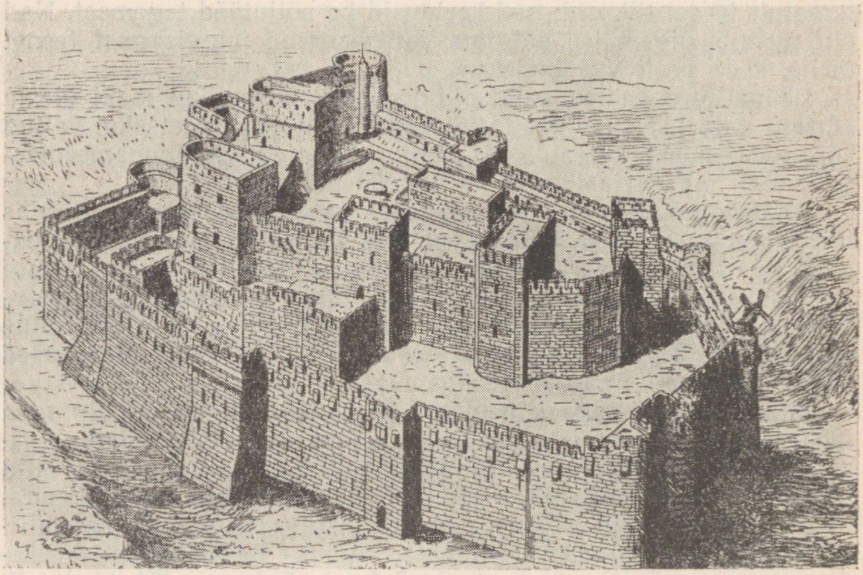

Joon. 54. Keraki kindlus Palestiinas. XIII sajandi algus. *Rekonstruktsioon.*

Joon. 55. Ristisõdijad tungivad põlevasse Konstantinoopolisse.
Prantsuse XIX sajandi kunstniku G. Doré gravüüri järgi.

noopolis sadu aastaid säilinud. Röövimisest võtsid osa ka koos ristisõdijatega saabunud piiskopid ja vaimulikud.

Pärast Euroopa rikkaima linna paljaksröövimist ei mõtelnudki rüütlid enam Jeruusalemma minekule. Lääne-Euroopa feodaalid jäid mitmekümneks aastaks Balkani poolsaarele, enne kui bütsantslased suutsid neid sealt välja kihutada.

Neljandas ristisõjas paistsid eriti selgesti silma ristisõdijate vallutuslikud eesmärgid.

3. **Ristisõdade lõpp.** Järk-järgult kaotasid ristisõdijad oma valdused Süürias ja Palestiinas.

Paavstid ja kuningad organiseerisid uusi sõjakäike, kuid nendest osavõtjate arv jäi järjest väiksemaks. Majanduse arenemisega hakkasid feodaalid oma talupoegadelt saama suuremaid tulusid, sõjad muhameedlastega aga olid liiga rasked ja ohtlikud. Talupojad ei otsinud enam vabadust kaugetest maadest, vaid võitlesid nüüd veel otsustavamalt oma isandate ikke vastu.

Ristisõdade organiseerimiseks seadis paavst sisse uue maksu, kuid raha tuli koguda jõuga. Sageli andsid inimesed uue maksu kogujate silma all kerjustele armuandi ja ütlesid sealjuures pilkamisi: «Võta Muhamedi nimel, kes on Kristusest tugevam!»

Varsti pärast kaheksandat (viimast) ristisõda XIII sajandi lõpul kaotasid Lääne-Euroopa feodaalid kõik oma valdused muhameedlaste maades.

Nõnda lõppesid ristisõjad, Lääne-Euroopa feodaalide vallutussõjad Idamaadel, mis kestsid XI sajandi lõpust kuni XIII sajandi lõpuni.

4. **Ristisõdade tagajärjed.** Me teame juba, missugust häda ja viletsust tõid ristisõjad Idamaade rahvastele. Eurooplastelt nõudsid need sõjakäigud tohutuid ohvreid. Kuid oma eesmärki ei suutnud Lääne-Euroopa feodaalid saavutada — nad ei suutnud Idamaid vallutada.

Ja siiski jätsid ristisõjad Lääne-Euroopa rahvastele oma jälje. Veelgi elavnes Vahemere kaubandus. Peaosa selles kaubanduses hakkasid etendama Põhja-Itaalia linnad. 1204. aastal purustatud Bütsants ei suutnud enam Veneetsia ja Genovaga võistelda. Itaalia kaupmehed võtsid Süüria ja Palestiina sadamalinnades terved kvartalid enda kätte. Nende kaubaasulad tekkisid ka Musta mere rannikul.

Idamaades elades ja nendega kaubeldes tutvusid eurooplased uute põllumajanduskultuuridega. Euroopas hakati kasvatama riisi, sidruneid, aprikoose ja arbuuse. Eurooplased õppisid siidriiet ja peegleid valmistama, paremini metalle töötlema. Läänes hakati enne söömist käsi pesema ja leilisaunas käima.

Pärast rikaste Idamaade eluoluga tutvumist hakkasid Lääne-Euroopa feodaalid veel rohkem himustama luksust: ilusaid riideid, peenemaitselisi roogasid, kalleid relvi. Nad suurendasid talupoegade ekspluateerimist.

Bütsantsi ajaloolase kirjeldus sellest, kuidas ristisõdijad Konstantinoopolit rüüstasid.

Raske ja võimatu oli palvetega selles barbaarses rahvas halastust äratada. Kõik kartsid oma elu pärast. Tänavatel kajas nutt, kisendamine ja halisemine, kirikutes kaeblikud oiged. Niiviisi omavolitsesid läänest tulnud sõjaväed, võttes kõigilt ära raha ja vara, eluaseme ja riided. Vaenlased saatsid oma aega mööda autute meelelahutustega. Iga päev purjutasid nad ja õgisid ennast täis.

Tuli imestada nende uhkusest uimastatud inimeste ülemäärast meeletust, kui nad hakkasid omavahel liisku võtma, kes peab teatud linnad ja maad vallutama.

Peakiriku (Püha Sofia) rüüstamisest kuuldeski ei saa jääda ükskõikseks. Erakordselt ilusad väärisasjad lõhuti tükkideks ja jaotati sõjameeste vahel. Kui neil oli tarvis pühasid riistu, ebatavalisi kunstiesemeid ja erakordselt haruldasi asju, hõbedat ja kulda kirikust välja vedada, siis tõid nad kirikute eeskotta saduldatud muuli ja hobuseid.

Kas sellest dokumendist selguvad ristisõdijate tõelised eesmärgid? Tõestage oma arvamust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast ei olnud ristisõdijate vallutused Idamaades püsivad?
2. Tõestage, et neljanda sõjakäiguga avaldusid eriti selgesti ristisõdijate tõelised eesmärgid. Mitu aastat pärast Jeruusalemma vallutamist tungisid ristisõdijad Konstantinoopolile kallale?
3. Mispärast lõppesid eurooplaste sõjakäigud Idamaadele?
4. Missuguseid tagajärgi tõid ristisõjad Idamaade ja Lääne-Euroopa rahvastele? Kuidas muutus feodaalide eluolu XIV sajandiks?

Pidage meeles need aastaarvud!

Aastail **1096—1099** — esimene ristisõda.
1204. a. — ristisõdijad vallutavad Konstantinoopoli.

VI PEATÜKK.

TSENTRALISEERITUD RIIKIDE TEKKIMINE LÄÄNE-EUROOPAS.

§ 24. Prantsusmaa ühendamise algus.

(Kaart nr. 6.)

Tuletage meelde, missugune võim oli feodaalidel oma valdustes killustatuse ajal (§ 8, p. 2).

1. Kuningavõimu nõrkus XI sajandil. XI sajandil oli Prantsusmaa ikka veel killustatud riik. Kuninga võim ei laienenud kogu Prantsusmaale. Temale kuulusid väikesed valdused Prantsusmaa kirdeosas *Seine*'i jõe ääres asuva *Pariisi* linnaga ja *Loire*'i jõe ääres asuva *Orléans*'i linnaga.

Kuid kuningas ei olnud täieõiguslik peremees isegi oma valdustes. Tema maadel paiknesid sõnakuulmatute vasallide lossid. Tolleaegse autori sõnade järgi «õgisid nende herilasepesade elanikud karistamatult kogu maad oma röövimisega». Kuningas ise söandas ühest oma linnast teise sõita üksnes relvastatud kaaskonna saatel. Pariisi väravate juurde ehitati loss. Selle omanik, kes istus kindluses nagu metsloom koopas, püüdis möödasõitvaid inimesi kinni ja pressis nendelt hirmsa piinamisega raha välja.

Kuningal ei olnud tol ajal alalist sõjaväge ega ametnikke. Tema mõisate valitsejad mõistsid inimeste üle kohut kuninga nimel.

2. Mis valmistas ette Prantsusmaa ühendamise. Prantsusmaal, nagu kogu Euroopaski, tegi X—XI sajandil edusamme põllumajandus ja käsitöö, kasvasid linnad ning laienes kaubandus.

Mõnes Prantsusmaa piirkonnas toodeti üht või teist kaupa rohkem kui mujal. Flandria oli kuulus oma kalevi poolest, mida valmistati Inglismaalt toodud villast. *Normandias* kasvatati hobuseid, Champagne'is toodeti linast riiet. Neid kaupu müüdi kogu riigis. Mööda Seine'i jõge ja tema harujõgesid vedasid kaupmehed kaupa Champagne'i laatadele. Pariis sai suurimaks käsitöö- ja kaubanduskeskuseks kogu Kirde-Prantsusmaal. Nõnda ***kadus omaette piirkondade majanduslik isoleeritus, kaubandus ühendas neid kõiki. See lõi tingimused kogu Prantsusmaa ühendamiseks.***

Kuid kodusõjad ja teeröövid tekitasid majanduse arenemisele, ja eriti kaubandusele, suurt kahju. Kaupmehed ja käsitöölised olid huvitatud omavolitsevate feodaalide ohjeldamisest. Üksnes tugev kuningavõim võis Prantsusmaal korra maksma panna.

Prantsuse kuningate valdused paiknesid kaubateede ristumiskohtades. Kuningad võtsid kaupmeestelt makse, nende rikkus kasvas kiiresti. Võitluses senjööride vastu otsisid kasvavad linnad abi kuningalt. Oma vasallide nõrgendamise eesmärgil asus kuningas sageli linnaelanike poolele. Need omakorda andsid oma soosijale vajaduse korral raha ja saatsid temale appi ka relvastatud väesalku.

Linnaelanikest said kuningavõimu kindlad liitlased tema võitluses sõnakuulmatute suurfeodaalide vastu.

Kuningat toetasid väikesed ja keskmised feodaalid. Tema oli nüüd ju kõige tugevam ja rikkam senjöör, keda teenides rüütlid võisid rohkem tulu saada. Kuningas kaitses neid ka hertsogite ja krahvide tagakiusamise eest. Keskmised ja väikesed feodaalid tahtsid tugevamat kuningavõimu, et selle abiga talupoegi sõnakuulmises hoida.

Kindlustanud liidu linnaelanikega ning toetudes keskmistele ja väikestele feodaalidele, hakkasid Prantsuse kuningad maad oma võimu alla ühendama.

3. Kuidas toimus Prantsusmaa ühendamine. Algul allutasid kuningad endale need vasallid, kes elasid kuninga valdustes, seejärel aga hakkasid nad pidama võitlust suurfeodaalidega — suurte piirkondade iseseisvate valitsejatega.

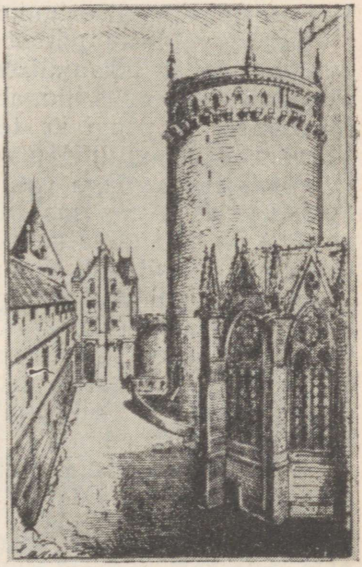

Joon. 56. Coucy loss Pariisi lähedal (üldvaade ja peatorn). *Rekonstruktsioon.*

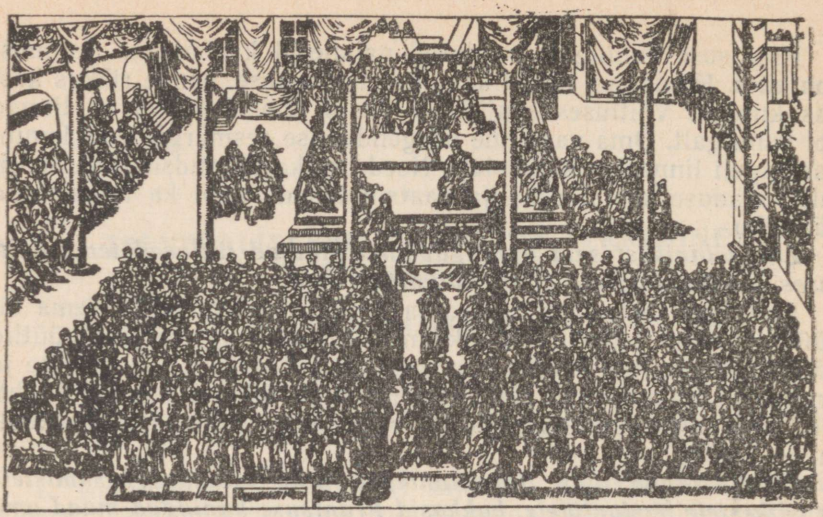

Joon. 57. Generaalstaatide istung. *XVI sajandi joonis.*

Prantsuse kuninga kõige tugevamaks vastaseks oli Inglise kuningas. Juba XI sajandi keskpaiku vallutas võimas Normandia hertsog Inglismaa ja sai Inglise kuningaks. Tema järglased suurendasid oma valdusi Prantsusmaal, nii et nende käes oli üle poole Prantsusmaa territooriumist.

Nende valduste pärast algasid Prantsusmaa ja Inglismaa kuninga vahel pikaajalised sõjad. XIII sajandi alguses võttis Prantsuse kuningas linnaelanike abiga oma vastase käest ära Normandia ja peagi ka teised valdused. Inglise kuningale jäi Prantsusmaal ainult *Akvitaania* hertsogiriik.

Prantsuse kuninga valdustega liideti ka *Toulouse*'i *krahvkond* Prantsusmaa lõunaosas ning hiljem rikas Champagne'i krahvkond. XIV sajandi alguseks oli suurem osa Prantsusmaa territooriumist ühendatud. Kuninga võim laienes peaaegu kogu maale.

Eri piirkondi hakkasid nüüd valitsema erilised ametnikud, keda kuningas ametisse määras. Kuninga valdustes olid kodusõjad keelatud. Teistes Prantsusmaa piirkondades ei olnud feodaalidel õigust alustada sõjategevust enne, kui sõja kuulutamisest oli möödunud 40 päeva. Selle aja jooksul võis nõrgem vastane esitada kaebuse kuningakohtule.

4. Generaalstaadid. Suure riigi valitsemiseks ja sõjapidamiseks oli kuningal pidevalt vaja raha. Selleks et maksude sissenõudmise üle feodaalide ja rikaste linnaelanikega kokku leppida, hakkas kuningas kokku kutsuma ***generaalstaate.*** Need olid vaimulike, *aadli* (aadlikeks nimetati kõiki ilmalikke feodaale) ja jõukate linnaelanike esindajate koosolekud. Esmakordselt kutsus kuningas generaalstaadid kokku **1302. aastal.**

Rikkaid linnaelanikke kutsuti generaalstaatidesse sellepärast, et neilt võis saada raha. Kuid generaalstaatides ei olnud ühtki talupoega ega ühtki käsitöölist, kuigi nad moodustasid Prantsusmaa elanikkonna hiiglaenamuse.

Vaimulike, aadli ja linnaelanike esindajad pidasid koosolekuid eraldi. Ainult lõpliku otsuse vastuvõtmiseks tulid nad kokku. Maksude kinnitamisel tekkisid feodaalide ja linnaelanike vahel sageli vaidlused, sest vaimulikud ja aadel ei tahtnud makse maksta. Kuid neil oli kaks häält ühe vastu, ja rikkad linnaelanikud olid sunnitud järele andma. Kuningale makstavate maksude raskus langes tervenisti talupoegade ja käsitööliste õlgadele.

Generaalstaadid aitasid kuningal täita riigikassat ja hoida rahvast sõnakuulmises. Generaalstaatide toetusel tugevnes Prantsusmaal kuningavõim.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas valmistasid linnade kasv ja kaubanduse laienemine ette Prantsusmaa ühendamist? Kes olid huvitatud Prantsusmaa ühendamisest ja kuningavõimu tugevnemisest ning mispärast see neid huvitas?
2. Võrrelge kaardil Prantsuse kuninga valdusi XI sajandil tema valdustega XIV sajandi alguses. Missugused piirkonnad olid ühendatud kuninga valdustega?
3. Tõestage, et Prantsuse kuninga võim oli XIV sajandi alguses tugevam kui XI sajandil. Kuidas aitasid selleks kaasa generaalstaadid?

§ 25. Saja-aastase sõja algus. Žakerii.

(Kaart nr. 7.)

1. Sõja põhjused. XIV sajandil algas pikk ja raske sõda Prantsusmaa ja Inglismaa vahel. Koos vaheaegadega kestis see rohkem kui sada aastat. Sellepärast nimetatakse seda sõda *Saja-aastaseks sõjaks* **(1337—1453).**

Mis oli selle sõja põhjuseks? Inglise kuningad tahtsid oma endisi valdusi Prantsusmaal tagasi saada. Sellele vanale vaenule Prantsuse kuninga ja Inglise kuninga vahel lisandus veel võitlus Flandria krahvkonna ning sealsete rikaste linnade pärast. Prantsuse kuningad olid juba korduvalt püüdnud Flandriat oma valdustega ühendada, kuid olid iga kord vastulöögi saanud Flandria linnaelanikelt. Flandria linnade elanikke toetas Inglismaa, kellega neil olid tihedad kaubanduslikud sidemed.

Inglise kuningas oli Prantsuse kuninga sugulane. Kasutades asjaolu, et Prantsusmaal ei olnud pärast kuninga surma otsest pärijat, teatas ta oma õigustest Prantsuse troonile. See oligi sõja puhkemise ajendiks.

2. Prantsuse feodaalide lüüasaamine. Inglise sõjavägi oli Prantsuse sõjaväega võrreldes paremini organiseeritud. Peale

Joon. 58. Lahing Saja-aastase sõja päevilt. *XV sajandi gravüür.*
Sündmused, mis tegelikult toimusid üksteise järel, on kunstnik kujutanud joonisel üheaegsetena. Inglise vibuküttide (paremal) survel on prantsuse palgasõdurite (vasakul) read segi paisatud. Prantsuse rüütlid peksavad oma taganevaid jalaväelasi, kuid satuvad ise inglaste tabavate hoopide alla. Vasakul ülanurgas näidatakse Prantsuse vägede taganemist.

feodaalide ratsaväe oli inglastel ka rohkearvuline distsiplineeritud jalavägi. See koosnes veel tol ajal Inglismaal leiduvatest vabadest talupoegadest. Jalaväelase relvaks oli suur vibu. Vibukütid lasksid nooli 600 sammu kaugusele, 200 sammu pealt aga tabasid täpselt, kusjuures nende nooled tungisid rüütlite raudrüüst läbi.

Prantsuse sõjaväe peamiseks jõuks oli rüütlite ratsavägi. Rüütlid ei tunnistanud distsipliini, lahingus püüdis igaüks neist välja paista oma isikliku vaprusega. Jalavägi koosnes võõramaistest palgasõduritest. Rüütlid suhtusid jalaväelastesse halvakspanevalt.

Sõda toimus Prantsusmaa territooriumil. Kohe sõja alguses said prantsuse feodaalid lüüa. 1356. aastal toimus lahing *Poitiers'* linna juures, Loire'i jõest lõuna pool. Prantslased olid arvuliselt

ülekaalus, kuid nad tegutsesid killustatult. Edasi tungides rikkusid rüütlid rivikorda, mille tõttu nad ei saanud enam edukalt võidelda. Inglise vibuküttide noolterahe all läksid Prantsuse ratsaväe read segi. Prantslased löödi täiesti puruks. Kõige suursugusemad feodaalid koos kuningaga sattusid inglaste kätte vangi.

Pärast Poitiers' juures toimunud lahingut kujunes Prantsusmaa olukord väga raskeks. Riigi põhja- ja lõunaosas peremehetsesid vallutajad.

3. Rahva viletsus. Juba enne sõja puhkemist käis Prantsusmaal linnade kasvu ja kaubanduse laienemisega kaasas feodaalikke suurenemine. Feodaalid tahtsid saada oma mõisatest järjest suuremaid sissetulekuid, et neil oleks võimalik linnaturgudel osta käsitööliste tooteid ja Idamaadest toodud luksuseesemeid. Nad nõudsid talupoegadelt renti mitte ainult toiduainetes, vaid ka rahas. Mõned feodaalid asendasid teorendi täielikult ***raharendiga.*** Talupojad said nüüd oma aega vabamalt kasutada, võisid rohkem tegelda oma majapidamisega. Kuid raharendi õigeaegne tasumine oli enamikul talupoegadel raske.

Sõda tõi Prantsusmaa töörahvale uusi kannatusi. Nii oma sõjavägi kui ka võõrad väed laostasid maad. Pärast lüüasaamist Poitiers'i juures läksid palgasõdurid mööda maad laiali. Nad tungisid kallale kaitsetutele küladele, piinasid talupoegi, pressisid neilt välja lunaraha. Röövlite jõu-

Joon. 59. Sõjamehi Saja-aastase sõja päevilt. Täies relvastuses rüütel hobusel, vibuküttt, jalaväelane, arbaletimees (*arbalett*, — väike rauast vibupüss, millel on laad ja mehhanism vibunööri pinguletõmbamiseks) ning rüütel.

gud põletasid külasid maani maha. Kroonikakirjutaja, kes tundis rahvale kaasa, on kujutanud majanduse laostumist järgmiselt: «Viinamarjaistandikke ei haritud enam, põllud jäid kündmata; härjad ja lambad ei käinud enam karjamaal; kirikud ja majad kujutasid endast nukraid, suitsevaid varemeid.» Oma viletsuse põhjustajaiks pidas rahvas õigustatult feodaale.

Vaatamata sellele, et talupojad olid puupaljaks jäänud, nõudsid feodaalid nendelt järjest uusi makse. Nad ütlesid: «Lihtsameelsel Jacques'il on lai turi, ta talub kõike.» Rahva hulgas levinud nimi Jacques oli aadlike suus talupoja põlglik hüüdnimi. Kuid aadlike poolt põlatud «žakid» korraldasid ähvardava ülestõusu, mis on ajaloos tuntud *žakerii* nime all.

4. Žakerii. 1358. aasta maikuus puhkes Kirde-Prantsusmaal talupoegade ülestõus. Ülestõus oli *stiihiline:* ta algas igasuguse ettevalmistuseta, talupoegadel puudus kindel tegevusplaan. Kuid ülestõusnud teadsid, et nende vaenlasteks on feodaalid. Talupoe-

Joon. 60. Ülestõusnud «žakid» ründavad lossi.
Koostage joonise põhjal jutustus talupoegade tegevusest.

Joon. 61. Süüdimõistetute hukkamine. *Miniatuur XV sajandist.*
Linnaväljakule on kogunenud hulk pidulikult riietatud mehi ja naisi. Rikkad on tulnud nautima vaatepilti — arveteõiendamist ülestõusust osavõtjatega. Hukkamine toimub erilisel tapalaval. Tagaplaanil on näha keskaegse linna tänavad ja majad, samuti kindlusemüüride kõrged tornid.

gade viha rõhujate vastu oli nii suur, et nad ähvardasid «hävitada kõik aadlikud viimseni». Relvastanud end nii, nagu igaüks oskas, tapsid «žakid» feodaale ja purustasid rüütlilosse.

Ülestõusnute juhiks sai talupoeg **Guillaume Calle.** Kroonikakirjutaja ütles, et see oli inimene, «kes oli palju näinud, hea jutumees, saleda keha ja ilusa näoga». Ta püüdis «žakke» ühendada. Kuid laialipillatud kogukondadena elades ei tahtnud talupojad teiste külade ülestõusnutega meeleldi ühineda. Kõige sagedamini piirdusid nad võitlusega oma isanda vastu ega tahtnud oma kodukohast lahkuda.

Linnakehvikud olid valmis «žakke» toetama, kuid rikkad linnaelanikud ei lasknud talupoegade väesalku linnaväravatest läbi.

Feodaalid põgenesid ülestõusust hõlmatud piirkondadest. Kuid peagi toibusid nad esialgsest peataolekust ja kogusid suure sõjaväe. Prantsuse aadlikele tulid abiks ka Inglise väed. Sõnakuulmatuid talupoegi vihkasid ühtmoodi nii prantsuse kui ka inglise feodaalid.

Otsustava lahingu eel paigutas Guillaume Calle oma väed mäekingule. Aadlikud nägid, et talupojad valmistuvad vastulööki andma, ja otsustasid neid petta. Nad kutsusid «žakkide» juhi läbirääkimistele. Kergeusklikult läks Calle feodaalide laagrisse; siin võeti ta kinni ja pandi ahelatesse.

Kiiresti tungisid rüütlid talupoegade leerile kallale. Juhita jäänud «žakid» löödi puruks ja hävitati. Enne Calle'i hukkamist panid feodaalid temale pähe tules punaseks kuumutatud raudvõru. Nad irvitasid talupoegade juhi üle ja ütlesid: «Näe, kuidas me kroonime «žakkide» kuningat!»

5. Ülestõusu tagajärjed. Üleelatud hirmu eest maksid feodaalid talupoegadele julmalt kätte. Nad panid põlema terved külad ja talupoegade vilja põllul. Talupoegi poodi puude ja hurtsikute uste külge. Pärast ülestõusu mahasurumist jäid paljud Põhja-Prantsusmaa piirkonnad inimestest hoopis tühjaks.

Žakerii sai küll lüüa, kuid ta jättis siiski oma jäljed. Juba enne sõda vabastasid paljud Prantsusmaa feodaalid talurahva pärisorjuslikust sõltuvusest, nõudes selle eest suurt rahalist väljaostumaksu. Ähvardavast ülestõusust heidutatud feodaalid kiirendasid talupoegade vabastamist.

Pärast vabaksostmist võis talupoeg mõisast lahkuda. Feodaalil ei olnud õigust vaba talupoja isiklikku ellu vahele segada. Kuid maa jäi endiselt feodaalidele. Sellepärast pidid talupojad oma maatüki kasutamise eest maksma ikka veel maksu ja kandma palju muid koormisi.

Prantsuse kroonikate autorid talupoegade ülestõusu algusest.

Esimene autor. Palgasõdurid, niihästi need, kes sõdisid Prantsuse kuninga poolel, kui ka need, kes sõdisid Inglise kuninga eest, ajasid linnade ja losside riisumisega vara kokku. Ja sageli juhtus palgasõduritega toredaid seiklusi, ja nad said nii rikkaks, et aina imesta.

Varsti algas imetlusväärne ja suur mäss paljudes kuningriigi piirkondades. Nad (talupojad) panid põlema ja tegid maatasa rohkem kui 60 head maja ja tugevat lossi, ja kui jumal poleks appi tulnud, siis oleks neid kurjategijaid nii palju tulnud, et kõik suursugused sõjamehed, püha kirik ja kõik jõukad inimesed kogu kuningriigis oleksid hukkunud.

Teine autor. Kõige viletsamas olukorras olid talupojad, sest senjöörid viisid nende kannatuse viimse piirini, võttes nendelt nii vara kui ka nende viletsa elu. Kuigi järelejäänud loomade arv oli tühine, nõudsid senjöörid ikka veel maksu iga looma eest, 10 solidust härja pealt ja 4 või 5 solidust lamba pealt.

Võib öelda, et läks täide mõistujutt koerast ja hundist. Oli kunagi tugev koer, ja karjus lootis, et see kaitseb vapralt tema lambaid hundi kallaletungi eest. Kuid hunt sai koeraga suureks sõbraks, ja koer laskis tal lambaid karistamatult ära viia. Kui aga hunt ja koer olid kahekesi metsa ääres ning karjasest kaugel, siis lasksid nad mõlemad lambalihal hea maitsta.

Talupojad, nähes seda viletsust ja rõhumist, mis neile igalt poolt osaks sai, võtsid 1358. aasta suvel relvad kätte ja tõusid üles prantsuse ülemkihi vastu. Nad läksid laiali tervesse ringkonda ja hävitasid kõik suursugused mehed väiksemagi halastustundeta. Aadlike kindlused tehti maatasa.

Võrrelge esimese ja teise autori kroonikast esitatud väljavõtteid. Kelle poole hoiab ja kellele tunneb kaasa esimene autor ning kellele teine? Tõestage oma järeldusi. Selgitage mõistujuttu koerast ja hundist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke Saja-aastase sõja põhjused ja ajend. Mispärast said prantsuse feodaalid sõjas inglaste vastu lüüa? Tõestage oma mõtet näidetega (kasutage joonist).
2. Mida te peate talupoegade ülestõusu peamiseks põhjuseks? Mispärast te nii arvate?
3. Leidke žakerii kirjelduses kohad, millest selguvad talupoegade lüüasaamise põhjused.

§ 26. Prantsuse rahva võitlus vallutajate vastu. Jeanne d'Arc.

(Kaart nr. 7.)

1. Inglaste vallutused XV sajandi alguses. Prantsusmaa sõlmis 1360. aastal Inglismaaga rahu. Saanud hingetõmbeaega, suurendas Prantsuse kuningas palgasõdurite salku ja hakkas ehitama sõjalaevastikku. Loodi tugev suurtükiväg i. Raskeid suurtükke, mis Saja-aastase sõja ajal Lääne-Euroopas esmakordselt tarvitusele võeti, kasutati kindluste purustamiseks.

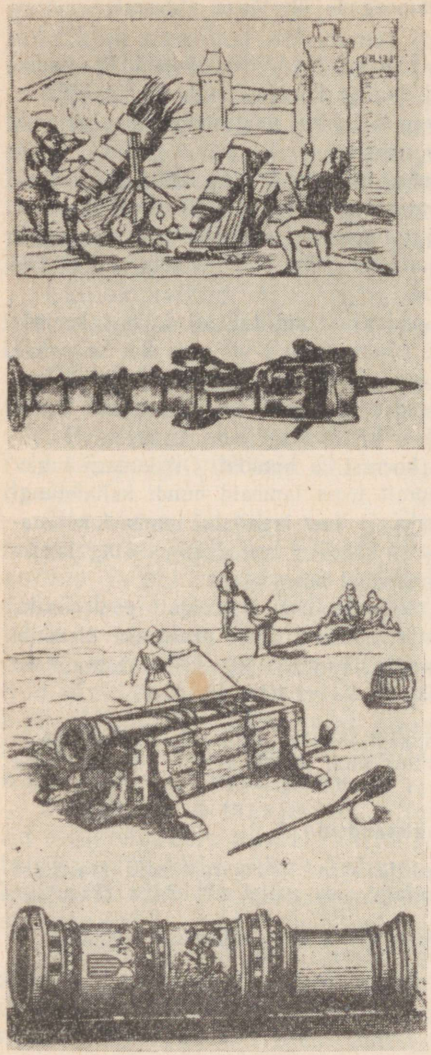

Joon. 62. Suurtükid Saja-aastase sõja päevilt.
Suurtükitorud tehti algul pikuti kokkukeevitatud raudlattidest. Vastupidavuse suurendamiseks pandi nende ümber metallvitsad. Hiljem hakati torusid valama spetsiaalsetes vormides. Toruõõnesse veeretati kivikuul (hiljem malmkuul). Püssirohi süüdati süütenööri abil torus leiduva kitsa ava kaudu.

Pärast sõja taaspuhkemist saavutasid prantslased suurt edu. Inglaste kätte jäi ainult mõni linn Prantsusmaa läänerannikul.

Kuid prantslaste edu oli lühiajaline. Peagi algasid tülid Prantsusmaa suurfeodaalide vahel. Seda kasutasid ära inglased ja alustasid uut pealetungi. 1415. aastal toimus otsustav lahing *Azincourt*'i linna juures. Prantsuse rüütlid löödi puruks ja inglased vallutasid kogu Prantsusmaa põhjaosa.

Inglise kuninga poolele läks avalikult üle üks võimsamaid Prantsusmaa feodaale — **Burgundia hertsog,** kelle valduses olid suured maa-alad Prantsusmaa ida- ja põhjaosas, samuti *Madalmaad.* Feodaalidest reetjate abiga tungisid inglased Pariisi.

Prantsuse vägede riismed varjasid end Loire'i jõe kaldal asuvates kindlustes. Prantslaste tugipunktiks sai Orléans. Inglased piirasid selle linna ümber. Orléans'i langemine oleks avanud vallutajatele tee Lõuna-Prantsusmaale. Orléans'i all otsustati Prantsusmaa saatus.

2. Võitlusse astub rahvas. Prantsuse sõjavägi oli kaotanud usu oma võidusse. Kuningas ja aadlikud olid nõutud ega võtnud midagi ette. Sel Prantsusmaale raskel ajal säilitas prantsuse rahvas mehisuse ja võitlustahte. Talupojad ei piirdunud külasid ründavate röövlite tagasilöömisega; nad ühinesid väesalkadeks, rajasid varitsemiskohti ja hävitasid vallutajaid. Kogu maal lõi lõkkele *partisanisõja* leek.

Juba kakssada päeva kestis Orléans'i kangelaslik kaitsmine. Kaugetest kivimurdudest vedasid linnaelanikud suurtükikuulideks kasutatavaid kive ning valmistasid relvi. Vastase rünnakute ajal võitles kogu elanikkond kindluse müüridel. Naised valasid vaenlastele kaela keeva õli ja puistasid neid üle tuliste sütega. Linnaelanike relvastatud salgad tegid julgeid retki vaenlase leeri. Inglaste ja burgundlaste jõud Orléans'i all hakkasid märgatavalt kokku sulama.

3. **Rahvuskangelane Jeanne d'Arc.** Suurt osa vallutajate vastu peetava üldrahvaliku võitluse tõusus etendas lihtsa talutüdruku **Jeanne d'Arc'i** kangelastegu. Lapsepõlvest peale nägi tütarlaps enda ümber prantsuse rahva häda ja viletsust. Jeanne'i kodukülale tungisid vaenlase väesalgad mitmel korral kallale. Hiljem Jeanne rääkis, et mure armsale Prantsusmaale osakssaanud õnnetuste pärast nõelas tema südant otsekui madu.

Jeanne ei olnud kodukohast lahkudes veel kaheksateistkümneaastanegi. Suure vaevaga jõudis tütarlaps Loire'i jõe ääres asuva kindluseni, kus kuningas tol ajal viibis, ja pääses tema jutule. Aadlikud said aru, et tütarlapse vaimustus ja sügav usk võidusse võivad sõjaväe võitlusvaimu tõsta. Jeanne'i käsutusse anti rüütlite väesalk, kelle eesotsas ta suundus ümberpiiratud Orléans'i poole.

Teel võtsid lihtsad inimesed talutüdruku suure vaimustusega vastu. Ühe linna käsitöölised tegid Jeanne'ile raudrüü ja õmblesid sõjaretkeks vajalikud riided.

Jeanne'i saabumisega Orléans'i algas otsustav võitlus inglaste vastu. Kõige ägedamates lahingutes vaenlastega näitas Jeanne üles mehisust ja leidlikkust. Tema isiklik eeskuju innustas sõjamehi. Üheksa päeva pärast lõppes Orléans'i piiramine. Inglased ja burgundlased taandusid põhja poole.

Jeanne d'Arc'i osavõtul vabastati suured Prantsusmaa piirkonnad. 1429. aasta, mil Orléans vabanes piiramisrõngast, oli murranguaastaks sõjas. Jeanne'i kuulsusrikastest tegudest räägiti kõige kaugemates Prantsusmaa kolgastes.

4. **Jeanne d'Arc'i hukkumine.** Prantsuse sõjaväkke tuli järjest uusi vabatahtlikke, kes tahtsid võidelda üheskoos rahva hulgast pärineva ebatavalise tütarlapsega. Kuid aadlikud ei tahtnud, et rahvahulgad sõjast osa võtavad, nad kartsid seda. Relvastatud talupojad võisid minema kihutada mitte üksi Inglise vallutajad, vaid ka oma isandad. Aadlikele viirastus teine žakerii. Taluneiu ebatavaline edu ja kuulsus tekitasid suursuguste feodaalide hulgas kadedust. Nad otsustasid rahvuskangelase hukutada. Jeanne'i polnud neile enam tarvis.

Ükskord võitles Jeanne koos temale ustavate sõjameeste salgaga burgundlaste vastu *Compiègne*'i kindluse juures. Vaenlased olid ta täielikult ümber piiranud, sellepärast püüdis ta läbi murda kindluse värava juurde, et müüride taga varju leida. Kuid üle kraavi viiv sild oli üles tõstetud ja värav suletud.

Joon. 63. Jeanne d'Arc heiskab lipu vaenlase käest äravõetud kindlusele. *Prantsuse XIX sajandi kunstniku Lenepvieu' maali järgi.*

Jeanne seadis esimesena redeli kindluse müüri äärde, kuid vaenlase nool tungis talle õlga. Sellest hoolimata võttis tüdruk uuesti lahingust osa ja heiskas koos kahe sõjamehega oma valge lipu kindlusemüürile.

Joon. 64. Jeanne d'Arci vangivõtmine. *Bareljeef kirikus.*

Burgundlased võtsid Jeanne'i vangi ja müüsid tema suure summa eest inglastele. Kuningas, kellele Jeanne nii suurt abi oli osutanud, ei teinud midagi, et Jeanne'i vangist välja osta.

Inglased otsustasid prantsuse rahva kangelast laimata. Temale esitati tolle aja kohta koletu süüdistus nõidumises. Pikki kuid vaevles tütarlaps vanglas. Teda hoiti raudpuuris, tema kael ja jalad olid ahelates. Jeanne'i üle mõistsid kohut Prantsuse piiskopid, kes olid end vallutajatele müünud. Õpetatud kohtunikud püüdsid kirjaoskamatut tütarlast igati eksitada ja hirmutada. Kuid Jeanne vastas kõikidele küsimustele arukalt ja väärikalt. Rahvuskangelasele langetati koletu otsus, ja 1431. aasta maikuus põletati Jeanne d'Arc *Rouen*'is tuleriidal.

5. Sõja lõpp. Pärast Jeanne'i hukkumist puhkes ***rahvasõda*** uue jõuga. Normandias pidas vallutajate vastu edukat võitlust väesalk, millesse kuulus 12 000 meest. Teivaste ja hangudega relvastatud partisanid andsid vaenlasele ootamatuid lööke. Pariisis algas ülestõus vallutajate vastu. Prantsusmaa pealinn vabastati vaenlaste käest. Prantsuse sõjavägi hakkas inglasi Prantsusmaalt välja kihutama.

1453. aastal palus Inglise kuningas rahu. Lepingu tingimuste järgi jäi Prantsusmaal inglaste kätte ainult *Calais*' sadam.

Tänu rahva kangelaslikkusele ei saanud vallutajad Prantsusmaad orjastada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millega te seletate, et XIV sajandi lõpul sõdisid prantslased edukalt inglaste vastu, XV sajandi alguses aga said jälle lüüa?
2. Näidake kaardil piirkondi, mis inglased pärast 1415. aastat olid vallutanud.
3. Andke iseseisvalt definitsioon, mis on partisanisõda.
4. Milles seisnes Jeanne d'Arci kangelastegu? Millega on seletatav tema edu? Mispärast feodaalid ja kuningas reetsid Jeanne d'Arci?
5. Kuidas teie arvate, kas Saja-aastane sõda oli alguses õiglane sõda? Aga lõpus? Põhjendage oma arvamust. Missuguseid õiglasi sõdu te teate?

§ 27. Prantsusmaa lõplik ühendamine XV sajandi lõpul.

(Kaart nr. 7.)

1. Prantsusmaa pärast Saja-aastast sõda. Sõda tekitas Prantsusmaa majandusele määratu suurt kahju. Põllud olid umbrohus. Sajad külad olid maha põletatud, linnad tühjaks jäänud ning kaubandus oli soikunud. Kuid talupojad ja käsitöölised taastasid peagi majanduse. Hariti uuesti üles maad, mis sõja ajal olid sööti jäänud. Suurenes raua ja riide tootmine. Elavnesid kaubandussidemed. Lõunast toodi põhjapoolsetesse piirkondadesse oliiviõli ja veini, põhjast lõunasse aga saadeti lõuendit, villast riiet, rauda ja soola. Rahvas lõi oma tööga tingimused Prantsusmaa lõplikuks ühendamiseks.

Kuningavõim oli sõja lõpuks tugevnenud. Seda toetasid endiselt linnaelanikud ja rüütlid.

2. Kuninga võitlus sõnakuulmatute feodaalidega. Sõja ajal võtsid suursugused feodaalid palju kuninga valduses olevaid maid enda kätte. Hertsogid ja krahvid tahtsid terve Prantsusmaa omavahel jaotada ning taastada kogu maal feodaalne killustatus.

Kuningas **Louis XI** valitsemisajal (1461—1483) ühinesid suurfeodaalid salaliitu. Vandenõu hingeks oli Burgundia hertsog **Charles Südi.** See feodaalkiskja sõdis ühtelugu oma naabritega, haaras võõraid maid ja ajas talupoegi ära. Kaasaegsed panid talle hüüdnimeks «hunt». Charles Südi ütles pilgates: «Ma armastan nii väga Prantsusmaad, et eelistaksin kuut Prantsuse valitsejat ühe asemel!»

Võitluses oma ohtlike vastaste vastu ei põlanud Louis XI mingisuguseid vahendeid. Korduvalt pettis ta neid ega pidanud kord antud sõna. Kuningas oli kaval ja ihnus, kuid ta ei säästnud raha tugevate vaenlaste äraostmiseks. Ta lipitses inimestega, keda ta vihkas ja kartis, — kui see ainult oli temale kasulik. Louis XI nimetati «rebaseks». Kuningal oli kombeks otsekui selle hüüdnime õigustamiseks ütelda: «Kes ei oska teeselda, see ei oska ka valitseda.»

Kaksteistkümmend aastat kestis võitlus Louis XI ja Charles Südi vahel. Avalikus sõjas sai kuningas lüüa ja oli sunnitud sõlmima talle alandava rahu. Siis ässitas Louis XI Charles Südi kallale tema naabrid. Sõjas nende vastu sai Burgundia hertsog surma. Kuningas oli nüüd kõrvaldanud oma peamise vastase. Teiste vastastega aga õiendas ta ükshaaval arveid. Kinnivõetud vaenlasi hoidis Louis XI pikki aastaid raudpuurides, kus vangid ei saanud isegi end täies pikkuses sirgu ajada. Kuningas kartis kogu aeg kallalekippumist oma elule. Kaua aastaid elas ta üksikus lossis keset paksu metsa; lossi valvas hoolèga arvukas kaitsemeeskond.

Suurem osa Burgundia hertsogi laialdastest valdustest jäi kuninga kätte. Prantsuse kuningriigiga ühendati ka lõunapoolne piirkond *Marseille*' linnaga. Marseille sai peamiseks Prantsuse sadamaks Vahemere rannikul. Ainult *Bretagne*'i hertsogiriik Prantsusmaa loodeosas jäi iseseisvaks. Kuid Louis XI järglase ajal läks ka see Prantsusmaa koosseisu.

XV sajandi lõpuks oli Prantsusmaa ühendamine lõpule viidud.

3. Prantsusmaa kui tsentraliseeritud riik. Koos Prantsusmaa ühendamisega tugevnes ka kuningavõim.

Juba Saja-aastase sõja lõpuaastail asendas kuningas oma vasallide distsiplineerimata väesalgad *alalise sõjaväega*, mis koosnes rüütlitest ja palgasõduritest. Kuningaväe ülalpida-

Joon. 65. Louis XI. *Gravüür XV sajandist.*

Joon. 66. Charles Südi.

Kuningas

generaalstaadid
(XV sajandi lõpust peale kutsuti harva kokku)

alaline sõjavägi

ametnikud

kohtunikud ja vangivalvurid

hoidsid sõnakuulmises Prantsusmaa töötavat elanikkonda.

Joon. 67. Tsentraliseeritud riik Prantsusmaal XV sajandi lõpul.

miseks seati sisse *maks*, mida elanikkond pidi *igal aastal* maksma. Kuningas, kelle käsutuses oli nüüd raha ja alaline sõjavägi, ei vajanud enam generaalstaate. Louis XI kutsus need kõigest üks kord kokku. Ta valitses riiki tema teenistuses olevate ametnike abiga. Usaldamata suursuguseid aukandjaid, tõmbas kuningas enda poolele rikkaid ja praktilisi linnaelanikke. Nendelt võis ta alati saada raha ja asjalikku nõu. Eriti usaldas kuningas Pariisi kaupmeeste vanemat.

Enamik hertsogeid ja krahve säilitas oma maavaldused, kuid kaotas endise sõltumatuse. Nüüd otsustas kuningas ise, oma tahtmise järgi kõiki riigiasju, kuulutas sõda ja sõlmis rahu. Naljatades ütles Louis XI, et ta sõidutab kõiki nõuandjaid oma hobuse sadulas.

XV sajandi lõpuks oli omaette feodaalvaldusteks killustatud Prantsusmaast saanud tsentraliseeritud riik. Kogu maa oli allutatud ühtsele keskvõimule — kuningavõimule.

4. Prantsusmaa ühendamise tulemused. Talupojad ja linnakehvikud pidid kuningale maksma suuri makse. Sõjaväe ja ametnike abiga surus kuningas talupoegade ülestõusud julmalt maha.

Tugev kuningavõim kindlustas feodaalide klassi valitsevat osa.

Feodaalse killustatuse kaotamisega ei tallanud omavahel sõdivate feodaalide väesalgad enam talupoegade põldusid. Kaupmehed võisid sõita mööda maad, kartmata röövleid.

Joon. 68. Feodaalse ülemkihi kostüümid.

Kuningas soodustas linnade kasvu ja kaubanduse laienemist. Itaaliast kutsuti kohale meistreid, kellel oli kogemusi siidriide tootmise alal. Nad paigutati elama *Lyoni* linna. Sellest ajast peale sai Lyon Prantsusmaa siiditööstuse keskuseks. Selles linnas korraldati laatu, kuhu sõitsid teiste Euroopa maade kaupmehed.

Prantsusmaal tekkis suur kaubalaevastik. Kuningavõimu toetusel said prantsuse kaupmehed kasulikke tingimusi välismaaga kauplemiseks.

Varem ei pidanud Prantsusmaa lõunaosa elanikud end prantslasteks ja said halvasti aru Põhja-Prantsusmaa elanike keelest. XV sajandi lõpuks hakkas välja kujunema ühtne *prantsuse keel.*

Prantsusmaa muutumine tsentraliseeritud riigiks kiirendas tema majanduse ja kultuuri arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitage, mispärast võitluses Prantsusmaa ühendamise eest XV sajandi lõpul saavutas võidu Louis XI, aga mitte Charles Südi.
2. Mille poolest erines kuningavõim XV sajandi lõpul sellest kuningavõimust, mis eksisteeris XI sajandil?
3. Andke killustatud feodaalriigi ja tsentraliseeritud riigi definitsioon.
4. Mõelge: a) kuidas te hindate Louis XI isiklikke omadusi; b) mida ta taotles ja kelle huvides tegutses; c) mille poolest oli tema tegevus Prantsusmaale tähtis. Tõestage oma arvamust.

§ 28. Tsentraliseeritud riigi kujunemise algus Inglismaal.

(Kaart nr. 6.)

1. Normannide vallutus. Pärast seda, kui anglosaksid olid Britannia vallutanud, tekkis seal mitu kuningriiki, kes olid omavahel vaenujalal. XI sajandil ühinesid nad üheks kuningriigiks — *Inglismaaks.* Riigis kujunes välja feodaalkord. Kuid paljud talupojad jäid veel vabaks. Kuningavõim oli nõrk.

1066. aastal vallutas Normandia hertsog **William** Inglismaa (tuletage meelde, kus sellest varem räägiti). Vallutamisest võtsid osa peale hertsogi vasallide ka paljud rüütlid teistest Prantsusmaa piirkondadest.

Suurtel purjepaatidel tuli Williami sõjavägi üle *La Manche*'i väina ja maabus Inglismaa lõunarannikul. Siin toimus lahing, mis otsustas Inglismaa saatuse. Inglise suurmaaomanikud ei astunud koos kuningaga vallutajate vastu välja. Anglosakside sõjaväe peamiseks jõuks olid vabad talupojad. Piikide ja kirvestega relvastatuna kindlustasid nad end mäekingul ja tõrjusid terve päeva jooksul tagasi vaenlase rünnakuid. Kuid William teeskles taganemist ja meelitas sellega anglosaksid lagendikule. Ratsavägi piiras talupoegade jalaväe ümber. Raudrüüdes rüütlid

Joon. 69. Williami sõjakäik Inglismaale. *Tikand vaibal. XI sajand.*
Ülal: Williami rüütlid lähevad üle väina Inglismaale. All: normannide lahing anglosaksidega. Missugust lahingumomenti siin kujutatakse?

lõid anglosaksid puruks ja ajasid neile hobused otsa. Ebavõrdses lahingus hukkus kuningas ja tema väike ratsaväelastest kaaskond.

Normandia hertsog vallutas Inglismaa pealinna Londoni ja sai **William Vallutaja** nime all Inglise kuningaks. Mitme aasta jooksul tõusid anglosaksid normannide vastu üles. Eriti visa vastupanu vallutajatele avaldasid Põhja-Inglismaa vabad talupojad. Williami rüütlid hävitasid elanikke ja põletasid külad maani maha. Pärast seda laastamistööd jäi Inglismaa põhjaosa kauaks ajaks peaaegu inimtühjaks.

2. Kuningavõimu tugevnemise algus. Enamikult kohalikelt feodaalidelt võttis William Vallutaja maa ära ja jaotas selle oma rüütlite vahel. Selleks et hoida vallutatud maad sõnakuulmises, oli uutele isandatele vaja tugevat kuningavõimu. Niihästi suurfeodaalid kui ka väikefeodaalid andsid Williamile truudusvande. Kõik Inglismaa feodaalid said kuninga otsesteks vasallideks. Kuninga kutsel läksid nad sõjakäikudele ja maksid talle kindlaksmääratud makse. Vallutaja õigust kasutades võttis William oma valdusse 1/7 Inglismaa territooriumist ja muutus suurimaks maavaldajaks riigis. Kuningas sai suuri tulusid oma valdustest nii Inglismaal kui ka Prantsusmaal.

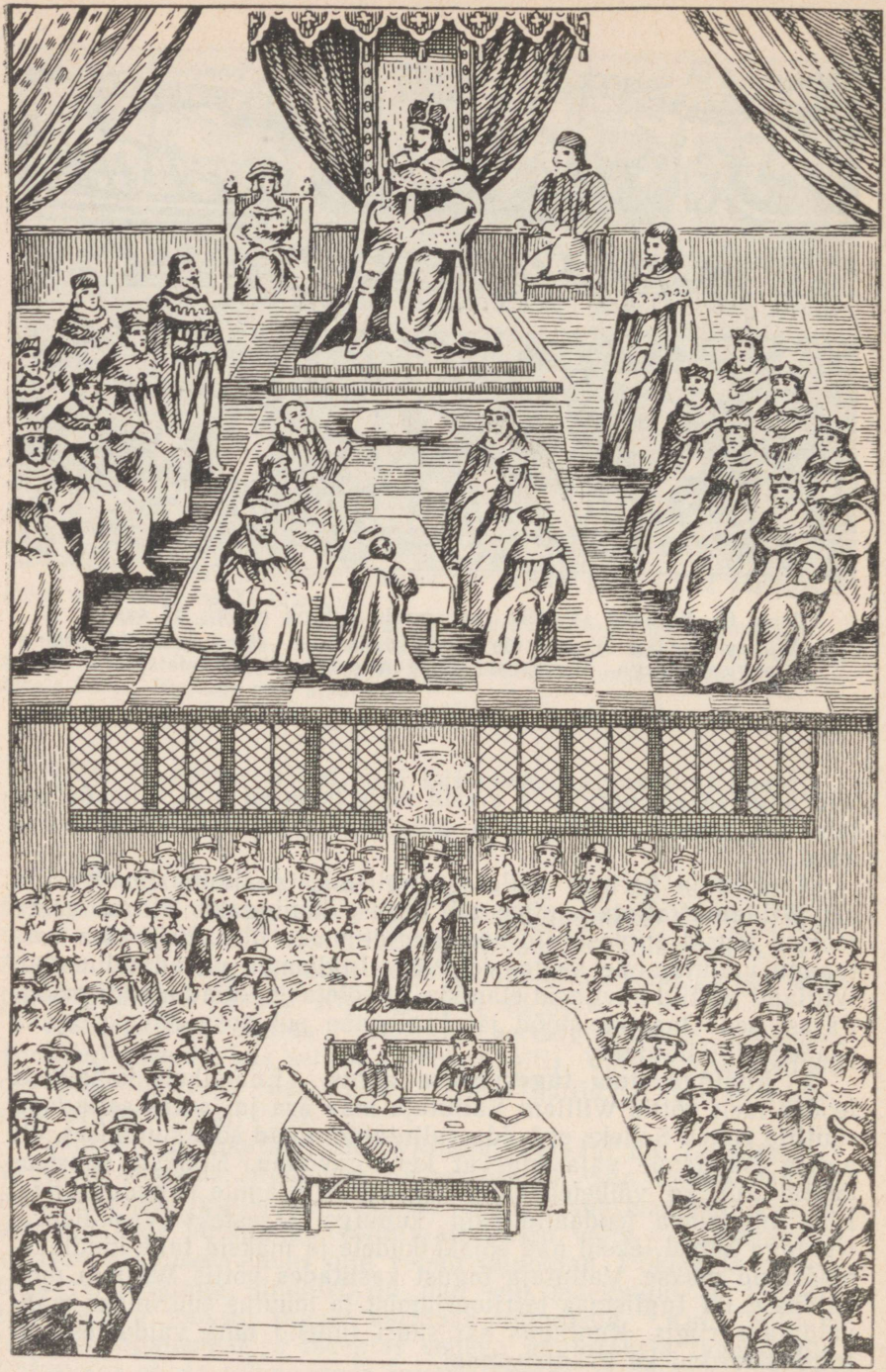

Joon. 70. Inglise parlamendi istung. *XVII sajandi joonis.*
Ülal — Ülemkoda, troonil istub kuningas. All — Alamkoda, keskel istub Alamkoja juhataja.

Normannide vallutus pani aluse tugevale kuningavõimule Inglismaal. Prantsusmaal aga oli kuningavõim XI sajandil veel üsna nõrk.

3. Feodaalikke tugevnemine. Feodaalid kasutasid kuningavõimu talupoegade pärisorjastamiseks. William Vallutaja andis käsu korraldada Inglismaal kõigi maade ja elanike loendus. Paljud talupojad, kes enne Inglismaa vallutamist olid isiklikult vabad, kanti nimekirjadesse pärisorjadena. Uued isandad panid talupoegadele peale raske teoorjuse ja palju muid kohustusi. Suur osa metsadest muudeti kuninga jahipidamiskohaks. Sellel, kes julges kuninga jahialal tappa metsloomi, torgati silmad peast välja.

Normannide vallutuse tagajärjel muutus Inglise talupoegade feodaalike veelgi raskemaks.

Inglise talupojad pidasid lakkamatut võitlust feodaalide vastu. Paljud nendest põgenesid oma isandate juurest ja küttisid kuninga metsades kartmatult jahiloomi. Neid nimetati «vabaküttideks». Põgenikud ühinesid salkadeks ja tungisid feodaalidele, piiskoppidele, kuninga ametnikele ja kohtunikele kallale. Talupojad armastasid «vabakütte» ja abistasid neid alati. Nende kangelastegudest ja seiklustest lõi rahvas laule — *ballaade*. Inglise ballaadide lemmikkangelaseks oli naljahammas **Robin Hood**, rõhutute mehine ja ustav sõber ning rikaste vaenlane (vt. ballaadi).

4. Kuninga võitlus suurfeodaalidega. William Vallutaja lapselaste ajal päästsid suurfeodaalid Inglismaal valla kauakestva kodusõja. Nad tahtsid saavutada samasugust sõltumatust, nagu oli tol ajal Prantsuse hertsogitel ja krahvidel.

Kuid Inglismaal olid kuningavõimu tugevnemiseks veel soodsamad tingimused kui Prantsusmaal. William Vallutaja ajal oli Inglismaal ligikaudu 100 linna, XIII sajandi lõpuks aga oli neid juba rohkem kui 200. Kiiresti arenes niihästi sisekaubandus kui ka kaubandus teiste maadega. Londonist sai kogu Põhja-Euroopa tähtis kaubanduskeskus. Enamik Inglise linnu paiknes kuninga maadel. Kuningas pani linnadele peale rängad maksud. Sellele vaatamata toetasid linnaelanikud kuningavõimu, sest nad eelistasid «ühte türanni sajale».

Talupoegade võitlus feodaalikke vastu sundis Inglismaa väikesi ja keskmisi feodaale otsima toetust kuningalt. Rüütlite ja linnaelanike abiga saavutasid kuningad suurfeodaalidega toimunud kokkupõrgetes võidu.

XII sajandil said kõik vabad inimesed Inglismaal õiguse pöörduda kaebusega kuningakohtusse. Kohaliku feodaali kohtu kasutamine polnud neile enam sunduslik. Ainult sunnismaiste talupoegade üle mõistsid endiselt kohut nende isandad. Tugevnesid ka kuninga sõjalised jõud. Sõjakäikudest kohustusliku osavõtmise asemel pidid rüütlid maksma kuningale erilist maksu — «kilbiraha». Neid summasid kasutas kuningas jalaväelaste palkamiseks vabade talupoegade hulgast.

Kuningavõimu tugevnemisega muutus Inglismaa tsentraliseeritud riigiks.

5. Parlament. Inglise kuningad kasutasid oma võimu ning võtsid XIII sajandil feodaalidelt suuri makse, linnadele aga panid peale rängad rahalised koormised. Selle tagajärjel hakkasid nende vastu välja astuma mitte ainult suurfeodaalid, vaid ka kuningate endised liitlased — rüütlid ja linnaelanikud. Asi läks avaliku relvastatud võitluseni kuninga ja tema vasallide vahel. Seda kasutasid ära talupojad, kes hakkasid feodaalide maid enda kätte võtma ja mõisaid rüüstama. Talupoegade ülestõusudest heidutatud feodaalid kiirustasid omavahel leppima.

1265. aastal kutsuti Inglismaal esmakordselt kokku koosolek, millest võtsid osa suurfeodaalid, samuti rüütlite ja rikaste linnaelanike esindajad. Seda koosolekut hakati nimetama ***parlamendiks*** (prantsuskeelsest sõnast *parler* — «rääkima»).

XIV sajandil jagunes parlament kaheks kojaks: *Ülemkojaks* ja *Alamkojaks*. Ülemkojas istusid koos piiskopid, abtid ja kõige suursugusemad feodaalid, keda kuningas spetsiaalselt oli kutsunud. Alamkotta valis iga *krahvkond* [1] kaks rüütlit ja iga suur linn kaks linnaelanikku.

Inglise parlament avaldas riigiasjadele suuremat mõju kui generaalstaadid Prantsusmaal. Algul otsustas ta maksude küsimust, hiljem aga hakkas osa võtma ka seaduste väljaandmisest. XIII sajandil võttis parlament vastu seadused, mis lubasid feodaalidel võtta talupoegade kogukondadele kuulunud karjamaad ja metsad enda kätte.

Parlamendi abiga kindlustasid feodaalid veel rohkem oma võimu talupoegade üle.

Ballaad Robin Hoodist.

Jutt räägib julgest noorukist,
kel nimeks Robin Hood.
On põhjust küll, miks uljaspea
veel elab rahva suus.
Ta oli juba kütt, kui lõug
ei kandnud habetki,
ning osavam tast polnud siis
ka eakas habemik.
Ta maja vaenutuli viis
ja kadus Robin Hood, —
koos küttidega metsa läks,
mil nimeks on Sherwood.
Neist igaüks on täpsuskütt,
kel mängukanniks mõõk.

Ja kahekesi lüüa kuut
neil oli lihtne töö.
Sepp oli üks neist — Little John —
hiidkasvu vägimees,
kes suutis kanda õlgadel
kolm noort ja tervet meest.
Need vabad kütid hulkusid
Sherwoodi metsa teil.
Kui rikkad metsa läbisid,
siis kukrud võeti neilt.
Ei uskund pappe Robin Hood,
ei säästnud neid ta arm.
Neid, keda varjas mungarüü,
ta käsi tabas karm.

[1] *Krahvkondadeks* nimetati Inglismaal piirkondi, mida valitsesid erilised ülemad — *šerifid*.

Kui liiga tegi mõnele
kas kuningas, šerif,
too metsa läks ning vastuvõtt
tal teine oli siin.
Sest Robin aitas nälgijaid,
kui vilja võttis põud,
ta oli orvu kaitseja
ja lese abijõud.
Kes ise kündsid, külvasid,
neid ta ei puutund, sest
ei röövi vaese seltsimees
eal kehva inimest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake normannide vallutuse kaks peamist tagajärge ja tooge fakte, mis näitavad kumbagi neist. Leidke tekstis laused, mis aitavad teha järeldusi p. 2 ja 3 juurde.
2. Mis algas varem: kas Inglismaa vallutamine normannide poolt või Saja-aastane sõda? Mitu aastat möödus Inglise parlamendi tekkimisest, enne kui tekkisid generaalstaadid Prantsusmaal?
3. Mille poolest erines parlamendi struktuur generaalstaatide struktuurist? Milles seisnes nende õiguste erinevus? Mis oli nendel ühist?

§ 29. Inglise talupoegade ülestõus Wat Tyleri juhtimisel.

(Kaart nr. 7.)

1. Ülestõusu põhjused. Seoses linnade kasvuga püüdsid inglise feodaalid, nagu prantsuse feodaalidki, saada oma mõisatest suuremaid sissetulekuid. Suurmaaomanikud hakkasid pärisorje sagedamini teotööle ajama. Väikesed ja keskmised feodaalid nõudsid talupoegadelt teotöö ja loonusrendi asemel raharenti. Oma maa harimiseks palkasid need feodaalid vaesunud talupoegi ja maksid nende töö eest armetuid krosse.

XIV sajandi keskpaiku puhkes Euroopa maades hirmuäratav taud — katk. Seda nimetati «mustaks surmaks». Inglismaad laastas «must surm» väga suures ulatuses: suri üks kolmandik elanikkonnast. Toiduainete hinnad tõusid, mille tõttu kehvikud nõudsid töötasu tõstmist. Feodaalide ja rikaste linnaelanike meeleheaks võttis parlament vastu seadusi, mis ähvardasid raskete karistustega kõiki kehvikuid, kes ei tahtnud armetu tasu eest tööd teha. Nende seaduste vastu eksijaid peksti piitsaga, heideti vanglasse, märgistati tulise rauaga.

Sõda Prantsusmaaga nõudis kuningalt raha ja sellepärast pidi Inglise töörahvas maksma järjest uusi makse. Kroonikakirjutaja kirjutas, et maksukogujad «kiusasid rahvast taga ja solvasid teda».

Feodaalse ikke tugevnemine, julmad seadused ja maksude kasv tekitasid rahva hulgas pahameelt.

Inglismaal hakkasid ringi käima rahvajutlustajad. Talupoegadele ja linnakehvikutele peetud kõnedes mõistsid nad teravalt

Joon. 71. Wat Tyleri tapmine. *Keskaegne joonis.*
Kergeusklikult sõitis Wat Tyler kuninga saatjaskonna juurde, et talupoegade nõudmised temale kätte anda. Üks õukondlastest noris temaga tüli. Esimese mõõgahoobi ülestõusnute juhile andis Londoni linnapea.

hukka kuninglike kohtunike müüdavuse, piiskoppide ahnuse ja feodaalide julmuse. Eriti armastatud oli rahva hulgas jutlustaja **John Ball.** Tal oli kombeks oma kuulajatelt küsida: «Kui Aadam kündis ja Eeva ketras, kes oli siis mõisnik?» Sellega tõestas John Ball, et kõik inimesed on võrdsed, maa aga peab kuuluma nendele, kes seda harivad. Feodaalid heitsid John Balli vanglasse. Tal õnnestus vanglast välja saata kirju, milles kutsus talupoegi ülestõusule.

2. Ülestõusu algus. 1381. aasta maikuus kihutasid mõnede Londonist põhja pool paiknevate külade talupojad maksukogujad minema ja õiendasid kuninga ametnikega arveid. See oli üles-

tõusu signaaliks; mõne päeva jooksul oli ülestõus hõlmanud suure osa Inglismaast.

Kirveste, hangude ja vibudega relvastatud talupojad ühinesid salkadeks ja rüüstasid mõisaid ning kloostreid. Suure vihaga hävitasid talupojad dokumente, milles nende kohustused olid kirja pandud, samuti maksumaksjate nimekirju.

Ülestõusnud vabastasid vanglast John Balli, kellest sai üks ülestõusu juhte. Talupoegade väepealikuks oli maakäsitööline **Wat Tyler.** Ta oli tark ja julge mees. Sõjaasjandust oli ta tundma õppinud Saja-aastases sõjas. Wat Tyler püüdis oma salkades sisse seada distsipliini ja lahingukorda.

Kahest Londonile lähedasest krahvkonnast liikusid ülestõusnud talupojad pealinna poole. Nad tahtsid karistada «kuninga halbu nõuandjaid» ja saavutada, et kuningas täidaks nende nõudmised.

3. Ülestõusnud talupojad Londonis. Londoni kehvikud avasid ülestõusnutele linna värava ja talupojad läksid takistamatult pealinna. Nad rüüstasid kuninga vihatud nõuandjate losse ja kohtuhooneid, tapsid kuninglikke kohtunikke ja ametnikke. Londoni kehvikud panid rikaste kaupmeeste maju põlema. Ülestõusnud põletasid kalleid asju, viskasid neid jõkke, lõid puruks. Ühe isiku, kes oli püüdnud hõbevaagna tükki ära peita, viskasid talupojad tulle. Sealjuures ütlesid nad: «Me võitleme tõe ja õiguse eest, me ei ole vargad ega röövlid.»

Kuningas ja tema nõuandjad varjasid end hästi kindlustatud *Toweri* lossis. Ülestõusnud piirasid kindluse ümber ja ähvardasid maha tappa kõik, kes seal sees on. Hirmunud kuningas oli sunnitud andma oma nõusoleku talupoegadega kohtumiseks. Läbirääkimiste ajal andsid talupojad kuningale pidulikult üle oma nõudmised. Nendes öeldi: ükski inimene ei tohi enam olla pärisori, maa eest aga tuleb maksta väikest maksu. Ülestõusnud nõudsid teoorjuse kaotamist; nad ütlesid, et «üks inimene võib teenida teist ainult omal vabal tahtel».

Kuningas lubas talupoegade nõudmised täita ja kõigile ülestõusust osavõtjatele andeks anda. Paljud talupojad uskusid tema valelikke kinnitusi ja lahkusid Londonist. Kuid kõige julgemad ülestõusust osavõtjad eesotsas Wat Tyleriga jäid linna. Nad said kuningaga veel kord kokku ja esitasid temale täiendavaid nõudmisi: anda kogukondadele tagasi karjamaad ja metsad, mis feodaalid olid neilt ära võtnud, võõrandada piiskoppidelt ja kloostritelt maa ja jaotada see talupoegade vahel, anda Inglismaal kõigile inimestele ühesugused õigused.

Kuid talupoegade ja kuninga teistkordse kohtumise ajaks kogusid suursugused feodaalid ja rikkad Londoni elanikud kokku väesalga ja paigutasid selle varitsuskohta. Läbirääkimiste ajal tapeti Wat Tyler reetlikult. Juhita jäänud talupojad kaotasid pea. Kuningale tuli appi rüütlite ja rikaste linnaelanike väesalk. Ku-

ninga nõuandjad keelitasid ülestõusnuid linnast lahkuma, lubades kõik nende nõudmised täita.

4. Ülestõusu mahasurumine. Pärast talupoegade lahkumist kutsus kuningas rüütlid kogu Inglismaalt kokku. Koos palgasõduritega ruttasid nad ülestõusnute salkadele järele ja lõid need üksteise järel puruks. Sõnamurdlikult keeldus kuningas oma lubadusi täitmast.

Feodaalid õiendasid ülestõusnutega julmalt arveid. Üle kogu maa püstitati võllaid. Londoni turuplatsil puupakul raiuti ülestõusust osavõtnud linnakehvikutel pead otsast. Julmalt hukati ka John Ball. Üksnes hirm uue ülestõusu ees sundis valitsust hukkamisi lõpetama.

5. Ülestõusu lüüasaamise põhjused ja tagajärjed. Mispärast siis sai Wat Tyleri ülestõus lüüa? Inglise talupojad astusid relvastatud võitlusse ettevalmistamatult ja tegutsesid killustatult. Sõjakäigust Londonile võtsid osa ainult kahe krahvkonna ülestõusnud talupojad. Ülejäänud talupojad piirdusid kallaletungidega oma isandate mõisatele ja kuninga ametnikele.

Talupojad ei saanud aru, et nende vaenlaseks on kogu feodaalide klass eesotsas kuningaga. Nad arvasid, et kuningat petavad tema halvad nõuandjad, ning ootasid kuningalt abi ja toetust. Talupojad olid väga kergeusklikud oma vaenlaste suhtes.

Erinevalt prantsuse «žakkidest» esitasid inglise talupojad kindlaid nõudmisi. Kuid sealjuures ei jätkunud neil omavahelist arusaamist ja ühtsust.

Kuningat ja feodaale abistasid ülestõusnute purukslöömisel Londoni rikkad elanikud. Nad kartsid linnakehvikute osavõttu ülestõusust.

Feodaalid veendusid, missugust ähvardavat jõudu võib endast kujutada ülestõusnud rahvas. Pärast 1381. aastat ei julgenud nad enam sundida pärisorje tegu tegema. XV sajandi jooksul ostsid peaaegu kõik inglise talupojad end vabaks. Kuid nagu Prantsusmaal, nii jäid ka Inglismaal maa omanikeks endiselt feodaalid. Maatükkide kasutamise eest pidid isiklikult vabad talupojad maksma feodaalidele maksu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge Inglismaal ja Prantsusmaal toimunud ülestõusu põhjusi. Mis oli nendes ühist ja mille poolest need erinesid?
2. Võrrelge nõudmisi, mida esitasid talupojad esimesel ja teisel kohtumisel kuningaga. Missugused nõudmised olid resoluutsemad?
3. Kus oli ülestõus teie arvates paremini organiseeritud — kas Inglismaal või Prantsusmaal? Tõestage, et ka Wat Tyleri ülestõus oli stiihiline.
4. Võrrelge žakerii ja Wat Tyleri ülestõusu lüüasaamise põhjusi. Mida uut te saite teada keskajal toimunud talupoegade ülestõusude lüüasaamise põhjuste kohta?

§ 30. Kuningavõimu tugevnemine Inglismaal XV sajandi lõpul.

Ennast vabaks ostnud talupojad maksid mõisaomanikele oma maatükkide eest täpselt kindlaksmääratud maksu. Sellest rahast ei jätkunud suurfeodaalidel uute losside ehitamiseks ja omavaheliseks võistluseks riiete, ehteasjade ja relvade toreduse alal. Pärast Saja-aastase sõja lõppemist tulid Inglise vägesid juhatanud suurfeodaalid kodumaale tagasi. Nad ei saatnud oma palgasõduritest ja vasallidest koosnevaid väesalku laiali, vaid alustasid nende abiga Inglismaal kodusõda.

Kuninga õukonnas käis suursuguste feodaalide vahel äge võitlus võimu pärast. Kaks aastat pärast Saja-aastase sõja lõppu algas Inglismaal kodusõda. Feodaalid jagunesid kaheks vaenulikuks rühmaks; kumbki neist toetas üht suursugust perekonda, kes võitlesid omavahel trooni pärast. Ühe perekonna vapil oli kujutatud punane, teise vapil aga valge roos. Sellepärast hakati seda sõda nimetama *Punase ja Valge Roosi sõjaks*. Feodaalid läksid ühest rühmast teise üle, olenevalt sellest, kumb rühm peale jäi. Rahva hulgas räägiti, et paljud senjöörid heitsid magama punase roosi pooldajatena, ärkasid aga juba valge roosi pooldajatena.

Sõda kestis kolmkümmend aastat ja paistis silma ägedate lahingute poolest. Hukkunute sugulased maksid oma vaenlaste perekondadele kätte ja tapsid isegi lapsi. Metsiku arveteõiendamisega ajasid feodaalide jõugud linnade ja külade elanikele hirmu peale.

Sõda lõppes siis, kui peaaegu kõik suursugused feodaalid olid vastastikustes lahingutes tapetud. Viimasest lahingust võttis mõlemal poolel osa ainult armetu käputäis inimesi. Võitjana tuli sellest sõjast välja ühe võidelnud perekonna kauge sugulane **Henry VII Tudor.** Temaga algas Inglismaal Tudorite *dünastia*[1] valitsemisaeg (1485).

Roosidesõda õõnestas inglise suurfeodaalide võimu. Uut kuningat toetasid keskmised ja väikesed feodaalid ning rikkad linnaelanikud. Ainult tugev kuningavõim võis teha lõpu aadli omavolile.

Henry VII (1485—1509) käskis suursugustel feodaalidel oma rohkearvulised väesalgad laiali saata. Suurtükitulega purustas ta nende feodaalide lossid, kes tahtsid uuesti valla päästa kodusõda. Mõned neist laskis kuningas hukata, nende maad aga ühendati kuninga valdustega.

Erinevalt Prantsusmaast, kus generaalstaate XV sajandi lõpust alates peaaegu üldse kokku ei kutsutud, jätkas Inglise kuningas parlamendi kokkukutsumist. Pärast suurfeodaalide enamiku huk-

[1] *Dünastia* — valitsejasugu, kelle esindajad tulevad üksteise järel troonile.

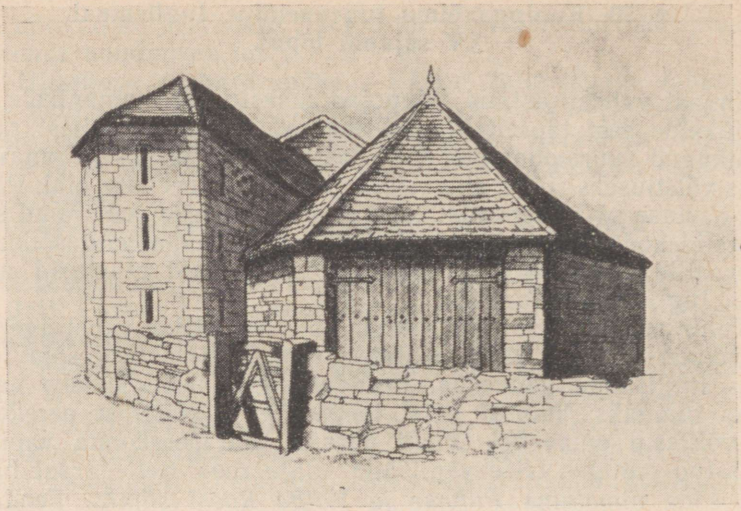

Joon. 72. Inglise elumajad.

Joonised näitavad muutusi feodaalide ja rikaste linlaste elus. Ülal — XIII sajandi feodaali maja koos selle juurde ehitatud aidaga. Maja meenutab kindlust oma laskeavakujuliste akendega. All — ruumikad toredad hooned XVI sajandist: suursuguse feodaali loss (vasakul) ja rikka linnaelaniku maja (paremal) laiade klaasitud akende ja kinniste rõdudega.

kumist määras Henry VII Ülemkotta isikuid, kes olid võitnud tema usalduse. Alamkotta kuuluvad rüütlid ja linnaelanikud kinnitasid tõrkumatult kõik kuninga poolt esitatud seadused. Alamkoda lubas kuningal koguda uusi makse, et sel teel kassat täiendada.

XV sajandi lõpuks tugevnes Inglismaal kuningavõim veelgi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jaotage paragrahv kaheks osaks ja mõtelge, missugune pealkiri kummalegi osale panna.
2. Mis oli Louis XI ja Henry VII tegevuses ühist?
3. Missugused suhted kujunesid välja kuninga ja parlamendi vahel XV sajandi lõpul?

VI PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Milline tähtsus oli tsentraliseeritud riikide loomisel?

XV sajandi lõpuks tekkisid tsentraliseeritud riigid mitte ainult Prantsusmaal ja Inglismaal, vaid ka mitmetes teistes Euroopa maades.

Me teame, et VIII sajandil vallutasid Pürenee poolsaare araablased. Mitusada aastat pidasid kohalikud elanikud visa võitlust vallutajate vastu, tõrjudes neid järk-järgult lõuna poole. Selle «tagasivallutamise» (hispaania keeles *reconquista*) käigus tekkis Pürenee poolsaarel mitu iseseisvat riiki. XIII sajandist alates eksisteerib *Portugali kuningriik*. XV sajandi lõpul ühinesid teised riigid *Hispaania kuningriigiks*. Araablased kihutati poolsaarelt lõplikult välja. Hispaaniast sai tsentraliseeritud riik, kus oli tugev kuningavõim.

XV sajandi lõpul jõudis põhiliselt lõpule Vene maade ühinemine Moskva ümber, mille tulemusena kujunes välja ühtne tsentraliseeritud *Vene riik*.

Killustatud riikidega võrreldes olid tsentraliseeritud riigid tugevamad. Edukalt kaitsesid nad ennast välisvaenlaste kallaletungide eest. Ühendatud riigis kujunesid välja soodsad tingimused majanduse arenemiseks. Tugev kuningavõim kehtestas riigis kindla korra: vaibusid kodusõjad, tehti lõpp teeröövlite tegevusele.

Tsentraliseeritud riigis arenes edukamalt kultuur, kujunes välja ühine keel.

Kuid tsentraliseeritud riikide tekkimine XV sajandil ei olnud siiski üldine nähtus. Endiselt jäi killustatuks Itaalia. Rikas, kuid kodusõdadega tükeldatud maa sai magusaks suutäieks tugevamatele naabritele. Välisvaenlaste sõjakäigud laastasid Itaaliat ning tegid suurt kahju tema majandusele. Ühtseks riigiks ei ühinenud ka Saksamaa.

Küsimusi ja ülesandeid VI peatüki kordamiseks.

1. Missugused ühised põhjused tingisid tsentraliseeritud riikide tekkimise Prantsusmaal ja Inglismaal? Millega te seletate, et Inglismaal kujunes tsentraliseeritud riik välja varem ja kiiremini kui Prantsusmaal?
2. Missugused elanikkonna rühmad Prantsusmaal ja Inglismaal toetasid kuningat tema võitluses suurfeodaalide vastu? Mispärast? Jutustage, kuidas generaalstaadid ja parlament kindlustasid kuningavõimu.
3. Võrrelge tsentraliseeritud riiki feodaalselt killustatud riigiga.

Küsimused võrdlemiseks	Killustatud riik	Tsentraliseeritud riik
1. Kelle käes oli riigivõim?		
2. Missugustest allikatest sai kuningas oma sissetulekud?		
3. Missugused sõjalised jõud olid kuninga käsutuses?		
4. Missugused olid riigi ülesanded?		

Tehke järeldus: kas riigi struktuur oli muutunud? Kas muutusid tema ülesanded?

4. Mispärast toimusid Prantsusmaal ja Inglismaal XIV sajandil võimsad talupoegade ülestõusud? Kuidas muutus talupoegade olukord pärast ülestõusu?
5. Millega te seletate, et Saja-aastases sõjas saavutasid inglise feodaalid algul edu, lõpuks aga kaotasid sõja?
6. Mispärast arenesid tsentraliseeritud riigid kiiremini kui killustatud riigid?

Sünkrooniline tabel[1] **Prantsusmaa ja Inglismaa ajaloo kohta XI—XV sajandil.**

Sajand	Prantsusmaa	Inglismaa
XI	Riigi feodaalne killustatus. Kuningavõimu nõrkus.	Normannide vallutus **(1066)**. Kuningavõimu tugevnemine. Talupoegade edasine pärisorjastamine.
	Linnade kasv ja kaubanduse laienemine.	
XII	Algab võitlus Prantsuse ja Inglise kuninga vahel Prantsusmaal asuvate valduste pärast.	

[1] *Sünkroonilised* nimetatakse niisugust tabelit, milles on ära toodud eri maades ühel ja samal ajal toimunud sündmused.

Sajand	Prantsusmaa	Inglismaa
XIII	Kuninga valduste kasv (Normandia, lõunapiirkondade ja Champagne'i krahvkonna ühendamine).	Prantsusmaal asuvate valduste kaotamine. Parlamendi tekkimine (1265). Tsentraliseeritud riigi kujunemine.
XIV	Generaalstaatide tekkimine (1302).	
	Feodaalide surve tugevnemine. Saja-aastase sõja algus (1337).	
	Talupoegade ülestõus — žakerii (1358).	Wat Tyleri ülestõus (1381).
XV	Pariisi vallutamine inglaste poolt ja Orléans'i piiramine.	
	Algab rahvasõda eesotsas Jeanne d'Arc'iga (1429).	Inglaste lüüasaamine Prantsusmaal.
	Saja-aastase sõja lõppemine (1453).	
	Riigi ühendamise lõpuleviimine. Tsentraliseeritud, tugeva kuningavõimuga riigi tekkimine. Louis XI (1461—1483).	Punase ja Valge Roosi sõda. Kuningavõimu edasine tugevnemine Henry VII ajal (1485—1509).

VII PEATÜKK.

ÜLDRAHVALIK VÕITLUS TŠEHHIMAAL VÕÕRAMAISE ÜLEVÕIMU JA KATOLIKU KIRIKU VASTU. TALURAHVASÕDA.

§ 31. Rahva rahulolematuse kasv Tšehhimaal XIII—XIV sajandil.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, millal ja kuidas tekkis Tšehhi riik (§ 10, p. 3).

XV sajandil pani kogu Euroopa liikvele võimas vabadusvõitlus, mis algas väikesel slaavi maal — Tšehhimaal. Juba XIV sajandil oli siinse rahva hulgas võimust võtnud üldine pahameel. Pärast paragrahvi läbilugemist tehke järgmised järeldused: 1) missuguste klasside ja elanikkonna rühmade hulgas oli rahulolematus kasvanud; 2) millest oli rahulolematus tingitud ja kelle vastu see oli suunatud.

1. Tšehhimaa Püha Rooma keisririigi koosseisus. Tšehhimaa kuulus Püha Rooma keisririigi koosseisu. Selle suure, kuid nõrga keisririigi peamise osa moodustas Saksamaa. Nagu mujal Euroopas, nii kasvasid ka Saksamaal linnad, kuid ükski nendest ei kujunenud selliseks keskuseks, nagu seda oli Pariis Prantsusmaal või London Inglismaal. Saksa kaupmehed kauplesid peamiselt teiste maadega: lõunas Itaaliaga, põhjas aga Inglismaaga, Rootsiga ja Vene riigiga. Sidemed Saksamaa eri piirkondade vahel olid väga nõrgad.

Saksa keisrid tegelesid naabermaades vallutustega ja röövimisega. Selle tagajärjel nõrgenes nende võim niivõrd, et nad olid sunnitud tunnistama suurfeodaalide — *vürstide* täielikku iseseisvust. Seitse kõige võimsamat vürsti valisid ka keisri enda.

Püha Rooma keisririigis oli Tšehhimaa kõige tugevam riik. Tšehhi kuningas oli esimene keisrit valiva seitsme vürsti hulgas. XIV sajandi teisel poolel olid Tšehhi kuningad ka Püha Rooma riigi keisrid.

2. Majanduse tõus. XIV sajandil oli Tšehhimaa Euroopa arenenumaid maid. Järjest sagedamini võis sealsetel põldudel näha rasket atra, mille ette oli rakendatud mitu paari hobuseid. Tšehhimaal oli palju veskeid, mis töötasid niihästi vee- kui ka tuulejõul.

Mäeahelikud, mis Tšehhimaad igast küljest ümbritsesid, olid

rikkad raua ja värviliste metallide poolest. Hõbedat, millest tol ajal valmistati münte, kaevandati Tšehhimaal rohkem kui ühelgi teisel Euroopa maal. Selles riigis arenes edukalt mäetööstus ja kalevi tootmine, seal hakati valmistama ka klaasi, mida toodeti tol ajal ainult vähestes kohtades. Tšehhi linnades tegeldi rohkem kui kahesaja erineva käsitööalaga.

Tšehhimaa paiknes peaaegu Euroopa keskuses. Siin ristusid kaubateed, mis kulgesid Balti mere kallastelt Itaaliasse ning Venemaalt ja Poolast Saksamaale. Prahas korraldati kaks korda aastas laatu. Prahas võis osta Lääne- ja Idamaade tooteid.

Praha oli suur linn, kus elas kuni 40 000 inimest. Tšehhi pealinna kaunistasid suurepärased kirikud, lossid ja sillad. Teda peeti õigusega üheks ilusamaks Euroopa linnaks. XIV sajandil asutati siin kõrgem õppeasutus — *ülikool.*

3. Talupoegade ja linnakehvikute olukord. Kuid majanduse arenemine ei kergendanud rahva olukorda. Vastupidi, feodaalide ja rikaste linnaelanike ike muutus veelgi rängemaks. Tšehhi suurmaaomanikud — *panid* — uppusid luksusesse. Nendest ei tahtnud maha jääda ka rüütlid. Üks tolle aja autor kirjutas: «Kõik tahavad olla panid, sest hea on sõita söönud hobustel, ähvardada lihtsaid inimesi, teha nad puupaljaks, süüa hästi ja juua nii palju kui süda kutsub.»

Tšehhi külas esines XIV sajandil kõik kolm koormiste liiki: teorent, loonusrent ja raharent. Feodaalid suurendasid pidevalt

Joon. 73. Maagi kaevandamine. *Keskaegne joonis.*
Madalates šahtides raiusid kaevurid kirkaga maaki ja vedasid seda käruga maa peale. Siin maak peenendati ja pesti välja. Vesi võeti šahtidest välja ämbriga, mille tõstmiseks kasutati vinna.

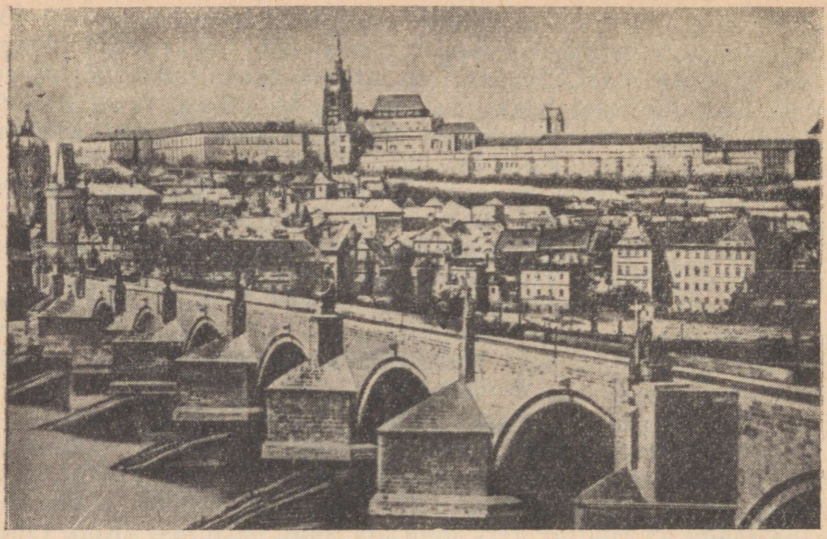

Joon. 74. Vaade Prahale. Esiplaanil — sild Vltava jõel. Kaugemal — Praha kreml.

raharenti. Tegu pidid talupojad tegema viis ja isegi kuus päeva nädalas. Mõnes tolle aja dokumendis aga öeldi, et talupojad «peavad tegema panile tööd siis, kui pan arvab heaks neid kutsuda». Väiksemagi üleastumise eest sai pärisorjadele osaks peksmine ja piinamine. Talupoega, kes oli öösel oma isanda viljavihkude lähedal kinni võetud, ähvardas surmanuhtlus.

Linnades suurenes kehvikute arv. Nad moodustasid peaaegu poole linnaelanike üldarvust. Kirikute uste ees palusid näljaste inimeste hulgad almust.

4. Võõramaalaste ülevõim. Tšehhi rahva poolt loodud rikkused köitsid saksa feodaalide tähelepanu. Saksa ülemkihi esindajad astusid Tšehhi kuningate teenistusse, olid kõrgetel ametikohtadel õukonnas ja muutusid suurmaaomanikuks. Rängalt rõhusid nad tšehhi talupoegi. Kasutades oma lähedasi suhteid kuningaga, avaldasid saksa feodaalid tšehhi rüütlitele survet, sageli võtsid nende maadki ära. Paljud tšehhi panid said saksa feodaalide sugulasteks, võtsid üle nende tavad ja kombed, unustasid oma emakeele.

Tšehhi linnadesse asusid elama saksa kaupmehed ja meistrid. Nad võtsid linnade omavalitsuse enda kätte. Kuni XIV sajandi keskpaigani ei olnud Praha linnanõukogus ühtki tšehhi. Tšehhi käsitöölised ja kaupmehed tahtsid linnade valitsemisest osa võtta. Selles võitluses toetasid neid kehvikud, keda rikkad saksa linna-

elanikud eriti rängalt rõhusid. Sakslaste kätte sattusid ka Tšehhi maagikaevandused. Kaevanduste omanikud ajasid tšehhi kaevurite kurnava töö arvel kokku määratu suuri rikkusi.

Sakslased levitasid Tšehhimaal oma keelt ja oma kombeid. Nad peremehetsesid täielikult ka Praha ülikoolis, kust tšehhid olid välja tõrjutud. Tšehhi rahvas oli sattunud võõramaalaste ikke alla. Tolle aja autorid ütlesid, et «tšehh elab omal maal otsekui pagulane».

5. **Kiriku surve.** Rooma paavsti toetusel valgus Tšehhimaale suur hulk saksa vaimulikke. Peaaegu kõik Tšehhi piiskopid ja mungad olid sakslased. Kirikufeodaalide käes oli peaaegu pool kõige viljarikkamast maast. Katoliku kiriku peaks Tšehhimaal oli Praha peapiiskop, kellele kuulus 14 linna ja 900 küla.

Kirikufeodaalid olid Tšehhis, nii nagu igal pool mujalgi, talupoegade kõige julmemad rõhujad. Kogu elanikkond tasus kirikule kümnist ja maksis oma rahaga kinni kõik rohkearvulised usutalitused. Selle tagajärjel vähenesid rikaste linnaelanike tulud, mis tekitas nende hulgas rahulolematust. Rikkad linnaelanikud tahtsid katoliku kiriku võimu nõrgendada ja tema rikkusi ära võtta. Tšehhi feodaalid tundsid piiskoppide ja kloostrite suurte põldude üle kadedust. Nad ootasid parajat juhust, et oma valdusi kirikumaade arvel suurendada.

Suure osa Tšehhimaal saadud tuludest saatsid vaimulikud Rooma. Katoliku vaimulike müüdavus sai kõnekäänuks. Räägiti, et Roomas müüakse kiriku ametikohti nagu sigu turul. «Kui Kristus tuleks Rooma, siis ei hakataks temaga altkäemaksuta üldse rääkima,» kõneles rahvasuu. Katoliku kirik röövis rikast Tšehhimaad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast oli Saksamaa endiselt killustatud maa, samal ajal kui Prantsusmaal ja Inglismaal olid tekkinud tsentraliseeritud riigid?
2. Mispärast tõi majanduse arenemine Tšehhimaal kaasa feodaalikke tugevnemise? Missugustes maades esines seesama nähtus? Millega te seletate seda ühtelangemist?
3. Täitke paragrahvi alguses toodud ülesanne.

§ 32. Üldrahvaliku vabadusliikumise algus.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, kuidas võitles katoliku kirik ketserite vastu (§ 21, p. 3).

1. Jan Hus vabadusvõitluse eesotsas. XV sajandi alguses kogunes ühte väikesesse Praha kirikusse järjest rohkem inimesi. Siia tulid linnaelanikud, talupojad ja rüütlid, et kuulata Praha ülikooli professori **Jan Husi** sütitavaid kõnesid.

Jan Hus (1371—1415) tundis hästi oma rahva vajadusi. Ta sündis ja kasvas üles talupoja perekonnas. Andekal ja töökal noormehel tuli jagu saada suurtest raskustest, enne kui tal läks korda ülikool lõpetada.

Mispärast köitsid Husi kõned kuulajate tähelepanu? Ta rääkis rahvale, et «tšehhid peavad olema eesotsas, aga mitte sõrkima sabas», ja kutsus rahvast julgelt üles võitlema võõramaalaste ülevõimu vastu. Jan Hus oli *patrioot*. Ta armastas palavalt oma kodumaad.

Hus nõudis, et jumalateenistus kirikus toimuks emakeeles. Ta koostas ise tšehhi keele grammatika.

Halastamatult paljastas Hus vaimulike ahnust. «Isegi viimase krossi, mille vaene eideke on ära peitnud, oskab riivatu preester välja kiskuda. Kuidas siis mitte ütelda, et ta on kavalam ja õelam kui varas?» ütles Hus meelepahaga. Ta kutsus üles kokkuröövitud varasid kirikult ära võtma; samuti nõudis ta piiskoppide ja kloostrite maade ülevõtmist. Hus mõistis teravalt hukka indulgentside müümise Tšehhimaal ja nimetas sealjuures paavsti suurimaks kelmiks.

Suur tšehhi rahva poeg tundis kaasa talupoegadele. Tema arvates polnud õige, et talupojad, kes oma tööga toidavad kogu ühiskonda, peavad elama viletsuses ja et neilt on võetud kõik õigused.

Mida suurema ulatuse võttis rahva võitlus, seda julgemini kõlasid Jan Husi sõnad.

Joon. 75. Jan Hus. *Gravüür XVII sajandist.*

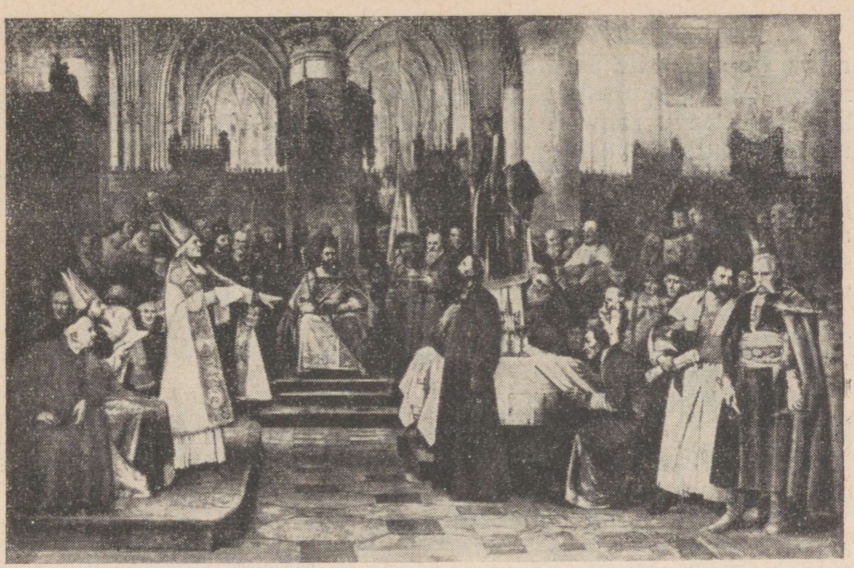

Joon. 76. Jan Hus Konstanzi kirikukogu ees. *Kunstnik V. Brožiku maali järgi.* Ühel kirikukogu istungil kaitseb Jan Hus oma vaateid. Kuid kirikutegelased ei lase tal rääkida, katkestavad teda vahelehüüetega, ähvardavad, trambivad jalgadega. Troonil istub keiser Sigismund. Vasakul on paraadriietuses piiskop, kohtuotsus käes. Husist paremal on tema vähesed sõbrad ja pooldajad.

2. Jan Husi hukkumine. Vaimulikud ja saksa feodaalid otsustasid julge tšehhi patrioodi hukata. Praha peapiiskop pani Jan Husi kirikuvande alla. Kuid Husi mõttekaaslaste arv suurenes pidevalt. Siis kutsus paavst tema kõrgemate vaimulike kongressile — *kirikukogule,* mis pidas oma istungeid *Konstanzi* linnas Lõuna-Saksamaal. Saksa keiser saatis Husile kaitsekirja, milles lubas temale tagada täieliku julgeoleku.

Kuid Konstanzis heideti Hus vanglasse ja pandi ahelatesse. Kirikukogu kuulutas Husi ketseriks ja nõudis, et ta oma vaadetest lahti ütleks. Hus vastas: «Kui ma reedan oma sõnu, kuidas võin ma siis astuda oma rahva ette, keda olen alati õpetanud tõtt rääkima.» Ta eelistas pigem surra kui oma veendumustest taganeda. Kirikukogu mõistis Husi surma (vt. kirikukogu lõppistungi kirjeldust).

6. juulil **1415** põletati Jan Hus tuleriidal.[1] Mehiselt läks ta piinarikkasse surma.

[1] Tšehhoslovakkia Sotsialistlikus Vabariigis tähistatakse igal aastal 6. juulil tšehhi rahvuskangelase Jan Husi mälestuspäeva.

3. **Relvastatud võitluse algus.** Husi hukkamine kutsus tšehhi rahva hulgas esile äärmise meelepaha. Talupoegade salgad läksid mägedesse ja kuulasid seal rahva hulgast tulnud kõnemehi. Nende kõned kutsusid rahvast üles alustama relvastatud võitlust tšehhi rahva vaenlaste vastu.

1419. aastal puhkes Prahas ülestõus. Rahvas tungis raekotta ja heitis vihatud linnavalitsejad torni aknast alla. Tšehhimaal algas relvastatud võitlus. Käsitöölised ja linnakehvikud kihutasid Tšehhi linnadest rikkad sakslased minema. Ülestõusnud rahvas purustas kloostreid ja kirikuid ning ajas piiskopid ja mungad välja. Kõik need inimesed, kes hakkasid võitlema katoliku kiriku ja saksa ülevõimu vastu, nimetasid end *hussiitideks* — Jan Husi poolehoidjateks.

4. Taboriidid ja mõõdukad. Rahvakoosolekute armastatud kohaks oli Tšehhimaa lõunaosas asuv Tabori mägi. Siia tulid kokku ülestõusnute hulgad. Nad asutasid uue linna, ehitasid selle ümber võimsad kindlustused ja andsid linnale nimeks *Tabor*.

Taborisse tulnud inimesed pidid kõik oma raha ja väärtasjad laskma erilistesse vaatidesse, mis linna tänavatel olid üles seatud. Nende vahendite arvel relvastati ülestõusnuid ja anti vaestele abi. Taboris pidasid kõik end võrdseteks ning nimetasid üksteist vendadeks ja õdedeks.

Kõik, kes olid asunud võitlema täieliku võidu saavutamiseks tšehhi rahva vaenlaste üle, nimetasid end *taboriitideks*. Taboriitide peajõuks olid ülestõusnud talupojad. Nende eesmärgiks oli likvideerida pärisorjuslik sõltuvus, kaotada teoorjus ja maa eest võetavad maksud, võtta kirikult maa. Taboriitide hulgas oli palju väikekäsitöölisi ja linnakehvikuid. Koos talupoegadega seadsid nad ühise võitluse eesmärgiks vabastada kodumaa kõigist saksa orjastajatest ja teha lõpp Rooma paavsti võimule Tšehhimaal. Kõige kindlameelsemad taboriidid unistasid niisugusest ajast, kus «maa peal ei ole kuningaid, isandaid ega pärisorje», riiki aga hakkab valitsema rahvas ise.

Taboriitidega ühinesid ka mõned majanduslikult laostunud rüütlid. Nad said aru, et ainult ülestõusnud rahva abiga võib võita katoliku kirikut ja saksa feodaale.

Erinevalt taboriitidest, kes olid kindlameelsed võitlejad, nimetati teist hussiitide osa *mõõdukateks*. Nende hulka kuulusid jõukad meistrid ja kaupmehed ning enamik tšehhi feodaale. Mõõdukad tahtsid ajada rikkad sakslased Tšehhimaalt välja ja nõrgendada katoliku kiriku võimu. Kuid feodaalid ja rikkad linnaelanikud kartsid oma rahvast, kes oli astunud võitlusse kõigi rõhujate vastu. Sellepärast ei tegutsenud mõõdukad resoluutselt.

Nõnda algas Tšehhimaal hussiitide liikumine — üldrahvalik vabadusvõitlus võõramaalaste ja katoliku kiriku ülevõimu vastu. Kõige kindlameelsemad hussiidid — taboriidid — võitlesid ühtaegu ka feodaalkorra vastu.

Tšehhi (Husi) vaenlased tahtsid juba täna igal juhul saavutada oma eesmärki, sest puud olid juba tuleriidaks kohale toodud ja tõrvaga üle valatud.

Visalt ja rangelt nõudis keiser Sigismund, et Hus oma õpetusest lahti ütleks. Sigismund ohkas valjusti ja tihti. Vahetpidamata ekslesid Sigismundi silmad kokkutulnud isikutel, otsekui kardaks ta valusat tõde.

Kõik jäid vaikseks. Siis hakkas rääkima Hus: «Ma ei saa ühestki oma kirjapandud või suusõnaliselt öeldud seisukohast lahti öelda.» Kohe tõusis hirmus kisa: Hus külvati üle needustega ja nõuti hääletamisele asumist.[1]

Pan Hlumist (tšehhi feodaal, kes saatis Husi kirikukogule). Kõik rooma vaimulikud kujutavad endast põlatud priiskajate ja juhmardite jõuku, kes oma elus valvavad enda järele vähem kui siga peeglis. Oma kuninga ja kõigi tšehhide nimel ma vannun, et Husi edasise piinamise või surma korral maksavad tšehhid halastamatult kätte. Papistide veres peseb tšehhi hani oma tiivad puhtaks. Kellel on kõrvad kuulda, see kuulgu. Elu ja vabadus Husile! «Jah!»

Londoni peapiiskop. Kui sellel tšehhil oleks ka kümme elu, siis võtaksin kõik need temalt: esiteks sellepärast, et ta alandas Kristuse asemikku (paavsti); teiseks sellepärast, et kiskus vaimulikud paljaks, jätmata nendele hilpugi alastioleku varjamiseks; kolmandaks sellepärast, et ta viis palju rahvast eksiteele. Ometi on parem, kui rahvas midagi ei tea ja pimedast peast usub. Kadugu see tšehh! «Ei!»

Brixeni piiskop. Hanele ei tee kurja, kui ta puhtaks kitkuda ja ära praadida. Me oleme teda juba kitkunud. Praetagu teda nüüd ja juba täna. «Ei!»

Jour'i piiskop. Hääletan Husi vabaduse, au ja elu poolt. Mis kasu on teil sellest, kui hani praetakse, kuid tema tiibade suled külvavad tugevat tormi kõigis maades? Kivi, mille me tahame nüüd üles visata, võib kukkuda meile pähe. «Jah!»

Konstanzi piiskop. Kui me Husi homme ära ei põleta, siis põletab rahvas ülehomme meid kõiki, kes me praegu siin oleme. Surm temale! «Ei!»

Hääletamise lõplikku tulemust teada saades kahvatas keiser ja hakkas värisema; ta teadis, et temast oleneb Husi vabadus ja elu. Hauavaikus valitses kiriku võlvide all, kui oli lõppenud viimane kõne ja Sigismundilt küsiti: «Teie Majesteet, keiser! Missugune on teie lõplik otsus: kas Husi õpetuse poolt või vastu? Kas te tunnistate teda ketseriks, kes on surma väärt?» Küsitav vastas erutatud häälega: «Väidan endiselt, et kui Hus ei ütle lahti oma vaadetest, siis on ta täielikult surma väärt.» Seejärel tõusis ta püsti ja tahtis ära minna.

Siis küsis Hus julgesti: «Teie keiserlik kõrgus! Kas te tõesti ise tühistate oma kaitsekirja, millel on teie pitsat ja allkiri, ning võtate vastutuse kuriteo ja sõnamurdlikkuse eest enda peale?»

---

[1] Need, kes hääletasid Husi õigeksmõistmise poolt, lõpetasid oma kõne sõnaga «Jah!», surmanuhtluse nõudjad aga sõnaga «Ei!».

Joon. 77. Hussiitide sõjad (1419—1434).

«Ma lubasin tõepoolest sulle, ketser, ohutu läbisõidu, kuid ainult siia, ja see sulle ka anti. Tagasisõitu ma aga ei lubanud. Sinu nõudmine on põhjendamata. Kirikukogu mõistis sind süüdi häälteenamusega.» Niisugune oli Sigismundi vastus.

Mispärast olid Husi vaenlased arvamisel, et ta tuleb hukata? Missuguseid argumente esitasid need kirikukogust osavõtjad, kes hääletasid Husi hukkamise vastu, tema elu säilitamise kasuks? Missuguse järelduse Husi ja rahvahulkade vahekorra kohta võib teha kirikukogust osavõtjate sõnavõttudest?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguste tšehhi rahva vaenlaste vastu astus välja Jan Hus? Tõestage seda tema sõnadega.
2. Mille poolest meeldib teile Jan Hus?
3. Joonistage vihikusse järgmine tabel ja täitke selle tühjad lahtrid.

Taboriidid ja mõõdukad ning nende eesmärgid.

Kaks hussiitide rühma	Kes kuulusid nende hulka	Missugused olid nende eesmärgid
1. Taboriidid 2. Mõõdukad		

§ 33. Hussiitide sõjad.

(Kaart nr. 14.)

1. Ristisõjad hussiitide vastu. Saksa feodaalid ja katoliku kirik ei tahtnud oma rikkusi Tšehhimaal loovutada. Sellepärast otsustasid nad tšehhi rahva vabadusvõitluse maha suruda.

Rooma paavst kuulutas välja ristisõja hussiitide vastu. Ristisõdijate väesalgad koosnesid peamiselt saksa feodaalidest ja

Joon. 78. Jan Žižka. *Gravüür XV sajandist.*

Joon. 79. Taboriitide

nende eesotsas oli Saksa keiser. Rikka maa röövimise eesmärgil võtsid sõjakäigust osa paljude Euroopa maade rüütlid ning palgasõdurid.

1420. aastal tungis Tšehhimaale 100 000-meheline sõjavägi. Ristisõdijate teed Tšehhimaa pealinna tähistasid röövimised ja tulekahjud, maa- ja linnaelanike tapmised ning piinamised.

Ristisõdijad piirasid Praha ümber. Äge lahing puhkes idapoolse värava juures asuval künkal. Siin oli end kindlustanud väike taboriitide väesalk, kes pealinna kaitsjatele appi oli tulnud. Vapralt lõid nad rüütlite ratsaväe rünnakud tagasi. Otsustaval momendil tuli linnaväravast välja väesalk ja andis hoobi rüütlite tagalasse. Segadusse sattunud ristisõdijad põgenesid Praha müüride alt.

Paavst ja keiser korraldasid hussiitide vastu veel neli sõjakäiku. Kuid ka need lõppesid niisama kuulsusetult nagu esimenegi sõjakäik.

2. Rahvavägi. Millega seletada hussiitide võite ristisõdijate jõukude üle?

Mõrvaritest ja röövlitest koosneva feodaalsõjaväe vastas seisis rahvavägi, mille ridadesse kuulusid talupojad, käsitöölised ja linnakehvikud.

Taboriitidel ei olnud sõjaratsusid ega rüütlirelvastust. Nende sõjaväe põhiosaks oli jalavägi. Sõjameeste relvadeks olid rautatud koodid, piikideks tehtud vikatid, kirved, raudotstega kepid. Nende talupojarelvadega peksid taboriidid sõjakunsti tundvaid feodaale ja palgasõdureid. Eriliste konksudega kiskusid nad rüütleid hobustelt maha ja «materdasid» neid kootidega.

Väga edukalt kasutasid taboriidid lahingutes suurtükiväge. Esmakordselt võtsid nad kasutusele väikesed välisuurtükid, mida

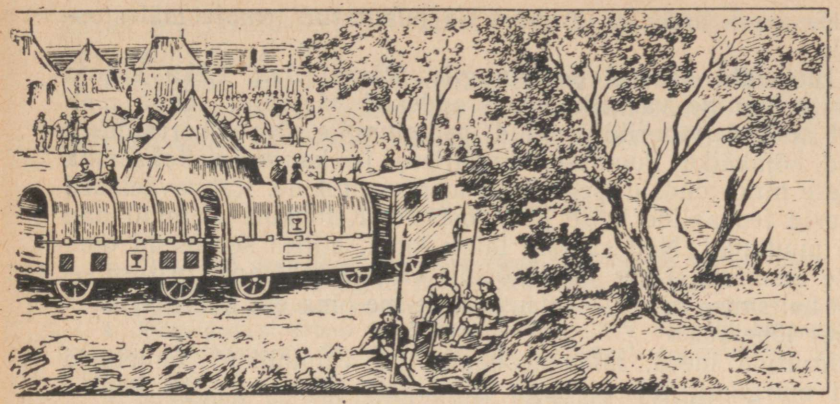

kindlustatud laager.

sai veokitel edasi viia. Nendest suurtükkidest tulistasid taboriidid rüütleid lagedal kohal toimuvais lahinguis.

Selleks et rüütlite ratsaväe vastu edukamalt võidelda, ehitas taboriitide jalavägi kindlustusi talupojavankritest. Neid liikuvaid kindlustusi ei suutnud ristisõdijate väed kunagi purustada.

Rahvaväe salgad erinesid ristisõdijate armeest oma kõrge võitlusvaimu, vastupidavuse ja distsipliini poolest. Taboriitide ridades ei olnud kohta röövlitel ja varastel.

Tšehhi rahva hulgad pidasid õiglast sõda: see oli sõda kodumaa sõltumatuse eest, sõda rõhujate vastu. Kangelaslikult võitlesid nad õige ürituse eest.

3. Jan Žižka. Rahvaväe eesotsas olid väejuhid, keda sõjamehed ise olid valinud. Hussiitide vägede peaorganisaatoriks ja juhiks oli majanduslikult laostunud rüütel, kogenud sõjamees **Jan Žižka.** Tema juhtimisel võitsid hussiidid lahingu Praha all.

Varsti aga sai Žižka peast haavata ja jäi pimedaks. Sellest hoolimata jätkas ta rahvaväe juhtimist. Žižka silmadeks olid tema abilised; nad teatasid temale vägede paiknemisest ja liikumisest. Suurepäraselt tundis pime väejuht kõiki oma maa tasandikke ja künkaid ning oskas seetõttu eksimatult valida tšehhidele kõige soodsama positsiooni. Rahvaväe eesotsas tuli Žižka ootamatult sinna, kus vaenlased seda kõige vähem oskasid oodata. Sageli jooksid rüütlid paanikas laiali juba siis, kui kuulsid hussiitide võitluslaule ja nende veokite müra. Vaenlased andsid Žižkale «hirmsa pimeda» nime. Juba üksi tema nimi ajas nendele hirmu peale.

Rahvaväelased armastasid oma väejuhti. Pärast Žižka surma hakkasid nad end nimetama «orbudeks». Tšehhi rahvas austab oma kangelase helget mälestust; Žižka nimi on Tšehhimaal antud

paljudele maakohtadele, linnades on püstitatud temale mälestussambaid.

4. **Hussiidid asuvad pealetungile.** Pärast Jan Žižka surma juhtisid hussiitide väesalku uued andekad väejuhid. Oma maa kaitselt asusid taboriidid nüüd pealetungile. Nad korraldasid edukaid sõjakäike Poolasse, Ungarisse ja kaugesse Saksamaa tagalasse ning jõudsid isegi Balti mere rannikule. Rahvaväelased purustasid feodaalide losse ja kloostreid. Kehvikute elamuid nad aga ei puutunud. Nad saatsid laiali kirju, milles selgitasid oma võitluse eesmärki. Ühes kirjas öeldi: «Kõige tähtsama ürituse — isamaa kaitsmise nimel — otsustasime me oma elu kuulsusrikkas võitluses lõpetada.»

Taboriitide ideed, mida feodaalid ja vaimulikud nimetasid «tšehhi mürgiks», levisid kogu Euroopas. Saksamaal ja Poolas algasid talupoegade ning linnakehvikute ülestõusud.

5. **Mõõdukate reetlik tegevus.** Tšehhi feodaale ja rikkaid linnaelanikke hirmutas taboriitide väljaastumine feodaalkorra vastu. Panid ja rüütlid olid juba võtnud kirikumaa enda kätte ja tahtsid nüüd uuesti panna oma rahva feodaalikkesse.

Paavst ja keiser nägid, et ristisõjad ei anna oodatud tulemusi, ja otsustasid nüüd Tšehhimaal arenevale vabadusliikumisele lõpu teha tšehhide enda abiga. Nad hakkasid mõõdukatega pidama läbirääkimisi. Paavst lubas tšehhi feodaalidele, et nende käes olevad kirikumaad jäävadki nendele. Panid ja rüütlid moodustasid suure sõjaväe, kes sai paavsti ja keisri käest palka. Algas sõda mõõdukate ja taboriitide vahel.

1434. aastal tungisid mõõdukad Prahast ida pool asuva *Lipany* linnakese juures taboriitidele kallale. Teeseldud taganemisega meelitasid mõõdukad oma vastased veokite tagant välja ja lõid nad puruks. Feodaalid tapsid sõjavange; vähesed ellujäänud aeti kuuri ja põletati seal öösel ära.

Pärast lüüasaamist Lipany juures jätkasid üksikud taboriitide väesalgad sõjategevust, kuni langes nende viimane kants — Tabor.

6. **Hussiitide sõdade tähtsus.** Viisteist aastat (1419—1434) pidas tšehhi rahvas kangelaslikku võitlust feodaalide ja katoliku kiriku vastu. Erinevalt Inglismaal ja Prantsusmaal puhkenud talupoegade ülestõusudest oli taboriitide võitlus organiseeritum ja pikaajalisem. See oli ***talurahvasõda***, mis oli haaranud kogu maa.

Hussiitide sõdade tulemusena koosnes enamiku linnade elanikkond nüüd ainult tšehhidest. Kirik ei suutnudki kaotatud maid tagasi saada ega taboriitide poolt purustatud kloostreid taastada. Rooma paavst ei saanud enam Tšehhimaalt selliseid tulusid, nagu ta varem oli saanud.

Pärast hussiitide sõda algas tšehhi kultuuri tõus. Tšehhi keel

tõrjus ametiasutustest ja kohtust saksa keele välja. Kiiremini hakkas levima kirjaoskus.

Hussiitide sõjad õõnestasid võõramaalaste ja katoliku kiriku võimu Tšehhimaal. Taboriitide eesrindlikud ideed andsid hoogu rahvahulkade võitlusele Euroopas valitseva feodaalkorra vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast saavutasid hussiidid võidu ristisõdijate vägede üle?
2. Mispärast austab tšehhi rahvas Jan Žižka mälestust?
3. Mispärast leppisid mõõdukad kokku tšehhi rahva vaenlastega?
4. Mille poolest erines hussiitide liikumine XIV sajandil toimunud talupoegade ülestõusudest Prantsusmaal ja Inglismaal (eesmärkide, organiseerituse ja kestuse poolest)? Mis oli neil ühist?
5. Missugune on hussiitide sõdade ajalooline tähtsus?

Pidage meeles need aastaarvud!

1415. a. — Jan Husi hukkamine.
1419.—1434. a. — hussiitide sõjad.

VIII PEATÜKK.

OSMANI IMPEERIUM JA RAHVASTE VÕITLUS TÜRGI VALLUTAJATE VASTU.

§ 34. Balkani poolsaare vallutamine türklaste poolt.

(Kaart nr. 14.)

Tuletage meelde, mitmendal sajandil tekkis Bulgaaria riik (§ 11, p. 2). Mispärast nõrgenes Bütsantsi keisririik XI sajandil (§ 11, p. 3)?

1. Balkanimaad enne türklaste vallutusi. XIII sajandil oli Bulgaaria riik Balkani poolsaare kõige suurem riik. Kuid lõputute kodusõdadega nõrgestasid suurfeodaalid selle maa. Igast küljest surusid Bulgaariale peale välisvaenlased. Nad tungisid tema piiridesse, röövisid elanikke ja viisid neid sõjavangidena kaasa. XIV sajandil lagunes nõrgaks jäänud Bulgaaria riik kolmeks peaaegu iseseisvaks vürstiriigiks.

Sel ajal kasvas ja tugevnes teine lõunaslaavlaste riik — Serbia. Serbia kuningas **Stefan Dušan** korraldas 13 edukat sõjaretke Bütsantsi ja võttis Bulgaarialt palju maid ära. Suur Serbia riik ulatus lõunas Egeuse mereni. Stefan Dušan kuulutas enda «serblaste ja kreeklaste keisriks» ning tegi ettevalmistusi sõjakäiguks Konstantinoopolisse. Kuid pärast tema surma killustus Serbia väikesteks feodaalvaldusteks.

Kolmas suur riik Balkani poolsaarel — Bütsantsi keisririik — oli kaotanud oma kunagise võimsuse. Pärast ristisõdijate poolt 1204. aastal tekitatud purustusi hakkas Bütsantsi majandus lõplikult alla käima. Mereäärsetes linnades peremehetsesid Veneetsia ja Genova kaupmehed; nad olid võtnud kogu kaubanduse enda kätte. Laostunud elanikkonnalt laekus valitsusele järjest vähem makse. Riigikassa oli niivõrd tühjaks jäänud, et keisrid pidid oma väärtasju müüma ja neid järeltehtutega asendama. Feodaalide lõputud sõjad keisritrooni pärast nõrgestasid riigi.

XIV sajandil olid Balkani poolsaare maad feodaalide omavaheliste sõdade ja vastastikuse võitluse tagajärjel nõrgaks jäänud.

2. Türklaste-osmanite esimesed vallutused. Sel ajal ähvardas Balkani poolsaare rahvaid ohtlik vaenlane. XIII sajandil tekkis Väike-Aasias türklaste-seldžukkide lagunenud riigi asemele sõjakas feodaalriik eesotsas vürst **Osmaniga.** Tema võimu alla ühen-

datud hõimusid hakati nimetama *türklasteks-osmaniteks. Osmani riigi* pea hakkas end nimetama *sultaniks.*

Pärast seda, kui türgi feodaalid olid Väike-Aasia oma võimu alla võtnud, hakkasid nad valmistuma uuteks vallutusteks. Euroopa rannikust eraldas türklasi ainult kitsas väin. Serbia ja Bulgaaria vastu sõda pidades palus Bütsants osmanitelt sageli sõjalist abi ning valmistas sellega ette oma hukkumist. Türklased hakkasid korraldama röövretki Balkani poolsaarele. Nad riisusid paljaks ja tegid tühjaks terved piirkonnad.

Osmanid veendusid Balkanimaade nõrkuses. Sellepärast hakkasid nad röövretkedelt üle minema vallutustele. Kõigepealt tungisid nad Bulgaariasse. Peaaegu iga linna pärast tuli neil pidada lahinguid. Talupojad läksid metsadesse ja mägedesse, rajasid peidikuid ning tungisid türklastele kallale. Kuid bulgaaria feodaalid ei suutnud vallutajatele vastulöögi andmiseks ühineda.

XIV sajandil langes Bulgaaria sultani võimu alla.

3. Lahing Kossovo väljal. Pärast Bulgaaria vallutamist tungisid türklased Serbiale kallale. Otsustav lahing toimus 1389. aastal selle maa südames — *Kossovo väljal.*

Türklastel oli sõjaväge kaks korda rohkem kui serblastel. Serblaste jõudusid olid nõrgestanud vürstide omavahelised tülid. Paljud vürstid ei tulnud oma väesalkadega lahinguväljale, teised ainult jälgisid lahingut, võtmata sellest otseselt osa. Kohe algusest peale võttis lahing väga ägeda iseloomu. Vapper Serbia

Joon. 80. Miloš Obilitš tapab sultani.

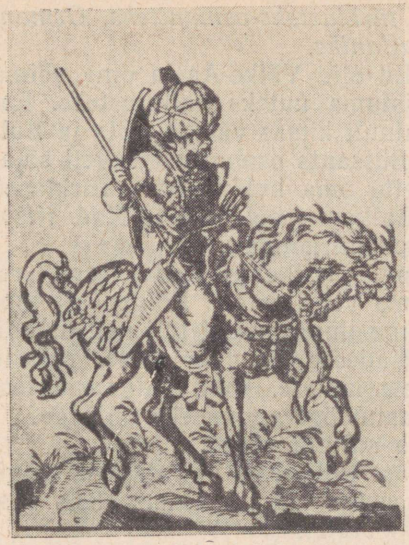

Joon. 81. Türgi sõjamees.

patrioot **Miloš Obilitš** tungis surma kartmata türklaste laagrisse ja pistis sultani mõõgaga surnuks. Türklaste leeris tekkis segadus. Serblased hakkasid vaenlasele peale suruma. Kuid sultani poeg tõi lahingusse värsked eliitväed. Türklased lõid serblased puruks, võtsid nende kuninga vangi ja tapsid ta.

Lüüasaamises Kossovo väljal nägi serbia rahvas suurt õnnetust. Kurbusega öeldakse ühes serbia rahvalaulus õnnetu lahingu kohta:

> Vägi väkke raksas, lahing kees...
> Türklastest jäi alles veidikegi,
> aga serblastest, kui üldse keegi,
> jäid vaid haavatud ja hingetud.

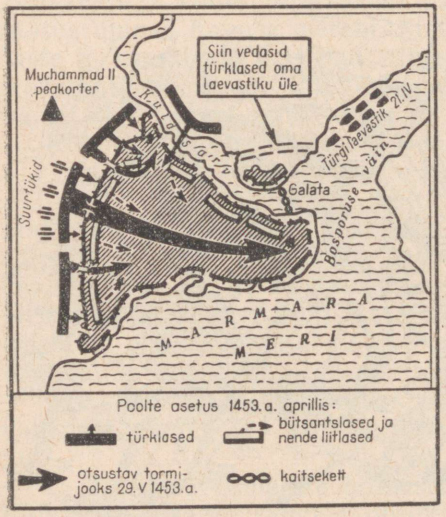

Joon. 82. Konstantinoopoli langemine 1453. aastal.

Pärast lahingut Kossovo väljal astusid paljud serbia feodaalid oma valduste säilitamise eesmärgil sultani teenistusse. Kuid rahvas jätkas võitlust vallutajate vastu. Kulus veel 70 aastat, enne kui sultan sai Serbia täielikult oma võimu alla.

4. Bütsantsi langemine. Juba ammu unistasid türklased Konstantinoopoli vallutamisest. Võimuhimuline ja julm sultan **Muchammad II** kogus kokku määratu suure sõjaväe (vähemalt 100 000 meest) ja piiras Bütsantsi pealinna maa poolt ümber. Türklased tõid oma laevad Marmara merre ja lõikasid Konstantinoopoli muust maailmast ära.

Rahapuuduse tõttu ei saanud Bütsants suurt palgasõjaväge pidada. Rahvast aga ei julgenud feodaalid relvastada

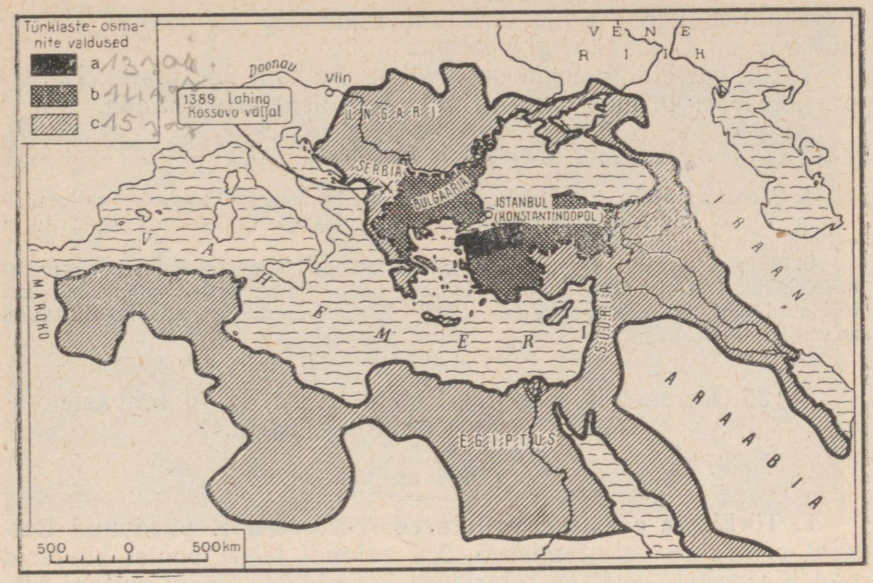

Joon. 83. Türklaste-osmanite vallutused.

Tehke õpiku teksti põhjal kindlaks, missuguse sajandi keskpaigas olid türklastel-osmanitel valdused, mis on kaardil tähistatud: a) musta värviga; b) ruutudega; c) kaldjoontega.

ja türklaste vastu viia. Linna kaitsmiseks suutis valitsus välja panna kõige rohkem 10 000 meest. Türklaste suurtükivägi oli kõige võimsam Euroopas. Suurtest kahuritest tulistasid nad päeval ja öösel lagunenud linnamüüre. Pärast seda, kui kaitsjad olid esimese ägeda rünnaku tagasi löönud, hakkasid türklased kaevama käiku linna värava alla. Kuid ümberpiiratud said sellest teada ja lasksid käigu õhku koos Türgi sõjameestega.

Äpardustest raevunud Muchammad II andis käsu tuua laevad Konstantinoopoli sisesadamasse — *Kuldsarve*, et asuda linna piiramisele ka põhja poolt, nõrgalt kaitstud küljest. Sissepääsu sadamasse tõkestas massiivne kett, millest ei saanud läbi tungida ükski laev. Siis tõid türklased oma laevad öösel maad mööda Kuldsarve, selleks ehitasid nad puust platvormi ja määrisid selle rasvaga paksult kokku.

Pärast linna täielikku ümberpiiramist asusid türklased otsustavale rünnakule. Neil läks korda üht osa müürist vallutada ja väravast läbi murda. Verises heitluses hukkus viimane Bütsantsi keiser. Piiramise 53. päeval hõivasid türklased Konstantinoopoli. Niiviisi langes **1453. aastal** Bütsantsi keisririik.

Sultan lubas oma sõjaväel kolm korda linna röövida. Suur osa linna kaitsjatest tapeti, ligikaudu 60 000 elanikku müüdi orjaks.

Konstantinoopolist, mida türklased nimetasid *Stambuliks* (Istanbuliks), sai Osmani riigi pealinn.

Türklased kindlustasid oma võimu Balkani poolsaarel. Euroopat ähvardas hirmus oht — türklased võisid ta vallutada.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast läks türklastel-osmanitel korda Balkani poolsaar vallutada?
2. Tooge fakte, mis näitavad, et Balkanimaade rahvad avaldasid türgi vallutajatele kangelaslikku vastupanu.
3. Jälgige plaanil (joon. 82) Konstantinoopoli ümberpiiramise ja ründamise käiku. Missugune sündmus toimus Lääne-Euroopas samal aastal, kui türklased vallutasid Konstantinoopoli? Mitu sajandit eksisteeris Bütsantsi keisririik?

§ 35. Osmani impeeriumi tekkimine. Alistatud rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu.

(Kaart nr. 15.)

1. Türklaste edasised vallutused. Türklased ei piirdunud Balkani poolsaare vallutamisega. XV sajandi teisel poolel alistasid nad K r i m m i. Sealsed tatarlased korraldasid Türgi sultani toetusel laastavaid röövretki Ukraina, Poola ja Vene maadele.

Aasias vallutasid türklased M e s o p o t a a m i a, A r m e e n i a ja G r u u s i a lääneosa, võtsid enda kätte S ü ü r i a ja A r a a b i a koos araablaste iidse linna Mekaga.

Aafrikas alistasid türklased E g i p t u s e. Hiljem vallutasid nad kogu *Põhja-Aafrika* ranniku (välja arvatud *Maroko*). Sultanil oli suur laevastik; laevade liikumapanemiseks kasutati aerusid ja purjesid. Türgi piraadid röövisid ja uputasid eurooplaste kaubalaevu Vahemerel.

Kõige võimsama sultani **Suleiman I** ajal (1520—1566) tungisid türgi vallutajad kaugele Kesk-Euroopasse. Pärast kaheksat sõjakäiku Ungarisse allutasid türklased endale suurema osa sellest maast. Ungari sattus 150 aastaks türklaste ikke alla. Suleiman I korraldas sõjakäigu ka A u s t r i a pealinna *Viini*, kuid sai selle linna müüride all lüüa.

Türklaste vallutuste tulemusena tekkis laialdane *Osmani impeerium* — riik, mille koosseisu kuulusid paljud maad ja rahvad. Türklaste-osmanite valdused laiusid kolmel kontinendil: Aasias, Aafrikas ja Euroopas.

2. Sultani võim. Sõda ja röövimine olid türgi feodaalide peamiseks rikastumisallikaks. «Nii päeval kui öösel on meie hobusel sadul seljas ja meil endil mõõk vööl,» ütles Suleiman I.

Edukate sõdade pidamiseks vajasid türgi feodaalid tugevat juhti. Sellepärast oli sultani võim piiramatu. Isegi kõrgemaid ametnikke võis ta oma äranägemise järgi mitte üksi ametist kõrvaldada, vaid ka hukata. Sageli saatis julm valitseja oma mitte-

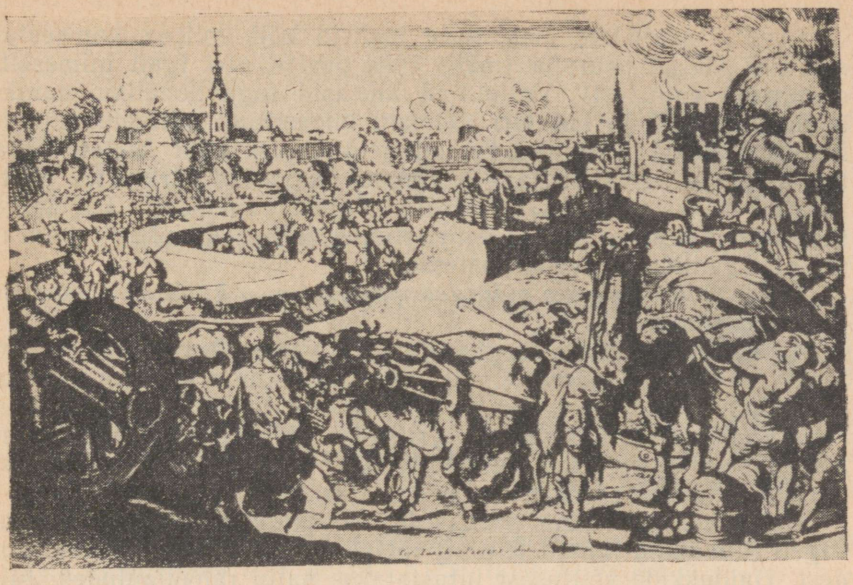

Joon. 84. Türklased piiravad Viini. *Gravüür XVII sajandist.*

meelepärasele ministrile siidnööri, millega see pidi end ise üles pooma.

Türklaste-osmanite sõjalised jõud olid Euroopa maade sõjavägedest palju suuremad. Lisaks rohkearvulisele feodaalidest koosnevale ratsaväele oli sultani käsutuses veel alaline jalavägi — *janitšarid.* Viimased said sultanilt rohkeid annetusi ja olid oma käskijale truud. Sõjas paistsid nad silma ennekuulmatu julmuse poolest.

Sultani võimu toetasid muhamedi vaimulikud. Nad veensid usklikke, et sultan on «jumala vari maa peal». Konstantinoopoli vallutaja Muchammad II ütles: «Mõõk ja usk on teineteisest lahutamatud.»

3. Alistatud rahvaste olukord. Osmani impeeriumi töörahvas elas türgi feodaalide ränga ikke all. Kogu maksukohustuslikku elanikkonda nimetasid türklased «raija» (s. o. «kari»). Maa ja vee kasutamise eest ettenähtud maksude tasumiseks tuli peaaegu pool saaki ära anda. Talupojad pidid tasuta töötama mošeede, kindluste ja teiste ehituste püstitamisel. Feodaali loata ei võinud talupoeg isegi puud maha võtta või viinamarju kasvatada. Kokku oli ligi 80 mitmesugust maksu.

Eriti raske oli alistatud rahvaste olukord. Vallutuste ajal tegi Türgi sõjavägi ennenägematut laastamistööd, tappis maha ja viis sõjavangidena ära tuhandeid inimesi. Põllud jäid sööti, puhkes näljahäda. Türgi vägede röövretked jätkusid ka pärast maa vallutamist.

Lisaks tavalistele maksudele maksid kõik mittemuhameedlased veel kõrget pearaha (maks «pea pealt», s. o. igalt inimeselt, olenemata vanusest). Vallutajad kiusasid taga kohaliku elanikkonna emakeelt ja kultuuri. Osmani impeeriumi mittemuhameedlastest elanikel polnud üldse mingeid õigusi. Neil keelati sõita ratsa, kanda relva, ehitada kõrgemat maja kui türklastel. Eriti vihatud oli «elav maks»; türklased võtsid vanematelt ära kõige tugevamad pojad, sundisid neid astuma muhamedi usku ja määrasid neid janitšaride väeüksustesse.

Türgi vallutajate ike pidurdas majanduse ja kultuuri arenemist alistatud maades.

4. Rahvaste võitlus türgi vallutajate vastu. Osmani impeerium hoidis vallutatud maade elanikkonda sõnakuulmises ainult relva jõul. Oma sõltumatuse eest pidasid lakkamatut võitlust kõik türklaste poolt orjastatud rahvad: grusiinlased ja armeenlased Taga-Kaukaasias, ungarlased Kesk-Euroopas. Sajanditepikkust võitlust vallutajate vastu pidasid lõunaslaavlased.

Bulgaaria ja Serbia partisanid — *haidukid* — korraldasid sageli rünnakuid linnadele ning võtsid osa talupoegade ülestõusudest. Haidukkide võitlusest jutustatakse palju rahvalauludes. Julged mehed läksid metsadesse ja mägedesse, «et oma maa tagasi saada, oma lapsed vabaks teha, oma naised orjusest vabastada, oma isasid mälestada, oma emade eest kätte maksta...» Nad tõotasid üksteisest mitte lahku minna ja jääda lõpuni üksteisele truuks. Laulus öeldakse, et end türklaste eest varjates tuli haidukkidel sageli «nälja tõttu süüa mäemulda ja janu tõttu imeda vett puulehtedest». Türgi väed püüdsid metsi ja mägesid partisanidest puhastada. Kuid sellest ei tulnud midagi välja. Oma elu kaalule pannes varjasid talupojad haidukke, jagasid nendega viimse leivapala, hoiatasid neid hädaohu eest.

Vaatamata vallutajate raskele ikkele hoidsid slaavi rahvad hoolikalt oma kultuuri, tavasid ja keelt. Põlastusega suhtus töörahvas nendesse slaavi feodaalidesse, kes võtsid vastu muhamedi usu ja teenisid sultanit.

Oma kangelasliku võitlusega nõrgendasid Balkani poolsaare rahvad Osmani impeeriumi ja kaitsesid Lääne-Euroopat türklaste vallutuse eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil (joon. 83) maid, mis kuulusid Osmani impeeriumi koosseisu Aasias, Aafrikas ja Euroopas XVI sajandil. Millega te seletate türgi feodaalide sõjalist edu?
2. Kuidas rõhusid türgi feodaalid alistatud maade rahvaid?
3. Mida räägivad meile rahvalaulud Balkani poolsaare rahvaste võitlusest türgi rõhujate vastu? Missugune tähtsus oli sellel võitlusel?

Pidage meeles seda aastaarvu!

1453. a. — Bütsantsi keisririigi langemine.

IX PEATÜKK.

LÄÄNE-EUROOPA KULTUUR XI—XV SAJANDIL.

§ 36. Haridus ja teadus keskajal.

Tuletage meelde, mispärast toetas ja kindlustas kirik feodaalkorda (§ 21).

1. **Kirik ja kultuur.** Keskajal oli Lääne-Euroopas väga vähe kirjaoskajaid. Kirik ja feodaalid hoidsid rahvast vaimupimeduses. Kirjaoskamatut inimest oli kergem usu abil petta ja rõhujatele alistuma sundida.

Raamatuid kirjutasid peamiselt õpetatud mungad. Nad koostasid «pühakute» elulugusid ja kirjutasid kroonikaid.

Suurte kloostrite juures olid erilised töökojad, kus mungad raamatuid ümber kirjutasid. Neid kirjutati väga kallile materjalile — pärgamendile. Ühe raamatu kallal töötas mitu aastat hulk inimesi: ühed kirjutasid teksti, teised tegid suuri algustähti, kolmandad aga värvilisi joonistusi — miniatuure. Raamatuid oli vähe ja nad olid väga kallid. Ainult vähesed rikkad inimesed võisid neid osta. Eriti haruldased ja väärtuslikud raamatud pandi raamatukogudes ketiga riiulite külge kinni.

Värviline illustratsioon VII. **Lääne-Euroopa kunst XII—XIV sajandil. Lehekülg käsitsi kirjutatud raamatust.** Keskaegne käsitsi kirjutatud raamat on tõeline kunstiteos. Tekst on kirjutatud ilusa ja selge kirjaga. Lehekülje ümber on joonistatud värviline ornament. Miniatuurid, mis kujutavad rüütlitest ristisõdijaid, on mitmevärvilised ja eredad. Värvid on nii vastupidavad, et säilitavad oma värskuse paljudeks aastasadadeks. Sellel leheküljel tuuakse ära reeglid, kuidas rüütlid peavad ristisõjast osa võtma ja selles sõjas käituma.

Kaua aega olid Lääne-Euroopas ainsateks kirjatundjateks vaimulikud. Nad pidid oskama kirikuraamatuid lugeda ja teadma palveid.

2. **Kuidas õpiti keskaja koolis.** Vaimulike ettevalmistamiseks olid suurte kirikute ja kloostrite juures koolid. Seal õpiti ainult seda, mis oli vajalik kirikule. Õpilased tuupisid pähe suure hulga palveid, õppisid lugemist, kirjutamist, arvutamist ja kirikulaulu. Aritmeetika tundides arvutati välja, mitme päeva pärast tuleb üks või teine usupüha. Geomeetria alal anti õpilastele kirikute püstitamiseks vajalikke teadmisi.

Teadmiste omandamine koolis oli raske ja igav asi. Prantsla-

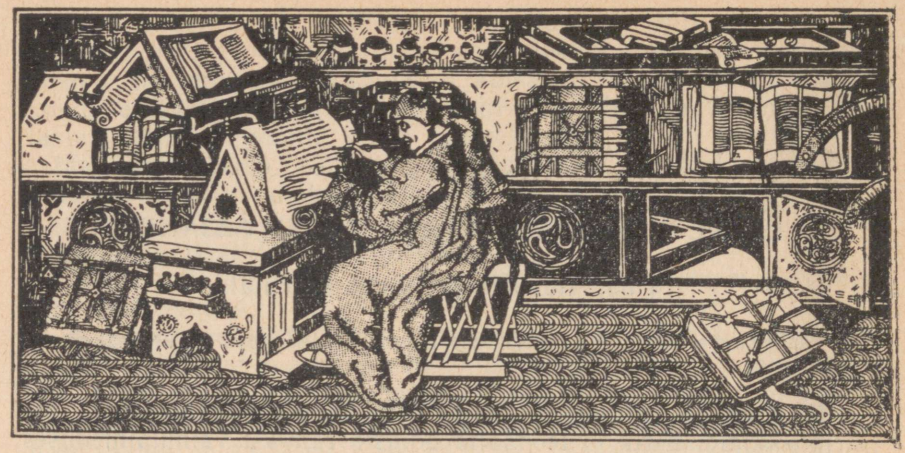

Joon. 85. Raamatute ümberkirjutaja. *Keskaegne joonis.*
Laual seisvale kolmekandilisele alusele on kinnitatud pärgamendirull. Munk kontrollib kirjutatud teksti kõrgemale paigutatud raamatu järgi. Laua külge kinnitatud riiulil ja seinal on näha värvipotid. Kirjutati pillirooga või teravaks tehtud pulgaga, hiljem aga hanesulega.

sed, sakslased ja inglased — kõik õppisid neile võõras ladina keeles. Selles keeles kirjutati tol ajal raamatuid ja loeti palveid, aeti asju kohtus ja kantseleides. Sageli oli terve kooli kohta olemas ainult üks raamat, mida õpetaja oma õpilastele kordamööda näitas. Lastes ei püütud äratada huvi teadmiste vastu, õppetöös valitses pähetuupimise meetod. Teadmised taoti õpilastesse hoopide abil. Haridust saanud inimese kohta öeldi, et «ta kasvas üles õpetaja vitsa all». Kirikukoolide lõpetajad olid pooliku kirjaoskusega inimesed. Paljud vaimulikud oskasid ainult lugeda ladinakeelset teksti, mõistmata loetu mõtet.

Keskaja kool oli täielikult vaimulike käes. Ta valmistas ette inimesi, kes pidid sisendama rahvale sõnakuulelikkust feodaalide ja kiriku suhtes.

3. Teadus kiriku kammitsais. Keskaja inimese teadmised olid väga väikesed. Teadus ei suutnud peaaegu midagi õigesti seletada. Kirik väitis, et inimene ei saa tungida looduse saladustesse, sest kõik sündmused maailmas toimuvad jumala tahtel. Sellepärast ei uurinud keskaja teadlased loodust. Nende pilgud olid suunatud kirikuraamatute koltunud lehekülgedele, kust nad otsisid valmis vastuseid kõikidele küsimustele.

Teadmised, mida inimesed olid juba iidsest ajast peale kogunud, asendusid absurdsete väljamõeldistega. Inimesed kujutasid endale Maad ette tasase kettana, mida ülaltpoolt katab taevakuppel, taevas aga käivad oma teed Päike ja Kuu.

Kaua aega ei teadnud eurooplased peaaegu üldse, mis toimub väljaspool Euroopa piire, ja mõtlesid kaugete maade kohta välja igasuguseid absurdsusi. Räägiti, et on olemas maid, kus elavad päkapikumehed ja hobusejalgadega inimesed ning puuviljast väljalendavad linnud.

Keskajal saavutasid oma õitsengu sellised ebateadused nagu *astroloogia* ja *alkeemia*. Astroloogid väitsid, et tähtede järgi võib kindlaks määrata tulevikku. Kuningad, väejuhid ja rändurid pidasid nõu astroloogidega, enne kui nad midagi ette võtsid. Tulemusteta kulutasid oma jõudu alkeemikud, otsides salapärast ainet, mille abil saaks muuta kõik metallid kullaks.

Kirik takistas teaduse arenemist: ta kartis, et teadus purustab kiriku legendi jumalast.

4. Hariduse arenemine. Seoses linnade kasvuga ja kuningavõimu tugevnemisega suurenes nõudmine kirjaoskajate järele. Oli vaja kokku võtta kaubandusest saadud tulud, ajada asju linnanõukogudes. Kuningad vajasid haritud ametnikke. Linnades hakati asutama koole, mis ei olnud kirikuga seotud. Võrreldes kirikukoolidega oli nendes kirjaoskuse ja aritmeetika õpetamine kõrgemal järjel. Nad andsid ka mõningaid teadmisi loodusteaduse alal.

XII sajandil tekkisid Euroopas esimesed kõrgemad koolid — *ülikoolid*. Õppetöö toimus seal ladina keeles ja sellepärast võisid igas ülikoolis õppida noormehed ükskõik milliselt maalt. Ühest rahvusest üliõpilased moodustasid omaette koondise ehk «rahvuse». Ka õppejõud asutasid õppeainete järgi oma koondised — *teaduskonnad*, mille eesotsas olid *dekaanid*. Nii õppejõud kui ka üliõpilased valisid koos ülikooli juhataja — *rektori* (valitseja).

Ülikoolides õpiti kirikule vajalikku *usuteadust*, seadusi ja arsti-teadust. Üliõpilased kuulasid ja panid kirja professorite loenguid. Professorid lugesid kateedrilt väljavõtteid raamatutest ja selgitasid arusaamatuid kohti.

Loenguid arutati *avalikel vaidlustel*. Need kujutasid endast võistlust teadmiste alal. Mõnikord olid vaidlused nii tormilised, et lõppesid kaklusega.

XV sajandil oli Euroopas juba rohkem kui 60 ülikooli. Tuntumad nendest olid Pariisi, *Bologna* (Itaalias), *Oxfordi* (Inglismaal) ja Praha ülikoolid.

5. Teadusalaste teadmiste tekkimine. Majanduse arenemise tulemusena tekkisid tõelised teadusalased teadmised, mis ei olnud seotud kiriku õpetusega. Talupojad hakkasid maad paremini harima, jälgisid loomade ja taimede arenemist. Käsitöölised õppisid tundma metallide ja kivide omadusi, valmistasid värve ja klaasi. Kuigi astroloogide ja alkeemikute eesmärgid olid üsna fantastilised, kogusid nad vähehaaval teadmisi, millest hiljem arenesid niisugused teadused, nagu astronoomia ja keemia.

Mõned teadlased hakkasid usumeeste väljamõeldiste vastu välja astuma. XIII sajandil elas Inglismaal teadlane **Roger Bacon.**

Joon. 86. Linnakool. *Keskaegne joonis.*
Väikeses klassis õpitakse üheaegselt lugemist, kirjutamist, arvutamist ja laulmist. Siin õpivad nii suured kui ka väikesed. Nooremad kirjutavad vahaga kaetud tahvlitele (vasakul), vanem õpilane harjutab ilukirja (paremal ülal). Seintel ripuvad arvutuslükatid, päikese- ja liivakell, noodilaud ning kirjutustahvel. Õpetajal on käes vitsakimp.

Ta kirjutas: «Vanades raamatutes räägitakse, et teemanti saab lõhestada sikuvere abil. Ma määrisin teemandi sikuverega kokku, kuid midagi ei juhtunud. Ometi on teemandi lõhestamise viis olemas, seda tunnevad juveliirid hästi.»

Teaduse eesmärk, väitis Bacon, seisab selles, et uurida loodust ja panna ta inimesi teenima. Bacon tegi katseid magnetnõela ja suurendusklaasiga; ta nägi ette teleskoobi ning mikroskoobi leiutamist.

Raevukalt kiusasid vaimulikud eesrindlikku teadlast taga. Baconi teosed pandi kirikuvande alla, Bacon ise heideti vanglasse, kus ta vaevles üle 20 aasta. Vanglast tuli Bacon välja raugana.

Kaubanduse arenemisega kasvasid ka eurooplaste teadmised geograafias. Esmakordselt esitas tõepäraseid andmeid Kaug-Ida maade kohta Veneetsia kaupmees ja maadeuurija **Marco Polo.** Ligi

veerand sajandit elas ta kaugel kodumaast. Palju aastaid veetis ta Hiinas, jälgides tähelepanelikult selle maa elu. Pärast Itaaliasse tagasitulekut kirjutas maadeuurija raamatu, milles ta elavalt ja kaasakiskuvalt jutustas Aasia maade rahvaste elust ning tavadest. Selle raamatu põhjal koostati pikemat aega geograafilisi kaarte, mida maadeuurijad kasutasid.

Katkendeid keskaja teadlase raamatust.

Kui sa tahad vaenlastest jagu saada, siis võta kivi, mida nimetatakse teemandiks — heledavärviline ja väga kõva, nii et teda ei saa teisiti purustada, kui ainult pärast sikuverega kokkumäärimist. Ja kui teda vasakult poolt külge siduda, siis aitab ta vaenlase vastu, samuti haiguse vastu, metsloomade ja mürkmadude vastu, õelate inimeste vastu, tülide ja vaidluste vastu, mürgi vastu.

Kui tahad tarkust juurde saada ja rumalust vältida, siis võta kivi, mida kutsutakse krüsoliidiks — heleroheline ja kullast raamis; ta ajab välja rumaluse ja toob tarkust.

Kassikakk on hästi tuntud lind. Imelised omadused on sellel linnul. Sest kui tema süda ja parem jalg seada magaja kohale, siis räägib too sulle otsekohe ära kõik, mis ta tegi ja mis sa temalt iganes küsid.

Kui keegi kannab vasakul koera südant, siis jäävad kõik koerad tema ees tummaks.

Jutustage, mispärast olid keskaja teadlasel sellised absurdsed kujutlused kivide, lindude ja loomade omadustest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida õpetati keskaja koolis ja kuidas seal õppetöö toimus?
2. Tõestage, et kool ja teadus olid keskajal kiriku kammitsais.
3. Mispärast arenesid haridus ja teadus edasi kiriku ülevõimust hoolimata? Kinnitage oma mõtet faktidega. Missugused Roger Baconi vaated olid kiriku õpetusega vastuolus?

§ 37. Euroopa kunst ja kirjandus keskajal.

Missuguseid Bütsantsi kunstimälestisi (§ 12, p. 3) ja Araabia kalifaadi maade kunstimälestisi (§ 15, p. 3) te teate?

1. Arhitektuur. XI sajandil algasid Euroopas laiaulatuslikud ehitustööd. Puumajad, mis ei suutnud ajahambale vastu panna, asendati kivihoonetega. Tolleaegsed ehitajad võtsid palju üle rooma arhitektuurist. Sellepärast nimetatakse XI—XII sajandi ehitisi *romaani* stiili ehitisteks.

Romaani kirik sarnanes kindlusega. See oli suur ja massiivne kõrgete tornide ning ümarkaartega hoone. Romaani stiili ehitised meenutavad feodaalsõdade aega ja katoliku kiriku võimsust (vt. jooniseid 48 ja 49 ning nende all olevat teksti).

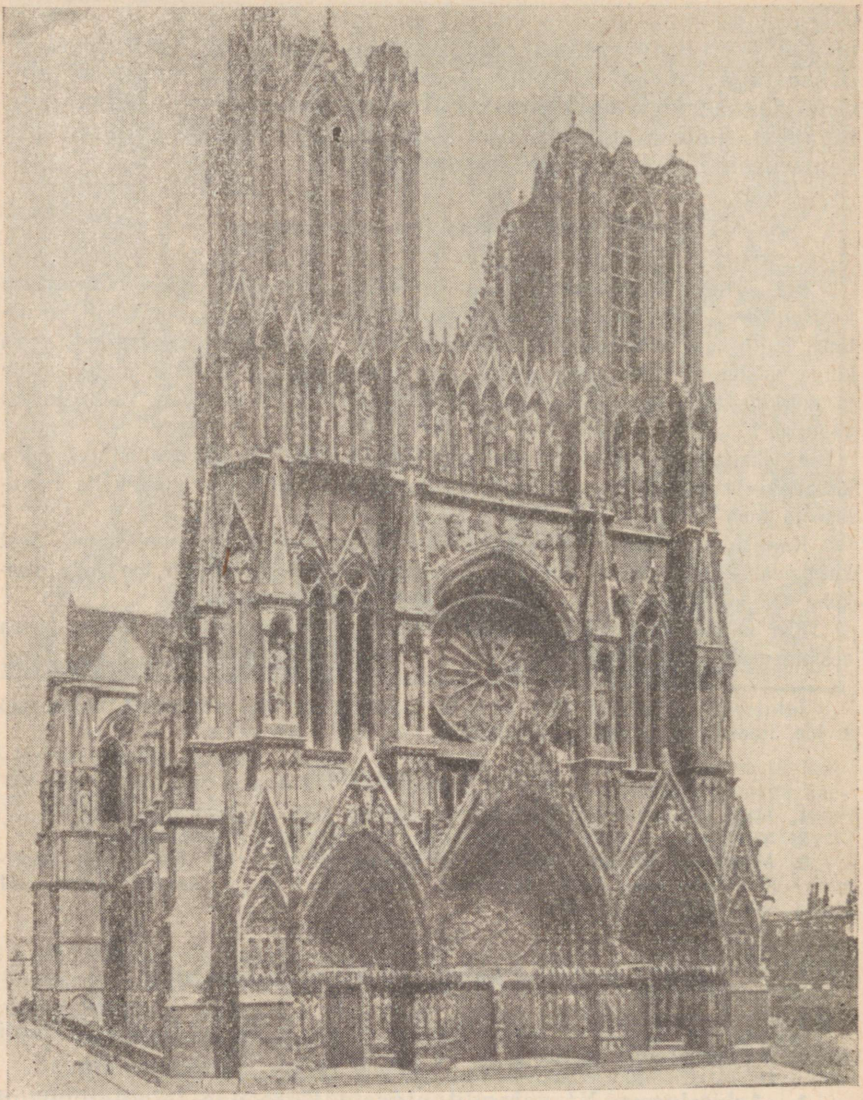

Joon. 87. Reimsi kirik Prantsusmaal (välisvaade).
Ehitati rohkem kui 100 aastat (XIII—XIV sajand). Läänepoolsel fassaadil on kolm sissekäiku. Nende kohal keskpaigas on värviliste klaasidega kivist roosiõis. Sellest mõlemal pool on kaks suurt paarisakent. Need lõpevad nagu sissekäigudki nooljate võlvkaartega. Kirikut kroonivad kaks kellatorni. Sissekäigu juures ja hoone ülaosas on palju raidkujusid.

Alates XII sajandi lõpust hakati senjööride võimu alt vabanenud linnades ehitama kaubahooneid, raekodasid ja kirikuid. XIII—XV sajandi hooned on ehitatud *gooti* stiilis.

Linna peamine ehe oli peakirik, mille ehitamine kestis kümneid ja mõnikord isegi sadu aastaid. Erinevalt romaani kirikutest paistavad gooti stiilis ehitatud kirikud oma paljude suurte akende tõttu kergetena ja otsekui läbipaistvatena. Näib, nagu oleksid nad kivipitsist kootud. Järsud katused, teravkaared, kõrged tornid oma nooljate tippudega — see kõik loob mulje kõrgusesse pürgimisest. Kõige suuremate gooti stiilis ehitatud kirikute tornid on kuni 150 meetri kõrgused, seega kõrgemad kui Egiptuse püramiidid.

Värisedes läks kirjaoskamatu, mahasurutud tööinimene oma viletsast ja kitsast hurtsikust kõrgesse ja avarasse kirikusse. Läbi värviliste klaasidega akende tuli hoonesse mahedat valgust, tekitades salapärase hämaruse. Hiiglasuures kirikus pidid usklikud tundma, et nad on nõrgad ja tühised jumala ning katoliku kiriku võimsuse ees.

Kaua aega oli peakirik ainuke suur hoone linnas. Peale jumalateenistuse korraldati seal ka linnaelanike koosolekuid, teatrietendusi, kirjutati alla riikide vahel sõlmitud kokkulepetele.

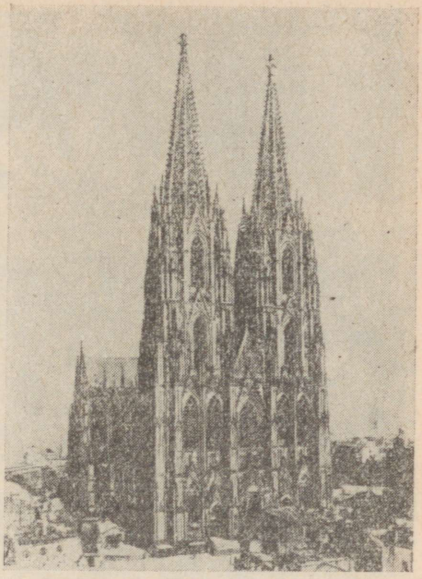

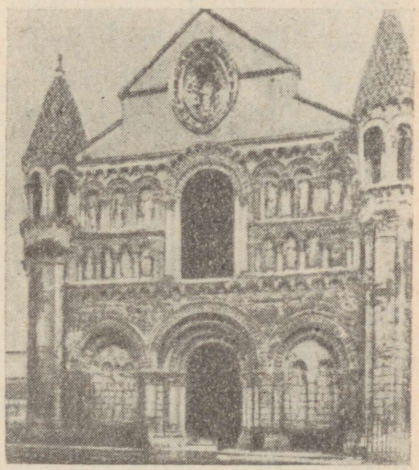

Joon. 88. Keskaegseid Lääne-Euroopa kirikuid.

Värviline illustratsioon VIII. **Lääne-Euroopa kunst XII—XIV sajandil.**

Sainte-Chapelle'i kirik Pariisis (gooti kiriku sisevaade). Suurte akende

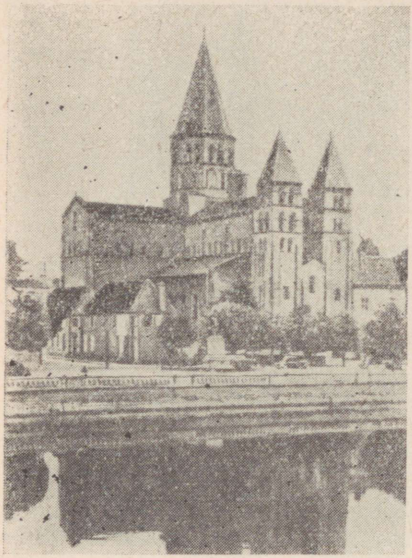

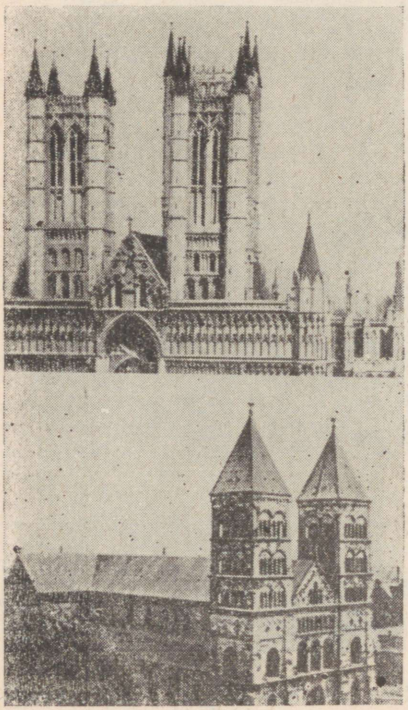

Joon. 89. Keskaegseid Lääne-Euroopa kirikuid.

tõttu pole seinu peaaegu märgatagi. Sammaste hoogne sihvakus ja värvilisest aknaklaasist sissetungiva valguse nõiduslik mäng tekitavad vaatajas piduliku meeleolu.

Linnahoonete ilu ja keerukas struktuur oli lausa hämmastav. Kirikute ja raekodade püstitamisest võttis osa palju käsitöölisi: müürseppi, puuseppi, klaasseppi. M. Gorki kirjutas: «Väikesed inimesed olid suured meistrid — sellest kõnelevad meile... majesteetlikud kirikud vanades Euroopa linnades.»

2. Skulptuur ja maalikunst. Keskaja skulptuur oli lahutamatult seotud kirikuehitusega. Kirikuid kaunistas suur hulk «pühakute», piiskoppide ja kuningate kujusid.

Vaimulike arvates pidi kunst olema «kirjaoskamatute piibel». Kiriku seintele maaliti pilte, millelt vaatasid palvetajate poole «pühakute» ja jumala enda sünged näod. Pildid, mis kujutasid patuste hirmsaid piinu põrgus, pidid ajama usklikele hirmu peale.

Kirik keelas ära inimkeha ehituse uurimise. Vaimulike tellimuste täitmisel pidid skulptorid ja kunstnikud rangelt lähtuma kindlaksmääratud eeskujudest. «Pühakute» raidkujud, samuti nende kujutised maalidel olid liialt väljavenitatud või tugevasti lühendatud. Kaugeid ja lähedasi esemeid kujutasid kunstnikud ühesuurustena. Kujud nende maalidel näisid lamedatena. Keskaja meistrite poolt loodud kujud on sageli ebaloomulikus poosis või ebaloomulike žestidega. See on

seletatav püüdega tugevamini edasi anda niisuguseid religioosseid tundeid, nagu usk jumalasse või patukahetsemine. Ja tõepoolest, paljud raidkujud ning kujutised maalidel hämmastavad oma väljendusrikkusega. Andekatel meistritel läks sageli korda kajastada seda, mis nad elus tähele olid pannud.

Gooti stiili kirikute aknaid kaunistasid *vitraažid* — läbipaistva värvilise klaasi tükkidest tehtud pildid. Eredate värvide ja valguse mängu ühtesulamisega andsid nad kirikule eriti piduliku ilme.

3. Rüütlikirjandus. Vastavalt hariduse arenemisele arenes ka kirjandus. Rüütlitest poeedid kirjutasid luuletusi. Rahvalaule ümber töötades lõid nad terveid värssromaane ja poeeme feodaalide sõjalistest kangelastegudest.

Kõige kuulsam rüütlipoeem on «Rolandi laul», mis loodi

Joon. 90. Kujud Reimsi peakiriku läänepoolsel fassaadil. Maria ja Eliisabet. *Prantsusmaa. XIII sajand.*

Noor ja elatanud naine vestlevad vaikselt. Noore naise ilus nägu on mõtlik; pead veidi kallutades ta otsekui kuulab kaasvestleja sõnu. Tema kehahoiak on lihtne ja loomulik. Läbi riidevoltide tulevad esile figuuri jooned.

Joon. 91. Naumburgi linna peakiriku rajajate portreekujud. *Saksamaa. XIII sajand.*

Kunstnik on suutnud tema poolt kujutatud inimeste iseloomu kujukalt edasi anda. Krahv Eckkehardt — tüüpiline tolle aja feodaal, võimukas ja energiline. Täielik vastand temale on ta abikaasa Uta — nägus, habras ja unistav naine.

Joon. 92. Žonglöörid. *Keskaegsed joonised.*

Prantsusmaal XI—XII sajandil. Selles räägitakse krahv Rolandi väesalga kangelaslikust hukkumisest ajal, mil Karl Suur Hispaaniast taganes (vt. § 4). Vallutusretk Hispaaniasse on poeemis kujutatud sõjana, mida kristlased pidasid muhameedlaste vastu. Rolandile on antud kõik laitmatu rüütli omadused. Ta teeb legendaarseid kangelastegusid ja hukkub, mõtlemata hetkekski sellele, et ta võiks oma senjöörile antud vandetõotust murda (vt. katkendit poeemist).

«Rolandi laul» kajastas ka rahva tundeid: selles räägitakse palavast armastusest kalli Prantsusmaa ning vihast vaenlase vastu. Poeemis mõistetakse hukka need feodaalid, kes Prantsusmaa reedavad.

Värviline illustratsioon IX. **Lääne-Euroopa kunst XII—XIV sajandil.**

Rolandi hukkumine (ülal). *Vitraaž Chartres'i katedraalis (XIII sajand).* Paremal — surmavalt haavatud Roland puhub sarvel hädasignaali. Vasakul — Roland püüab asjatult oma mõõka vastu kaljut purustada.

Kimäärid (all). *Skulptuurid Pariisi Jumalaema kirikus.* Keskaja kirikutes võib sageli leida kunstnike teoseid, mis kujutavad linnu- ja loomataolisi olendeid ning neid koletisi — kimääre. Nendes kajastusid tolleaegsete inimeste kujutlused põrgu «mustadest jõududest», samuti rahvamuistenditele ja legendidele omane armastus ebatavalise ja fantastilise vastu.

4. Žonglöörid. Rõhutud ja õigusteta rahvas lõi oma kultuuri — rahvakultuuri.

Külades, linnatänavail ja turuplatsidel esinesid sageli rändkunstnikud — *žonglöörid*

Nad tõid endaga kaasa karusid ja ahve, tegid trikke ja akrobaatikat, samuti kandsid nad ette lühinäidendeid ja laulsid laule. Žonglööride ei läinud külas mööda ühedki pulmad ega ükski laat. Nende koostatud valmides ja jutustustes naerdi õelalt välja vaimulikke ja feodaale. Kroonikas räägitakse, et üks žonglöör pani kahele ahvile selga raudrüü, seadis nad koerte selga istuma ja kandis ette rüütlite turniiri. See feodaalide sõjamängu halastamatu pilkamine kutsus esile lihtrahva tormilise heakskiidu.

Žonglööride huumor ja julged naljad ei olnud isandatele meele järele. Julmalt kiusas kirik rändkunstnikke taga ja kihutas neid minema. Ta lubas neid karistamatult tappa ja keelas nende matmise kalmistule.

5. **Linnakirjandus.** XIII sajandiks hakkasid linnades tekkima kirjandusteosed. Linnaelanikele meeldisid lühikesed värssides kirjutatud naljajutud. Nende kangelasteks oli enamasti osav ja kaval linnaelanik või lõbus ja leidlik talupoeg. Alati tegid nad lolliks oma vastaseid — upsakaid rüütleid ja ahneid munki.

Paljude aastakümnete jooksul kujunes Prantsusmaa linnades valmidest ja muistenditest välja poeem *«Rebaseromaan»*. Metsloomade näol kujutatakse poeemis laiska suurfeodaali Karu, rumalat preestrit Eeslit, õelat saagiahnet rüütlit Hunti, tarka ja leidlikku linnaelanikku Rebast. Võitluses Hundi vastu jääb alati võitjaks Rebane. Aga kui ta hakkab pitsitama kehvikuid, kes esinevad poeemis Kuke, Jänese ja Teo näol, siis satub Rebane ise täbarasse olukorda.

Rahvaloomingus väljendus töörahva protest feodaalide ja katoliku kiriku ikke vastu.

Katkend «Rolandi laulust».

Lööb Roland oma mõõga vastu kivi,
graniiditükid aina lendavad,
mõõk kõliseb, kuid tera — see jääb terveks,
mõõk kivist ainult kargab tagasi.
Kui Roland näeb, et mõõk ei purune,
ta hakkab vaikselt tema pärast kurtma:
«Kui ilus, püha oled sa, mu mõõk!»

. . . . . .

«Kui palju maid ma võitnud sinu abil,
need kõik on praegu suure keisri omad,
me hallipäise Karli valduses.
Sa iial araverelise pihku
ei tohi sattuda, mu tubli mõõk!»
Ja tunneb krahv, et otsas on ta elu.
Ta lamab künkal, näoga vastu vaenlast...

. . . . . .

Ta võtab sarve, teise kätte mõõga,
ja et ei tuleks talle etteheiteid,
Hispaaniale ligemale astub,
nii kaugele kui lennata saab amb.
Ta ronib künkale, kus kõrge puu all
on neli valget marmorrahnu.
Seal langeb meelemärkusetult maha.
Nii lamab ta, ju lähedal on surm.

Katkend «Rebaseromaanist».

Rebane räägib oma tempudest. (*Isegrim* — Hundi nimi).

Alt Isegrimi vedasin,
ei lepita nüüd teda vist,
Ma patuteel ta sõbraks sain,
ta sellest nägi häda vaid.
Ja kõik see oli minu süü:
tal selga seadsin mungarüü
ja veensin puhtast õelusest
ta kella lööma tõeluses;
mu sepitsus käis täie eest;
papp, kannul sada talumeest,
ta tabas, peksis meluga. —
Hunt vaevu pääses eluga.

Ning hiljem, kui sai kaane tiik,
soe jääle tõin ööd veetma siin
ning kalu püüdma sabaga.
Mees tuli, seljas malakas,
ja — jumal, mulle tasud sa! —
soel kloppida sai kasukas!
Mult sai ta õpetusi häid,
nii et ta raudadesse jäi,
mu süü see oli, tunnistan,
seal nädal piina tundis ta,
lõks nõnda teda näpistas,
et käpa sinna jättis ta.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas kasutas kirik Lääne-Euroopa kunsti ristiusu kindlustamiseks? Esitage fakte.
2. Mille poolest erinesid gooti stiili ehitised romaani stiili ehitistest? Missuguse mulje nad teile jätavad? Tehke jooniste 86 ja 87 järgi kindlaks, missugused kirikud on romaani stiilis ja missugused gooti stiilis.
3. Mis on teie arvates loomulik ja eluline gooti stiili kirikute raidkujudes (vt. joon. 88 ja 89)?
4. Keda mõistsid linnaelanikud oma teostes hukka? Kinnitage oma mõtet näidetega. Missuguseid rahva poolt keskajal loodud kirjandusteoseid õppisite te juba varem tundma?

X PEATÜKK.

HIINA KESKAJAL.

§ 38. Feodaalkord Hiinas. Võitlus mongolite vallutuste vastu.

(Kaart nr. 8.)

1. **Hiina ühendamine.** III sajandil tekkis muistse Hiina keisririigi asemele mitu omavahel vaenujalal olevat riiki. Hiina nõrkust kasutasid rändhõimud, kes elasid Suurest Hiina müürist põhja pool. Nende sissetungid järjest sagenesid. Mitme sajandi jooksul röövisid ja laastasid vallutajad Põhja-Hiinat.

III—IV sajandil hakkas Hiinas kujunema feodaalkord. Suurel tihedasti asustatud maal oli maaomanikel raske talupoegade ülestõuse ükshaaval maha suruda. Killustatud Hiina ei suutnud rändhõimudele vastulööki anda. Sellepärast toimus VI sajandi lõpul Hiina ühendamine.

Ühtse riigi eesotsas oli piiramatu võimuga keiser. Tema käsutuses oli suur sõjavägi ja palju ametnikke.

Pärast ühendamist vabastati Hiina põhjaosa rändhõimudest. Järk-järgult arenes majandus. Talupojad taastasid kanaleid ning kindlustasid tamme suurtel Jangtse ja Huanghe jõgedel. Niisutatavatel maadel kasvatasid nad riisi ja suhkruroogu, laiendasid teepõõsaste kasvupinda. Hiina lõunaosas saadi kaks lõikust aastas.

2. **Talupoegade olukord.** Kaua aega oli Hiinas kogu maa keisri omand. Talupojad said riigilt väikesi maatükke, mille kasutamise eest nad riigikassale maksu maksid.

Raske oli talupoja töö. Oma põllulapikesel töötas ta ehast koiduni, valvas hoolega kasvavat vilja ja ootas kannatlikult saaki. Sügise saabudes aga tulid maksukogujad ja võtsid temalt suurema osa saagist ära. Pahameelega kirjutas Hiina luuletaja:

> Seljast meil
> rebitakse viimne kui hilp!
> Kurgust meil
> tõmmatakse viimne kui tükk!
> Lõhki kisuvad inimesi, röövivad vara
> šaakalid ja tigedad hundid!

Ametnikud sundisid tuhandeid talupoegi ehitama losse, templeid ja kindlusi. Talupojad töötasid tasuta, neid kihutati tagant bambuskepi hoopidega.

Suuri maatükke jagas keiser oma väepealikutele ja ametnikele

Joon. 93. Suursuguse feodaali loss. *Tušiga siidriidele tehtud maal. VIII sajand.*

tasuks teenistuse eest. VIII sajandist alates hakkasid feodaalid riigimaid omavoliliselt enda kätte võtma. Tekkisid mõisad, mille koosseisu kuulus mitusada taluperet.

Talupojad pidid maksma feodaalidele loonusrenti, mis moodustas kuni kaks kolmandikku saagist. «Rikkad koguvad enda kätte palju maad,» kirjutas üks kaasaegne, «vaestel aga pole kuhugi astuda. Nad annavad ära oma viljaseemne ja oma toidu, nad jäävad jõuetuks ning puhata ei saa nad ainsatki päeva.» Ikaldusaastail ja pärast üleujutusi surid sajad tuhanded inimesed nälga. Feodaalide ikkest pääsemiseks põgenesid talupojad kodukülladest. Mägedes ja metsades ühinesid nad suurteks salkadeks.

3. **Talurahvasõda IX sajandil.** 875. aastal ühinesid üksikud talupoegade salgad Kirde-Hiinas suureks sõjaväeks. Ülestõusnute eesotsas oli talupoeg **Huang Chao** — julge ja osav mees, kes käsitses hästi oda ja kelle nooled tabasid alati märki.

Ülestõusnud talupojad hõivasid mitu piirkonda, õiendasid vihatud feodaalide ja ametnikega arveid ning jagasid nende maad ja rikkused kehvikutele. Ülestõusu mahasurumiseks ei jätkunud valitsusel jõudu. Talupoegade sõjavägi käis kogu maa põhjast lõunasse läbi ja hõivas tormijooksuga suure kaubalinna *Guangzhou* (Kantoni).

Pärast oma jõudude täiendamist asusid ülestõusnud talupojad sõjakäigule põhja suunas, Hiina pealinna *Chanani* poole. Nende sõjaväes oli 500 000 meest. Talupoegade lähenedes jooksid keisriväed hirmunult laiali. Keiser lahkus salaja pealinnast.

Chananis kuulutasid ülestõusnud talupojad Huang Chao keisriks. Peale keisrivõimu ei tundnud ülestõusnud mingit muud võimu. Huang Chao tühistas rängad maksud ja käskis riigi salvedest kehvikutele vilja anda.

Oma rikkuste päästmiseks kutsusid keiser ja feodaalid endale appi hiina rahva vaenlased — julmad rändhõimud, kes elasid hiinlastest põhja pool. Rahvas kutsus neid «kaarnateks». Nende ratsavägi tungis pealinna ja põletas suurema osa linnast maha. Huang Chao oli sunnitud Chananist lahkuma.

884. aastal aeti ülestõusnud talupojad lõplikult laiali, nende juht aga hukkus. Kuid ka pärast seda jätkasid talupojad veel 20 aasta jooksul keisririigi mitmes piirkonnas relvastatud võitlust.

Talurahvasõja ajal hukkusid paljud feodaalid ja ametnikud. Üks osa nende maast läks talupoegade kätte. Rahvahulkade olukord läks ajutiselt mõnevõrra kergemaks.

4. **Mongolite vallutused.** XIII sajandi alguses tekkis Hiinast põhja pool asuvates steppides rändrahva *mongolite* riik. Mongolite ülemkiht valis riigi valitsejaks julma ja võimuka **Tšinghiskhaani**. Tema alluvuses oli suur distsiplineeritud sõjavägi, mida ülemkiht kasutas rikaste naabermaade vallutamiseks ja röövimiseks.

1211. aastal tungisid mongolite jõugud Põhja-Hiinasse. Nad saavutasid Hiina vägede üle võidu ning vallutasid suure Põhja-Hiina linna *Pekingi*.

Mõnekümne aasta jooksul vallutasid mongolid Kesk-Aasia, Iraani, Taga-Kaukaasia ja Ida-Euroopa. Samaaegselt läände korraldatud sõjakäikudega jätkasid nad ka Hiina vallutamist. Kuid hiina rahvas avaldas neile meeleheitlikku vastupanu. Alles 1279. aastal läks mongolitel korda alistada endale Lõuna-Hiina.

Kogu Hiina oli kohutavalt laastatud. Vallutajad muutsid õitsvad linnad varemeteks, tallasid maha vilja, hävitasid rahulikke elanikke ja saatsid neid orjusse. Seal, kust mongolid olid läbi läi-

nud, jäi järele ainult hobusekapjadest tambitud maa ja tulekahjude suits.

Hiina sai määratu suure Mongoli riigi põhiosaks. «Suure khaani» — mongolite keisri pealinnaks oli Peking. Kogu Hiina elanikkonnale pandi peale ränk andam. Mongolite ülemkiht võttis enda kätte palju maad. Ühe osa niisutatavast maast muutsid mongolid oma loomade karjamaaks. Sõjaväe vajadusteks võtsid mongolid hiina talupoegadelt ära hobused. Käsitöölisi sunniti tasuta töötama mongoli khaanide jaoks. Hiinlastel ei olnud õigust saada riiklikele ametikohtadele oma maal. Vallutajaid vihkasid mitte üksi talupojad ja käsitöölised, vaid ka hiina kaupmehed ja feodaalid.

XIV sajandi keskpaiku algas Hiina lõunapoolsetes piirkondades talupoegade ülestõus mongolite vastu. Seda ülestõusu hakati nimetama *Punaste turbanite ülestõusuks*, sest ülestõusnute eraldusmärgiks olid punased turbanid peas. Talupoegadega ühinesid linnaelanikud. Nad hävitasid mongoli ametnikke ja sõjamehi, avasid talupoegade salkadele linnaväravad, valmistasid talupoegadele relvi. Ülestõus muutus vabadussõjaks, mis kestis ligi 20 aastat. 1368. aastal löödi mongolid puruks ja kihutati Hiinast välja.

Suured maa-alad, mis mongoli feodaalide käest ära võeti, said jällegi Hiina keisri omandiks. Need maad tükeldati ja anti talupoegade kasutusse. Vähendati ka kaupmeestelt ja käsitöölistelt võetavaid makse. XV sajandil, pärast mongolite võimu alt vabanemist, hakkas Hiina majandus sammuma tõusuteed.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast puhkes IX sajandil Hiinas talurahvasõda? Näidake kaardil ülestõusnud talupoegade retke. Missugused faktid kõnelevad talurahvasõja suurest jõust? Mispärast said ülestõusnud lüüa?
2. Kes hakkasid Hiinas võitlema mongoli vallutajate vastu? Mille poolest erines Punaste turbanite ülestõus Huang Chao ülestõusust?
3. Mille poolest sarnanes feodaalkord Hiinas feodaalkorraga Araabia kalifaadi maades?

§ 39. Hiina majandus ja kultuur.

(Kaart nr. 8.)

T u l e t a g e m e e l d e, millised olid hiina rahva saavutused oma kultuuri arendamisel vanaajal.

1. Käsitöö arenemine. Tähtsamatel kaubateedel, jõgede ääres ja rannikul tekkisid Hiina linnad. Neid ümbritsesid kõrged kivimüürid. Kesklinnas olid laiad sillutatud tänavad. Siin kõrgusid feodaalide rohelusse uppunud lossid ja templid.

Keskajal laiendasid hiinlased siidi tootmist. Siidist tehti riiet ja purjesid, päevavarje ja muusikariistade keeli. Siidriidele tikiti

Joon. 94. Portselantoodete valmistamine. *Hiina joonis.*
Paremal valmistab tööline portselanisegu. Pingil istub meister, kes voolib pottsepakedra, sirkli ja joonlaua abil vaasi. Vasakul värvib kunstnik vaasi. Pärast joonistusega kaunistamist kaeti anuma pind erilise aine — glasuuriga, mis andis tootele läike. Seejärel põletati vaasi kuni 1800 kraadises kuumuses. Ahju juures on põlvili meister, kes valvab põletamise järele.

muistendeist võetud stseene, kodupaiga looduse pilte. Tikkijad valisid nii oskuslikult siidlõnga varjundeid, et tikandit oli raske maalist eraldada.

Hiinlased olid õppinud valmistama *portselani.* Seda tehti erilise savi ja mõningate kivimite segust. Portselannõud on poolläbipaistvad; kerget lööki saades helisevad nad meloodiliselt. Hiina meistrid ütlesid, et portselannõu peab olema «hiilgav kui peegel, õhuke kui paber, kõlav kui gong, sile ja sätendav kui järv päikesepaistelisel päeval». Portselani tootmine nõudis suuri kogemusi ja teadmisi. Kõige väiksemagi ettevaatamatusega võis kallihinnalise toote rikkuda.

Suurepärasteks kunstiteosteks olid käsitööliste tooted, mis olid valmistatud pronksist, elevandiluust või kallihinnalisest puust. Vaasid, karikad ja kastikesed olid kaetud nikerduste, jooniste ning kalliskividega.

Hiinlased olid õppinud kivisõe abil rauda sulatama. Käsitöölised täiustasid sulatusahjusid ja hakkasid saama rohkem metalli.

2. Kaubandus ja meresõit. Hiina kaupmehed müüsid käsitööliste tooteid paljudes Hiina piirkondades ja vedasid neid välja teis-

Joon. 95. Hiina vaasid.

tesse maadesse. Kaubaveo hõlbustamiseks ehitati 1700 kilomeetri pikkune *Suur kanal*. See ühendas Jangtse ja Huanghe jõge ning sidus neid kagurannikuga. Kanalit kasutati ka põldude niisutamiseks.

Hiinast läksid karavanid Kesk-Aasiasse, Iraani ja Bütsantsi Suurt siiditeed mööda (tuletage meelde, kus see tee kulges). Pikk ja raske oli reis Vahemere rannikule. Karavanid olid teel 2—3 aastat, kaubad käisid mitmel korral käest kätte, neid laaditi kaamelitelt ümber hobustele.

Hiinal oli elav merekaubandus India ookeani ranniku maadega. Mereäärseid Hiina linnu külastasid kaugete maade kaupmehed. Lõunapoolsetesse sadamatesse rajasid araablased oma kaubaasulad.

Hiinlased püüdsid kasutusele võtta piki Aasia lõunarannikut kulgevat mereteed. Selleks saatis keiser XV sajandi alguses üksteise järel teele seitse ekspeditsiooni. Nende eesotsas oli kogenud meresõitja **Zheng He**. Hiina laevastik käis *Sunda ja Moluki saartel* (Indoneesias), Indias, Iraanis ning Araabia lõunaosas. Ühe reisi ajal jõudsid meremehed Aafrika idarannikuni. Zheng He merereisid soodustasid meresõidu arenemist ja tutvustasid hiinlastele teisi maid.

3. Leiutused. Hiinlased õppisid t r ü k k i m a r a a m a t u i d. Algul lõikasid meistrid teksti siledatele puulaudadele, hieroglüüfid kaeti tušiga ja lauad vajutati paberile. Sealjuures tuli iga uus tekst uuesti lõigata lauale. Sagedasest värviga katmisest paisus

laud ja kuivas kiiresti lõhki. XI sajandil leiutati lahtivõetav kiri, mis koosnes omaette hieroglüüfidest.

VIII sajandil hakkas Hiina pealinnas ilmuma ajaleht «Pealinna Teataja». Ajalehte trükiti laudadelt. Selles avaldati keisri seadusi ja teatati tähtsamatest sündmustest.

Hiinas oli õpitud valmistama püssirohtu. Algul kasutati seda tulevärkide korraldamiseks, seejärel aga ka sõjaasjanduses.

XI sajandil hakkasid hiina meremehed kasutama kompassi, mis oli leiutatud juba muistsel ajal. Magnetnõela abil võisid nad täpselt kindlaks määrata suunda avamerel.

4. **Haridus ja teadus.** Määratu suure riigi juhtimiseks vajas valitsus haritud inimesi. Linnakoolides õppisid feodaalide ja kaupmeeste lapsed. Selleks et saada ametnikuks, tuli sooritada keerukad eksamid.

Hiinas anti välja niisutusseadmete ehitamise ja põllutöö õpikuid ning teisi raamatuid. Hoolikalt säilitati raamatukogudes muistseid käsikirju ja

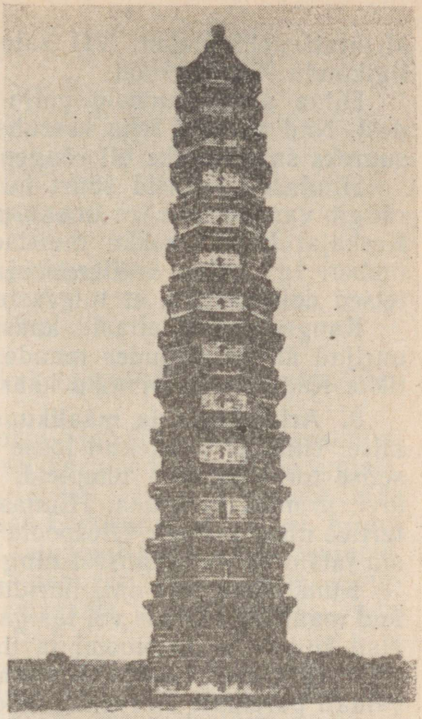

Joon. 96. Hiina pagood. Ehitatud X sajandil. Tellistest laotud torn on värvitud rauataoliseks.

Joon. 97. Rauga portree. *Skulptuur XI—XII sajandist.* Skulptor on meisterlikult edasi andnud mõtesse süvenenud inimese näo. Rauga näol on kalgendunud pidulik, kuid nukker ja kinnine ilme.

kirjutati neid ümber. VII sajandil oli keiserlikus raamatukogus ligikaudu 90 000 köidet.

Hiina arstid tundsid palju ravimeid, mida valmistati taimedest. Nad oskasid teha keerulisi operatsioone. Hiina arstiteaduse suureks saavutuseks oli rõugepanemine.

Hiinlased tundsid suurt huvi oma maa ajaloo vastu. Sellest räägib vanasõna: «Ära unusta minevikku, ta on tuleviku õpetaja.» Keskajal koguti kokku muistsete ajaloolaste teosed ja kirjutati ümber. Iga keisri valitsemisajal koguti kokku tema seadused ja teised dokumendid, et tulevaste ajaloolaste tööd kergendada.

Kauged reisid aitasid kaasa geograafia arenemisele. Maadeuurijad käisid paljudes maades. Meremehed koostasid üksikasjalikke Kagu-Aasia ranniku kaarte.

5. Arhitektuur ja maalikunst. Keisrite ja suurfeodaalide tellimisel ehitasid arhitektid losse ja *pagoode* — kõrge, mitmekorruselise torni kujulisi templeid. Ehitusmaterjalina kasutati puitu, kivi, pronksi ja rauda. Hiinlased kaunistasid oma hooneid meisterlike nikerdustega. Ülespoole painutatud katused ja laiad karniisid jätsid mulje kergusest ning kõrgusse püüdlemisest.

Kunstnikud said oma hariduse erilistes koolides. Hiina kunstnikud maalisid värvide või tušiga pikkadele siidi- või paberirullidele. Nad kujutasid metsloomi ja linde, samuti *peisaaže* — maastikupilte. Hiinlased nimetasid peisaaži «mäed ja veed». Pealinnas korraldati paremate kunstnike tööde näitusi.

Keskajal saavutas hiina rahvas suurt edu teaduse, tehnika ja kunsti alal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused käsitööalad olid Hiinas arenenud? Jutustage, kuidas valmistati portselantooteid (kasutage joonist 94).
2. Missuguseid edusamme teaduse ja tehnika arendamisel tehti keskaegses Hiinas?
3. Missugused on Hiina arhitektuuri ja maalikunsti iseärasused?

XI PEATÜKK.

INDIA KESKAJAL.

§ 40. Feodaalkord Indias.

(Kaart nr. 8.)

1. **India külas.** VI sajandil hakkas Indias välja kujunema feodaalkord.

India talupojad elasid feodaalkorra ajal ikka veel kogukondadena. Kogukondlaste asula kõrval oli karjaaed ja rehepeksuplats. Vahitornidest valvasid põldu valvurid, kes peletasid eemale linde ja metsloomi. Metsas hoidsid karjused kogukondlaste loomi. Kogukonnas toodeti peaaegu kõike, mida talupojad vajasid: toiduaineid, riideid ja tööriistu. Käsitööliste — seppade, puuseppade, kangrute, pottseppade, kingseppade ja rätsepate ülalpidamiseks andis kogukond ühe osa saagist.

India talupoegade peamiseks koormiseks oli loonusrent. Tavaliselt pidid nad feodaalile ära andma üle poole saagist. Feodaalid saatsid talupoegi parandama ja rajama teid, ehitama kanaleid, kindlusi ja templeid.

Talupojad elasid äärmises vaesuses. Palmilehtedega kaetud savionnides valitses tühjus, muldpõrandal oli ainult magamisase. Meeleheitele viidud talupojad alustasid korduvalt ülestõuse. Killustatud kogukondadel oli aga raske koonduda ühiseks võitluseks. Halvasti relvastatud, sõjaasjanduses kogenematud kogukondlased hukkusid feodaali sõjameeste noolte ja odade all.

2. **India killustatus ja vallutajate sissetungid.** VII sajandil oli Indias kuni 70 iseseisvat vürstiriiki. Vürstid — *radžad* — elasid toredates lossides, neid ümbritsesid lähikondlaste, ametnike ja sõjameeste hulgad. Ühe osa maast koos talupoegadega andsid radžad oma sugulastele sõjaväeteenistuse eest. Palju maad said preestrid-brahmaanid. Üks vürst kinkis templitele 1400 küla.

Radžad pidasid omavahel peaaegu lakkamatut sõda. India VII sajandi autor kirjeldab talupoegadele sõja ajal osaks saanud viletsust järgmiselt: «Õnnetud jooksid välja oma onnidest, mida elevantide jalad puruks tallasid, ja kutsusid kõiki olema selle tunnistajaks, mis nendega on tehtud. Teised, nähes valminud vilja riisumist, tulid välja ja nutsid kibedasti oma saatuse üle.»

Sõdadest nõrgestatud maa muutus vallutajatele kergeks saagiks. Pärast Araabia kalifaadi lagunemist tekkis praeguse Afganistani kohale tugev muhameedlaste riik pealinnaga *Ghazna* (Ghazni).

Selle valitseja **Mahmud** korraldas XI sajandi alguses 17 röövretke Indiasse. Kogu India loodeosa laastati ja riisuti paljaks. Indias kokkuröövitud rikkused vedas Mahmud välja oma pealinna kaunistamiseks, elanikud aga viidi ära ja müüdi orjadeks.

Mitme sajandi jooksul tungisid muhamedi feodaalid Indiale kallale ja laastasid teda. Järk-järgult vallutasid nad kogu India põhjaosa.

3. **Muhameedlaste riigid Indias.** Muhamedi feodaalide valdustest India põhjaosas kujunes XIII sajandi alguses välja riik, mille pealinnaks sai *Delhi*. Seda nimetati *Delhi sultaniriigiks*. Tema valitsejad — sultanid — allutasid oma võimule suurema osa Indiast. Kogu maa Delhi sultaniriigis kuulutati sultani omandiks. Talupojad pidid maksma temale maksu kõigi ülesharitud maade pealt. Maksu korraliku tasumise eest vastutas terve kogukond. Sultani käest said feodaalid valitsemiseks suuri piirkondi ja kogusid seal elanikelt makse. Ühe osa saadustest ja rahast jätsid feodaalid endale. Selle eest palkasid nad sõjaväge, kellega sultani käsul mindi sõjaretkele.

Järk-järgult võtsid feodaalid valitsemiseks saadud piirkonnad täielikult enda kätte ja keeldusid sultanile allumast. XIV sajandil hakkasid Delhi sultaniriigist eralduma iseseisvad vürstiriigid. 1526. aastal tungis Kesk-Aasiast Indiasse uus vallutaja — **Babur** («Tiiger»). Babur lõi puruks India vürstide sõjaväe ja vallutas Delhi. Põhja-Indias tekkis riik, mida eurooplased hakkasid nimetama *Suurmogulite riigiks* («mogul» on seesama mis «mongol»; uusi vallutajaid nimetati nii sellepärast, et Babur pidas end Tšinghis-khaani järeltulijaks). Baburi järglased vallutasid peaaegu kogu India; ainult poolsaare lõunaosas säilisid iseseisvad India vürstiriigid.

Suurmogulite võimu alla ühendatud Indias lõppesid mõneks ajaks feodaalsõjad. Kuid India ühendamine polnud kindel. Mogulite sõjad India vürstidega, losside ja templite ehitamine ning valitsejate luksuslik elu nõudsid tohutul hulgal raha. Pidevalt kasvasid maksud. Külaelanikud laostusid majanduslikult ning läksid metsadesse ja mägedesse. Põllud jäid sööti ja muutusid džungliks. XVII sajandil algas suurmogulite riigi allakäik.

Peaaegu kogu keskaja kestel oli India killustatud maa. Vürstide omavahelised sõjad ja vallutajate sissetungid tõid rahvale suurt viletsust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest sarnanes India talupoegade olukord varasel keskajal Euroopa talupoegade olukorraga (vt. § 5, p. 3 ja § 6, p. 1)?
2. Missugused vallutajad tungisid Indiasse alates XI sajandist? Mispärast toimusid sissetungid peamiselt loodest (vt. kaarti)?
3. Koostage India ajaloo kronoloogiline tabel sajandite kaupa.

§ 41. Majanduse ja kultuuri arenemine.

(Kaart nr. 8.)

Tuletage meelde, missugused olid india rahva tähtsamad saavutused majanduse ja kultuuri arendamisel vanaajal.

1. Muinasjutuliste rikkuste maa. Idamaade rahvaste muistendites kujutati Indiat loendamatute rikkuste maana. Läänes tekkisid legendid India vürstide aarete kohta.

India rikkuste loojaks oli tema töökas rahvas. Talupojad kaevasid kanaleid ja niisutasid põuaseid maid. Nad kasvatasid riisi, puuvilla, suhkruroogu ja vürtse. Niisutatav maa andis kaks-kolm saaki aastas. Indiast võtsid teised rahvad üle palju kasulikke kultuure, nende hulgas ka riisi ja puuvilla.

India käsitööliste meisterlikkus oli laialt tuntud. Kullassepad valmistasid kauneid kuld- ja hõbenõusid ning oskasid hästi töödelda kalliskive. Väga kõrgelt hinnati elevandiluust ja kallist puust tehtud kujusid. Lihtsatel kangaspuudel valmistasid kangrud riiet, mis oli peen kui ämblikuvõrk. Selle kõrgest kvaliteedist annavad tunnistust India riidesortide nimetused, nagu «õhtune kaste» või «nirisev vesi».

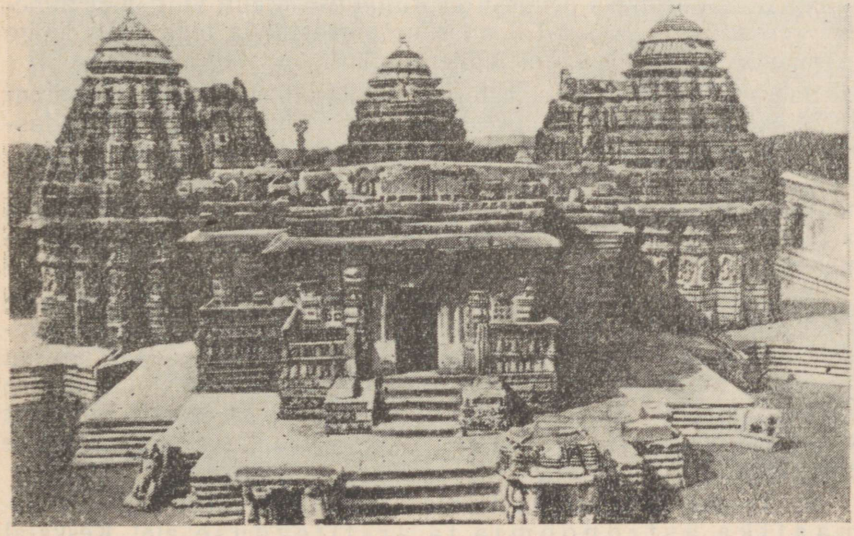

Joon. 98. India tempel.
Templi tornid on jaotatud poolsammasteks, mida kaunistavad nikerdused ja raidkujud. Ülalt nad ahenevad ja lõpevad ümmarguse katusega.

Joon. 99. Tantsiva jumala pronkskuju. *India. X—XI sajand.*

2. **Sidemed teiste maadega.** India lääneranniku tekkis palju sadamaid. Suurimaks nendest oli *Kalikut.* Kalikuti valitsejat nimetati «mere valitsejaks». Tal oli suur laevastik ja teda peeti kõige tugevamaks vürstiks India lääneranniku.

Sadamalinnade kärarikastel ja rahvarohketel turgudel müüdi kohalikke ja sissetoodud kaupu. Riide, vürtside ja värvide, kullassepa- ja nikerduskunsti toodete järele tulid siia kaupmehed Hiinast, Aafrikast ja Araabiast. Peamist osa Indiaga toimuvas kaubanduses etendasid araablased. Nad võtsid enda kätte India ookeani kaubateed. India sadamates elasid alaliselt Araabia kaupmehed.

Juba ammust ajast peale tahtsid eurooplased ära käia muinasjutuliselt rikkas Indias. Üheks esimeseks Indias käinud eurooplaseks oli vene kaupmees **Afanassi Nikitin.** Ta tegi pika ja ohtliku reisi läbi Kaukaasia ja Iraani ning jõudis 1469. aastal Indiasse välja. Seal elas Afanassi Nikitin kolm aastat. Temalt on pärit selle reisi huvitav ja tõetruu kirjeldus — raamat *«Teekond kolme mere taha».*

3. **Teadus ja kunst.** Indialased saavutasid suurt edu matemaatika, astronoomia ja arstiteaduse alal. Keskajal ehitatud observatooriumid on mõnes India linnas säilinud meie päevini. Astronoomid väitsid, et Maa kujutab endast kera, mis pöörleb oma telje ümber. India arstid oskasid teha koljuoperat-

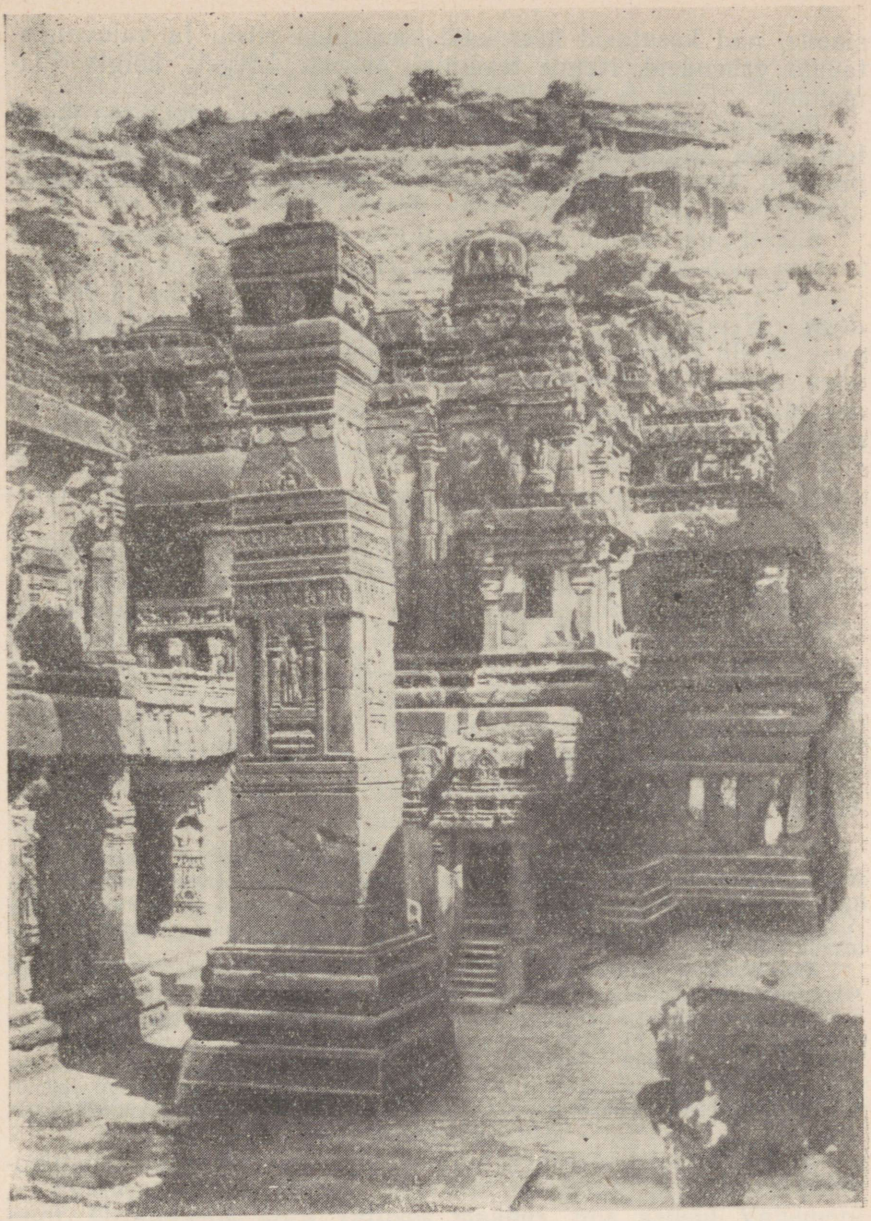

Joon. 100. Sissekäik koobastemplisse. *VIII sajand.*
Kaljusse raiutud templi müürid on üleni kaetud nikerduste, raidkujude ja reljeefidega. Suur nelinurkne sammas sarnaneb tunnimehega, kes kaitseb sissekäike templisse.

sioone, nad kasutasid keerukaid kirurgilisi riistu ja valuvaigistavaid vahendeid. Nende teadmisi hinnati kõrgelt kõigis Idamaades.

Ehitajad püstitasid kivist ja tellistest suuri tornikujulisi templeid. Oma kujult meenutavad need templid tohutuid lõunamaa puuvilju. Nende mõõtmed kutsusid inimestes esile jõuetustunde ja alandlikkuse jumalate ees.

Sageli olid templid raiutud kaljusse või mäeõõnsustesse. Kõige tuntum koobastempel asub *Ajantas* (Kesk-Indias). Tempel on ehitatud VI sajandil. Templi seinad on kaetud reljeefide ja *freskodega* [1]. Nende piltide põhjal saab palju andmeid indialaste igapäevase elu kohta. Seestpoolt kaunistasid templeid peene nikerdusega sambad. Templites paiknesid määratu suured jumalate kujud, mis olid valatud pronksist või välja raiutud kivist. Igal kujul oli mitu kätt ja mitu pead. Sellega taheti usklikke hirmutada. Ohvriks toodi jumalatele toiduaineid ja esemeid. Muusikandid ja tantsijannad püüdsid jumalaid lõbustada muusika, laulu ning tantsuga.

India skulptorid oskasid hästi loomi kujutada. Templite ja hauakambrite lähedal võib näha elevantide ja hobuste kujusid.

Suurt mõju India arhitektuurile avaldasid muhameedlastest vallutajad. Nad ehitasid mošeesid ja toredaid hauakambreid — mausoleume. Muhameedlaste hoonetes on India nikerdused ja araablastelt laenatud võlvkaared, kuplid ja minaretid omavahel ühendatud. Ülemaailmselt tuntud on *Tadž-Mahhal,* ühe moguli keisri naise mausoleum. Mausoleumi ehitasid 20 000 inimest 18 aasta jooksul. Erakordse ilu pärast nimetatakse Tadž-Mahhali «India pärliks».

Värviline illustratsioon X. **India kunst keskajal. Fresko Ajanta templis.** Fresko kujutab stseeni valitseja lossis. Kujude peensus, värvide rikkus, figuuride pooside mitmekesisus ja elegantsus loovad kütkestava mulje. Ajanta freskode meisterlikkus avaldas suurt mõju kogu India ja tema naabermaade kunstile.

Tadž-Mahhali mausoleum. *XVII sajand. Tänapäeva vaade.* Sujuvalt tõuseb mausoleumi harmooniline hoone sinise lõunamaise taeva poole. Hoonel on äralõigatud nurkadega nelinurga kuju. Keskel on elegantne kuppel, mis ulatub maapinnast umbes 75 meetri kõrgusele. Hoone nurkades on veel neli väiksemat kuplit. Saledad minaretid moodustavad mausoleumiga nagu ühe terviku. Tadž-Mahhal on ehitatud lumivalgest marmorist ja kaunistatud imeilusate nikerdustega. Mausoleumi ümbritseb basseinide ja purskkaevudega park.

Andekad meistrid rahva hulgast lõid suurepäraseid kunstiteoseid.

[1] *Fresko* — spetsiaalsete vesivärvidega värskele krohvile maalitud pilt.

1. Esitage fakte, mis näitavad, et põllumajandus ja käsitöö olid Indias kõrgelt arenenud.
2. Jutustage jooniste põhjal India kunstimälestistest.
3. Võrrelge Tadž-Mahhali mausoleumi araabia mošeega (joon. 37). Leidke, mis on nendes arhitektuuriteostes ühist.
4. Mille poolest erinevad mosaiik, fresko ja vitraaž?

II JAO KOKKUVÕTE.

Missugused muutused toimusid inimeste elus keskaja teisel perioodil?

Me oleme nüüd tundma õppinud ka keskaja teist perioodi — **arenenud feodalismi perioodi.** See kestis XI sajandist kuni XV sajandi lõpuni.

Sel ajal eraldus käsitöö põllumajandusest. Euroopas kasvasid linnad — käsitöö ja kaubanduse keskused. Suurenes kaubavahetus linna ja maa vahel, piirkondade ning riikide vahel. Põllumajandus ja käsitöö arenesid nüüd hoopis kiiremini ja edukamalt, inimeste töö oli tootlikum. Seda kasutasid ära feodaalid: nad suurendasid talupoegade koormisi ja nõudsid neilt raharenti.

Ekspluateerimise suurenemisega tugevnes talupoegade klassivõitlus feodaalide vastu. Paljudes maades puhkesid sel ajal võimsad talurahva ülestõusud. Linnakehvikud toetasid talupoegi ja astusid nendega koos välja. Mitmel maal vabanesid talupojad isiklikust sõltuvusest. Maa ja võim jäid aga feodaalide kätte ning sellepärast säilis ka feodaalike.

Linnade ja kaubanduse kasv valmistas ette tingimusi tsentraliseeritud riikide tekkimiseks. Samaaegselt riigi ühendamisega tugevnes ka kuningavõim. Tugevat kuningavõimu vajasid feodaalid, et selle abil talurahva ülestõuse maha suruda. Feodaalse killustatuse kaotamine oli kasulik talupoegadele ja linnaelanikele.

Tsentraliseeritud riikide tekkimine soodustas majanduse ja kultuuri arenemist Euroopa maades.

Mispärast oli feodaalkord kõrgem aste inimkonna arenemises kui orjanduslik kord?

Keskajal arenes paljude rahvaste majandus ja kultuur kiiremini. Orjanduslik kord valitses maades, mis asusid Vahemere ümber ja suurte Aasia jõgede kallastel. Feodaalkorra tingimustes aga elasid peaaegu kõik eri kontinentide rahvad.

Feodaalkorra ajal asendas orjatööd sõltuvate talupoegade töö. Talupoja väikemajandis kasutati paremini tööriistu ja hariti hoolikamalt maad, kui seda tehti orjapidaja mõisas. Laialdaselt leid-

sid kasutamist rauast tööriistad, kolmeväljasüsteem, adrad ja veskid. Arenes köögiviljakasvatus, aiandus, viinamarjade kasvatamine. Talupojad hakkasid rohkem kariloomi pidama.

Keskajal oli käsitöö rohkem arenenud kui vanaajal. Tekkisid uued käsitööalad. Kindlama kuju võtsid kaubandussidemed riikide vahel. Eri maade ja mandrite inimesed vahetasid omavahel kaupu ja kultuurisaavutusi.

Suurtes linnades avati õppeasutusi ja ülikoole, suurenes haritud inimeste arv, arenesid teaduslikud teadmised ja kunst. Sellega loodi tingimused kultuuri tõusuks hilise keskaja perioodil.

Küsimusi ja ülesandeid teise jao kordamiseks.

1. Missuguste maade ja rahvaste ajalugu te õppisite tundma I jaos ja missuguste oma II jaos? Missugused uued riigid olid tekkinud Euroopas (võrrelge kaarte nr. 2 ja 5)?
2. Tehke kindlaks, missugused muutused olid toimunud teisel perioodil esimese perioodiga võrreldes: a) Euroopa maade majanduses; b) talupoegade koormistes; c) klassivõitluses; d) riigikorralduses; e) kultuuris.
3. Mispärast teravnes arenenud feodalismi perioodil klassivõitlus? Nimetage, millal toimusid suured talurahva ülestõusud ja näidake nende piirkondi kaardil nr. 14.
4. Selgitage, mispärast tekkisid käsitöö ja kaubanduse arenemisega tingimused tsentraliseeritud riikide kujunemiseks.
5. Leidke põhjused, mis soodustasid kultuuri arenemist arenenud feodalismi perioodil.
6. Tõestage, et feodaalkord oli kõrgemaks astmeks inimeste elus kui orjanduslik kord.

III. FEODALISMI LAGUNEMISE ALGUS JA KAPITALISTLIKE SUHETE TEKKIMINE.

XII PEATÜKK.

GEOGRAAFILISED AVASTUSED XV SAJANDI LÕPUL — XVI SAJANDI ALGUSES. ASUMAADE VALLUTAMINE.

§ 42. Tehnika arenemine XV—XVI sajandil.

Tuletage meelde, missugust edu majanduse arendamisel oli saavutatud Lääne-Euroopas XI sajandiks. Missuguseid muutusi inimeste elus need kaasa tõid (§ 16)?

1. Veejõumasina täiustamine. Järk-järgult omandasid talupojad ja käsitöölised uusi töökogemusi ning parandasid tööriistu. Sellepärast saavutati tehnika arendamises XV—XVI sajandil suurt edu.

Mäetööstuses ja käsitöö alal hakati kasutama *veejõumasinat.* Ammust ajast peale rakendati veskites vesiratast, mille abil pandi liikuma rasked veskikivid. Selleks asetati ratta alumine osa kiiresti voolavasse vette; niisugust ratast nimetati altvooluvesirattaks.

Hiljem leiutati selline ratas, millele vesi langes ülalt — see oli pealtvooluvesiratas. Tammiga tõkestatud jõest ehitati kitsad kanalid vee juhtimiseks — rennid. Vesi jooksis rennidesse ja langes ülalt rattale. Ratas hakkas liikuma ja pani pöörlema võlli, mis läks läbi seina töökotta.

Metallide töötlemisel pani ratas liikuma kuni ühe tonni raskuse haamri. Paberi tootmisel tõsteti ratta abil üles ja lasti alla presse, mäetööstuses aga tõsteti maaki ja pumbati šahtidest vett välja. Selle tulemusena võis kaevata sügavamaid šahte.

2. Uued seadmed metallurgias. Suurt edu saavutati metallide sulatamise ja töötlemise alal. Raua saamiseks maagist kasutati varem käsilõõtsu, mille abil puhuti õhku ääsisse. Temperatuur ääsis polnud küllaldane selleks, et saada sulametalli; ahju põhja langenud raud oli sitke nagu tainas. Rauale vastupidavuse andmiseks taoti seda vasaraga.

XIV sajandil hakati ehitama *kõrgahje* — suuri sulatusseadmeid, mis olid 3—4 meetrit kõrged. Vesiratas ühendati suurte lõõtsadega, mis surusid ahju palju õhku. Selle tulemusena saadi kõrgahjus kõrge temperatuur, nii et maak hakkas sulama ja muutus vedelaks. Jahutamisel tekkis malm; sellest saadi ümbersulatamise teel rauda ja terast. Metalli sulatati nüüd palju rohkem kui varem.

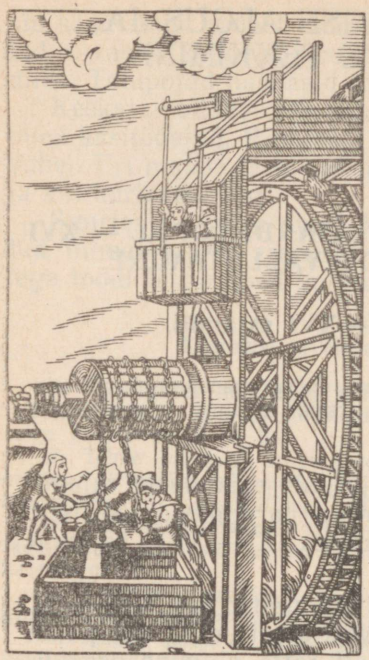

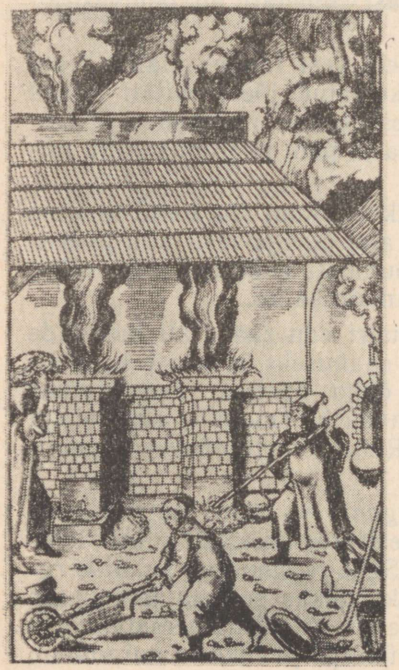

Värviline illustratsioon XI. **Tehnika arenemine XV—XVI sajandil.**

Kullassepa töökoda. *XVI sajandi gravüür.* Missugused on töökoja mõõtmed? Missuguseid tööriistu seal kasutatakse? Millega iga töötaja tegeleb?

3. **Sõjatehnika.** Malmi ja rauda vajati tulirelvade valmistamiseks. XVI sajandil kasutati niihästi raskeid piiramissuurtükke kui ka kergeid välikahureid. Täiustati ka käsitulirelvi. Tarvitusele võeti rasked püssid — *musketid.* Toelt lasti nendest küllalt tabavalt 150—200 sammu kaugusele.

Suurtükke ja püsse hakati valama erilistes vormides, rauaõõned aga tehti puurimismasina abil.

Tulirelva kasutuselevõtmisega toimus sõjaasjanduses pöörre. Rüütlite raudriided ei pakkunud enam kindlat kaitset: kuulid tungisid nendest läbi. Losside müürid ei olnud enam ligipääsmatud — neid võis purustada suurtükikuulidega. Rüütlite raske ratsavägi loovutas oma koha tulirelvadega varustatud palgalisele jalaväele.

Joon. 101. Suur veetõstmismasin. *Gravüür XVI sajandist.*

Ratas, mis on varustatud kahes reas vastassuunaliselt paigutatud labidatega, on kinnitatud võlli külge. Kabiinis asuv töötaja liigutab hoobasid vaheldumisi üles ja alla, lülitades niimoodi ümber rennist labidatele voolava veejoa. Selle tulemusena liigub ratas kord ühele, kord teisele poole ning tõstab sellega puuämbri üles või laseb alla. Ämbriga tõstetakse kaevandusest maaki või võetakse välja vett.

Joon. 102. Maagi sulatamine kõrgahjudes. *Gravüür XVI sajandist.*

4. Meresõidu ja laevaehituse arenemine. Kaua aega ei söandanud eurooplased avamerele kaugetele reisidele minna. Neil ei olnud õigeid kaarte ja navigatsiooniriistu. Sellepärast sõideti väikestel laevadel ettevaatlikult piki rannikut. Maadeuurijad sõitsid ainult Euroopat ümbritsevatel meredel. Laeva asukoha tegid meremehed kindlaks üksnes selge ilmaga tähtede järgi.

Avamerel sõitmine hakkas oma ohtu kaotama siis, kui meremehed võtsid kasutusele kompassi. Leiutati ka riistad, mille abil sai laeva asukohta kindlaks määrata. Meremehed ei kartnud enam, et nad rannikust kaugel olles kaotavad kursi.

XV sajandil võtsid portugali meremehed endiste kohmakate laevade asemel kasutusele kiired ja kerged purjelaevad — *karavellid* (tõlkes «purjepaadid»). Niisugused laevad olid väga liikuvad ja mahukad. Neil oli kolm masti, mille külge kinnitati neli- ja kolmnurksed purjed, ning nad võisid liikuda vajalikus suunas mitte üksi pärituule, vaid ka vastutuule korral. Karavellidel võis minna kaugetele reisidele.

5. Trükikunsti leiutamine. Käsitöö ja kaubanduse arenemise tulemusena hakkas linnades levima kirjaoskus. Koolilapsed ja üliõpilased vajasid õpikuid. Linnaelanikud tundsid suurt huvi kirjanduse vastu. Nõudmine raamatute järele läks erakordselt suureks.

XIV sajandi lõpul toodeti Euroopas paberit, kuid raamatuid oli

Joon. 103. Sõdurid XVI sajandist.
Mille poolest erinevad XVI sajandi sõduri relvad ja riided Saja-aastasest sõjast osavõtnud rüütlite relvadest ja riietest (võrrelge joonisega 59)?

endiselt vähe. Prooviti teha äratõmbeid puulaualt või vaskplaadilt, kuid see meetod oli väga puudulik.

Alles XV sajandi keskpaiku leiutas Saksa linna *Mainzi* elanik **Johann Gutenberg** trükikunsti. Pärast pikaajalist ja visa tööd hakkas ta valama trükitähti metallist. Nendest pani ta kokku lao read ja leheküljed ning tegi sellelt paberile äratõmbe. Lahtivõetava trükikirja abil võis laduda igasugust teksti mistahes lehekülgede ulatuses. Gutenberg leiutas ka trükimasina.

Värviline illustratsioon XI. **Tehnika arenemine XV—XVI sajandil. Trükikoda.** *XVI sajandi gravüür.* Akna all laovad kaks töölist trükitähti kastidest piklikkudesse puukarpidesse (rivikutesse), teised aga kontrollivad laotud teksti. Massiivseid trükimasinaid hoiavad paigal põranda ja lae külge kinnitatud prussid. Trükimasina tähtsamaks osaks on press, mille alla asetatakse raamid laotud tekstiga. Töötaja katab laotud teksti värviga, paneb sellele paberi ja seab laua pressi alla. Hoova pööramisega surub sell pressi kokku, et paber tihedalt ja ühtlaselt lao vastu liibuks.

Esimese trükitud raamatu andis Gutenberg välja **1445. aasta** paiku. Sellest ajast peale hakkas trükikunst Euroopas kiiresti levima. Trükikojad avati kõigis maades. Raamatukogude riiulid täienesid eri teadusharusid käsitlevate raamatutega, mis olid kirjutatud kõigis Euroopa keeltes. Raamatuid oli nüüd rohkem, nad ei olnud enam nii kallid kui käsitsi kirjutatud raamatud. Kool ja teadus hakkasid järk-järgult vabanema kiriku mõju alt.

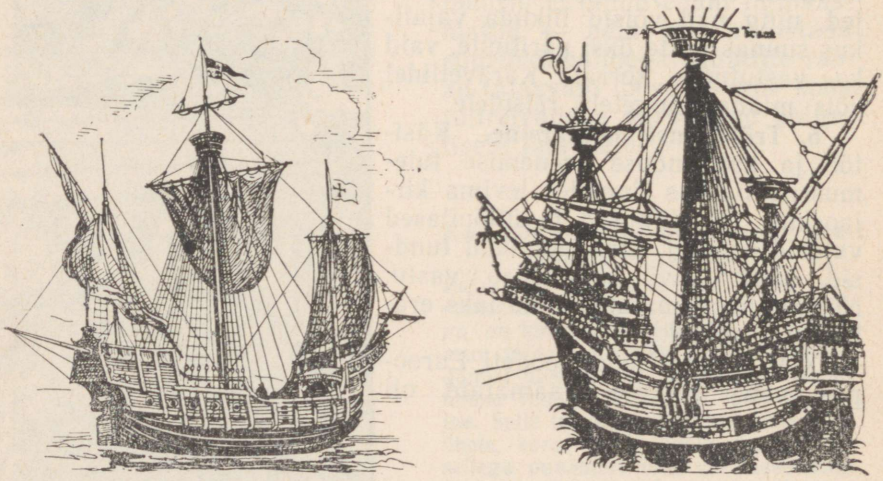

Joon. 104. Karavell ja kaubalaev XVI sajandist.
Mastide külge on kinnitatud köied, mille abil suunatakse purjesid, ning nöörredeleid, mida mööda madrused üles ronivad. Tekist tõusevad kõrgemale vööriosa ning ahter kajutite ja roolikambriga.

Joon. 105. Johann Gutenberg. *XVI sajandi kunstniku portree.*

Trükikunsti leiutamine on üks suurimaid sündmusi inimkonna ajaloos. Trükitud raamatute ilmumine andis uut hoogu haridusele, teadusele ja kirjandusele. Tänu trükitud raamatule hakkasid inimeste poolt omandatud teadmised kiiremini levima. Need teadmised anti täielikumal kujul edasi tulevastele põlvkondadele.

*

XV—XVI sajandi tähtsaid tehnilisi leiutisi ei olnud võimalik rakendada käsitööliste väikestes töökodades. Lääne-Euroopas hakkasid tekkima suurettevõtted — suured relvatöökojad, laevatehased ja trükikojad, kus töötas palju inimesi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune täiustus tehti veejõumasinal? Kus hakati seda masinat kasutama?
2. Missugused uued seadmed võeti XIV—XV sajandil kasutusele metallide sulatamisel ja töötlemisel? Võrrelge kõrgahju ääsiga (joon. 102 ja 39). Kuidas mõjutasid metallurgias tehtud täiustused sõjatehnika arenemist?
3. Mispärast avanes XV sajandil võimalus teha kaugeid merereise?
4. Milles seisnes Johann Gutenbergi leiutus? Jutustage värvilise illustratsiooni järgi, kuidas raamatuid trükiti. Kas teie arvates oleksid eurooplased jäänud trükikunstita, kui Gutenberg ei oleks seda leiutanud?

§ 43. Indiasse viiva meretee avastamine.

(Kaart nr. 9.)

1. Geograafiliste avastuste põhjused. Tööriistade täiustamise tulemusena suurenes Euroopa maades kaupade tootmine. Seetõttu laienes veelgi kaubandus. Metallraha müntimiseks oli vaja rohkem väärismetalli. Kuid kulda oli Euroopas vähe: juba mitusada aastat oli ta voolanud Idamaadesse, kus vahetuseks kulla eest saadi väärtuslikke kaupu. Sellepärast *hakkasid eurooplased XV sajandil saatma kulla otsimiseks ekspeditsioone kaugetesse tundmatutesse maadesse.*

Feodaalid ja rikkad linnaelanikud unistasid loendamatutest rikkustest. Kõige rohkem ahvatles eurooplasi India. Nad arvasid, et tarvitseb ainult sinna pääseda ja aarded hakkavad voolama nende kätte. Kuid India ja Hiinaga toimuva kaubanduse olid haaranud enda kätte araablased. Nad müüsid kalleid Idamaa kaupu Itaalia kaupmeestele edasi 8—10 korda kallimalt, kui nad ise nende eest olid maksnud. Sellepärast *püüdsid Euroopa meresõitjad sisse seada otseühendust Aasia maadega, et tohutud tulud Idamaadega toimuvast kaubandusest tervenisti endale saada.*

Pärast seda, kui türklased olid vallutanud Konstantinoopoli, muutus kauplemine Idamaadega veelgi raskemaks, sest türklased vallutasid Väike-Aasiat ja Süüriat läbivad kaubateed. Nad hakkasid võtma nii kõrget tolli, et kaupade vedamine läbi nende maade polnud kaupmeestele enam kasulik. Idamaade kaubad muutusid Euroopas veelgi haruldasemaks ja kallimaks. *Türklaste vallutused kiirendasid uute teede otsimist Euroopast Aasiasse.*

2. Sõidud piki Aafrika lääneranniku. Esimestena läksid ookeanile portugali ja hispaania meremehed.

Mööda Portugali rannikut kulges tähtis tee Vahemerest Põhja- ja Balti merre. Portugali sadamates käis palju laevu. Merekaubandus ja kalapüük olid rannaelanike peamised tegevusalad. Sealsetes kalurionnides kasvasid üles kartmatud ja kogenud meremehed.

XV sajandi algusest peale hakkasid portugallased korrapäraselt saatma ekspeditsioone Atlandi ookeani, et uurida piki Aafrika lääneranniku kulgevat mereteed. Meremehed kartsid kaugele lõunasse minna: rääkisid ju keskaja geograafid, et ekvaatori juures meri keeb väljakannatamatu leitsaku tõttu ja igasugune elu on seal võimatu. Kuid järk-järgult lõuna poole liikudes jõudsid portugallased ekvaatorini. Meremehed nägid siin lopsakat troopikataimestikku ja kummalisi loomi.

Portugallased said neegritelt värviliste riidetükkide, klaashel-

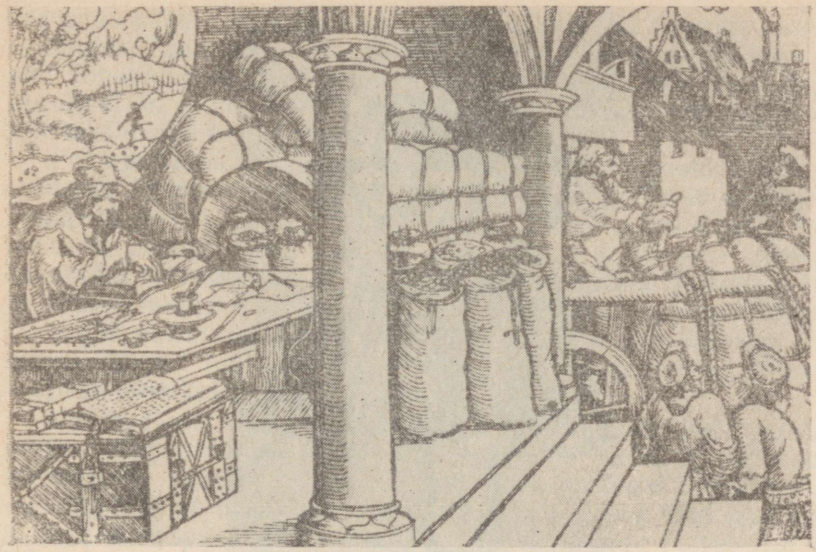

Joon. 106. Kaubaladu. *Gravüür XVI sajandist.*

meste, väikeste peeglite ja muu rämpsu vastu kullaliiva ning elevandiluud. Samal ajal algas ka häbiväärne kauplemine «elava kaubaga» — neegritega. Eurooplased võtsid neid vägivaldselt kinni ja tegid orjadeks. Ei ole juhuslik, et mõningaid Aafrika lääneranniku piirkondi hakati nimetama Orjarannikuks, Kullarannikuks, Elevandiluurannikuks.

Üks Portugali ekspeditsioon, mille eesotsas oli **Bartolomeu Diaz**, sõitis ümber Aafrika lõunatipu ja jõudis India ookeani. Kuid pika tee raskustest kurnatud madrused keeldusid edasi sõitmast. Kaugele merre ulatuva neeme Aafrika lõunaosas nimetasid portugallased *Hea Lootuse neemeks* lootuses, et peagi avastatakse meretee Indiasse.

3. Vasco da Gama merereis. Indiasse viiva meretee otsimiseks saatis Portugali valitsus teele uue ekspeditsiooni, mille eesotsas oli **Vasco da Gama.** See oli julge meremees, kuid julm ja võimuahne vallutaja. Tema laevad kohandati spetsiaalselt pikaks teekonnaks, varustati heade kaartide ja navigatsiooniriistadega, nende meeskonnad komplekteeriti kogenud madrustest.

Pärast neli ja pool kuud kestnud sõitu möödusid portugallased Aafrika lõunatipust ja jõudsid Aafrika idarannikule, kus eurooplased polnud veel käinud. Tugevad tormid ja vastuvoolud raskendasid sõitu. Madrused kannatasid troopikakuumuse käes ja surid haigustesse. Ühes Araabia linnas Aafrika idarannikul läks Vasco

Joon. 107. Vasco da Gama. *Gravüür XVI sajandist.*

da Gamal korda leida kogenud loots, kelle juhtimisel tema laevad üle India ookeani sõitsid.

1498. aasta maikuus jäid Portugali laevad Kalikuti linna juures ankrusse. Vasco da Gama käskis madrustel maalt vürtse kokku osta. Kuid Araabia kaupmehed, kelle käes oli Indiaga toimuv kaubandus, saavutasid seda, et maale tulnud portugallased areteeriti radža — Kalikuti valitseja käsul. Vastuseks sellele pidas Vasco da Gama kinni mitu suursugust indialast, kes olid tulnud tema laevu vaatama. Radža laskis siis areteeritud vabaks ja saatis paadid indialaste järele, kuid Vasco da Gama võttis paadid vastu suurtükitulega ja keeldus vange vabastamast. Niiviisi teatasid eurooplased suurtükimürinaga oma tulekust Indiasse.

Vürtsilaadungiga asusid portugallased tagasiteele. Kaks aastat kestnud meresõidu ajal hukkus üle poole madrustest. Kuid kohaletoodud vürtsilaadung maksis 60 korda rohkem kui kõik ekspeditsiooni organiseerimise kulud.

4. Portugallaste valdused Aasias. Portugali kuningas saatis järjest uusi flotille India ookeani, et avastatud maid vallutada ja paljaks röövida.

Kuid väike Portugal ei suutnud jagu saada Indiast ja teistest tihedasti asustatud Aasia maadest. Sellepärast võtsid portugalla-

sed enda kätte ainult tähtsamad kindlused India ookeani rannikul — Indias, Araabias ja Ida-Aafrikas. Vallutatud linnades hävitasid nad kohalikud elanikud viimseni. Indias räägiti: «On hea, et portugallasi on niisama vähe kui tiigreid ja lõvisid; vastasel korral hävitaksid nad kogu inimsoo.»

Portugallased tegelesid mereröövigа. Nad riisusid paljaks ja uputasid Araabia ning India laevu, tapsid vangivõetud meremehed maha või müüsid nad orjadeks. Ükski laev ei võinud sõita India ookeanil portugallaste loata. Oma relvade ja laevade üleolekut kasutades tõrjusid nad araablased India ookeanist täielikult välja ja võtsid Indiasse viivad mereteed enda kätte. Seejärel tungisid Portugali vallutajad Sunda ja Moluki saartele, kus kasvatati häid vürtse. Järjest ida poole liikudes jõudsid nende laevad Hiina ja Jaapani rannikule.

Naeruväärse hinna eest ostsid vallutajad kohalikelt elanikelt vürtse. Nad sundisid India vürste maksma andamit vürtsidega. Kauplemine Idamaade kaupadega andis portugallastele tohutut tulu. Selleks et turuhindade langemist ära hoida, tõid nad aasta jooksul Euroopasse kõigest 5—6 pipralaadungiga laeva. Kui aga nende poolt vallutatud saartel saadi hea saak, siis põletati vürtside ülejääk.

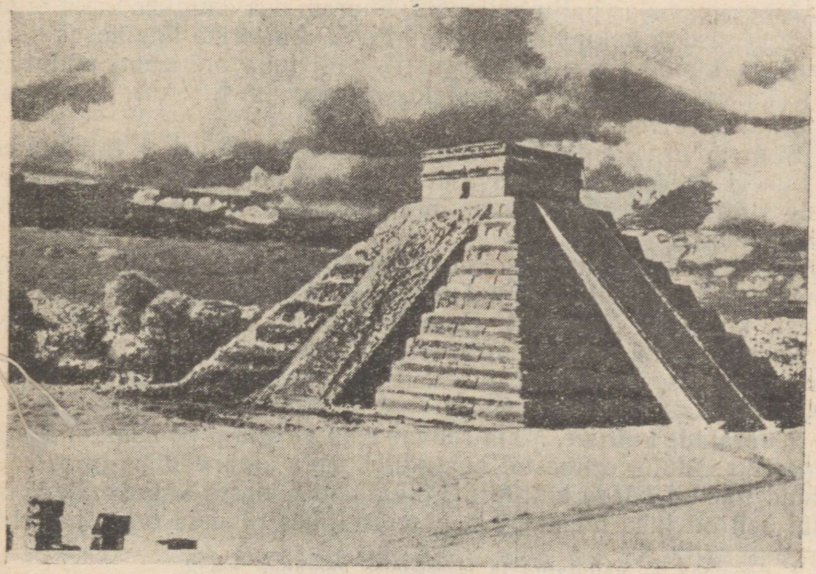

Joon. 108. Maiade tempel. *Praegune kuju.*
«Päikesetempel» sarnaneb astmelise püramiidiga. Templi kõrgus 60 meetrit, kaunistatud on ta nikerdustega. Tippu viib järsk lai trepp.

XVI sajandi alguses avastasid portugallased Euroopast Aasiasse viiva meretee ja vallutasid **asumaid**[1] India ookeani rannikul.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast olid geograafilised avastused vajalikud? Missugused sündmused kiirendasid Idamaadesse viivate teede otsimist?
2. Vaadake kaardil Vasco da Gama ekspeditsiooni teed. Mitu aastat pärast Afanassi Nikitinit jõudis Vasco da Gama Indiasse?
3. Mida tegid portugallased, et haarata Idamaadega toimuv kaubandus enda kätte?

§ 44. Ameerika XV sajandil. Ameerika avastamine Kolumbuse poolt.

(Kaart nr. 9.)

1. Ameerika rahvad XV sajandil. Kuni XV sajandi lõpuni tundsid eurooplased ainult kolme maailmajagu: Euroopat, Aasiat ja Aafrikat. Ligikaudu 1000 aastat tagasi olid Skandinaavia meremehed küll avastanud *Gröönimaa* ja jõudnud sealt Põhja-Ameerikani, kuid sellest avastusest ei teatud teistes Euroopa maades midagi. Ka Skandinaavia meremehed ise unustasid selle.[2]

Ameerikas elas palju hõimusid. Suurem osa elanikkonnast tegeles küttimise ja kalapüügiga. Kuid Põhja-Ameerika lõunaosas ning Kesk- ja Lõuna-Ameerika kõrgustikel oli juba arenenud põllutöö. Siin kasvatati kartulit, tomateid, kakaod ja tubakat. Euroopas neid kultuure veel ei tuntud.

Suurem osa kontinendi elanikest ei osanud loomi taltsutada. Hobuseid Ameerikas ei kasvatatud. Ainult põhjapoolsetes piirkondades taltsutati koeri, lõunas aga laamasid — kaameliga sarnanevaid loomi.

XV sajandil ei tundnud Ameerika rahvad veel atra ega osanud teha vankreid. Neil ei olnud tulirelvi. Tööriistad ja relvad tehti puust, kivist ja pronksist. Enamik Ameerika elanikkonnast elas ürgkogukondliku korra tingimustes. Oma majanduse ja kultuuri arenemise taseme poolest olid teistest Ameerika rahvastest kõrgemal *maiad, asteegid ja inkad.*

2. Maiade kultuur. Maia rahvas elas *Yucatani* poolsaarel Kesk-Ameerikas. Juba esimestel sajanditel meie ajaarvamise järgi olid maiad loonud kõrge kultuuri. Põlluharijad elasid kogukondadena, kuid neil oli juba ülemkiht ja preestrid, kes rõhusid orje ning sõl-

[1] *Asumaad* — vallutatud ja iseseisvuse kaotanud maad.

[2] Skandinaavia poolsaare elanike meresõitudest Ameerikasse räägitakse *saagades* — rahvamuistendites. Viimasel ajal on seda fakti kinnitanud arheoloogilised kaevamised: Põhja-Ameerika rannikul on leitud Skandinaavia elanike muistse asula jäänused ja nende esemeid.

tuvaid kogukondlasi. Preestrite näpunäidete järgi ehitasid maiad džunglitesse lumivalgeid templeid, mis sarnanesid mitmeastmeliste püramiididega, ning reljeefide ja jumalakujudega kaunistatud paleesid. Nende rajatud teed olid kaetud siledaks tahutud kiviplaatidega.

III sajandil oli maiadel juba olemas oma kiri. Pintsliga kandsid nad hieroglüüfid paberile ning kaunistasid käsikirju joonistega. Tekste raiuti ka templite kõrgetesse kivisammastesse ja seintesse. Hieroglüüfide abil panid preestrid kirja palveid, müüte ja ajaloolisi sündmusi.

XVI sajandil kogusid hispaania mungad maiade käsikirjad kokku ja põletasid ära. Järele jäi ainult kolm teksti, mille dešifreerimise kallal teadlased palju aastaid töötasid. Neil läks korda kindlaks teha ainult üksikute sõnade ja lausete tähendus. Viimastel aastatel on Nõukogude teadlased elektronarvutusmasinate abil läbi lugenud kõik maiade käsikirjad.

Maia preestrid jälgisid päikese ja planeetide liikumist. Nad oskasid ette näha päikese- ja kuuvarjutusi, arvutasid välja aja, mis kulub planeetidel ümber päikese tiirlemiseks. Nad koostasid kalendri, mis oli üks täpsemaid muistsete rahvaste kalendrite hulgas. Maiadelt võtsid kirjatähed ja kalendri üle ka teised Kesk-Ameerika rahvad.

3. Asteekide ja inkade kultuur. Asteegid elasid *Mehhikos*, kahe tuhande meetri kõrgusel kiltmaal. Nad allutasid endale naaberhõimud, sundisid neid maksma makse kullas ning andma orje ja

Joon. 109. Ladude valitseja aruanne inkade valitsejale. *Joonis XVI sajandi kroonikast.*

Saadusi arvestati «sõlmkirja» abil: mitmevärvilistel paeltel, mis on seotud nööri külge, tehti erineval kaugusel sõlmed. Sõlmede kuju ja nende hulk tähendasid arvu, paelte värv aga saadusi: kartul, hõbe jne.

Joon. 110. Kartulivõtmine. *Joonis XVI sajandi kroonikast.*

sõjamehi. Alistatud elanikkonna tööd kasutades kuivatasid asteegid soid ning muutsid need tiheda kanalivõrguga varustatud puuja köögiviljaaedadeks.

Asteekide pealinn *Mehhiko* paiknes suure järve keskel asuval saarel. Linna läbisid tänavate asemel kanalid. Kanalite ääres kõrgusid templid ja ülemkihi majad, mis olid kaunistatud raidkujude, mosaiigi ja vaipadega. Kõrge arenemistaseme oli asteekidel saavutanud käsitöö (vt. dokumenti).

Lõuna-Ameerika lääneosa kaljumägedes laius tuhandete kilomeetrite ulatuses inkade maa *Peruu*. Inkad ise ei töötanud, nad ainult valitsesid alistatud hõimusid. Kõige raskemaid töid tegid orjad. Järskudel mäenõlvadel tasandasid nad põlluks kõlblikke maatükke. Selleks et veevool ei saaks mulda ära uhtuda, kindlustati põldude ääred kividega. Mäestikujõgedest kaevati põldudele kanalid, mis olid kaetud kiviplaatidega.

Inkade maad läbis kaks head tunnelitega ja rippsildadega teed. Eri piirkondade vahel oli postiühendus; teateid anti edasi kiirkäskjalgade kaudu.

Värviline illustratsioon XII. Asteekide ja inkade käsitööotooteid. Ülal on kujutatud asteegi käsitööliste valmistatud kunstiesemed: a) naiste vaskehted; b) pruun savinõu mustavärvilise kaunistusega; c) kivinuga, millel on mosaiigiga kaunistatud mehekujuline käepide. All on inkade tarbeesemed: a) kaunistusega poolvillasest riidest mantel; b) villased peasidemed; c) väikesed inimfiguuridega savinõud.

Juba enne eurooplaste tulekut olid Ameerika rahvad loonud kõrge kultuuri.

4. Kolumbus avastab Ameerika. Kuidas see juhtus, et eurooplased sattusid Indiasse viivat teed otsides Ameerikasse?

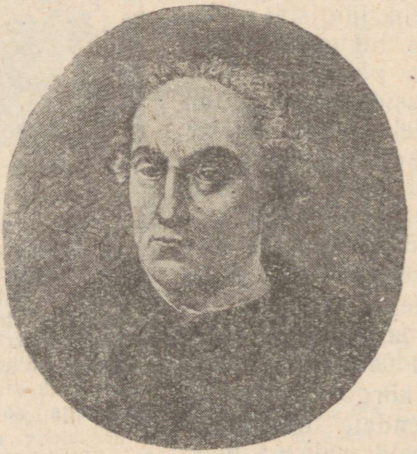

Joon. 111. Christoph Kolumbus.

Joon. 112. Kolumbuse maaletulek tema poolt avastatud saarel. *Gravüür XVI sajandist.*
Kuidas indiaanlased võtavad hispaanlasi vastu? Kuidas selgitab joonis Kolumbuse ekspeditsiooni eesmärke?

XV sajandil sai teatavaks vanaaja teadlaste oletus, et Maa on kerakujuline. Valmistati esimesed gloobused. Teadlased väitsid, et lääne suunas liikudes võib ümber Maa sõita ja Indiasse välja jõuda. Ekslikult peeti seda teed lühemaks kui teed ümber Aafrika.

Esimeseks meresõitjaks, kes püüdis lääne poolt Indiasse välja jõuda, oli **Christoph Kolumbus.** Ta sündis Itaalias Genova lähedal kangru perekonnas. Noorena võttis Kolumbus osa mitmest meresõidust, hiljem aga koostas geograafilisi kaarte. Meremeeste märkmeid ja teadlaste teoseid tähelepanelikult uurides jõudis Kolumbus kindlale veendumusele, et Maa on kerakujuline.

Pärast Hispaaniasse asumist taotles Kolumbus kaua aega kuningalt luba ekspeditsiooni korraldamiseks üle Atlandi ookeani, et otsida mereteed Indiasse. Alles 8 aasta pärast andis kuningas selleks nõusoleku. Ta nimetas Kolumbuse kõigi tema poolt avastatavate maade ja saarte valitsejaks. Laevade varustamisel aitasid Kolumbust Hispaania kaupmehed ja laevaomanikud.

1492. aasta suvel sõitis kolm väikest karavelli 90-liikmelise meeskonnaga Hispaaniast välja. Pärituulega liikus väike flotill kiiresti lääne suunas. Möödusid nädalad, kuid maad ei olnud kus-

kil näha. Endiselt laius meremeeste ees ääretu tundmatu ookean. Madrused nurisesid ja nõudsid koju tagasipöördumist. Kuid Kolumbus juhtis kindlalt laevu ettenähtud kursil. Lõpuks pärast 70-päevast sõitu kõlas koidu ajal ühe laeva mastist madruse hüüe: «Maa!»

Hispaania laevad jõudsid väikese saare juurde. Siit liikus Kolumbus kulla otsinguil lõuna suunas ja avastas suured saared *Kuuba* ja *Haiiti*. Reisi lõpuks oli Kolumbuse kolmest laevast järele jäänud ainult üks. Sellel laeval jõudiski ta Hispaaniasse tagasi.

Järgmistel aastatel tegi Kolumbus veel kolm reisi lääne suunas. Ta avastas palju saari *Kariibi meres* ja uuris üht Ameerika mandri ranniku osa. Kuid Kolumbus ei leidnud kulda ega muid muinasjutulisi rikkusi. Hispaania valitsus oli pettunud ja võttis vapralt meremehelt kõik tema aunimetused. Kolumbuse vara müüdi laevade varustamisel tehtud võlgade katteks. Kõigist mahajäetuna ja unustatuna suri julge meresõitja vaesuses.

Kolumbus ei teadnud oma elu lõpuni, et ta oli avastanud uue maailmajao. Avastatud maad nimetas ta «Indiaks» ja tema elanikkonda «indiaanlasteks». See jäigi Ameerika põliselanike nimetuseks. Itaalia maadeuurija **Amerigo Vespucci** tõestas, et Kolumbuse poolt avastatud maad kuuluvad uue maailmajao koosseisu. Amerigo Vespucci reisid Lõuna-Ameerika rannikule äratasid Euroopas suurt huvi. Uut kontinenti hakati Amerigo nime järgi nimetama Ameerikaks.

5. Esimene reis ümber maailma. Aastail 1519—1522 korraldasid hispaanlased lääne poolt Aasiasse jõudmiseks veel ühe reisi. Ekspeditsiooni eesotsas oli vapper ja kogenud meremees, murdumatu tahtejõuga inimene **Fernando Magalhães.** Ta läbis Atlandi ookeani lõunaosa, tuli Vaiksesse ookeani ja jõudis välja *Filipiini saarteni.* Siin hukkus Magalhães kohalike elanikega toimunud kokkupõrkes. Viiest laevast, mille meeskonda kuulus 265 meest, tuli kodumaale tagasi ainult üks laev 18 haige meremehega. See oli esimene reis ümber maailma. See reis tõestas lõplikult, et Maa on kerakujuline.

Hispaania sõduri märkmeid Mehhiko kohta.

Ladudes oli (asteekidel) suur hulk mitmesuguseid kulla ja kividega kaunistatud relvi. Nende ränikivist terad lõikavad ja torkavad paremini kui meie mõõgad ja piigid; niisuguste kividega ajasid mehhiklased habet.

Tuleb mainida ka osavaid meistreid, keda Mehhikos oli igal tööalal palju: kivivoolijaid, samuti kullasseppi, kes sepistamise ja valamise teel valmistavad niisuguseid asju, mille üle nende Hispaania ametivennad tundsid kadedust. Suurepärased olid ka kunstnikud, kujurid ja nikerdajad. Kangakudumise ja tikkimisega tegelesid naised, kelle oskused sel alal olid lausa uskumatud, eriti sulgedest vahekihiga peene riide valmistamises.

Peaturul äratas meis suurt imestust tohutu rahvamass, ennenägematu

hulk igasugust kaupa ja eeskujulik kord kõikjal ning kõiges. Orjaturg polnud põrmugi väiksem Portugali omast; orjade kaela ümber olid rihmad. Seejärel tulid kaubaletid, kus müüdi puuvill-lõnga ja riiet, niiti, kakaod, punutud jalatseid, igasuguseid karusnahku ja nahka. Edasi aga on tihedalt koos toiduainete müügilauad. Siis tuleb puu- ja kivisõeturg. Võimatu oli ühekorraga kõigest ülevaadet saada. Kõikjal rahvamurd, kuid igal pool valitseb kord. Mõned meie hulgast, kes olid käinud Konstantinoopolis ja isegi läbi sõitnud kogu Itaalia, kinnitasid, et mitte kunagi ei ole nad näinud nii suurt heakorrastatud turgu.

Missuguseid asteegi meistrimehi mainitakse hispaania sõduri märkmetes? Mis näitab nende suurt meisterlikkust? Mis hämmastas hispaanlasi, kui nad nägid asteekide pealinna turgu?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millega tegelesid Ameerika rahvad XV sajandil? Tõestage, et enne eurooplaste tulekut olid asteekide ja inkade majandus ja kultuur kõrgelt arenenud (kasutage paragrahvi teksti, dokumenti, jooniseid ja värvilist illustratsiooni XII).
2. Mispärast sõitis Kolumbus Indiasse viivat teed otsides lääne suunas? Milles seisnes Kolumbuse ja tema madruste kangelastegu? Jälgige kaardil tema esimest teekonda.
3. Missugune Ameerika avastamine tõi ajaloos kaasa olulisemaid tagajärgi: kas esimene (umbes 1000. aastal) või teine (1492. aastal)? Tõestage oma mõtet.

§ 45. Eurooplaste koloniaalvallutused Ameerikas.

(Kaart nr. 9.)

1. Kes võtsid osa avastatud maade vallutamisest. Portugallaste ja hispaanlaste poolt avastatud maadesse hakkas voolama tuhandeid inimesi, kes lootsid siin kerge vaevaga rikkaks saada. Hispaania ja portugali rüütlid, kes pidasid sõda ainsaks vääriliseks tegevusalaks, ei osanud pärast araablaste väljakihutamist Pürenee poolsaarelt enam midagi teha. Nende mõõgad roostetasid tuppedes ja taskud olid tühjad. Kuid nad põlgasid tööd ja olid rikaste linnaelanike võlglased. Vaesunud aadlikud tahtsid rikastuda võõraste maade vallutamise ja röövimise arvel. Nad moodustasid vallutusretkedele minevate sõdurite enamiku.

Agaralt võtsid ekspeditsioonide korraldamisest osa kaupmehed ja laevaomanikud. Nad rikastusid kauplemisest ja alistatud maade röövimisest.

Koos vallutajatega läksid Ameerikasse ja Aasiasse ka katoliku vaimulikud ning mungad. Nad kutsusid üles uute maade vallutamisele, motiveerides seda kohalike elanike ristiusku pööramise vajadusega. Katoliku kirik sai suure osa kokkuröövitud saagist endale.

Sõdur, kaupmees ja papp astusid esimestena hiljuti avastatud

Joon. 113. Hispaanlaste metsikused asumaades. *Joonis Las Casase raamatust.* Las Casas, esimene eurooplane, kes astus välja indiaanlaste kaitseks, kirjutas: «Indiaanlased tõusid üles, kuid nende relvad olid armetud. Kristlased ründasid neid oma hobuste, mõõkade ja odadega, korraldasid kõikjal veresaunu ning panid toime uskumatult julmi tegusid. Külasse tulles ei andnud nad armu lastele, raukadele ega naistele, nad hävitasid kõik elava viimseni; purustasid ja rüüstasid ega jätnud kivi kivi peale, nagu ketist valla päästetud koerad. Nad püstitasid suured võllad ja põletasid indiaanlasi elusalt tuleriitadel. Mõnikord juhtus, et indiaanlased põhjendatult tapsid mõne kristlase, seepeale teatasid viimased, et iga tapetud kristlase eest hukatakse sada indiaanlast.»

maale. Vallutajate kohta öeldi: «Nad tulid, rist käes ja täitmatu kullahimu südames.»

2. Mehhiko ja Peruu vallutamine. Peagi veendus Hispaania valitsus, et Kolumbuse poolt avastatud maa ei ole Aasia idarannik. Kuid ta saatis Ameerikasse uusi ekspeditsioone, et leida seal kulda ja teha kohalikud elanikud orjadeks.

1519. aastal tuli 400-meheline väesalk Mehhiko rannikul maale. Salga eesotsas oli äadlik **Cortés,** kellel ühe sõjakäigust osavõtja sõnade järgi oli «vähe raha, kuid see-eest palju võlgu». Hispaanlasi abistasid asteekide poolt alistatud hõimud, kes vihkasid oma orjastajaid. Cortés täiendas oma väesalka indiaanlastest sõjameestega ja liikus Mehhiko suunas. Hobused ja suurtükkide

mürin ajasid asteekidele hirmu peale. Kohe pärast esimesi lüüasaamisi kaotas asteekide valitseja pea ja lubas hispaanlastel pealinna sisse marssida.

Peagi võttis Cortés asteekide valitseja kavalusega kinni ja hakkas tema nimel ise maad valitsema. Elanikke sunniti tunnistama Hispaania kuninga võimu ja maksma hispaanlastele andamit kullas. Valitseja lossis leidsid hispaanlased salaukse, mille taha oli peidetud hulk kuldesemeid ja kalliskive. Vallutajad rööviSid asteekide poolt sajandite jooksul kogutud aardeid. Suur osa saagist läks Hispaania kuningale ja Cortésile.

Teine vallutaja, kirjaoskamatu, kuid energiline ja julm **Pizarro** tungis 200-mehelise väesalgaga Peruule kallale. Hispaania sõdurid võtsid inkade valitseja vangi ja nõudsid tema eest tohutut väljaostumaksu: inkad pidid suure toa täie kulda tooma. Kuid pärast väljaostumaksu kättesaamist petsid hispaanlased vangivõetud valitsejat ega andnud talle lubatud vabadust. Inkade valitseja anti kohtu alla ja mõisteti surma. Hispaanlased rööviSid vanad templid Peruu pealinnas tühjaks. Kuld- ja hõbeasjad, mis kujutasid endast inkade väärtuslikke kunstitooteid, sulatati saagi jagamisel kangideks.

Joon. 114. Hispaanlased asumaades. *Gravüür XVII sajandi algusest.* Hispaania sõdurid kasutavad sõjakäigul indiaanlasi, sundides neid kandma raskeid koormaid. Rängast kandamist kurnatud inimesed kukuvad maha, kuid sõdurid peksavad neid armutult.

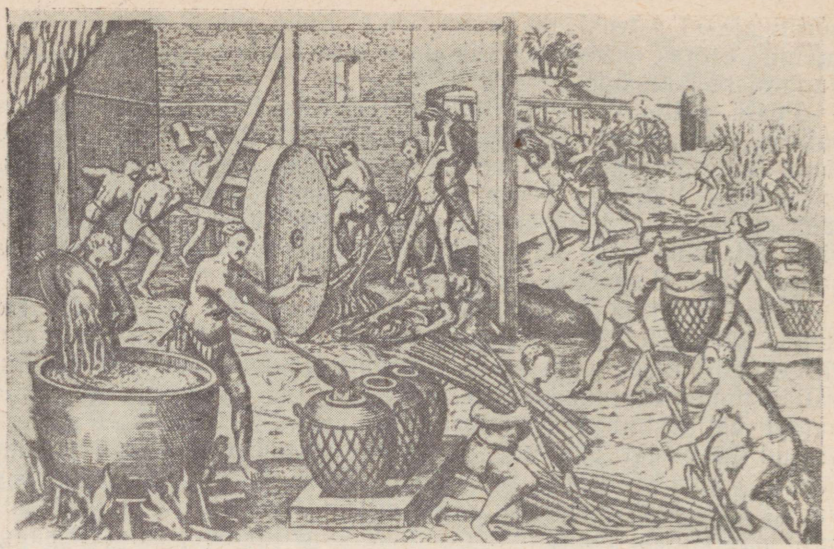

Joon. 115. Neegerorjad töötlevad suhkruroogu hispaanlasest maaomaniku mõisas. *Gravüür XVII sajandi algusest.*

Metsikult hävitasid hispaania vallutajad Ameerika rahvaste muistset kultuuri.

3. Ameerika elanike orjastamine ja hävitamine. Peagi vallutasid hispaanlased kogu Lõuna-Ameerika. Üksnes selle idaosa — *Brasiilia* — võtsid enda kätte portugallased, kes olid sattunud sinna juhuslikult, sõidul Indiasse.

Asumaades võtsid hispaanlased indiaanlastelt maa ja jaotasid selle omavahel. Kohalikud elanikud tehti orjadeks ja sunnismaisteks. Valvurite piitsa all harisid nad hispaania maaomanike põldu ja hoidsid nende karja. Talumatult raske oli töö hõbeda- ja kullakaevandustes. Neid, keda sinna tööle aeti, hakkasid sugulased kohe taga leinama kui surnuid.

Vabadustarmastavad ja uhked indiaanlased ei tahtnud vallutajate kasuks töötada. Paljud nendest tegid otsa omastele ja iseendile, teised põgenesid metsadesse ja mägedesse. Hispaanlased pidasid jahti põgenikele nagu metsloomadele, ajasid neid koertega taga, tallasid neid hobuste kapjade all surnuks.

Vaimulikud ja mungad sundisid indiaanlasi lahti ütlema oma esivanemate usust. Sõnakuulmatuid piinati ning nad hukati oma naiste ja laste silmade all. Selle julmuse õigustamiseks ütlesid «pühad isad», et indiaanlased on «metsloomade taolised hingetud olendid». Kirik aitas vallutajatel asumaade elanikkonda orjastada.

Üle jõu käiva töö, nälja ja haiguste tagajärjel hakkasid indiaanlased kiiresti välja surema. XVI sajandi keskpaigaks olid hispaanlased täielikult hävitanud kohaliku elanikkonna Kuubal ja teistel Kariibi mere saartel.

4. Orjakaubandus. Seoses indiaanlaste massilise väljasuremisega hakati Ameerikasse orje vedama Aafrikast. Portugallaste eeskujul läksid Aafrikasse neegritele jahti pidama hispaanlased, hollandlased ja inglased. Orjakauplejad ostsid neegreid kohalikelt vürstidelt igasuguse pudi-padi eest või võtsid neid jõuga. Nad piirasid öösel neegrite asula ümber, süütasid selle igast küljest põlema ja võtsid paanikast haaratud inimesed kinni. Seejärel pandi neegrid ahelatesse ja laaditi laevadele. «Elavat kaupa» veeti madalates laevatrümmides. Täiskuhjatud ruumides lämbusid paljud vangid, mitmed neist läksid hulluks või surid janusse ja nälga. Hukkunud heideti üle parda; saagi ootel saatsid orjalaevu ookeanil haide karjad.

Ameerikas müüdi neegreid orjaturgudel. Orjakaubandus andis Euroopa kaupmeestele ja mereröövlitele tohutut tulu.

Koloniaalvallutused Ameerikas, Aasias ja Aafrikas tõid endaga kaasa kohaliku elanikkonna paljaksröövimise, orjastamise ja hävitamise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kes võtsid osa avastatud maade vallutamisest ja mispärast?
2. Mispärast läks hispaanlastel korda väikeste jõududega vallutada Ameerikas suuri riike? Kuidas ekspluateerisid hispaania vallutajad oma Ameerika asumaade elanikkonda?

XII PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Millised tagajärjed olid geograafilistel avastustel?

Geograafiliste avastuste tulemusena laienes ennenägematus ulatuses kaubandus. Kujunesid välja kaubanduslikud sidemed kaugete kontinentide vahel. Asumaadesse siirdunud eurooplased ostsid palju käsitöötooteid: relvi, riiet ja nõusid. Euroopasse hakati tooma niisuguseid kaupu, mida eurooplased varem ei tundnud: Ameerikast kakaod ja tubakat, Aasiast teed ja kohvi.

XVI sajandini kulgesid tähtsamad eurooplaste kaubateed mööda Vahemerd. Geograafiliste avastuste tulemusena kujunesid tähtsamateks kaubateedeks aga ookeane mööda kulgevad teed. Veneetsia ja Genova jäid uutest kaubateedest kõrvale. Kaubandus asumaadega koondus Madalmaade, Portugali ja Inglismaa sadamatesse. Maailmakaubanduse peamiseks keskuseks sai Madalmaade suur sadamalinn *Antverpen.* Seal lossiti iga päev 200—250 laeva. Antverpenist sai Euroopa värav, millest liikus

pidevalt läbi meretaguste kaupade vool. Siin asusid rikaste kaupmeeste ja liigkasuvõtjate kontorid.

Asumaadest toodi Euroopasse tohutul hulgal vürtse, kulda ja hõbedat. Lõviosa sellest kallist kaubast läks Hispaania ja Portugali kuningale ning feodaalidele. Kuid need olid mahajäänud maad, kellel ei olnud peaaegu üldse oma tööstust. Sellepärast kadus kuld feodaalide käest kiiresti: sellega osteti luksusesemeid, mida toodi teistest maadest. Asumaades kokkuröövitud väärtused läksid arenenud Euroopa maade kaupmeeste, liigkasuvõtjate ja suurte töökodade omanike taskusse. Saadud rahaga avasid rikkad inimesed uusi ettevõtteid ja hakkasid valmistama rohkem kaupu.

Geograafilised avastused ja asumaade vallutamine aitasid suurendada kaupade tootmist Euroopa maades. Kuid Ameerika, Aasia ja Aafrika rahvastele tähendasid need koloniaalse rõhumise algust.

Küsimusi ja ülesandeid XII peatüki kordamiseks.

1. Missuguseid tagajärgi tõid endaga kaasa XV—XVI sajandil tehtud leiutused ja tehnilised täiustused (§ 42 räägitakse kolmest tagajärjest)?
2. Selgitage, mispärast läks eurooplastel korda merd mööda Indiasse jõuda alles XV sajandi lõpul ja mitte varem.
3. Kuidas kulgesid kaubateed Idamaadesse kuni XVI sajandini? Näidake kaardil mereteid, mis ühendasid Euroopat Ameerika ja Aasiaga XVI sajandil.
4. Missuguseid maid nimetatakse asumaadeks? Näidake kaardil Euroopa riikide asumaad XVI sajandil. Mille poolest erinesid eurooplaste asumaad XVI sajandil Vana-Kreeka kolooniatest?
5. Mille poolest sarnanes hispaanlaste tegevus Ameerikas portugallaste tegevusega Aasias? Millega võib seletada nende tegevuses esinevaid erinevusi?
6. Mida tõid eurooplaste vallutused asumaade rahvastele? Mida andsid geograafilised avastused Lääne-Euroopa maadele?

Pidage meeles neid aastaarve!

1445. a. — Gutenberg leiutab trükikunsti.
1492. a. — Kolumbus avastab Ameerika.
1498. a. — Euroopast Indiasse viiva meretee avastamine.

XIII PEATÜKK.

INGLISMAA KAPITALISTLIKU ARENEMISE ALGUS XVI SAJANDIL.

§ 46. Kapitalistliku tööstuse arenemine.

(Kaart nr. 10.)

Korrake, mida te õppisite käsitöö kohta keskaegses linnas (§ 17, p. 1 ja 2).

XVI sajandil tekkisid kapitalistlikud ettevõtted algul Inglismaal ning seejärel teistes Euroopa maades. Tehke kindlaks, kuidas need tekkisid ja mille poolest erinesid nad käsitööliste töökodadest.

1. «Kuningriigi kõige hinnalisem saadus». Tänapäeval on Inglise parlamendi Ülemkojas kuningatrooni ees lambavillaga täidetud kott. Pidulikult istub sellel lordkantsler — Ülemkoja esimees. Mida tähendab see vana tava?

Lugu on nii, et lambakasvatus ja kalevi tootmine oli ammusest ajast peale olnud inglaste tegevusala ja tähtis kuningakassa tulude allikas. Algul veeti Inglismaalt teistesse maadesse töötlemata villa. XVI sajandist peale aga hakati välja vedama rohkem kalevit kui villa. Inglased nimetasid kalevit «kuningriigi kõige hinnalisemaks saaduseks».

XVI sajandil suurenes nõudmine kalevi järele. Inglise kalevit ostsid meelsasti paljude maade aadlikud ja rikkad linnaelanikud. Kuid väikesed käsitööliste töökojad ei suutnud toota kalevit küllaldasel hulgal. See oli jõukohane ainult suurtele ettevõtetele, kus töötasid kümned ja isegi sajad inimesed.

2. Kuidas tekkisid suurettevõtted. Ammusest ajast peale kasvatasid Kagu-Inglismaa talupojad lambaid ja tegelesid põllutööst vabal ajal ketramise ning kangakudumisega. Oma viimistlemata kodutooteid müütasid nad ise lähimal turul. Kui aga nõudmine kalevi järele kasvas, hakkasid külasse tulema rikkad kaupmehed. Nad ostsid kokku palju villa ja andsid selle siis töötlemiseks külas elavatele ketrajatele. Nendelt saadud lõnga andsid kaupmehed kangrute kätte, kes kudusid sellest kalevit. Riiet müüsid kaupmehed linnas või viisid sadamasse, kust see saadeti laevaga välismaale.

Vaesunud talupojad, kes töötasid oma kodus kaupmehe tellimuste põhjal, said oma töö eest väikest tasu. Paljud neist kasuta-

Joon. 116. Tööjaotus inglise kalevimanufaktuuris. *Joonised XVIII sajandi algusest.*

Joonistel on järjestikku näidatud kalevit valmistavate tööliste tegevus. Ülemises reas: villa pesemine, kraasimine ja sorteerimine; keskmises reas: ketramine, haspeldamine ja kanga töötlemine kangaspuudel; alumises reas: valminud kangas värvitakse, karvastatakse, töödeldakse kuuma esemega, et ta kokku tõmbuks.

sid kaupmehele kuuluvaid kangaspuid. Sageli töötasid ühe kaupmehe kasuks sajad külaelanikud — kudujad ja kangrud. *Vaesunud talupojad, kes said kaupmehelt töötlemiseks villa, kasutamiseks kangaspuid ja töö eest tasu, muutusid järk-järgult* ***palgatööllisteks.***

Kui töölised töötasid oma kodus, oli kaupmehel raske nende tegevust jälgida. Oma sissetulekute suurendamiseks koondas kaupmees töölised ühte ruumi. Niiviisi *sai kaupmehest suure tööstusettevõtte omanik.*

Linnades laiendasid mitmed rikastunud käsitöölised oma töökodasid. Rikas meister ehitas ruumika hoone, seadis seal üles kangaspuud ja palkas palju selle. *Käsitöölise töökoda muutus suurettevõtteks, sellidest aga said palgatöölised.*

Tolle aja suurettevõtetes polnud veel masinaid, siin tehti kõik käsitsi. Vokke ja kangaspuid pani liikuma inimene, mitte aga mootor. Suurettevõtet, kus rakendati käsitsitööd, nimetatakse ***manufaktuuriks*** («manufaktuur» tähendab «käsitsi tehtud»).

3. Tööjaotus. Töökojas tegi meister sellide ja õpipoiste abiga iga toote ise algusest lõpuni valmis. Korduvalt pidi ta ühe töö kõrvale jätma ja teise käsile võtma. See raiskas aga palju aega.

Paljude tööliste koondamine manufaktuuri võimaldas nende vahel paremini tööd jaotada. Ühed keetsid villa suurtes tõrtes, loputasid seda külmas vees ja kuivatasid päikese käes, teised aga kammisid seda harjade ning kammidega. Seejärel läks vill ketrajate kätte, kes tegid sellest lõnga. Kangrud valmistasid lõngast riiet, värvijad aga värvisid selle. *Manufaktuuris kehtis* ***tööjaotus.*** *Iga tööliste rühm tegi ära ainult ühe osa üldisest tööst.*

Tööjaotuse tulemusena paranesid töövõtted: ühe operatsiooni pidev teostamine andis töölisele suurema vilumuse. Päeva jooksul valmistasid manufaktuuritöölised palju rohkem kalevit kui niisama palju väikekäsitöölisi. See tähendab, et ***manufaktuuride tekkimisega muutus inimeste töö tootlikumaks.***

4. Kodanlus ja palgatöölised. Manufaktuuris kuulus kõik peremehele: nii hoone kui ka tooraine, tööriistad ja valmistooted. Erinevalt käsitöömeistritest ei teinud manufaktuuride omanikud ise tööd, vaid ainult juhtisid oma ettevõtet. Tavaliselt andsid nad oma kalevi kaupmeeste kätte, kes müüsid seda oma kauplustes ja saatsid selle teiste maade turgudele. *Manufaktuuride omanikud, kaupmehed, kõik rikkad, kes on oma vara kokku ajanud palgatööliste töö arvel, moodustavad* ***kodanluse klassi.***

Palgatöölised töötasid manufaktuurides hommikust hilisõhtuni. Nendele maksti armetut *palka*, millest jätkus ainult nälja eemalepeletamiseks. Väiksemagi hooletuse eest sundisid peremehed neid trahvi maksma.

Palgatöölised olid isiklikult vabad. Kuid erinevalt sõltuvatest talupoegadest ei olnud neil maad, majapidamist ega tööriistu.

Leivaraha teenimiseks läksid töölised manufaktuuriomaniku juurde tööle.

Manufaktuure ei esinenud mitte üksi kalevitööstuses. Neid tekkis ka mäe- ja relvatööstuse ning laevaehituse alal. Nende omanikud rikastusid palgatööliste töö arvel. Manufaktuurid olid esimesed ***kapitalistlikud ettevõtted,*** s. o. niisugused ettevõtted, mis olid rajatud palgatööliste ekspluateerimisele.

Niisiis on manufaktuur kapitalistlik ettevõte, kus rakendati käsitsitööks vajalikke tööriistu ja kus töö oli tööliste vahel jaotatud. Manufaktuuride tekkimisega hakkasid välja kujunema uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Manufaktuuri kirjeldus ballaadis rikkast kalevikudujast Newbury Jackist.

Üht pikka sara, õige avarat,
kakssada kangastelge jagavad,
kakssada kangrut — pilku peale lööt —
siin koidust loojakuni teevad tööd.
Neist igaühel vaikiv poiss, kes poole ajab,
kusjuures meistri riiust sara kajab...
Ning naabersaras umbse tolmu sees
tööd sada kraasipaari vilkalt teeb.
Taas teises hoones, — sedagi me kaeme! —
kakssada ketrusnaist, tööorjad vaesed,
kes väsimatult lõngaks teevad heided
ning kurvalt kõõrutavad nagu eided.
Maas nende kõrval, kasimatus põrgus
last sadat poolteist töötamast ei tõrgu.
Neil nõrgad näpud isandate küllaks
penn päevapalgaks näpitsevad villa.

Edasi öeldakse ballaadis, et järgmises ruumis lõikavad 50 töölist villa, nende kõrval aga töötlevad 80 dekateerijat valmisriiet. Peale selle töötavad värvimistöökojas 40 värvijat ja vanutamisveskis veel 20 inimest.

Mitu töölist töötas ühe peremehe heaks? Missuguseid töid tegid eri tööliste rühmad tema manufaktuuris? Missugused olid nende töötingimused? Missugused manufaktuuri tunnused ilmnevad selle katkendi põhjal?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadake kaarti nr. 10 ja tehke kindlaks, missugused tööstusalad arenesid Inglismaal XVI sajandil.
2. Mispärast hakkasid XVI sajandil Inglise kalevitööstuses tekkima suurettevõtted? Kuidas nad tekkisid (kahel viisil)? Kas võib trükikoda pidada manufaktuuriks? Tõestage oma mõtet.
3*. Mispärast tekkisid teie arvates manufaktuurid XVI sajandil sagedamini maal kui linnas?
4. Mispärast oli töö manufaktuuris tootlikum kui käsitöölise töökojas?
5. Missuguseid ettevõtteid nimetatakse kapitalistlikeks ettevõteteks? Iseloomustage uusi klasse, mis kujunesid koos manufaktuuride tekkimisega.

§ 47. Tarastamine ja selle tagajärjed.

(Kaart nr. 10.)

Tööks manufaktuurides oli vaja vabu inimesi, kellel puudusid oma tööriistad. Kuidas tekkisid sellised inimesed XVI sajandil Inglismaal?

1. Talupojad aetakse maalt ära. XVI sajandil räägiti Inglismaal: «Lambad panevad inimesed nahka.» Ja tõepoolest, need rahulikud loomad said tahtmatult kümnete tuhandete talupoegade vaenlasteks.

Kalevi tootmise suurenemise tõttu tõusid pidevalt villahinnad. Lammaste kasvatamine muutus nüüd kasulikumaks kui teravilja kasvatamine. Inglismaal kujunes välja isegi kõnekäänd: «Lamba jalg muudab liiva kullaks.»

Lammaste söötmiseks oli vaja suuri karjamaid. Sellepärast võtsid maaomanikud kogukonna karjamaad ja kõnnumaad enda kätte ja keelasid talupoegadel seal loomi karjatada. Kuid sellest oli veel vähe. Nad hakkasid ka talupoegade maatükke enda kätte võtma. Talupoegade majapidamise tõkestamiseks käskisid aadlikud üles kaevata jootmiskohtade juurde viivad teed ning trahvisid talupoegi, kui nende loomad juhuslikult ületasid maatüki piiri. Nad tõstsid maamaksu, rikkudes sajandite jooksul välja kujunenud korda. Aadlikud kasutasid ka vägivalda, ajades talupoegi nende armetutest hurtsikutest välja. Kümned majad lõhuti korraga maha, terved külad pühiti maapinnalt. Tolle aja kaartidele hakati kirjutama: «Siin oli küla, aga nüüd on siin karjamaa.»

Maalt äraaetud ja laostatud inimesed ei leidnud kuskilt kaitset. Kuninglikud kohtud asusid alati maaomanike poolele, sest kohtunikeks olid ju needsamad aadlikud (vt. dokumenti).

Talupoegadelt äravõetud maa ümber ehitasid aadlikud tara või kaevasid kraavi. Sellepärast *hakati Inglismaal talupoegade vägivaldset äraajamist maalt nimetama* ***tarastamiseks.***

Tarastamise tagajärjel tekkis Inglismaal palju vabu inimesi, kellel polnud maad ega tööriistu.

2. Uusaadlikud. Pärast seda kui aadlikud olid talupoegade maa enda kätte võtnud, hakkasid nad kasvatama tohutul hulgal lambaid. Nad heitsid kõrvale rüütli raudriided ja istusid arveraamatute taha, püüdes oma tulusid kõikvõimalikul viisil suurendada. Nad olid arukad ja kokkuhoidlikud peremehed. Oma põldude harimiseks ja kariloomade talitamiseks palkasid nad põllutöölisi — *sulaseid.* Sulasteks said kehvtalupojad. Maaomanikke, kes majandasid uut moodi, hakati nimetama *uusaadlikeks.*

Uusaadlikud tõid turule villa, tera- ja köögivilja. Mõnel neist oli ka kudumis- ja nahatöökoda või mõni muu ettevõte. Nooremaid poegi, kes pärandist ilma jäid, saatsid uusaadlikud sageli kaupmeeste juurde õppima. Kartmata oma vapi teotamist, segu-

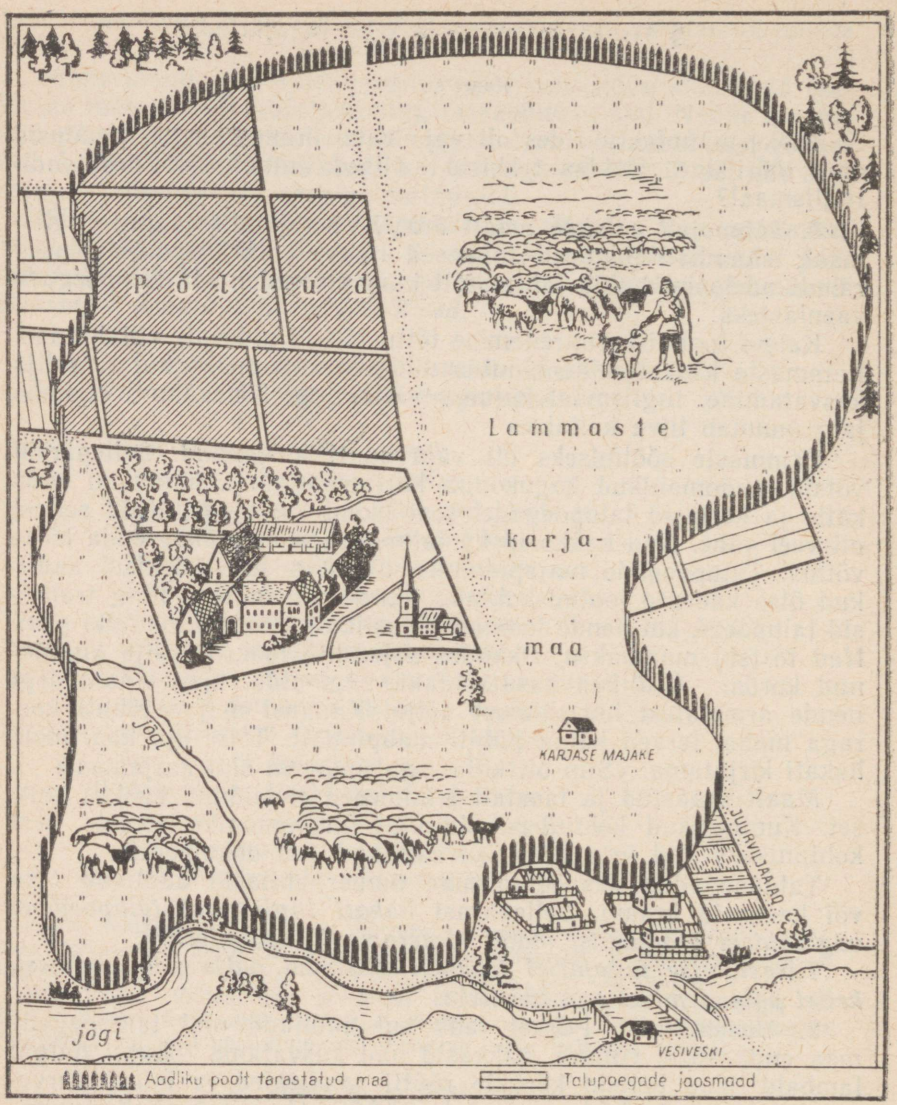

Joon. 117. Mõisa plaan pärast tarastamist.
Võrrelge seda feodaalmõisa plaaniga (joon. 13).

nesid nad kaupmeestega ja võtsid osa meretagusest kaubandusest. Uusaadlikud lähenesid järjest rohkem kodanlusele.

Vanad aadlikud — feodaalid — majandasid vana viisi. Nad said talupoegadelt renti ja saatsid harva oma majapidamissaadusi turule.

3. **Verised seadused hulkurite ja kerjuste vastu.** Kümned tuhanded maalt äraaetud inimesed lahkusid oma kodukohtadest ja muutusid hulkuriteks ning kerjusteks. Laostunud talupoegadel oli raske tööd leida. Linnades oli veel vähe manufaktuure, mõisas aga töötas kümne talupere asemel üks karjane. Leidmata tööd ja varjupaika, hulkusid koduta rändurid Inglismaa teedel ja nurusid almust. Tuhandete kaupa langes neid nälja ja haiguste ohvriks.

Valitsus andis välja julmi seadusi hulkurite ja kerjuste vastu. Seaduste järgi tuli kinnivõetud hulkur siduda käru külge ja peksta teda niikaua, «kuni veri hakkab mööda keha voolama». See, kes teatas hulkurist võimudele, sai ta endale orjaks. Piitsa abil sundis peremees temale orjaks antud inimest kõige raskemale tööle. Hulkuri teistkordsel kinnivõtmisel lõigati temal ära kõrvad, tehti näole tulise rauaga häbimärk, heideti vanglasse. Kolmandat korda kinnipüütud poodi üles kui kõige paadunumad kurjategijad. Võllad kerkisid kõigil peateedel ja turuplatsidel. XVI sajandi esimesel poolel hukati Inglismaal 72 000 inimest.

Näljasurma vältimiseks ja võllast pääsemiseks asusid laostunud talupojad tööle igasuguse, ka kõige madalama tasu eest. Manufaktuuride omanikele ja uusaadlikele oli see kasulik.

Veriste seadustega püüdis valitsus muuta endisi talupoegi kuulekateks töölisteks.

4. **Tarastamise-vastased ülestõusud.** Paljaksröövitud talupojad võtsid korduvalt relvad kätte ja astusid tarastamise vastu välja. Nad lõhkusid tarasid ja ajasid kraave kinni.

Ida-Inglismaal, kus tarastamine oli võtnud eriti suure ulatuse, puhkes 1549. aastal suur talupoegade ülestõus.

Ülestõusnuid juhtis **Robert Ket** — väikeaadlik, kes ei olnud naabruses elavate rikaste maaomanike surveavaldustega rahul. Ta viis talupoegade väesalgad lähima suure linna *Norwichi* alla. Kuid rikkad linnaelanikud sulgesid linna värava. Talupojad jäid linnalähedasse metsa laagrisse. Naaberkülade elanikud varustasid neid toiduainetega. Laagrisse tuli ka palju linnakehvikuid; siia kogunes ligi 20 000 inimest. Ülestõusnud lõid neile vastu saadetud sõduritesalga puruks ja hõivasid Norwichi.

Talupojad koostasid kuningale esitatavad nõudmised. Nad nõudsid tarastamise lõpetamist ja taotlesid, et suurmaaomanikel keelataks kogukonna karjamaade kasutamine.

Valitsus saatis Norwichi piirkonda suure aadlike ja võõramaiste palgasõdurite sõjaväe. Otsustavas lahingus said ülestõus-

nud lüüa, kaotades üle kolme tuhande mehe. Robert Ket võeti kinni ja poodi üles. Aadlikud hukkasid sadu ülestõusust osavõtjaid.

Ka hiljem astusid talupojad tarastamise vastu korduvalt välja. Kuid nendega õiendati julmalt arveid. Aadlikud jätkasid talupoegade maa ülevõtmist.

Kirjanik Thomas More tarastamisest.

Teie lambad, tavaliselt üsna tasased ja väga vähesega rahul, on nüüd muutunud nii aplaks ja taltsutamatuks, et söövad isegi inimesed ära. Just kõigis nendes kuningriigi osades, kus saadakse peenemat villa, ei rahuldu suursugused inimesed tuludega, mis tavaliselt laekusid nende esivanemate mõisatest. Oma mõisates ei jäta nad põlluks üldse maad, vaid võtavad kõik karjamaa alla, lammutavad majad ja lõhuvad maha linnad. Need kenad inimesed teevad kõik asulad ja iga jalatäie ülesharitud maad kõrbeks.

Üksainus liigsööja, isamaa põhjatu ja kuri paise, kaotab põllupeenrad ja ajab talupojad välja. Ta võtab neilt pettusevõrku mähitud või vägivallast mahasurutud inimestelt isegi nende enda omandi ära või sunnib neid pärast piinavat solvamist selle maha müüma. Õnnetud mehed, naised, orvud, lesed, vanemad koos väikeste lastega kolivad mujale... Nad lähevad ära kohtadest, kus nad on harjunud elama ja kus nad tunnevad end kodus olevat, ja nad ei tea, kuhu minna. Muide, ka siin satuvad nad hulkuritena oma asjatu käimise eest vangi — mitte keegi ei võta ju neid tööle, kuigi nad seda kõige palavamalt soovivad.

Tehke kindlaks, missuguseid vahendeid kasutasid aadlikud selleks, et talupoegi maalt ära ajada. Mida räägib Thomas More laostatud inimeste saatusest? Kuidas suhtus kirjanik tarastamisesse?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast hakkasid inglise aadlikud XVI sajandil talupoegi maalt ära ajama? Mida tõi tarastamine endaga kaasa?
2. Mille poolest erinesid uusaadlikud vanadest aadlikest? Mis oli uusaadlil ja kodanlusel ühist?
3. Jutustage, kuidas valitsus sundis laostunud inimesi hakkama palgatöölisteks. Tehke kindlaks, kelle huvides pani valitsus maksma verised seadused.
4. Mille poolest erinesid 1549. aastal ja 1381. aastal ülestõusnud talupoegade nõudmised? Mispärast nende nõudmised erinesid?

§ 48. Merekaubandus ja võitlus asumaade pärast.

Tuletage meelde, missugused olid geograafiliste avastuste tagajärjed.

Manufaktuuride avamiseks oli peale vabade inimeste vaja ka raha. Kuidas oli Inglise kodanlus kogunud rikkusi, mida nõudis suurettevõtete asutamine?

1. **Merekaubandus.** Seoses manufaktuuride tekkimisega hakkas Inglismaa saatma rohkem kaupu teistesse maadesse. Kiiresti are-

nes Inglise laevandus. Oma laevadega vedasid kaupmehed kalevit, sütt ja kala Euroopa riikidesse ning asumaadesse.

Pärast geograafilisi avastusi jäi Inglismaa uute mereteede keskpunkti. Londonist sai suur sadam, kus oli palju kaisid, dokke ja ladusid. Tema elanike arv ulatus 200 000-ni. Kesklinnas asutati palju kaubakontoreid.

Merekaubandus oli täis ohte ja riisikot. Sellepärast asutasid sellest osavõtvad kaupmehed *seltse* (*kompaniisid*). Nad ostsid kaubad kokku ühiselt, tulu aga jaotasid vastavalt sellele, kui palju igaüks oli andnud raha. Kauplemiseks Vene riigiga asutati *Moskva kompanii*; selle laevad sõitsid ümber Skandinaavia poolsaare Valgesse merre. *Ginea kompanii* tegeles häbiväärse kaubandusega — ta vedas Aafrikast välja neegerorje.

Kõige rikkam selts oli *Ida-India kompanii*. Üksnes temale oli valitsus andnud õiguse kaubelda India ookeani ja Vaikse ookeani rannikul asuvates maades.

Inglise kuningad olid meelsasti nõus niisuguste seltside asutamisega, sest kaupmehed maksid kuningakassasse suuri makse.

2. Inglismaa alustab võitlust Hispaania vastu. Inglismaa peamine võistleja merekaubanduse alal oli Hispaania, kellele kuulusid kõige suuremad asumaad. Hispaania valitsus keelas teiste riikide kaupmeestel Hispaania asumaades kauplemise. Kuid inglased ei hoolinud sel-

Joon. 118. Ida-India kompanii hoone Londonis. *Gravüür XVII sajandist.*

Joon. 119. Kuninganna Elisabeth I. *XVI sajandi tundmatu kunstniku portree.*

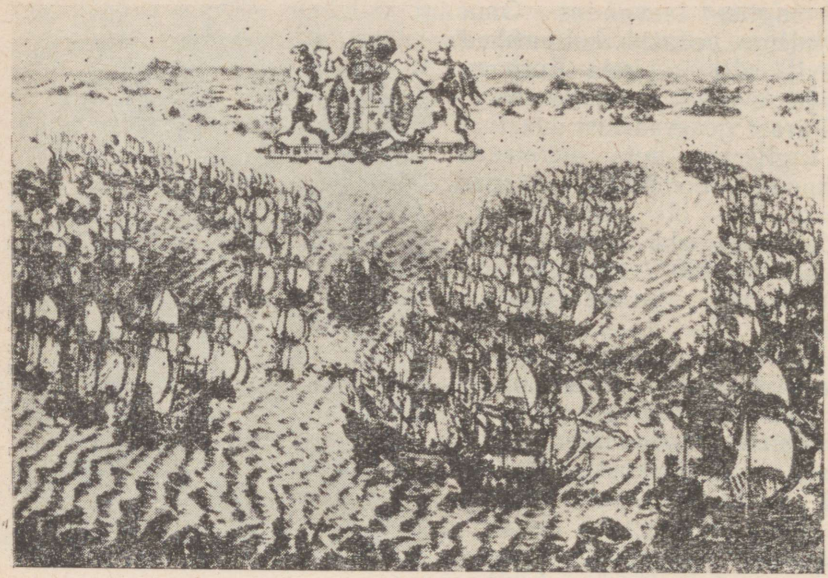

Joon. 120. Inglise laevastiku lahing «Võitmatu armaadaga». *Gravüür.* Tehke kindlaks, kus on Inglise ja kus Hispaania laevad.

lest keelust. Inglise piraadid röövisid Hispaania mereäärseid piirkondi ja korraldasid jultunud ekspeditsioone Ameerika rannikule. Hispaania laevad, mis vedasid Ameerikast kulda ja hõbedat, langesid teel Euroopasse korduvalt piraatide saagiks. Inglismaal loodi spetsiaalsed kaupmeeste seltsid, mis organiseerisid piraatlikke ekspeditsioone hispaanlaste vastu.

Kuninganna **Elisabeth I** (1558—1603) kaitses kaubandust ja laevasõitu. See kaval ja võimuahne valitseja valis endale targad nõuandjad. Järjekindlalt kaitses ta Inglismaa huvisid võitluses Hispaania vastu. Tema valitsemisajal ehitati suur sõjalaevastik. Elisabeth toetas salaja piraate ja sai ühe osa nende saagist endale. Ta ei häbenenud kaunistada oma krooni briljantidega, mis röövitud aarete hulgast olid temale kingitud. Kõige kuulsamad piraadid said kuninganna laevastiku admirali auastme.

Inglise piraat **Francis Drake** läks oma väikese laevastikuga läbi Magalhãesi väina ja hakkas röövima Hispaania asumaid Lõuna-Ameerika lääneranniku l. Sealsetesse sadamatesse oli toodud kulda edasisaatmiseks Hispaaniasse. Seejärel purjetas Drake üle Vaikse ja India ookeani ning jõudis tohutu saagiga Inglismaale. Asjata nõudis Hispaania suursaadik Elisabethilt kahjude

hüvitamist. Kuninganna külastas isiklikult Drake'i laeva ja tõstis piraadi rüütliseisusesse.

3. «Võitmatu armaada» võitmine. Hispaania hakkas tegema ettevalmistusi sissetungiks Inglismaale. Määratu suur laevastik, mille koosseisu kuulus 130 purjelaeva, liikus Inglismaa ranniku poole. Laevadel oli üle 20 000 sõduri, kes pidid Thames'i jõe suudmes maale tulema. Võidus veendunud hispaanlased nimetasid oma laevastikku *«Võitmatuks armaadaks»* (armaada — suur laevastik).

1588. aastal ründasid Inglise laevad Hispaania laevastikku La Manche'i väinas. Merelahingud kestsid kaks nädalat. Rasketel ja kohmakatel Hispaania laevadel oli Inglise laevadega võrreldes vähem suurtükke ning neid laevu kasutati peamiselt vägede veoks. Tabava suurtükitulega lõid kerged ja kiired Inglise laevad, mille meeskond koosnes kogenud meremeestest, vaenlase laevu juba kaugelt rivist välja, süütasid neid põlema ja lasksid põhja. Pärast suuri kaotusi tõrjuti Hispaania laevastik Põhjamerre. Siit püüdis ta Inglismaast põhja poolt ümber sõites kodumaale pääseda (vt. kaarti nr. 10). Tugev torm ajas hispaanlaste laevad merel laiali. Ühed nendest läksid põhja, teised purunesid rannakaljudel. Ainult Hispaania laevastiku armetud jäänused jõudsid kodumaale tagasi.

«Võitmatu armaada» kuulsusetu hukkumine õõnestas Hispaania ülevõimu merel. Võim merel läks järk-järgult Inglismaa kätte. Inglismaa muutus võimsaks mereriigiks.

4. Inglismaa esimesed asumaad. Hispaania laevastiku purukslöömine kergendas Inglismaal asumaade vallutamist. XVII sajandi alguses rajasid inglased oma esimese asumaa Põhja-Ameerika idarannikul — *Virginia.* Indiaanlased võtsid uusasunikke sõbralikult vastu, loovutasid nendele ühe osa maast ja andsid neile esimestel rasketel aastatel toiduaineid. Kuid inglased hakkasid pettuse ja jõuga võtma enda kätte uusi maid, indiaanlased aga tõrjuti metsade sügavusse. Inglise sõdurid põletasid indiaanlaste asulad maani maha, hävitasid kasvava vilja ning terved hõimud.

Aasias hakkasid inglise kaupmehed portugallasi välja tõrjuma. Kingituste ja äraostmisega sai Ida-India kompanii suurmogulitelt õiguse Indiaga tollivabalt kaubelda. Kompanii saatis Euroopasse India riiet, vürtse ja muid kaupu. Selleks et end Indias kindlustada, muutsid inglased oma kaubaasulad kindlusteks.

Oma maa töörahva julma ekspluateerimisega, piraatluse ja orjakaubandusega ning asumaade paljaksröövimisega ajas inglise kodanlus kokku määratu suured rikkused.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast arenes Inglise merekaubandus XVI sajandil kiiresti? Milleks asutasid kaupmehed kaubandusseltse?
2. Mispärast võitlesid Inglismaa ja Hispaania omavahel? Kas Inglismaa võit selles võitluses oli juhuslik?
3. Kus tekkisid esimesed Inglise asumaad? Mille poolest sarnanes inglise kolonisaatorite tegevus hispaania kolonisaatorite tegevusega?
4. Tõestage faktidega, missuguseid vahendeid kasutas inglise kodanlus rikkuste kokkuajamiseks.

Pidage meeles seda aastaarvu!

1588. a. — «Võitmatu armaada» purukslöömine.

XIV PEATÜKK.

ABSOLUUTNE MONARHIA PRANTSUSMAAL.

§ 49. Kodanlus, talupojad ja aadlikud.

(Kaart nr. 11.)

Korrake, kuidas tekkis Prantsusmaal tsentraliseeritud riik. Missugused olid tema tunnused (§ 27)?

Keskaja lõpul kujunes mitmel Euroopa maal välja ***absoluutne monarhia — tsentraliseeritud feodaalriik piiramatu kuningavõimuga.*** Eriti tugevnes kuningavõim Prantsusmaal XVII sajandil. Paragrahvi teksti lugedes tehke kindlaks, missugused klassid olid tugevast kuningavõimust huvitatud.

1. Tööstus ja kaubandus. XVI—XVII sajandil kehtis Prantsusmaal ikka veel feodaalkord. Kuid seal tekkisid juba ka uued klassid: kodanlus ja palgatöölised.

Asutati manufaktuure, kus valmistati kalevit, siidriiet ja lõuendit. Lyoni siidimanufaktuurides töötas 12 000 töölist. Pariis oli kuulus oma vaipade, pitside, ilusate riiete, klaasnõude ja teiste luksusesemete tootmise poolest. See oli kõige suurem linn Euroopas. Pariisis elas 300 000 inimest.

Prantsusmaa ühendamine soodustas kaubanduse arenemist. Eri piirkondade vahel suurenes kaubavahetus. Uut hoogu sai ka Prantsusmaa kaubandus teiste maadega. Marseille' sadama kaudu kauplesid prantsuse kaupmehed Vahemerd mööda Türgiga. Palju kaupu vedasid nad Hispaaniasse, vahetades neid asumaadest saabunud kulla ja hõbeda vastu. Pärast geograafilisi avastusi hakkasid kiiresti kasvama Prantsusmaa lääneranniku sadamad, eriti *Bordeaux*' sadam.

2. Kodanluse rikkuste kasv. Prantsuse kodanlus, nagu inglise kodanluski, rikastus manufaktuurides töötavate palgatööliste töö ja kaubanduse arvel. Kuid rikkad inimesed ei tahtnud Prantsusmaal meelsasti uusi ettevõtteid avada ning kaubaseltse asutada, sest neil tuli maksta kuningakassasse suuri makse. See võttis kodanluselt ära ühe osa tema tuludest ning pidurdas tööstuse ja kaubanduse arenemist.

Prantsuse kodanlus otsis teisi tuluallikaid.

Rikkad inimesed andsid meelsasti kuningale raha kõrgete protsentide eest laenuks. Võla ja protsentide tasumiseks seadis valit-

Joon. 121. Aadlik ja talupoeg. *Gravüür XVII sajandist.*
Gravüürile on kirjutatud: «Tema (talupoeg) peab maksma ja meelehead andma», «Senjööridele tuleb au anda», «Aadlik on ämblik, talupoeg aga kärbes».

sus sisse järjest uusi makse. Kuninga *laenusid* pidi tagasi maksma töörahvas.

Kuninga alalist rahahäda kasutades võtsid rikkad maksude kogumise enda kätte *rendile. Maksurentnik* tasus kuningale kogu maksusumma juba ette ära, pärast aga pressis elanikkonnalt kuninga sõdurite abil välja palju rohkem raha, kui ta valitsusele oli maksnud.

Kuningavõim kasutas manufaktuuride ja kaubanduse arenemist aadlike huvides — maksude suurendamiseks ja sõjaväe võim-

suse tõstmiseks. Kuigi kodanlus polnud kõrgete maksudega rahul, toetas ta ikkagi kuningavõimu. *Kuningas andis kodanlusele võimaluse maksude rentimise ja laenude kaudu rahva arvel rikastuda.*

3. Talupojad maksukoorma all. XVI sajandil oli suurem osa prantsuse talupoegadest isiklikult vaba. Nad ei teinud isandatele tegu, sest mõisates ei olnud isandatel põllumaad peaaegu üldse olemas. Väikesteks tükkideks jagatud maa oli talupoegade kasutuses. Mõisaomanikud said talupoegadelt raharenti. Feodaalide luksuslik elu nõudis järjest rohkem raha. Selleks seadsid paljud feodaalid sisse uusi makse ja suurendasid juba varem pealepandud kohustusi.

Eriti aga kannatasid talupojad kuningale minevate maksude koorma all. Nad pidid andma riigile suurema osa oma majapidamise tuludest. Maksurentnike tulekul jäi kogu küla sageli tühjaks, tema elanikud varjasid end metsas. Korduvalt oli elanikkonnal kokkupõrkeid sõduritega.

Mitmed talupojad sattusid liigkasuvõtjate küüsi ning laostusid täielikult. Tööd otsides läksid nad linnadesse ja asusid palgatöölistena tööle manufaktuurides.

Maksude ja kohustustega rõhutud talupojal oli raske oma majapidamist paremale järjele tõsta. Endiselt kannatas ta ikalduste ja alalise näljahäda all, elas pimedas ja kitsas hurtsikus, kandis

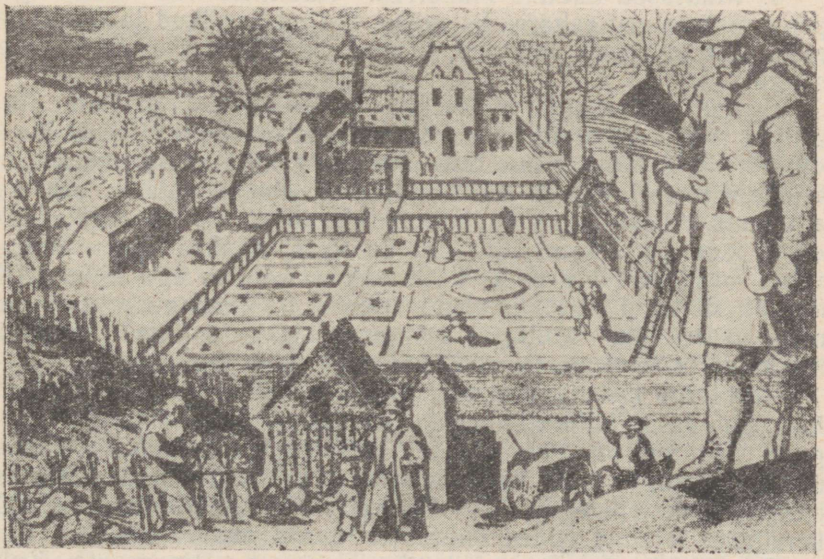

Joon. 122. Suursuguse aadliku mõis. *Gravüür XVII sajandist.*

Joon. 123. Ball Prantsuse kuninga õukonnas. *XVI sajandi kunstniku maali järgi.*

jämedaid kodukootud riideid ning puukingi — just nagu sadu aastaid tagasi. Talupojad ei suutnud osta manufaktuuride tooteid: pärast maksude tasumist ning koormiste kandmist ei jäänud neil raha järele.

4. Muutused aadlike olukorras. Aadlikele oli talupoegade poolt makstavast raharendist vähe. Paljud aadlikud lahkusid oma mõisatest ja läksid pealinna, lootes seal kuninga armu osaliseks saada.

Endiste sõltumatute valitsejate — hertsogite ja krahvide järeltulijad muutusid kuninga õukondlasteks. Õukonnas teenimine oli väga kasulik. Kuningas mõtles aadlikele välja suure hulga tarbetuid ametikohti. Nende niinimetatud «soojade kohtade» eest said aadlikud kõrget palka ja kalleid kingitusi. Õukondlaste «töö» algas kuninga ärkamisega: üks aadlikest tõmbas kokku kuninga voodi eesriide, teine andis kätte sukad, kolmas aga kingad. Kuningat riietasid mitukümmend inimest. Samasuguste tseremooniate saatel läks kuningas magama. Lisaks aadlikele teenindas kuningat ja tema perekonda veel mitu tuhat teenijat.

Prantsuse kuninga õukond oli kõige toredam Euroopas. Tohutuid summasid kulutati losside ehitamiseks, kalli mööbli ja vaipade soetamiseks. Pidustused, ballid ja maskeraadid järgnesid üksteisele kogu aasta vältel. Suursugused aukandjad uhkustasid ballidel oma riietega, mis olid kalliskividega kaunistatud. Õukondlaste toredad riided valmistati kuningakassa kulul.

Tohutu jõuga pressis riik elanikkonnalt välja makse. Kullajõgedena voolas raha kuningakassast aadlike taskutesse.

Aadlikel oli palju *privileege*, s. o. õigusi, mis kuulusid ainult neile. Ainult aadlikud võisid teenida kuninga õukonnas ja ohvitseridena sõjaväes. Paljudele neist oli teenistus kuninga sõjaväes ainuke tuluallikas. Aadlikud ja vaimulikud olid maksude tasumisest peaaegu täielikult vabastatud. Aadliku nimetus läks pärimise korras edasi. Isegi aadliku laostumise korral säilisid ikkagi kõik tema privileegid.

Kaubandust ja tööstust pidasid aadlikud «madalaks», väärituks tegevusalaks. Ühe kaasaegse sõnade järgi «peeti kaupmehe elukutsest siin vähem lugu kui mõnel muul maal». Aadlikusse, kes oli avanud ettevõtte või võtnud osa kaubandusest, suhtuti põlglikult. Kuningas võttis temalt tähtsa privileegi — maksudest vabastamise.

Aadlikud olid kuningavõimu peamine tugi. Kuningas kaitses nende eesõigusi ja tegi neile kingitusi maksude arvel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused olid prantsuse kodanluse tulude allikad? Kuidas kasutas kuningavõim manufaktuuride ja kaubanduse arenemist?
2. Tehke kindlaks, kes ekspluateeris prantsuse talupoegi XVI sajandil ja kuidas seda tehti. Missugune vahe on maksu, rendi ja tolli vahel?
3. Missugused muutused toimusid aadlike olukorras XVI sajandil? Missugused eesõigused olid prantsuse aadlikel?
4. Leidke paragrahvis tekst, milles räägitakse takistustest, mis ei lasknud Prantsusmaal manufaktuuridel ja kaubandusel edukalt areneda.

§ 50. Absoluutse monarhia tekkimine.

(Kaart nr. 11.)

1. Klassivõitluse teravnemine. XVI sajandi teisel poolel pidasid Prantsusmaa suursugused feodaalid ägedat võitlust võimu pärast, kuninga õukonnas mõju avaldamise pärast. Verised kodusõjad kestsid üle 30 aasta. Prantsusmaad rööviside ja laastasid palgasõdurite ja aadlike jõugud.

Ränkadest maksudest ja sõdurite röövretkedest kurnatud talupojad tõusid paljudes Prantsusmaa piirkondades üles. Nad purustasid losse ja aadlike maju ning õiendasid kuninga ametnike ja maksurentnikega arveid. Relvastatud rünnaku signaaliks oli hüüe: «Närijate kallale!». «Närijateks» (prantsuse keeles *croquants*) nimetas rahvas aadlikke, maksurentnikke ja ametnikke. Talupojad pidasid neid kuninga vaenlasteks. Nad uskusid, et kuningas hoolitseb rahva eest, aadlikud ja ametnikud aga ei hooli tema tahtest. Talupoegade võitlushüüde järgi on see ülestõus läinud ajalukku «krokaanide ülestõusu» nime all.

Edela-Prantsusmaal võttis ülestõusust osa 40 000 inimest. Talupoegade salgad piirasid linnad ümber ja sundisid neid pärast toi-

Joon. 124. Richelieu. *XVII sajandi prantsuse kunstniku maali järgi.*
Kardinal Richelieu (*kardinali* aunimetusest oli kõrgem ainult paavsti nimetus) oli kiriku juht Prantsusmaal ja samaaegselt ka kuninga peaminister. Kunstnik on kujutanud Richelieu'd kardinalitalaaris.

duainete juurdeveo lõppemist alla andma. Ülestõusnud avaldasid kuningavägedele visa vastupanu. Talupoegade ülestõusudest heidutatud aadlikud lõpetasid omavahelised sõjad ja koondusid kuninga ümber. Talurahva väljaastumised suruti kuningavägede ja aadlike salkade poolt maha.

Kuningas aitas aadlikel hoida talupoegi sõnakuulmises ja maha suruda nende ülestõuse.

2. Keskvõimu tugevnemine Richelieu ajal. Aadlikud ja kodanlus toetasid kuningavõimu. Nende toetusele tuginedes hakkas kuningas Louis XIII *peaminister*[1] hertsog **Richelieu** visalt taotlema keskvõimu kindlustamist. Energiline, kaval ja võimukas Richelieu valitses Prantsusmaad tahtejõuetu ja otsustusvõimetu kuninga nimel **1624.** aastast kuni **1642.** aastani.

Richelieu ei kutsunud generaalstaate üldse kokku. Ta vallandas paljud suursugused *provintside* (nõnda nimetati suuri Prantsusmaa piirkondi) asevalitsejad. Provintsidesse ja suurtesse lin-

[1] *Minister* — kõrge ametiisik, kes juhib teatud kindlat valitsemisharu (suhtlemist teiste riikidega, sõjaasjandust või rahandust jne.). Peaminister juhib kõigi teiste ministrite tegevust.

nadesse saadeti ametnikud, kes valvasid kuninga käskude täpse täitmise järele.

Paljud kõrged aukandjad ei tahtnud leppida asjaoluga, et nad ei saanud enam riigiasjadele mõju avaldada. Kõikvõimsa ministri kõrvaldamiseks organiseerisid nad vandenõusid, millesse olid segatud isegi kuninga naine ja vend. Kuid Richelieu surus aukandjate vastupanu halastamatult maha, areteeris neid väiksemagi kahtluse korral ja laskis nad hukata.

Mõned feodaalid varjasid end Richelieu viha eest oma lossides. Siit andsid nad vastulöögi kuninga ametnikele ja väeüksustele. Richelieu käskis aadlike kindlustatud lossid maatasa teha.

Surmanuhtlusega ähvardades keelas Richelieu *duellid* — aadlike omavahelised kahevõitlused. Isegi kõõrdiheidetud pilku pidasid upsakad ja uhked aadlikud enda solvamiseks, mida võis heaks teha ainult solvaja verega. Igal aastal viisid duellid hauda sadu aadlikke. Richelieu tegi sellele lõpu. Ta oli seisukohal, et aadlikud võivad verd valada ainult kuninga teenistuses olles.

Kuid üksikute isemeelsete feodaalidega arveid õiendades tegutses Richelieu kogu feodaalide klassi huvides. «Aadlikud on riigi peamine närv,» ütles Richelieu. Kogu jõuga kindlustas ta aadliriigi võimsust.

Oma suhtumist rahvasse väljendas Richelieu sõnadega: «Rahvas on eesel, keda kauakestev puhkus rohkem rikub kui töö.» Tema valitsemisaastail suurenesid maksud neljakordseks.

Richelieu ajal puhkesid kogu Prantsusmaal talupoegade ja linnakehvikute ülestõusud. Kuid välismaiste palgasõdurite abiga surus peaminister kõik need ülestõusud julmalt maha.

3. Absoluutne monarhia Louis XIV ajal. XVII sajandil kujunes Prantsusmaal lõplikult välja ***absoluutne monarhia.*** Miski ei piiranud kuningavõimu; kogu riigi valitsemine oli koondatud kuninga kätte.

Kõige võimsamaks kujunes absoluutne monarhia **Louis XIV** ajal (1643—1715). See enesega rahulolev ja südametu kuningas oli oma võimust väga kõrgel arvamisel. Louis XIV ütles korduvalt: «Riik — see olen mina.» Kõigilt oma alamatelt ning isegi kõige suursugusematelt inimestelt nõudis ta oma isiklike tujude ja kapriiside täitmist. «Alamatel ei ole õigusi,» ütles kuningas, «neil on ainult kohustused.»

Kuninga õukond lahkus rahutust Pariisist. Tema asukohaks sai suurepärane *Versailles'* loss, mis oli ehitatud 18 kilomeetri kaugusele pealinnast. Kuigi seda lossi ehitasid sõdurid ja talupojad tasuta, läks see riigikassale siiski maksma tohutu summa — 150 miljonit franki. Kuningas ei andnud riigi raha kulutamise kohta kellelegi aru. Tema ise otsustas, missuguseid uusi makse elanikkonnalt võtta. Prantsuse õukonna hiilgust ja toredust matkisid kõik Euroopa valitsejad. Lipitsevad õukondlased nimetasid Louis XIV «päikesekuningaks».

Joon. 125. Vastuvõtt prokuröri juures. *Gravüür XVII sajandist.*
Vastuvõturuumis tunglevad palujad. Niikaua kui ametnik suursuguse daamiga lahkelt vestleb, ootavad talupojad kannatlikult järjekorda. Selleks et oma asjale soodsat lahendust saada, toovad nad «kingitusi», mida teener korvist välja laob. Altkäemaksu andmist peeti tavaliseks: ametnik ostis oma ametikoha kuningalt, seejärel aga hüvitas end palujate arvel.

Värviline illustratsioon XV. **Arhitektuur XVI—XVII sajandil. Versailles** (all). Keskel asub kuningaloss, millele on otsekui allutatud kogu ümbruskonna maastik — avarad pargid ning rohkearvulised purskkaevud, basseinid ja kanalid. Selles avaldus selgesti mõte, et kuningavõim on piiramatu. Lossi lamedad, horisontaalselt väljavenitatud jooned on kooskõlas pargi plaaniga. Peafassaadi ees paikneb sümmeetriliselt kaks suurt veekogu. Pargi väljakutelt hargnevad kiirtekujuliselt hoolikalt kärbitud puudega alleed. Pargis on palju marmor- ja pronkskujusid.

Otsused, mis kuningas ballide ja jahilkäikude vaheajal vastu võttis, said riigis seadusteks. Uue seaduse kinnitamiseks tarvitses kuningal ainult peale kirjutada: «Niisugune on minu tahe.»

Kuninga tahte kuulekateks täideviijateks olid ametnikud; üheski Euroopa riigis polnud neid nii palju kui Prantsusmaal.

Louis XIV andis kõrgematele ametnikele oma allkirja ja pitsatiga plangid; nendele plankidele võis kirjutada ükskõik kelle nime ja lasta ta areteerida. Mitte keegi ei võinud olla kindel, et ta ei satu kuninga viha alla. Rahulolematuid mõistsid kohtunikud sunnitööle; süüdimõistetud saadeti sõudjateks aerudega laevadele — galeeridele. Louis XIV valitsemisajal hukati 40 000 inimest.

Kuninga käsutuses oli poole miljoni meheline palgasõjavägi. Enda tähtsuse tõstmiseks ja Prantsusmaa piiride laiendamiseks pidas Louis XIV lakkamatuid sõdu peaaegu kogu Euroopaga. Sõjad andsid aadlikele saaki ning tõid neile mitmesuguseid autasusid ja kuulsust.

Toreda õukonna ülalpidamine ja kestvad sõjad laostasid Prantsusmaa. Järjest rohkem maid jäi söödi. Näljahädad järgnesid üksteisele. Nälgivad rahvahulgad tulid isegi Versailles'sse ja nõudsid leiba.

Sõjavägi õiendas talupoegadega julmalt arveid. Ühe ülestõusu mahasurumisel tehti maatasa üle 400 küla. Teade «päikesekuninga» surmast kutsus rahva hulgas esile varjamatu rõõmu. Rahva rahutuste ärahoidmiseks toimusid Louis XIV matused salamahti.

Absoluutne monarhia oli aadlike riik, mille abil nad halastamatult rõhusid rahvahulki.

Pidu Louis XIV õukonnas.

(Katkend ettekandest, mille on kirjutanud Veneetsia saadik Prantsusmaal.)

Versailles' lossi suurel galeriil süttisid tuhanded tuled. Nad helkisid seinu katvates peeglites, kavaleride ja daamide briljantides. Oli valgem kui päeval. See oli otsekui unenägu, otsekui muinasjuturiik. Silmad ei tahtnud uskuda ennenägematuid eredaid, kalleid ja ilusaid rõivaid, sulgedega ehitud mehi, toredate soengutega naisi. Nende juustes ilutsesid kalliskivid või siis olid need läbi põimitud briljantkiududega.

Prantsuse autor talupoegade elust Louis XIV ajal.

Te näete külas musti, päikesest täiesti ärapõlenud metsloomi. Madalale maad ligi on nad painutanud oma küürus seljad, harides põldu võitmatu visadusega. Neil on midagi artikuleeritud kõne taolist ja kui nad ennast sirgu ajavad, siis ilmneb, et neil olevustel on inimese nägu. Ja tõepoolest, need on ju inimesed. Ööseks poevad nad oma urgastesse, toiduks aga on neil must leib, vesi ja juurikad. Nad vabastavad teisi inimesi elu ülalpidamiseks vajalikust künni-, külvi- ja lõikustööst.

Kust võtsid kuningas ja aadlikud toredate pidude korraldamiseks raha? Mispärast oli talupoegade olukord nii vilets?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millest oli tingitud klassivõitluse teravnemine Prantsusmaal XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi alguses?
2. Jutustage, kelle huvides tegutses Richelieu, kui ta sõnakuulmatute aadlikega arveid õiendas? Mis suhtes teie arvates jätkas Richelieu Louis XI poliitikat?

3. Jutustage, missugused klassid toetasid absoluutset monarhiat ja mispärast nad seda toetasid (vt. järeldused § 49 ja 50 juurde).

4. Märkige punktis 3 ära absoluutse monarhia tunnused. Mille poolest sarnaneb absoluutne monarhia XIV—XV sajandi tsentraliseeritud riigiga? Missugused erinevused neil on?

Pidage meeles seda aastaarvu!

1624.—1642. a. — Richelieu valitsemisaeg.

XIII ja XIV PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Mida kujutavad endast kapitalistlikud suhted?

XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel valitses Lääne-Euroopas ikka veel feodaalkord. Peamisteks klassideks olid endiselt feodaalid ja sõltuvad talupojad. Kuid eesrindlikes maades tekkisid juba manufaktuurid ning hakkasid kujunema uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Inglismaal, Prantsusmaal ja mõnes teises Lääne-Euroopa riigis tekkisid ***kapitalistlikud suhted:*** kodanlus, kelle käes oli raha, ettevõtted ja kaubad, ekspluateeris palgatöölisi.

Kapitalistlike suhete tekkimiseks oli vaja: 1) vabu inimesi, kellel ei ole tööriistu ega elatusvahendeid, 2) kodanluse käes olevaid suuri rikkusi, mis olid vajalikud suurettevõtete avamiseks.

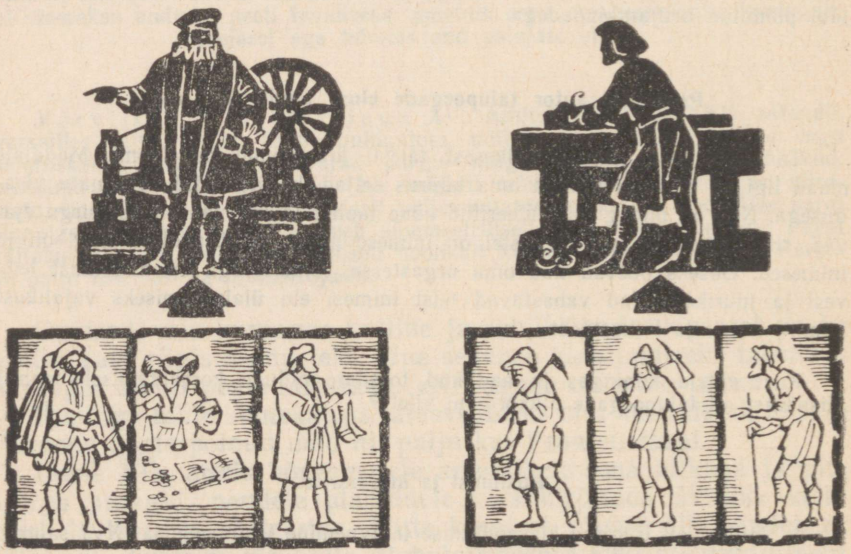

Joon. 126. Missugustest elanikkonna rühmadest tekkis kodanluse klass ja missugustest palgatööliste klass.

Uus rõhujate klass — kodanlus — tekkis kaupmeestest, rikastunud meistritest ja liigkasuvõtjatest. Uus rõhutute klass — palgatöölised — kujunes laostunud talupoegadest, sellidest ja linnakehvikutest.

Erinevalt maaomanikust-feodaalist olid kodanluse omanduses ettevõtted, kaubad ning suured rahasummad. Kodanlus tegeles tööstuse ja kaubandusega. Ta ei ekspluateerinud palgatöölisi sellisel viisil, nagu feodaalid ekspluateerisid talupoegi.

Erinevalt pärisorjuslikest talupoegadest olid palgatöölised vabad ja võisid tööandjat valida. Neil ei olnud peale oma töökäte mitte midagi. Näljasurma vältimiseks olid palgatöölised sunnitud asuma tööle ettevõtte peremehe juurde.

Feodaalsuhetega võrreldes olid kapitalistlikud suhted sammuks edasi. Palgatööliste töö manufaktuuris oli tootlikum kui tsunfti kuuluvate käsitööliste töö. Selle tulemusena suurenes keskaja lõpul järsult inimestele vajalike kaupade kogus.

Feodaalkord hakkas lagunema. Feodaalsuhted olid oma aja ära elanud.

Küsimusi ja ülesandeid XIII ja XIV peatüki kordamiseks.

1. Mispärast hakkasid XVI sajandil tekkima manufaktuurid? Missugused tingimused olid vajalikud kapitalistlike ettevõtete tekkimiseks?
2. Täitke vihikutes järgmine tabel.

Manufaktuur ja käsitöölise töökoda.

Küsimused	Käsitöölise töökoda	Manufaktuur
1. Missugused olid ettevõtete mõõtmed (kas väike- või suurettevõte)?		
2. Kes töötasid töökojas ja kes manufaktuuris?		
3. Missuguste tööriistadega töötati?		
4. Kellele kuulusid tööriistad ja valmistooted?		
5. Kas oli olemas tööjaotus (jah või ei)?		

Mis siis oli ühist manufaktuuril ja käsitöölise töökojal? Missugused erinevused olid nende vahel?

3. Missugustest elanikkonna rühmadest tekkis kodanluse klass ja missugustest palgatööliste klass (vt. ioon. 126)? Mille poolest erines kodanluse klass feodaalide klassist? Mille poolest erinesid palgatöölised pärisorjuslikest talupoegadest?

4. Võrrelge neid viise, kuidas inglise kodanlus ja prantsuse kodanlus ajasid kokku oma rikkused. Mis on nendes viisides ühist ja mille poolest nad erinevad?

5. Kus oli rohkem palgatöölisi: kas Inglismaal või Prantsusmaal? Selgitage, mispärast.

6*. Koostage jutustus «Reis mööda Inglismaad 1549. aastal» või «Reis mööda Prantsusmaad XVII sajandil», tuues selles ära faktid majanduse arengu, töötajate olukorra ja nende võitluse kohta.

XV PEATÜKK.

REFORMATSIOON EUROOPAS. TALURAHVASÕDA SAKSAMAAL.

§ 51. Saksamaa enne reformatsiooni.

(Kaart nr. 12.)

Tuletage meelde, mida teate Püha Rooma keisririigist (§ 10, p. 1).

XVI sajandil tugevnes Lääne-Euroopa maades klassivõitlus. Eriti terav oli ta Saksamaal. Meil tuleb kindlaks teha, mis põhjustas klassivõitluse teravnemise, kes võtsid sellest osa ja missuguseid tagajärgi see endaga kaasa tõi.

1. Kodanluse tekkimine. XVI sajandi alguses saabus Saksamaa majanduses tõusuaeg. Reini jõe ääres ja Doonau ülemjooksul paiknevates suurtes linnades hakati tootma riiet, paberit ning klaasnõusid. Suurenes raua-, hõbeda- ja vasetoodang. Hõbedat saadi Saksamaal rohkem kui kõigis teistes Euroopa riikides kokku. Maagi saamiseks kaevati kuni 300 meetri sügavusi šahte. Ventilatsiooniseadmete ehitamine ja vee väljapumpamine šahtidest nõudsid suuri kulusid. Niisuguste šahtide omanikeks võisid olla ainult väga rikkad inimesed. Nad rakendasid laialt palgatööliste tööd. Mäetööstuses ja riide tootmises tekkisid manufaktuurid.

Lõuna-Saksa linnade *Augsburgi* ja *Nürnbergi* kaupmehed said kaubandusest ja liigkasuvõtmisest palju raha. Kõige rikkam Euroopas oli **Fuggerite** perekond. Fuggerite võlglasteks olid Rooma paavst, Saksa keiser ning paljud kuningad ja vürstid. Fuggerid ja teised rahamehed võtsid osa ekspeditsioonide korraldamisest Ameerikasse ning röövkaubandusest asumaades. Nendele kuulusid hõbeda- ja vasekaevandused keisririigi eri osades.

Saksamaal hakkas kujunema kodanlus. Aga inglise ja prantsuse kodanlusega võrreldes oli ta väiksearvuline.

2. Saksamaa killustatus. Majandus arenes jõudsalt ainult üksikutes Saksamaa piirkondades. Nende kõrval oli palju mahajäänud piirkondi. Sellepärast ei olnudki Saksamaa, erinevalt Inglismaast ja Prantsusmaast, ühendatud üheks riigiks (vt. § 31). Saksamaal ei olnud ühiseid seadusi, ühist riigikassat ega ühtset sõjaväge. XV sajandil öeldi: «Sakslased on unustanud, et neil on keiser.»

Vürstide-suurfeodaalide valdused ja suured linnad olid täiesti sõltumatud. Vürstidel oli oma palgaline sõjavägi ja nad pidasid

omavahel lakkamatult sõdu. Nad lasksid käibele oma metallraha, mõistsid ise kohut elanike üle ja kogusid nendelt makse.

Ka paljude rüütlite mõisad olid peaaegu sõltumatud väikeriigid. Mõned nendest olid nii väikesed, et naljatades öeldi: «Kui valitseja magama heidab, siis on ta pea omal maal, jalad aga tuleb tal sirutada naabri maale.» Rüütlitel oli võrdlemisi vähe talupoegi ja nende sissetulekud olid kasinad. Oma kõhna kukru paisutamiseks riisusid nad suurtel teedel ning röövisid läbisõitvaid kaupmehi ja talupoegi.

Riigi killustatus takistas tööstuse ja kaubanduse arenemist.

3. Talupoegade olukord XVI sajandi alguses. Koos linnade kasvuga hakkas põllumajandus andma suuremat tulu. Linnades võis kasuga müüa mitte ainult vilja ja liha, vaid ka villa ja lina. Feodaalide luksuslik jõudeelu nõudis raha. Raha saamiseks püüdsid nad oma majapidamises toota rohkem saadusi. Nad laiendasid mõisamaid, kärpides talupoegade maatükke. Feodaalid võtsid enda kätte kogukonnamaad, keelasid talupoegadel koguda metsas hagu, püüda tiikides kalu ja karjatada aasal loomi. Nad sundisid pärisorje rohkem tegu tegema, suurendasid loonusrenti ja teisi kohustusi.

Sel ajal kui Inglismaal ja Prantsusmaal olid talupojad saanud isiklikult vabaks, suurenes Saksamaal talupoegade sõltuvus

Joon. 127. Talupojad. *Gravüür A. Düreri joonise järgi.*

feodaalidest. Lisaks feodaalkoormistele maksid talupojad makse vürstile ja kümnist kirikule. Sageli ei jätkunud talupojal rohkearvuliste maksude tasumiseks raha ja ta oli sunnitud minema liigkasuvõtja juurde. Kui talupoeg ei suutnud raha tähtajaks tagasi maksta, siis tuli tal tasuda oma armetu varaga. Jõukad linnaelanikud rõhusid armutult talupoegi.

Saksa külas oli nälg sagedane külaline. Räägiti, et üks surmamõistetud talupoeg hüüdis timuka juurde talutamisel: «Pean surema, ilma et kordagi oleksin saanud kõhtu täis süüa!»

Vastuseks feodaalide surve tugevnemisele keeldusid talupojad mitmel pool Saksamaal oma kohustusi täitmast. Nad hankisid salaja relvi ja tõusid üles. Ülestõusnute märgiks oli talupoja tuhvel, mille kujutuse nad oma lippudele õmblesid (tuhvli vastandasid talupojad rüütli saapale). Sagenesid ka rahutused linnakehvikute hulgas.

4. Katoliku kirik Saksamaal. Halastamatult rõhus saksa rahvast katoliku kirik. XVI sajandi Saksamaa kaardilt on näha, et suure osa Saksamaa territooriumist moodustasid kiriku valdused. Reini jõge nimetati «pappide teeks»: selle laevatatava jõe maalilistel ja viljarikastel kallastel olid kõige rikkamad kirikumaad kümnete linnade ning sadade küladega. Peapiiskopid ja paljud piiskopid olid oma valdustes sõltumatud vürstid ning rõhusid rängalt elanikkonda. Keisrit valiva seitsme kõige tugevama vürsti hulgas oli kolm peapiiskoppi.

Maades, kus oli välja kujunenud absoluutne monarhia, piirasid kuningad summasid, mida vaimulikud saatsid Rooma. Killustatud Saksamaal aga röövis katoliku kirik rahvast, leidmata keisri vastupanu. Suure osa oma sissetulekutest sai Rooma paavst Saksamaalt.

XVI sajandil elasid Rooma paavstid toredates lossides, pidasid tohutu hulga teenreid ja saatsid oma aega mööda lakkamatute lõbustustega. «Ammu on teada, kui kasulik on meile see muinasjutt Jeesus Kristusest,» ütles kunagi üks paavst usklike üle irvitades. Oma tulude suurendamiseks müüsid Rooma paavstid piiskoppide ja abtide ametikohti raha eest. Rooma paavstide ahnus ja nende muretu elu kutsusid esile üldise hukkamõistu.

Mida räägib vürstide ja munkade kohta Erasmus Rotterdamist.

Kuulus kirjanik Erasmus sündis Hollandi linnas Rotterdamis rikka linnaelaniku perekonnas. Hea hariduse saamiseks rändas ta palju ringi. 1513. aastal kirjutas Erasmus raamatu «Narruse kiitus». Selles naeris ta teravmeelselt ja vihaselt välja tolleaegset korda. Eriti said pihta vürstid, aadlikud ja katoliku kiriku preestrid.

Vürstidest. Kujutage mul nüüd ette, missugused nad mõnikord on: inimene, kes on seadustes võhik, ühiskondlike hüvede vaenlane, kiindunud isiklikesse mõnudesse, andunud lõbudele, hariduse vihkaja, vabaduse ja tõe vih-

kaja, mitte millelegi vähem kui riigi hüvangule mõtlev, kõike vaid oma kiima ja kasuga mõõtev.

Munkadest. Kuigi kõik seda inimeste liiki nii manavad, et isegi juhuslikku kohtumist nendega pahaendeliseks peetakse, teevad nad siiski iseendale suurepäraseid meelitusi. Esiteks peavad nad ülimaks vagaduseks olla kirjatarkusega üldse mitte kokku puutunud, nii et nad isegi lugeda ei oska. Teiseks arvavad nad pühakute kõrvu ohtra mõnuga hellitavat, kui nad oma psalme, mis muide on kinni makstud, kuid millest nad midagi ei taipa, kirikutes eesli häälega maha mörisevad. Nende seas on mõningaid, kes kasimatuse ja kerjamisega suurt äri ajavad, uste ees valjusti kisendades leiba nõuavad ja koguni kõrtsides, sõidukites ja laevadel tülitavad...

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas ajas kodanlus kokku oma rikkused? Missugused ühised tuluallikad olid nii saksa kodanlusel kui ka inglise ja prantsuse kodanlusel?
2. Missugused elanikkonna rühmad polnud Saksamaa killustatusega rahul? Selgitage, mispärast.
3. Mille poolest erines saksa talupoegade olukord inglise talupoegade olukorrast XVI sajandil?
4. Mispärast põhjustas katoliku kirik Saksamaal üldise rahulolematuse? Võrrelge seda põhjustega, mis tekitasid rahulolematuse Tšehhimaal XV sajandi alguses (§ 31).

§ 52. Reformatsiooni algus Saksamaal.

(Kaart nr. 12.)

Tuletage meelde, kuidas Jan Hus võitles Rooma paavsti ja katoliku kiriku vastu (§ 32, p. 1).

1. Kirikureformi nõudmised. Saksa rahva võitlus feodaalkorra vastu algas väljaastumisega selle korra peamise tugisamba — katoliku kiriku vastu. Saksamaal nõudsid kõik kirikureformi (kiriku ümberkorraldamist). Sealjuures taotles iga elanikkonna rühm oma eesmärki.

Rikaste linnaelanike arvates oli katoliku kirik oma uhkete jumalateenistuste ja paljude usupühadega liiga kulukas. Linna rahamehed tahtsid vähendada vaimulike ülalpidamiseks minevaid makse ja kiriku rikkuste arvel ise kasu saada. Nad põlgasid laisku munki ja tahtsid kloostreid sulgeda. Rikkad linnaelanikud nõudsid «odavat kirikut».

Talupojad ja linnakehvikud ei piirdunud katoliku kiriku vastu võitlemisega, vaid tahtsid hävitada kõiki feodaalseid rõhujaid.

Paljud feodaalidki pooldasid kirikureformi. Üldist rahulolematust kasutades püüdsid nad vaimulikelt nende maid ja rikkusi ära võtta. Vürstid tahtsid, et kirik alluks igas vürstiriigis mitte paavstile, vaid vürstile. Kiriku abil oleksid nad saanud

rahvast veelgi rohkem rõhuda ja oma võimu kindlustada. Rüütlite igatsuseks oli kirikumaad enda kätte võtta.

2. **«Pikselöök püssirohutünni pihta.»** Saabus **1517. aasta...** Uuesti saatis paavst Saksamaale munki suure indulgentside virnaga. Sageli võis turuplatsil kuulda kriiskavat häält: «Laduge raha välja! Päästke omaksed ja lähedased inimesed! Niipea kui minu karbi põhjas kõliseb raha, on patuse hing paradiisis!»

Indulgentside häbematu müügi vastu astus välja õpetatud munk, *Wittenbergi* ülikooli professor **Martin Luther.** Ta pani ülikooli kiriku ustele välja oma läkituse usklikele — *«95 teesi»*. Selles mõistis Luther indulgentsidega kauplemise hukka ja kutsus vaidlusele kõiki neid, kes ei ole temaga nõus. Lutheri väljaastumine pani liikvele kogu Saksamaa. F. Engelsi sõnade järgi oli see otsekui «pikselöök püssirohutünni pihta».

Luther esindas «odavat kirikut» taotlevate rikaste linnaelanike huvisid. Peagi kuulutas ta, et kirik võib eksisteerida ka ilma paavstita. Ühtaegu väljendas ta oma nõusolekut paljude Jan Husi õpetuse seisukohtadega. Luther soovitas raha saatmise Rooma lõpetada ja kutsus üles otsustavalt võitlema Rooma paavsti vastu.

Kui sõnum Lutheri väljaastumisest Rooma oli jõudnud, süüdistas paavst «jultunud Wittenbergi munka» ketserluses. Ta saatis Saksamaale kirja, milles pani Lutheri kirikuvande alla. Kuid

Joon. 128. Martin Luther. *Gravüür XVI sajandist.*

Joon. 129. Luther põletab Wittenbergis paavsti kirja. *Gravüür XVII sajandist.*

peaaegu mitte kuskil ei läinud korda seda kirja trükkida: paavsti saadikud võeti kõikjal ähvarduste ja naeruga vastu. Rahva toetus andis Lutherile julgust: ta kuulutas paavsti enda ketseriks ja põletas tema kirja üliõpilaste juuresolekul ära. Sellega lõi ta katoliku kirikust lõplikult lahku.

Keiser kutsus Lutheri kongressile, millest võtsid osa vürstid ning rüütlite ja linnade esindajad. Luther tuli sellele koosolekule. Seal nõuti kategooriliselt, et ta oma vaadetest lahti ütleks. Kuid Luther jäi kindlaks ja ütles: «Siin ma seisan ja teisiti ma ei saa!» Keiser tahtis Lutherit areteerida, kuid 300 rüütlit astusid tema kaitseks välja, üks vürstidest aga peitis ta oma lossi.

Lutheri väljaastumisega algas ***reformatsioon*** *— võitlus kiriku ümberkorraldamise (reformimise) eest. Reformatsioonist võttis osa linnaelanike, talupoegade ja rüütlite enamik ning üks osa vürste.*

Kuid peagi lõid rikkad linnaelanikud Saksamaal kasvava rahvaliikumise ees kartma. Luther kutsus rahvast üles alluma igasugusele, ka kõige julmemale võimule.

3. Müntzer viib rahva võitlusse. Rahvaliikumise juhiks oli **Thomas Müntzer** (1493—1525). Nooruses õppis Müntzer hoolega. Ta oli tolle aja kohta kõrgesti haritud inimene. Selleks et rahva ees avalikult esineda, hakkas ta vaimulikuks. Kogu oma lühikese elu elas Müntzer töötava rahva keskel ning tundis hästi rahva muresid ja lootusi.

Võitlust katoliku kiriku vastu alustas Müntzer enne Lutherit. Ta häbimärgistas vaimulikke, kes mõtlesid ainult oma taskute

täitmisele. Reformatsiooni alguses toetas Müntzer Lutherit. Kuid peagi hakkas ta Lutherit hukka mõistma selle eest, et viimane kartis rahva revolutsioonilist võitlust. Müntzer nimetas Lutherit «laiskelajaks» ja «petjaks». «Kui Lutheri pooldajad piirduvad üksnes pappide ja munkade ründamisega, siis ei maksakski neil asja kallale asuda,» väitis Müntzer.

Kogu hingest vihkas Müntzer kõiki rahva rõhujaid — vürste, rüütleid ja rikkaid linnaelanikke. Ta esines talupoegade ja linnakehvikute ees üleskutsega kaotada feodaalkord ning relvastatud võitluse tulemusena sisse seada niisugune kord, kus ei oleks vaeseid ega rikkaid. «Kogu võim tuleb anda töötava rahva kätte,» ütles Müntzer korduvalt. Ta teatas avalikult, et jätkab taboriitide üritust.

Müntzeri julged üleskutsed kutsusid vürstide ning vaimulike hulgas esile hirmu ja viha. Lihtsad inimesed armastasid oma kirglikku kaitsjat ja aitasid teda. Ükskord tahtsid vürstid Müntzerit vangistada, kuid talle tulid appi kaevurid; kirgaste ja labidatega relvastatud töölised ei lasknud talle liiga teha.

Lakkamatu tagakiusamise tõttu pidi Müntzer sageli sõitma ühest piirkonnast teise. Kõikjal asutas ta salaseltse ja levitas kirju, milles esitas oma vaateid. Müntzer saatis oma pooldajaid kõikjale Saksamaal, et viia rahvas võitlusse feodaalide vastu.

Katkendeid Lutheri ja Müntzeri teostest.

Tehke kindlaks, missugused on Lutheri ja missugused Müntzeri mõtteavaldused.

1. Kui me poome vargaid, hukkame röövleid ning põletame ketsereid, mispärast siis mitte tungida, relv käes, nende kardinalide, paavstide ja kogu Rooma kambameeste kallale, mispärast mitte määrida käsi nende verega, et vabaneda neist kui ohtlikust tulekahjust.

2. Saksamaa ei tohi enam olla vürstide ja aadlike riik, sest aadlipesadega kaetult on ta röövliurgas.

3. Lugu on nii, et liigkasuvõtmise, varguse ja röövimise peamiseks põhjuseks on meie isandad ja vürstid. Nad võtavad enda kätte kõik, mis heaks arvavad: kalad vees, linnud õhus, taimed maa peal — kõik peab kuuluma nendele. Ja pärast seda räägivad nad (vürstid) kehvikute hulgas jumala käskudest ning ütlevad: jumal on käskinud, et sa ei pea mitte varastama! Kuid enda jaoks ei pea nad seda keeldu kohustuslikuks. Sellepärast rõhuvadki nad kõiki inimesi, laostavad ja röövivad vaeseid maaharijaid, käsitöölisi ja tervet maailma. Isandad on ise süüdi, et vaene inimene muutub nende vaenlaseks. Nõnda räägin mina!

4. Lihtrahvast on vaja rahustada ja temale rääkida, et ta hoiduks mässust ega võtaks mitte midagi ette ilma ülemuse käsuta, seadusliku võimu korraldusteta. See, kes minu õpetusse põhjalikult on süvenenud ja sellest aru saanud, ei võta mässust osa; sest see on minu õpetusega vastuolus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida taotlesid rahvahulgad, rikkad linnaelanikud ja feodaalid, kui nad hakkasid nõudma kirikureformi?
2. Mis andis tõuke Saksamaal algavaks reformatsiooniks? Mitu aastat pärast Jan Husi hukkumist esitas Luther oma teesid?
3. Kuidas suhtus Luther võitlusse paavsti vastu ja võitlusse feodaalide vastu? Millest see erinevus on tingitud?
4. Võrrelge Lutheri ja Müntzeri vaateid ning tegevust järgmistes küsimustes: kelle huvisid väljendas kumbki neist? Milleks kutsusid nad rahvast üles? Missuguseid võitlusviise nad soovitasid?

§ 53. Talurahvasõda Saksamaal.

(Kaart nr. 12.)

1. Ülestõus algab. 1525. aasta alguses puhkes Saksamaal talurahvasõda. Saksamaa edelaosas tegutses 6 salka, kus oli ligi 40 000 talupoega. Teistes piirkondades ühinesid talupoegadega ka linnaelanikud ja kaevurid. Linnakehvikud toetasid kõikjal talupoegi ja saatsid neile abiväge.

Tuli hakkas neelama kloostreid ja feodaalide losse. Talupojad põletasid dokumente, kus nende kohustused olid kirja pandud, jaotasid isandate kariloomad ja võtsid feodaalide käes olevad kogukonnamaad uuesti enda kätte. Nad sulgesid kloostreid ja ajasid

Joon. 130. Ülestõusnud talupojad. *Brošüüri «12 artiklit» tiitelleht.*

Joon. 131. Talupoegade kallaletung rüütlile. *Gravüür XVI sajandist.*

katoliku preestrid ning mungad minema. Talupoegade salkade tulekul põgenesid feodaalid hirmunult linnadesse.

Müntzer pidas sidet paljude salkadega. Isiklikult käis ta mitmes ülestõusu piirkonnas ja andis salkade juhtidele võitluse organiseerimise kohta nõu.

2. Mille eest võitlesid ülestõusnud. Kohe ülestõusu alguses pöördusid Müntzer ja tema pooldajad talupoegade poole kirjaga. Selles kirjas selgitasid nad, kuidas tuleb vaenlaste vastu võidelda. Nad kutsusid rahvast ühinema liitu, mille eesmärgiks on võidelda feodaalide ikkest täieliku vabanemise eest; samuti soovitasid nad purustada losse ja kloostreid ning õiendada halastamatult arveid kõigi feodaalidega, kes avaldavad vastupanu. See oli ülestõusnute kõige resoluutsem *programm.*[1]

Kuid kõik talupojad ei tegutsenud nii, nagu soovitas Müntzer. Paljud kartsid feodaale ja tahtsid nendega kokku leppida.

1525. aasta märtsis tulid talupoegade salkade juhid kokku. Nad koostasid programmi, mida hakati nimetama *«12 artikliks»*, sest talupoegade nõudmised olid kokku võetud 12 punktis. Talupojad nõudsid isikliku sõltuvuse kaotamist. Nad kirjutasid: «Siiamaani oli kombeks pidada meid omandiks, meie aga tahame olla vabad inimesed.» Nad nõudsid ka neilt äravõetud kogukonnamaade tagasiandmist, teorendi, loonusrendi ja kümnise vähendamist ning igale külale õigust valida endale preester.

«12 artiklit» trükiti ära väikese raamatuna ja seda levitati talupoegade hulgas. See programm oli mõõdukas. Selles nõudsid talu-

[1] *Programm* — eesmärkide ja nõudmiste esitus.

pojad ainult feodaalide ja kiriku surve vähendamist. Nad ei taotlenud feodaalkorra täielikku kaotamist ja kõigi feodaalide maade jaotamist talupoegade vahel.

Talupoegade võitlust püüdsid ära kasutada ka rikkad linnaelanikud, et saavutada Saksamaa ühendamist. Nad esitasid oma nõudmised: suurendada keisri võimu, seada kogu Saksamaal sisse ühesugune raha, kaotada Saksamaa piirides tollimaksud. See kõik pidi soodustama kaubanduse arenemist. Kuid rikkad linnaelanikud ei hoolitsenud talupoegade eest; nad soovitasid talurahval oma kohustused välja osta raha eest.

3. Võitlus kasvab. Ülestõusu leek üha laienes. Lääne-Saksamaal rikkusid feodaalide salgad varem sõlmitud vaherahu ja tungisid ootamatult talupoegadele kallale. Vastuseks sellele vallutasid ülestõusnud tormijooksuga ühe keisri sugulase lossi ja mõistsid vangivõetud aadlikud häbistavasse surma: nad aeti läbi kadalipu. See kutsus esile segaduse ja paanika feodaalide hulgas.

Kõige resoluutsemalt tegutsesid ülestõusnud *Tüüringi* piirkonnas Kesk-Saksamaal. Siin ühinesid talupoegadega ka linnakehvikud ja kaevurid. Ülestõusu Tüüringis juhtis Thomas Müntzer.

Võitluse puhkemisel oli Müntzer *Mühlhausenis*. Selles linnas ajas rahvas laiali endise nõukogu, mis oli seni olnud rikaste käes. Uue nõukogu koosseisu kuulusid Müntzeri poolehoidjad. Ülestõusnud valmistusid võitluseks feodaalide vastu. Nad õppisid sõjaasjandust ja valasid kirikukellad ümber suurtükkideks. Mühlhau-

Joon. 132. Thomas Müntzer. *XVI sajandi gravüüri järgi.*

senisse tulid kokku tuhanded talupojad, et kuulata Müntzeri tulihingelisi kõnesid. Ta kutsus ülestõusnuid ühendama kõik oma jõud.

Kuid talupoegade salgad ei ühinenud üheks suureks sõjaväeks. Igas piirkonnas tegutsesid talupojad iseseisvalt.

4. Talupojad saavad lüüa. Talurahvasõja ulatus hirmutas rikkaid linnaelanikke. Koos oma juhi Lutheriga asusid nad feodaalide poolele. Ülestõusnute ees surmahirmu tundes kutsus Luther vürste üles talupoegi maha suruma ja hävitama. «Las igaüks raiub, peksab ja kägistab neid avalikult ja salaja, nagu tapetakse marutõbiseid koeri. Teadku kõik, et ei ole midagi mürgisemat ja kahjulikumat kui mässaja,» kirjutas Luther. Rikkad linnaelanikud aitasid feodaalidel ülestõusu maha suruda.

Edela-Saksamaal astus talupoegadele vastu kiiruga kokkukogutud aadlike sõjaväg, mille eesotsas oli julm ja sõnamurdlik väepealik **Truchsess.** Ülestõusnuid oli mitu korda rohkem. Kuid talupojad ei tundnud sõjaasjandust ja neil ei olnud distsipliini. Pidevalt muutus nende salkade koosseis: ühed tulid laagrisse, teised aga läksid koju. Lisaks sellele olid talupojad liiga kergeusklikud ja hakkasid oma vaenlastega pidama läbirääkimisi.

Truchsess lubas täita kõik ülestõusnute nõudmised, kui nad ainult lähevad igaüks oma koju. Osa talupoegi uskus neid lubadusi ja pani relvad maha. Siis aga tungisid aadlikud sõnamurdlikult talupoegade salkadele kallale ja hakkasid neid ükshaaval puruks lööma.

Tüüringis saatsid vürstid ülestõusnute vastu oma palgasõdurid. Müntzer ja tema 8000 meest olid asunud positsioonile *Frankenhauseni* linna juures oleval mäel. Talupoegade leeri ümber olid paigutatud veokid ja kaevatud kraav. Kuid Müntzeri väesalk oli halvasti relvastatud. Vürstid alustasid ülestõusnutega läbirääkimisi. Nad nõudsid: «Andke välja Müntzer ja tema poolehoidjad! Siis võite meie silmis armu leida!» Kuid ülestõusnud vastasid: «Ei! Kas elu või surm, kuid me jääme ühte!»

Vaherahu rikkudes läksid vürstide palgasõdurid pealetungile. Suurtükkide kogupaugud tekitasid talupoegade hulgas suuri kaotusi. Sõdurid tungisid talupoegade leeri ja tapsid maha ligi 5000 inimest. Müntzer sai peast raskesti haavata ja sattus vangi. Mehiselt talus ta julma piinamist. Vürstide käsul raiuti tal pea maha. Nõnda hukkus talurahvasõja suurepärane juht.

Üksikutes kohtades avaldasid ülestõusnute salgad veel kaua vastupanu. Pärast talupoegade purukslöömist õiendasid feodaalid nendega metsikult arveid. Kõikjal kerkisid võllad; vangivõetuid piinati, poodi ja põletati. Hukkus üle 100 000 inimese.

5. Talupoegade lüüasaamise tagajärjed. Reformatsioon Saksamaal algas kui kogu rahva liikumine katoliku kiriku vastu. Sellest osavõtvad talupojad ja linnakehvikud alustasid relvastatud võitlust, mille eesmärgiks oli feodaalkorra kukutamine.

Pärast talurahvasõja lüüasaamist hakkasid feodaalid talupoegi veel rängemalt rõhuma. Pärisorjus laienes ka Elbe jõest ida pool asuvatele maadele, kus paljud talupojad olid varem olnud isiklikult vabad.

Vürstid saavutasid veel suurema iseseisvuse. Linnad ja rüütlid langesid nende võimu alla. Vaidlusaluste maade pärast pidasid vürstid omavahel kogu aeg sõda ja tegid oma valduste elanikud puupaljaks.

Talurahvasõja lüüasaamine jättis Saksamaa mitmeks sajandiks killustatuks ja tõi kaasa feodaalikke tugevnemise.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest sarnanes talurahvasõda Saksamaal hussiitide sõdadega Tšehhimaal ja mille poolest nad teineteisest erinesid?
2. Võrrelge ülestõusnute programme. Tõestage, et Müntzeri programm oli «12 artikliga» võrreldes resoluutsem. Missuguseid nõudmisi esitasid rikkad linnaelanikud? Mida nad taotlesid?
3. Mille poolest erines Müntzer XIV sajandi talurahva ülestõusude juhtidest Inglismaal ja Prantsusmaal?
4. Tehke kindlaks ülestõusnud talupoegade lüüasaamise põhjused. Missugused olid ülestõusu lüüasaamise tagajärjed?

§ 54. Reformatsiooni levimine Euroopas ja katoliku kiriku võitlus reformatsiooni vastu.

(Kaart nr. 15.)

Tuletage meelde, missugune oli paavstide võim XI—XIII sajandil (§ 20, p. 2).

1. Reformatsiooni edusammud. Üks kaasaegne on märkinud, et teade Lutheri väljaastumisest indulgentside müügi vastu «lendas nelja nädalaga läbi kogu ristiusu maailma». Saksamaa järel algas reformatsioon ka teistes Euroopa maades. Katoliku kirik kaotas oma endise võimu. Kõikjal pilgati tema harimatuid preestreid ning levitati karikatuure paavsti ja vaimulike kohta.

Põhja-Saksamaal viisid vürstid oma valdustes läbi niisuguse kirikureformi, nagu seda oli soovitanud Luther. Nad panid kloostrid kinni ja võtsid kirikufeodaalide maad enda kätte. Vürst sai oma riigis kirikupeaks. Kõiki reformatsiooni pooldajaid hakati nimetama *protestantideks*, uut kirikut aga ***protestandi*** kirikuks.

Lutheri reformatsioon oli kasulik ka rikastele linnaelanikele. Kirik muutus «odavamaks»: kaotati toredad usutalitused, pühapiltide kummardamine ja arvukad kirikupühad. Vaimulikud sisendasid töörahvale, et ta peab vastuvaidlemata täitma vürsti korraldusi ja alandlikult töötama rikaste kasuks.

Joon. 133. Luther, paavst ja Calvin. *Karikatuur XVI sajandist.*

Joon. 134. Paavst-eesel. *XVI sajandi saksa kunstniku karikatuur.*

Karikatuuri alla on kirjutatud: «Paavst oskab piiblit seletada niisama hästi kui eesel vilepilli mängida ja nootidest aru saada.»

Inglismaal, Taanis ja Rootsis viisid reformatsiooni aadlike toetusel läbi kuningad. Nendes maades said aadlikud suure osa kirikumaadest endale.

Šveitsis ja Madalmaades viis reformatsiooni läbi rikas ja mõjukas kodanlus. Teda ei rahuldanud kirikureform, mille Luther Põhja-Saksamaal vürstide huvides läbi oli viinud.

2. Kalvinistlik kirik. Šveitsis *Genfi* linnas juhtis protestandi kirikut tagakiusamise eest põgenenud prantslane **Jean Calvin.** ***Kalvinistlik kirik*** koosnes üksikutest kogudustest. Koguduste eesotsas olid kõige rikkamate linnaelanike hulgast valitud isikud. Jutlustajad rääkisid usklikele, et tuleb agaralt ja väsimatult töötada rikkuste kogumise eesmärgil. Kes saab rikkaks, selle on jumal «ära valinud», järelikult on temale tagatud pääs paradiisi. Calvin õigustas liigkasuvõtmist ja koloniaalorjust. Selleks et meelelahutused ei kisuks inimesi raha kogumisest eemale, keelasid kalvinistid kõik mängud ja tantsud, samuti uhkete riiete kandmise. Nende eeskirjade rikkumise eest karistati süüdlasi karmilt.

Genfis seati sisse range järelevalve linnaelanike käitumise üle: kõik olid kohustatud kirikus käima, varaõhtul tule kustutama, et juba koidikul tööle asuda. Kalvinistid kiusasid oma vastaseid niisama vihaselt taga ja põletasid neid tuleriidal, nagu seda tegid katoliiklased. Ei olnud juhuslik, et

Joon. 135. Pärtliöö. *Gravüür XVI sajandist.*

XVI sajandi keskpaiku sai Genf nimeks «protestantlik Rooma». Calvinit aga hakati nimetama «Genfi paavstiks».

2. Paavstide võitlus reformatsiooni vastu. Paljud feodaalid nägid katoliku kirikus kõige ustavamat abimeest võitluses rahvahulkade väljaastumiste vastu. Rooma paavsti toetasid Saksa keiser, Hispaania kuningas ja Poola kuningas ning Lõuna-Saksamaa vürstid. Nende abiga alustas katoliku kirik pealetungi reformatsiooni vastu.

Paljudes maades jälitas inkvisitsioon järjest kasvava julmusega kõik neid, keda kahtlustati katoliku usust taganemises. Selliseid inimesi piinati ja põletati tuleriidal.

Selleks et usklikud ei saaks lugeda kirikuvastast kirjandust, koostas paavst katoliiklastele keelatud raamatute nimekirja. Hiljem täiendati seda nimekirja pidevalt, sellesse võeti väärtuslikud kirjandusteosed ja teaduslikud tööd, mida kirik kartis. Linnaväljakutel lõõmasid raamatute virnad. Kaasaegse sõnade järgi oli lugu nii, et kui oleks korda läinud kõik põletatud raamatud ühele väljakule kokku koguda, siis «oleks tuleleek tõusnud kõrgemale kui kuulsa Trooja tulekahju ajal».

Võitluses reformatsiooni vastu kasutas katoliku kirik kõikvõimalikke vahendeid, kaasa arvatud oma vastaste massiline hävitamine. Prantsusmaal, kus reformatsiooniga ühinesid paljud aadlikud ja linnaelanikud, korraldasid katoliiklased protestantide massilise tapmise. Nende juhid meelitati Pariisi, kuninga õe pulma. Katoliiklased olid juba varem relvad valmis pannud ning majad, kus protestandid elasid, valge ristiga märkinud. Augusti-

Joon. 136. Jesuiidid. *Karikatuur XVII sajandist.*

kuu ööl 1572. aastal (ööl vastu pärtlipäeva) kõlas ühe Pariisi kiriku tornist häirekella helin.

Selle signaali peale tormasid katoliiklased protestantide kallale. Neid tapeti une pealt, heideti majade akendest tänavale, säästmata naisi ja lapsi.

Massiliste tapmiste laine veeres ka üle teiste Prantsusmaa linnade. Kahe nädala jooksul tapeti rohkem kui 30 000 inimest. Seda protestantide hukkamist nimetatakse *Pärtliööks.* Rooma paavst ei piirdunud selle veresauna heakskiitmisega, vaid käskis selle sündmuse mälestuseks teha medali ja korraldada Roomas ilutulestiku.

4. Jesuiitide ordu. 1540. aastal asutati reformatsiooni vastu võitlemiseks «Jeesuse selts» ehk *jesuiitide ordu* [1]. Ordu asutajaks oli hispaania aadlik **Ignatius Loyola.** Paavst kuulutas, et jesuiitide eesmärgiks on «eksinud rahvahulgad kiriku rüppe tagasi tuua».

Jesuiitide ordu organiseeriti sõjaväes kehtivate põhimõtete alusel. Seal valitses range distsipliin. Ordu eesotsas oli kindral, kes allus ainult paavstile. Nooremad ordu liikmed pidid vastuvaidlematult täitma vanemate liikmete käske. Ordu eeskirjades öeldi: «Kui kirik on määranud, et meile valgena näiv ese on must, siis peame otsekohe tunnistama selle mustaks.» Jesuiidid olid Rooma paavsti salakuulajad ja tema tahte kuulekad täitjad. Tähelepane-

[1] Keskajal nimetati orduks munkade organisatsioone; *jesuiit* tuleb ladinakeelsest sõnast *«Iesus»* — «Jeesus».

likult kuulasid nad usklike ülestunnistusi ja tegid seejärel kõik väärtuslikud andmed teatavaks ordu juhile Roomas.

Meelituste ja pettusega püüdsid jesuiidid võita kuningate ja ministrite, suursuguste ja rikaste inimeste usaldust ning saada neid oma mõju alla. Kui aga mõni valitseja astus paavsti vastu välja, siis võtsid nad tarvitusele pistoda ja mürgi või hukkasid ta palgatud mõrvarite käe läbi. Ordu liikmed olid seisukohal, et

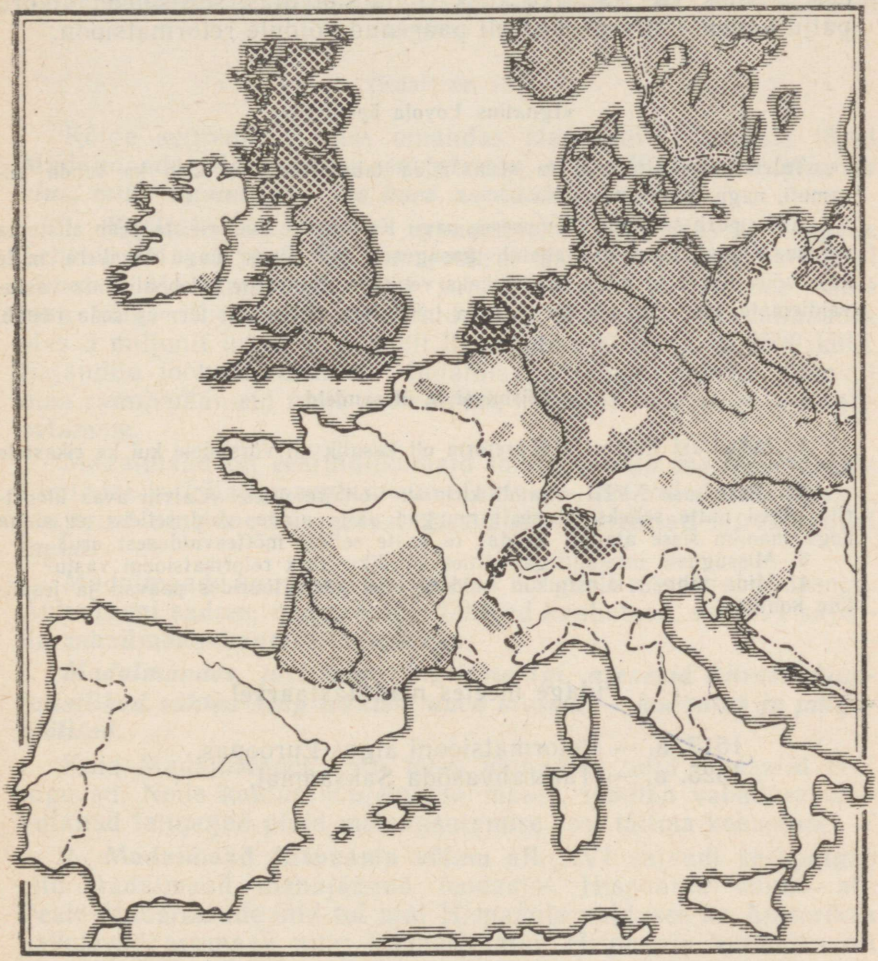

Joon. 137. Reformatsiooni levimine Euroopas XVI sajandil. Tehke kindlaks, kuidas on kaardil tähistatud territoorium, kus: a) võitsid protestandid, b) sealhulgas kalvinistid, c) piirkonnad, kus veel jätkus võitlus katoliiklaste ja protestantide vahel.

kiriku huvides võib toime panna igasuguse kuriteo, tapmine kaasa arvatud.

Kelmuse ja spekulatsiooniga ajas jesuiitide ordu kokku määratu suuri rikkusi. Jesuiitidel olid oma maavaldused, ettevõtted, laevad ja isegi asumaad Lõuna-Ameerikas. Asumaade põldudel ja kaevandustes töötasid nende heaks kohalikud elanikud, kes olid muudetud orjadeks.

Jesuiitide abiga läks katoliku kirikul korda reformatsioon Poolas, Tšehhimaal, Itaalias ja Lõuna-Saksamaal maha suruda. Nendes maades, kus katoliku kirik võidu saavutas, säilis feodaalkord palju kauem kui seal, kus oli pääsenud võidule reformatsioon.

«Ignatius Loyola õpetused».

Tuleb mitte ainult tahta seda, mida tahab ülemus, tuleb ka tunda niisamuti, nagu tunneb tema.

Alluv peab suhtuma ülemusesse nagu Kristusesse endasse, ta peab alistuma vanemale nagu kepp, mis alistub igasugusele liikumisele, nagu vahakera, mille kuju võib muuta ja mida saab pikaks venitada. Paavstile tuleb alistuda vastuvaidlemata, isegi kui see on patt, ja tuleb teha pattu, kui ülemus seda nõuab.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast Lutheri kirikureform oli kasulik nii vürstidele kui ka rikastele linnaelanikele?

2*. Prantsuse XVIII sajandi kirjanik Voltaire ütles: «Calvin avas kloostrite uksed mitte selleks, et sealt mungad välja ajada, vaid selleks, et sinna kogu maailm sisse ajada.» Kuidas te saate sellest mõtteavaldusest aru?

3. Missuguste meetoditega võitles katoliku kirik reformatsiooni vastu?

4. Mida tahtsid kunstnikud näidata oma karikatuurides paavsti ja jesuiitide kohta?

Pidage meeles neid aastaarve!

1517. a. — Reformatsiooni algus Euroopas.
1525. a. — Talurahvasõda Saksamaal.

XVI PEATÜKK.

MADALMAADE KODANLIK REVOLUTSIOON.

§ 55. Madalmaad feodaalse Hispaania võimu all. Revolutsiooni algus.

(Kaart nr. 13.)

Kõige suurema ulatuse omandas klassivõitlus keskaja lõpul Madalmaades. Seal toimus ***revolutsioon, s. o. selline pööre inimeste elus, mille tulemusena üks kord asendub teisega.***

1. Kapitalistlike suhete arenemine. Laevatatavate jõgede Schelde, Maasi ja Reini alamjooksul asus maa, mida keskajal nimetati Madalmaadeks. XVI sajandi keskpaiku oli see väike maa kõige tihedamini asustatud maa Euroopas. Madalmaades elas 3 miljonit inimest; seal oli ligikaudu 300 linna ja 6500 küla. Sajandite jooksul laiendas Madalmaade töökas rahvas pidevalt oma rannikuäärseid maid mere arvel, kuivatas neid ja ehitas kaitsetamme.

Madalmaad oli eesrindlikumaid ja jõukamaid maid Euroopas. Linnades ja külades asutati manufaktuure, kus valmistati kalevit, purjeriiet ning laevavarustust. Laevatehastes ehitati kiirekäigulisi laevu.

Madalmaade kaupmehed tegelesid hoogsalt merekaubandusega. Antverpeni sadam, mida läbisid tähtsad kaubateed, sai XVI sajandil maailmakaubanduse keskuseks.

Madalmaades, just nagu Inglismaalgi, arenesid kiiresti kapitalistlikud suhted ning tekkisid uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Kuid Madalmaades, eriti tema lõunaosas, olid feodaalid veel tugevad. Neile kuulus suurem osa maast. Isikliku vabaduse saavutanud talupojad pidid maa kasutamise eest täitma kohustusi.

2. Madalmaad Hispaania võimu all. XVI sajandi keskpaigas olid Madalmaad mahajäänud feodaalse Hispaania võimu all. Peale Madalmaade olid tol ajal Hispaania valduses ka Ameerikas paiknevad asumaad ning Lõuna-Itaalia. Hispaania kuningas oli üksvahe Püha Rooma riigi keiser. Kaasaegsed ütlesid, et tema valdustes «ei lähe päike iialgi looja».

Hispaania kuningal oli piiramatu võim. Tema palgaarmee oli Euroopas kõige tugevam ja sõjalaevastik kõige suurem. Ma-

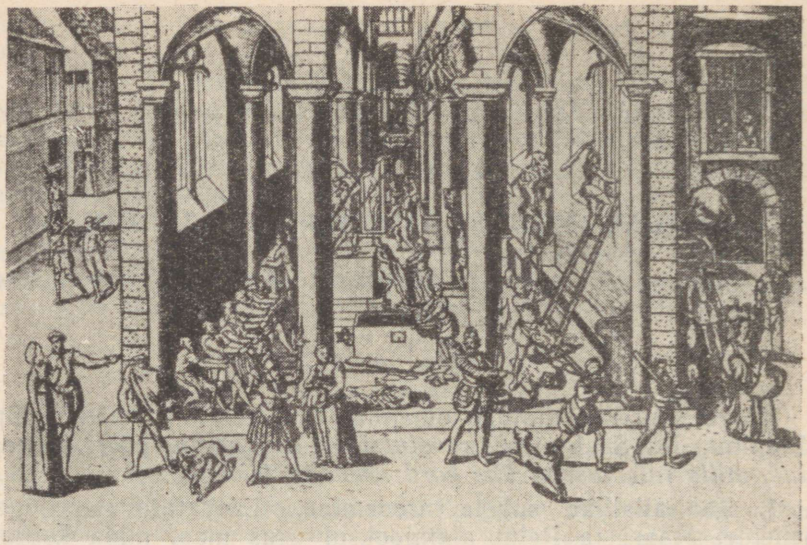

Joon. 138. Ülestõusnud kirikut purustamas. *Gravüür XVI sajandist.*

dalmaad, mille koosseisu kuulus 17 väikest provintsi (piirkonda), oli Hispaania tähtsaim valdus. Madalmaad andsid kuningakassale neli korda rohkem tulu kui ookeanitagused asumaad. Hispaania kuningas kogus Madalmaade elanikkonnalt määratu suuri makse. Selle tõttu kaotas Madalmaade kodanlus suure osa oma tuludest. Paljud manufaktuuride omanikud olid sunnitud oma ettevõtted sulgema. Tuhanded inimesed jäid tööta, neid ähvardas nälg ja viletsus.

Hispaania feodaalide ike tegi kahju Madalmaade majandusele ega lasknud kodanlusel rikkusi koguda. Kuid kõige rohkem kannatasid hispaanlaste ikke all rahvahulgad.

3. Rahulolematus Madalmaades kasvab. Madalmaade elanikkond vihkas hispaanlasi. Eriti suure rahulolematuse kutsus esile katoliku kirik, mis oli Hispaania kuninga võimu tugisammas. Kodanluse ja lihtrahva hulgas hakkas levima kalvinism.

Olukord Madalmaades muutus väljakannatamatuks siis, kui Hispaania troonile astus äge katoliiklane **Philipp II**. See oli jonnakas, nürimeelne ja julm despoot. Hispaania sõdurite ja inkvisatsiooni abiga tahtis Philipp II allutada endale kogu Euroopa. Vastiku ämblikuna kudus ta oma kabineti sünges vaikuses vandenõude võrku oma vaenlaste vastu. Philipp II seadis Madalmaades sisse inkvisitsiooni ja hakkas ketsereid halastamatult taga kiusama. Kõikjal käisid ringi pealekaebajad, kes nuhkisid välja protestante. Pärast metsikut piinamist saatsid kirikukohtud tulerii-

dale sadu inimesi. Surmanuhtluse ähvardusel keelati kõigil Madalmaade elanikel anda ketseritele varjupaika või neid abistada.

Hispaania feodaalide ike ja inkvisitsioon tekitasid Madalmaades suurt pahameelt. Katoliku kirikus käijate arv jäi järjest väiksemaks. Rahvahulgad tulid öösiti kokku ja kuulasid protestandi vaimulike jutlusi. Mitmes linnas toimusid relvastatud kokkupõrked Hispaania sõduritega. Kehvikud loopisid kividega valvureid ja vabastasid inkvisiitorite käest surmamõistetud ketsereid. ***Madalmaades oli kasvamas rahva ülestõus hispaania feodaalide ja katoliku kiriku vastu.***

4. Revolutsiooni algus. Ülestõus puhkes **1566. aastal.** Talupojad, käsitöölised ja manufaktuuride töölised tungisid katoliku kirikutesse ning kloostritesse. Nad purustasid pühapilte ja pühakute kujusid, kihutasid preestrid ja mungad minema, põletasid kiriku kasuks võetavate maksude arvestused. Raha ja kirikutest saadud väärtasjad läksid ülestõusnute salkade relvastamiseks.

Madalmaade aadlikud olid rahvahulkade ähvardavast väljaastumisest heidutatud. Nad kartsid, et töörahva viha langeb ka nende peale. Sellepärast aitasid aadlikud valitsusel ülestõusu maha suruda.

Kui Philipp II sai teada Madalmaades toimunud sündmustest, sattus ta kirjeldamatusse raevu. «Nad peavad kallilt maksma selle eest! Kallilt!» kisendas vihane kuningas. Vaatamata sellele, et ülestõus oli juba maha surutud, otsustas ta oma sõnakuulmatuid alamaid julmalt karistada.

5. Alba Madalmaades. Philipp II saatis Madalmaadesse eliitväe, mille eesotsas oli kogenud väejuht hertsog **Alba.** Ei olnud kedagi teist, kes oleks paremini sobinud temale pandud ülesande

Joon. 139. Hertsog Alba. *Medal.*

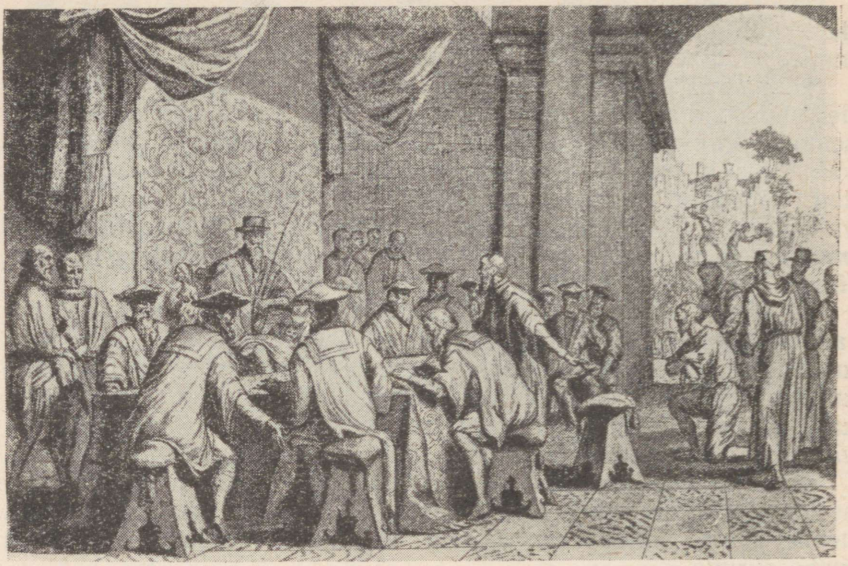

Joon. 140. «Verenõukogu» istung. *Gravüür XVI sajandist.*
Alba poolt määratud kohtunikud mõistavad surma inimesi, kusjuures nad peaaegu üldse ei tutvu nende süüd tõestavate materjalidega. Süüdimõistmiseks piisas mõnest minutist. Üks nõukogu liikmetest, kes sai kuulda, et surmamõistetu pole milleski süüdi, ütles: «Seda parem, sest nüüd võib ta auga jumala ette astuda.»

täitmiseks. Kõrk ja kangekaelne Alba ei tundnud halastust ega kõhklust võitluses Hispaania kuninga ja katoliku kiriku vaenlaste vastu. Timukakirvest ja inkvisitsioonituld pidas Alba kõige kindlamaks vahendiks maa haldamisel.

Pärast Madalmaadesse saabumist paigutas Alba sõjaväe kõigisse suurtesse linnadesse. Ta ütles: «Igaüht tuleb sundida elama alalises hirmus, et katus tema pea kohal võib sisse langeda.» Rahulolematutega arveteõiendamiseks loodi kohus, mida nimetati «Mässuasjade Nõukoguks». Rahvas aga hakkas seda kohut nimetama «verenõukoguks». Selle ohvrite arv ulatus üle kaheksa tuhande. Linnaväljakutel olid terved piigimetsad hukatute maharaiutud peadega. Tuleriitadel põletati kümnete kaupa ketsereid.

Alba ei piirdunud elanikkonna hirmutamisega; ta tahtis ka Hispaania kuninga kassat täita. Hukatute hulgas oli rikkaid kaupmehi ja isegi suursuguseid aadlikke. Nende vara laekus kuninga kassasse. Alba seadis Madalmaades kaubanduse alal sisse nii kõrged maksud, et kauplemine polnud enam kasulik. Kaupmehed panid oma poed ja käsitöölised oma töökojad kinni. Paljud rikkad inimesed müüsid oma vara poolmuidu maha ja põgenesid Inglismaale või Saksamaale.

1. Jutustage, missuguseid eeliseid andis Madalmaadele tema geograafiline asend.

2. Tehke kindlaks Madalmaade revolutsiooni põhjused, vastates järgmistele küsimustele. a) Mis oli uut Madalmaade majanduses XVI sajandil? b) Mis takistas majanduse arenemist? c) Missugused elanikkonna kihid avaldasid rahulolematust ja mispärast? d) Milles avaldus rahulolematuse suurenemine Philipp II ajal?

3. Missugune sündmus tähistab Madalmaade revolutsiooni algust? Miks te nii arvate? Mitu aastat pärast talurahvasõda Saksamaal algas revolutsioon Madalmaades?

§ 56. Kodanliku revolutsiooni võit Madalmaade põhjaosas.

(Kaart nr. 13.)

1. Metsa- ja meregöösid. Hispaanlaste metsikus ei suutnud murda Madalmaade rahva võitlustahet. Alba julmast arveteõiendusest nördinud talupojad, käsitöölised ja manufaktuuritöölised läksid metsadesse ning moodustasid seal partisanisalgad. Partisane nimetati *metsagöösideks* («göösid» tähendab «kerjused»; selle hüüdnime andsid vaenlased rahvavõitlejatele, kuid need kandsid seda nimetust uhkusega). Göösid tungisid Hispaania sõduritele kallale, tapsid julmi kohtunikke, võtsid relvavoore enda kätte.

Madalmaade põhjaosas läksid kalurid ja madrused oma kergete purjelaevadega merele, ründasid julgelt hispaanlaste laevu ja uputasid neid. Neid nimetati *meregöösideks*. Üks tolleaegne autor jutustab, et need olid võitluses karastatud inimesed; mitmed nendest olid lahingutes kaotanud käe või jala, kuid võitlesid vapralt

Joon. 141. Oranje Wilhelm. *Medal.*

Joon. 142. Hollandi rahavahetajad. *XVI sajandi hollandi kunstniku Massys'e maali järgi.*

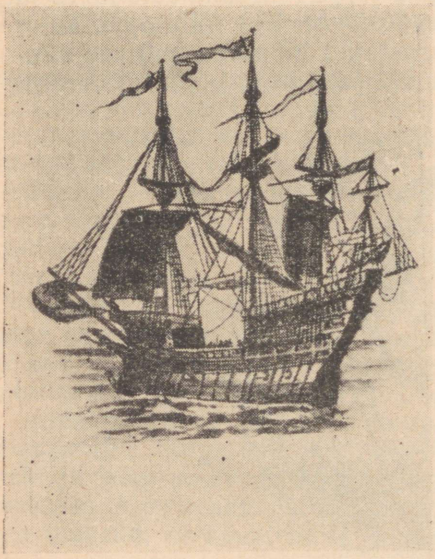

Joon. 143. Hollandi sõjalaev XVI sajandist.

edasi. Vaenlase otsinguil kündsid göösid päevad ja ööd läbi merd. Palju laevu, mis tõid Alba sõjaväele relvi ja raha, langes meregööside saagiks.

2. Ülestõus Madalmaade põhjaosas. Julge löögiga merelt hõivasid meregöösid 1572. aastal *Brielle*'i sadama. Brielle'i vallutamine oli signaaliks Madalmaade põhjaosas algavale ülestõusule. Igal pool kihutas elanikkond hispaanlased minema. Talupojad rüüstasid Hispaania kuninga pooldajate mõisaid, lõpetasid kirikule kümnise maksmise ning feodaalkoormiste täitmise. Kirikutelt ja kloostritelt võeti maa ära.

Kuid kodanlus kartis ülestõusnud rahvast. Ta kuulutas põhjapoolsete provintside valitsejaks **Oranje Wilhelmi,** Madalmaade kõige rikkama ja mõjukama maaomaniku. Auahne ja kaalutleva mehena oskas ta varjata oma mõtteid ja sai oma kaasaegsetelt hüüdnime «Vaikija». Oranje Wilhelm lootis hispaanlastest jagu saada saksa palgasõdurite abiga. Kuid need sõdisid halvasti, seeeest aga röövisid halastamatult elanikkonda. Oranje Wilhelmi juhtimisel võitlevad palgasõdurite salgad said Hispaania vägede käest korduvalt lüüa.

Hispaania feodaalide ikke vastu peetava vabadusvõitluse peamiseks jõuks olid rahvahulgad.

3. «Parem juba ujutada maa üle, kui ta loovutada.» Algul suhtus Alba Madalmaade põhjaosas puhkenud «maameeste mässusse» ükskõikselt. Saades teada, et göösid on

Brielle'i enda kätte võtnud, ütles ta: «See pole tähtis.» Kuid peagi sai Alba oma veast aru ja ründas kõigi oma sõjajõududega Madalmaade ülestõusnud põhjaosa.

Hispaanlased vallutasid mitu väikest linna ja tapsid nende elanikud viimseni maha. Kuid rahvas avaldas järjest visamat vastupanu (vt. katkendit Alba ettekandest kuningale). Kõikjal võeti hispaanlased vastu viha ja needustega. Kuningale lubatud miljonite asemel palus Alba nüüd alandlikult saata temale raha, et maksta sõduritele välja nende palk. Äpardustest ärritatud Philipp II kutsus Alba Madalmaadest tagasi.

Pärast Alba ärasõitu piirasid Hispaania väed *Leideni* linna ümber. Kodulinna asusid kaitsma kõik tema elanikud. Niikaua kui mehed sõdisid, ehitasid naised ja lapsed uusi kindlustusi. Kindlalt tõrjusid linnaelanikud tagasi vaenlase rünnakud ja läksid ise omakorda julgele pealetungile. Peagi aga lõppesid ümberpiiratud linnas toiduvarud ja algas nälg. Kui aga hispaanlased tegid linnaelanikele ettepaneku alla anda, siis vastasid nad uhkelt: «Niikaua kui te kuulete koerte haukumist ja kasside näugumist nende müüride vahel, siis teadke, et linn peab vastu. Teadke, et igaüks meist sööb ära oma vasaku käe, et paremaga kaitsta oma vabadust.»

Kuid kaitsjate jõud sulasid kokku. Siis võtsid ülestõusnute juhid vastu otsuse: «Parem juba ujutada maa üle, kui ta loovutada.» Meregöösid purustasid rannikule ehitatud tammid. Mässavad lained tungisid põldudele ja küladesse. Mere pealetungist hirmunud hispaanlased põgenesid. Göösid tulid Leidenisse, kus linna kurnatud kaitsjad neid juubeldamisega vastu võtsid.

Kuid Philipp II ei teinud järeleandmisi ja jätkas sõda. Hispaania sõdurid, kes polnud enam kaua palka saanud, läksid omavoliliselt lõuna poole ja rüüstasid Lõuna-Madalmaade kõige rikkama linna Antverpeni. Kaheksa tuhat linnaelanikku tapeti maha või piinati surnuks, tules hävis üle tuhande maja. Pärast seda rüüstamist hakkas Antverpeni tähtsus langema.

Hispaanlaste metsikused Antverpenis tekitasid Madalmaade lõunaosas pahameelt. Lõunapoolsete provintside elanikud võtsid samuti relvad kätte. Paljudes linnades võtsid käsitöölised ja kehvikud võimu enda kätte, talupojad aga tõusid üles feodaalide vastu. Revolutsioonist hirmunud Madalmaade feodaalid reetsid oma rahva ja aitasid hispaanlastel lõunapiirkonnas puhkenud ülestõusu maha suruda. Nad sõlmisid kokkuleppe Philipp II-ga, tunnistades teda «seadusliku valitsejana». Philipp II hoidis Lõuna-Madalmaid endiselt oma võimu all.

4. Hollandi vabariigi moodustamine. 1579. aastal sõlmisid seitse põhjaprovintsi *Utrechti* linnas liidu, et ühiselt võidelda Hispaania vastu. Nad kohustusid «ühinema üksteisega igaveseks ajaks» ja jõudu säästmata võitlema katsete vastu sundida neile peale hispaanlaste võim «Rooma katoliku kiriku taastamise ette-

käändel». Seitse provintsi ühinesid üheks riigiks, kellel oli ühine valitsus, kassa ja sõjavägi.

Peagi ei tunnistanud Põhja-Madalmaad Philipp II enam oma kuningaks. Kodanlus tahtis kuulutada kuningaks Oranje Wilhelmi, kuid jesuiitide poolt palgatud mõrvar laskis ta maha.

Põhja-Madalmaades tekkis vabariik. Selle eesotsas olid kodanluse hulgast valitud isikud. Uut riiki hakati nimetama *Hollandi vabariigiks* ehk lihtsalt *Hollandiks* kõige suurema põhjaprovintsi nime järgi. Hollandil tuli veel 30 aastat võidelda Hispaania vastu. Alles 1609. aastal kirjutati alla lepingule, mille järgi Hispaania tunnistas Hollandi sõltumatust.

Relvastatud võitlus, mida Madalmaade rahvas eesotsas kodanlusega feodaalkorra vastu pidas, oli kodanlik revolutsioon. Selle võitluse käigus läks võim hispaania feodaalide käest hollandi kodanluse kätte.

5. Kodanliku revolutsiooni tulemused. Pärast hispaanlaste ikke alt vabanemist hakkas Hollandi majandus kiiresti arenema. Rikkad inimesed asutasid uusi manufaktuure. Laevatehastes ehitati laevu. Hollandi kodanlus ei tarvitsenud enam anda üht osa oma tuludest Hispaania feodaalidele ja rikastus kiiresti.

Holland kauples peaaegu kõigi Euroopa maadega. Tema kaubalaevastik oli suurem kui kõigi Euroopa maade kaubalaevastikud kokku. Igalt poolt maailmast tulid laevad Hollandi sadamasse *Amsterdami*, mis Antverpeni asemel oli saanud maailmakaubanduse keskuseks.

Hollandi kodanlus vallutas palju asumaid. Hollandlased tõrjusid portugallased Indoneesiast välja, alistasid kohalikud elanikud ja hakkasid nendelt poolmuidu kokku ostma vürtse. Hollandlaste asulad tekkisid Põhja-Ameerikas ja Aafrika lõunaosas.

Mitte üheski Euroopa riigis ei olnud nii julma palgatööliste ekspluateerimist kui Hollandis. Nad pidid töötama terve päeva, tasuks aga said armetuid krosse. ***Ühtede ekspluateerijate asemele tulid teised.***

Madalmaade revolutsioon asendas feodaalide ikke kodanluse ikkega. See oli esimene kodanlik revolutsioon, mis ühel väikesel Lääne-Euroopa territooriumi osal saavutas võidu feodaalkorra üle.

Madalmaaade elanikkonna kangelaslikkus võitluses Hispaania vastu.

(Katkend Alba ettekandest Philipp II-le.)

See on kõige verisem sõda, missugust kaua pole enam olnud. Nende äraandjate arvu kasv — see on lausa ime! Eriti teeb mind nõutuks see, kui näen, missuguste raskustega Teie Majesteet hangite uut abiväge ja kui kergesti annavad inimesed oma elu ja oma vara nende mässajate käsutusse.

Millega põhjendas Alba oma raskusi võitluses ülestõusnute vastu?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake kaardil talurahva ülestõusude piirkonnad, linnad, mis hispaanlaste vastu esimestena välja astusid ning seitse lahkulöönud provintsi.
2. Tõestage, et revolutsioonilises võitluses Hispaania vastu etendasid rahvahulgad otsustavat osa. Tooge näiteid nende kangelaslikkuse kohta.
3. Mis toimus varem, kas «Võitmatu armaada» hukkumine või revolutsiooni algus Madalmaades?
4. Selgitage, mispärast Madalmaade rahva vabadusvõitlus oli ühtlasi kodanlik revolutsioon. Missugused olid Madalmaade kodanliku revolutsiooni tulemused? Ja mida tõi kaasa talurahvasõja lüüasaamine Saksamaale?

Pidage meeles see aastaarv!

1566. a. — Madalmaade revolutsiooni algus.

EUROOPA KULTUUR XV SAJANDI LÕPUL — XVII SAJANDI ESIMESEL POOLEL.

§ 57. Renessansi tekkimine.

Tuletage meelde, missugust mõju avaldas kirik kultuurile keskajal (vt. § 36).

1. Mis põhjustas kultuuri tõusu. XV sajandi lõpust alates elasid Euroopa maad üle kultuuri tõusu perioodi. Tormiliselt arenesid edasi teadus ja kunst. See oli aeg, kus feodaalkord oli hakanud langema, kodanlus ja rahvahulgad aga astusid kõikjal võitlusesse feodalismi vastu.

Kõigepealt algas kultuuri tõus Itaalias. Rikastes Itaalia linnades arenes kiiresti käsitöö ja kaubandus. XIV sajandil tekkisid seal esimesed manufaktuurid ja hakkas kujunema kodanluse klass.

Kodanlus käsitas maailma uut moodi. Erinevalt feodaalidest oli ta aktiivne ja ettevõtlik. Rikastumisiha kihutas kaupmehi kaugetele ja ohtlikele merereisidele. Omavahelises võitluses võtsid ettevõtete omanikud kasutusele uusi mehhanisme ja seadmeid (vt. § 42).

Oma valitseva seisundi kättevõitmisel oli kodanlus huvitatud teaduse ja tehnika arenemisest. Tol ajal räägiti: «Kes on raha ja aja peremees, see on kõigi asjade peremees.» Rikkad tahtsid lõbusalt elada maa peal, nad ei tundnud huvi «hauataguse» elu rõõmude vastu. Iga rikas inimene tahtis, et tema loss oleks kõige toredam, tema maja sisustus ja riided kõige kaunimad. Kunstiteoseid hakkas peale kiriku ja suurfeodaalide tellima ka rikas linnaelanike ladvik. Rikastelt saadud tellimuste põhjal ehitasid arhitektid avaraid maju, kunstnikud ja skulptorid aga kaunistasid neid maalide ja raidkujudega.

Suurenevad linnad vajasid järjest rohkem haritud inimesi: raamatupidajaid ja seadusetundjaid, insenere ja tehnikuid, õpetajaid ja arste. Linnades kujunes välja ***haritlaskond*** (intelligents) — rühm inimesi, kes tegid vaimset tööd. Paljud nendest olid pärit rahva hulgast, lihtsate linnaelanike perekondadest.

Kultuuri tõus Lääne-Euroopa maades XV—XVI sajandil oli seotud uue klassi — kodanluse tekkimisega.

2. Huvi looduse ja inimese vastu. Elurõõmudest lahtiütlemine, mida sisendas religioon, asendus elava huviga maailma vastu. Teadlased uurisid tähelepanelikult loodust. Selleks korraldasid

nad vaatlusi ja tegid katseid. Euroopas tekkisid esimesed botaanikaaiad, zoopargid, muuseumid, mineraalide ja taimede kollektsioonid. Kirjanikud ülistasid loodust, neid vaimustas tema ilu; kunstnikud hakkasid maalima maastikupilte.

Tugevnes side teaduse ja kunsti vahel. Maalikunstnikud ja skulptorid uurisid inimese keha ehitust, et selle liigutusi võimalikult täpselt reprodutseerida. Nad tegelesid matemaatikaga, et kujudes ja maalides õigetest *proportsioonidest* kinni pidada.

Kirjanikke ei huvitanud enam väljamõeldud «pühakud», vaid elavad inimesed, nende rõõmud ja kannatused. Nad kirjeldasid oma aja tormilist elu, ülistasid värssides inimese võimsaid tundeid. Kunstnikud hakkasid maalima oma aja inimeste *portreesid,* kujutades mitte ainult valitsejaid, vaid ka lihtsaid linnaelanikke. Isegi «pühakute» maalimisel poseerisid neile elavad inimesed. Suur oli preestrite ja munkade ehmatus ning pahameel, kui nad aru said, et pühapiltidel on kujutatud linna ilusate naiste näod.

Elu lükkas ümber kiriku õpetuse, et inimene on armetu ja jõuetu, et ainult jumal on kõikvõimas. Uuesti tekkis usk inimese jõusse ja võimetesse. Uue kultuuri tegelasi ei huvitanud jumal, vaid inimene ja tema tegemised. Sellepärast hakati neid nimetama ***humanistideks*** (ladinakeelsest sõnast *humanus* — inimlik).

3. Huvi antiikkultuuri vastu. Humanistid tundsid suurt huvi vanakreeka ja -rooma kultuuri vastu. Erinevalt kiriklikust kunstist olid antiikaja kultuuri teosed elurõõmsad, nad ülistasid inimese ilu. Sellepärast köitsidki nad humanistide tähelepanu.

Antiikkultuur, mille katoliku kirik oli hukka mõistnud ja mis siiamaani oli unustusse jäetud, otsekui sündis uuesti. Sellepärast hakati aega, millal tekkis uus kultuur, nimetama ***renessansiks*** (taassünniks).

Kloostrite keldrites otsisid antiikaja kultuuri sõbrad vanu käsikirju ning kaevasid maa seest välja kreeka jumalate ja kangelaste kujusid. Neid leide hinnati väga kõrgelt. Mõned kunstiteadlased olid valmis oma viimse raha eest omandama kujusid ja vanu käsikirju. Humanistid tundsid suurepäraselt vanakreeka ja ladina keelt, mida kunagi rääkisid Periklese ja Octavianus Augustuse kaasaegsed.

Humanistid uurisid hoolega vanade kreeklaste ja roomlaste teoseid, nad vaimustusid nendest, püüdsid neid jäljendada. Kuid vanaaja kirjanike silmis oli inimene pime mängukann kõikvõimsate jumalate kätes. Humanistide teostes aga kujutatakse inimest oma saatuse peremehena, kelle eesmärgi saavutamine oleneb tema võimetest ja energiast.

4. Feodaalide ja kiriku arvustamine. Ajajärgu, mis eraldab renessanssi vanaajast,kuulutasid humanistid pimeduse ja harimatuse ajaks. Nemad olidki need, kes esmakordselt nimetasid seda aega «keskajaks».

Joon. 144. Veneetsia vaade. *XVIII sajandi itaalia kunstniku A. Canaletto maali järgi.*

Suur kanal on täis laevu ja paate. Kanali taga asub linna peaväljak. Väljaku vasakpoolses osas paikneb linna raamatukogu ja kõrge kellatorn. Paremal on doodžide (Veneetsia valitsejate) palee. Lai osa tema ülemisest korrusest on kaetud valge ja roosa marmoriga; seda kaunistavad suured aknad, sakid ja väikesed tornid. Ülemine korrus toetub reale kergetele ning elegantsetele sammastele, mis on omavahel seotud nooljate võlvkaartega.

Paljud renessansiajastu tegelased naersid välja jõhkraid ja laisku feodaale. Üks itaalia kirjanik ütles: «Hoobelda oma muistse päritoluga — see tähendab hoobelda põlvnemisega paadunud röövlitest.» Ta väitis, et kuulsust ja õilsust toovad inimesele tema enda teened, et neid ei saavutata võõraste teenetega.

Humanistid astusid kiriku vastu otsustavalt välja. Preestrite ja munkade harimatus ja rumalus, paavstide ahnus ja võimuiha olid eesrindlike kirjanike ja poeetide alaliseks naeruobjektiks. Juba enne reformatsiooni algust naeris saksa luuletaja **Ulrich von Hutten** Rooma paavsti õelalt välja. Ta kirjutas, et paavst allutab endale kõik kolme asja — vägivalla, kavaluse ja silmakirjalikkuse abil. Rooma, paavsti pealinn — see on ait, kuhu kogu maailmast röövitud vara kokku voolab, paavst aga on tõuk, kes seda vara õgib.

Kuid humanistid ei kavatsenud usust lõplikult lahku lüüa. Nad tahtsid säilitada usku kui head vahendit, mis rahvast vaos hoiab, ega astunud selle vastu avalikult välja.

5. Renessansiajastu kultuur ja rahvas. Renessansiajastu kunst tugines oma arenemises parimale, mida rahvahulgad keskajal olid loonud. Arhitektid ja skulptorid kasutasid linna käsitööliste paljude põlvkondade rikkalikke kogemusi. Kirjanikud ja luuletajad töötasid ümber linnaelanike valme ja muistendeid. Oma teostes ei kasutanud nad ladina keelt, vaid kirjutasid neid rahvakeeles.

Varem olid riigi ja kiriku asjust teadlikud ainult üsna vähesed suursugused inimesed. Kuid pärast trükikunsti leiutamist, eriti aga reformatsiooni ajal, hakkasid kirjanikud pöörduma rahva poole tema emakeeles. Järjest rohkem inimesi sai teada, mis maailmas sünnib; hakkasid ilmuma esimesed *ajalehed*. Teadmised murdsid kloostrite ja ülikoolide müüridest läbi ning jõudsid linnade tänavatele ja väljakutele.

Värviline illustratsioon XIII. **Linnakultuur XV—XVII sajandil.** Illustratsioonidel on kujutatud muutused linnade elus XII—XIV sajandiga võrreldes. Teadlased vaatlevad tähistaevast spetsiaalsete riistade abil. Apteeker soovitab ravimit talupojale (ülemine rida). Ülikooli raamatukogus töötavad üliõpilased ja teadlased, kasutades trükitud raamatuid; kaupmehed müüvad raamatuid linna tänavatel (alumine rida).

Renessanss oli suur pööre kultuuri ja teaduse valdkonnas.

Vaimulike ja renessansiajastu kultuuritegelaste suhtumine inimesesse.

Katkend paavst Innocentius III raamatust «Maailma põlgamisest».

Kõik tema (inimese) päevad on täis tööd ja muret, ja isegi tema pea ei saa puhata. Ja see kõik ei ole midagi muud kui üks tühi asi. Vaevalt küll on olemas midagi nii tähtsusetut, vaevalt küll midagi nii kerget, et inimene saaks täielikult aru, et ta mõistaks selgesti. Vahest ainult seda teatakse täielikult, et mitte midagi ei teata täielikult.

Katkend kirjaniku Picco della Mirandola raamatust «Inimese väärikusest».

Oh imeline ja õilis inimese kutsumus, kellele on antud saavutada seda, mille poole ta püüab, ja olla see, kes ta tahab olla! Jumal lõi inimese, et ta tunneks universumi seadusi, armastaks tema ilu, hämmastuks tema ülevusest. Inimene võib kasvada ja täiuslikuks saada oma vabal tahtel.

Mille poolest erineb suhtumine inimesesse nendes kahes mõtteavalduses?

Renessansiajastu kirjanduse side linnakultuuriga.

Itaalia kirjanik Poggio Bracciolini on kirjutanud lühijutu «Preestrist, kes mattis maha koera». Selle jutu aluseks oli valm «Eesli testament» — ühe keskaegse linnaluuletaja teos.

Ühes külas elas preester, kes oli väga rikas. Kui tema kallis koer ära suri, siis mattis ta selle kalmistule maha. Sellest sai teada piiskop. Preestri raha himustades kutsus ta tema enda juurde, et karistada preestrit, nagu oleks ta

toime pannud suure kuriteo. Preester aga tundis hästi oma piiskopi iseloomu, võttis kaasa viiskümmend kuldmünti ja tuli tema juurde. Piiskop käskis ta vanglasse viia. Kuid kaval preester ütles piiskopile: «Isake, kui te teaksite, kui tark oli minu koer, siis te ei imestaks, et ta vääris matmist inimeste hulka. Sest tema mõistus ületas inimmõistuse nii oma elu ajal kui ka surma hetkel.»

«Mida see tähendab?» küsis piiskop.

«Oma elu lõpul,» ütles preester, «tegi ta testamendi, ja teie vajadustest teadlik olles pärandas teile viiskümmend kuldmünti. Tõin need endaga kaasa.» Seepeale kiitis piiskop testamendi ja matmise heaks, võttis raha vastu ja laskis preestril minna.

Tehke kindlaks, missugust paragrahvi punkti see lugu illustreerib.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustage, mis kutsus esile kultuuri tõusu XV—XVI sajandil.
2. Mispärast nimetatakse uue kultuuri tegelasi humanistideks ja aega, millal see kultuur tekkis, renessansiks? Mispärast tundsid humanistid suurt huvi vanakreeka ja vanarooma kultuuri vastu?
3. Kuidas suhtusid renessansiajastu tegelased feodaalidesse ja kirikusse?
4. Milles väljendus renessansiajastu kultuuri side linnade rahvaliku kultuuriga?

§ 58. Kunsti õitseng Itaalias.

1. Renessansiajastu kultuuri tähtsamad keskused. Roomast Alpidesse kulgeval tähtsal kaubateel asus suur ja ilus linn *Firenze*. XIII sajandi lõpul võtsid Firenzes võimu enda kätte linnaelanikud, feodaalidelt aga võeti õigus valitsemisest osa võtta. Linnas oli palju kalevitöökodasid ja kaubakontoreid. Firenze rahamehed laenasid välja suuri summasid mitte üksi kaupmeestele ja feodaalidele, vaid isegi paavstidele ja kuningatele. Rikkad inimesed soosisid kunstnikke ja luuletajaid, andsid neile tellimusi ja maksid heldelt kunstiteoste eest.

Firenzest sai kogu Itaalia kultuurikeskus. Kuulsad maalikunstnikud, skulptorid ja arhitektid õpetasid siin oma kunsti andekatele noorukitele. Suurepäraste meistrite poolest olid tuntud ka Rooma, Veneetsia ja *Milaano*.

Kuid Itaalia oli tol ajal killustatud ja nõrk maa. XVI sajandi alguses langes ta võõramaistele vallutajatele — hispaanlastele ja prantslastele — saagiks. Välisriikide sõjaväed laastasid õitsvat maad. Sellepärast oli kunsti õitseaeg Itaalias lühiajaline.

2. Leonardo da Vinci. Üheks suurimaks Itaalia renessansiajastu tegelaseks oli firentslane **Leonardo da Vinci** (1452—1519). Tema isa oli rikas linnaelanik, ema aga lihtne talunaine. Leonardo da Vinci oli väga mitmekülgne inimene: geniaalne maalikunstnik ja teadlane, insener ja leiutaja, arhitekt ja skulptor, muusikamees ja luuletaja.

Juba lapsepõlvest peale kasvatas Leonardo da Vinci endas väsimatut tööarmastust. Raskused ei suutnud teda murda: nad andsid talle ainult uut jõudu. Oma õpilastele ütles ta: «Õnn saab osaks sellele, kes palju töötab.»

Leonardo da Vinci maalidel peegeldub elu, mida kunstnik armastas ja tundma õppis. Kaua aega käis ta mööda tänavaid ja väljakuid, vaatles tähelepanelikult inimeste nägusid ning tegi jooniseid, mis kujutasid tegelikku elu. Teda köitsid inimesed rõõmu- või murehetkil, kui nende liigutused ja näod on eriti väljendusrikkad. Salaja lahkas suur kunstnik laipu, kuigi ta võis selle tõttu inkvisitsiooni viha alla sattuda; ta püüdis tundma õppida inimese keha ehitust, et seda oma maalidel tõetruult kujutada. Valguselt varjule vaevumärgatavate üleminekute edasiandmises saavutas Leonardo da Vinci suure meisterlikkuse. See viis kujutuse tegelikkusele eriti lähedale.

Leonardo da Vincit kui kunstnikku huvitas kõige rohkem inimene ja tema tunded. Kogu maailmale on tuntud Leonardo maal *«Gioconda»* — noore linnanaise portree. Kunstnik ei piirdunud välise sarnasuse edasiandmisega, vaid ta oskas edasi anda ka naise iseloomu ja meeleolu.[1]

Joon. 145. Leonardo da Vinci. *Autoportree.*

Joon. 146. Michelangelo. *Autoportree.*

[1] Leningradis Riiklikus Ermitaažis säilitatakse kaht Leonardo da Vinci maali: *«Madonna lillega»* ja *«Madonna Litta»*.

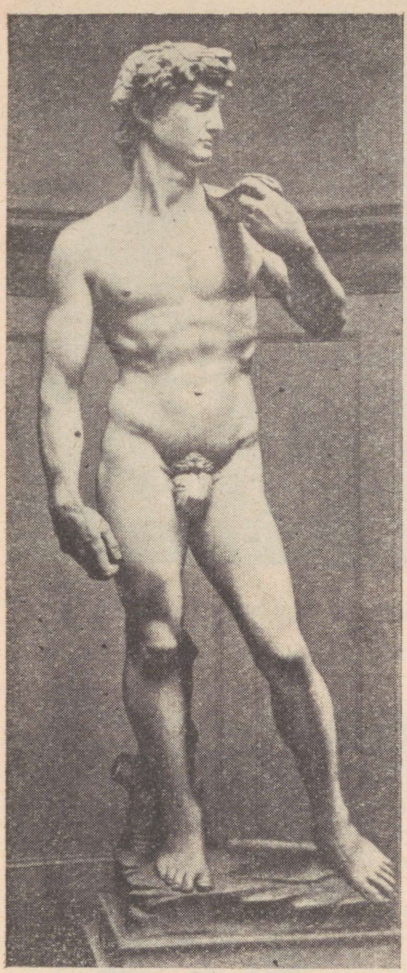

Joon. 147. Taavet. *Michelangelo.* Taavet on kujutatud hetkel, mil kõik tema jõud on otsustava tapluse eel kokku võetud, kogu tahe pingutatud. Parema käega hoiab nooruk kõvasti kinni oma seljal rippuva lingu otsast, vasakuga aga katsub sellesse paigutatud kivi. Välisest rahulikkusest hoolimata on nooruki kujus tunda määratu suurt sisemist pinget. Näib, et kohe laseb vasak käsi kivi lahti, parem käsi aga toob lingu välja, hakkab seda õhus keerutama ja lihtne mürsk läheb lendu, et vaenlast surmavalt tabada.

Värviline illustratsioon XIV. **Renessansiajastu kunst Itaalias.** **Gioconda.** *Leonardo da Vinci.* Lõuendilt vaatab meile vastu rahulik ja mõtlik nägu, mida valgustab vaevumärgatav naeratus. Selles väljendub unistus, salajane pilge, varjatud nukrus. Seda nägu teraselt silmitsedes näeme, et ta silmanähtavalt otsekui muudab oma ilmet. Suur esiletoodud laup, kergelt pilukil silmad, õlgadele langevad siledad juuksed — see kõik loob imetletava lihtsuse ja loomulikkuse mulje. Elava ja tähelepaneliku pilgu teevad eriti väljendusrikkaks poosi rahulikkus ja käte sujuvad jooned. Naine on kujutatud looduse taustal. Maastik annab jõuliselt edasi avaruse sügavust, mis on saavutatud värvi järkjärgulise muutumisega: pruunilt esiplaanil ähmastele sinakatele kaugustele tagaplaanil.

Leonardo da Vinci oli ka tuntud teadlane. Oma avastustes jõudis ta kaasaegsetest mitusada aastat ette. Teaduslikud järeldused rajas Leonardo da Vinci vaatlustele. «Tarkus on katsete tulemus,» ütles teadlane korduvalt. Ta uuris tõusu ja mõõna, lindude lendu ja silma ehitust. Leonardo da Vinci tahtis inimese tööd teaduse abiga kergendada. Kaasaegsed pidasid teda suurepäraseks inseneriks: tema projektide järgi ehitati suur kanal, mis varustas Milaanot joogiveega.

Leonardo da Vinci märkmike leheküljed kirendavad joonistest ja projektidest. Siin näeme metallilõikepinke ja kudumismasinaid, vokki ja pinnasesüvendajat, turbiine ja tõsteseadeldisi. Leonardo da Vinci töötas välja langevarju ja helikopteri konstruktsiooni.

Julge iseloomuga ja sõltumatu mõtteviisiga Leonardo da Vinci vahetas sageli oma telli-

jaid ja soosijad. Kogu oma eluaja rändas ta mööda maailma ja suri võõrsil, Prantsusmaal.

3. Michelangelo. Väljapaistev renessansiajastu tegelane oli **Michelangelo** (1475—1564) — skulptor, maalikunstnik, arhitekt, sõjaväeinsener ja luuletaja. Suurepäraselt tundis ta anatoomiat ning oskas hästi inimese keha ilu edasi anda. Michelangelo ütles, et igas marmoripangas peitub inimkuju — tarvitseb ainult ära võtta kõik liigne, ning ta pääseb sealt valla.

Tulise patroodina tundis Michelangelo suurt kurbust õnnetuse üle, mis XVI sajandi alguses oli Itaaliale osaks saanud. Ta võttis isiklikult osa võitlusest Firenze vabaduse eest, aitas tagasi lüüa vaenlaste kallaletunge, juhtides sõjaliste kindlustuste ehitamist. Raidkujudes ja maalides peegeldus tema unistus võitlevast inimesest, kangelasest, kes suudab kodumaa päästmise nimel ohvreid tuua. Michelangelo kujutas võimsa kehaga ja tugeva tahtejõuga, julgeid ja ohjeldamatuid inimesi.

Määratu suurest marmoripangast raius skulptor välja 5,5 meetri kõrguse *«Taaveti»* kuju. Kaasaegsed nimetasid seda kuju «Gigandiks». Skulptor kujutas legendaarset noort karjust, kes läks kahevõitlusele hirmuäratava hiiglasega ja tappis ta tabava kivihoobiga. «Taaveti» kuju seati üles Firenze keskväljakule. Sellest ajast peale peetakse teda linna kaitsjaks.

Michelangelo võttis osa

Joon. 148. Kõidikuid purustav ori. *Michelangelo.*

Orja kuju on täis lohutut pinget. Tema uhkelt ülestõstetud pea väljendab meelekindlust ja vankumatut tahet. Tolle aja inimesed nimetasid seda raidkuju «Ülestõusnud orjaks».

Joon. 149. Raffael. *Autoportree.*

Joon 150. Thomas More. *H. Holbein-noorema joonise järgi.*

Püha Peetruse kiriku ehitamisest Roomas. Seda kirikut ehitasid mitmekümne aasta jooksul kõige kuulsamad arhitektid. Michelangelo töötas välja kiriku tohutu kupli projekti. Püha Peetruse kirik on renessansiajastu arhitektuuri parimaid näiteid.

Michelangelo loomingus ilmnesid renessansiajastu kultuuri parimad jooned: inimese jõu ja mehisuse ülistamine, usk tema mõistusesse.

Värviline illustratsioon XV. **XVI—XVII sajandi arhitektuur. Püha Peetruse kirik Roomas** (ülal). Hoone keskpunktiks on suur ovaalne kuppel, mis kerkib 132 meetri kõrgusele. Kuppel tugineb *ringkarkassile*, mida ümbritsevad sambad. Kõik hoone osad on proportsionaalsed. Portikuste ja frontoonide ehitamisel on jäljendatud vanarooma arhitektuuri.

4. Raffael. Üks suurimaid renessansiajastu maalikunstnikke oli **Raffael** (1483—1520). Ta püüdis kujutada inimest, kelles on kõik kaunis: ilus keha, arenenud mõistus ja hea iseloom.

Noormehena elas ja töötas Raffael Firenzes. Sellest ajast pärinevad paljud tema paremad maalid. Peagi kutsuti ta Rooma. Siin maalis Raffael portreesid, juhtis Püha Peetruse kiriku ehitamist, korraldas arheoloogilisi kaevamisi.

On säilinud palju Raffaeli maale, kus kujutatakse *madonnasid* (madonnaks nimetasid katoliiklased Kristuse ema). Kuid Raffaeli madonnad ei ole pühapildid. Kunstnik kujutas maalidel ema, kes õrnalt armastab oma last: ta ülistas sellistes maalides inimest, kes suudab

teiste õnne nimel tuua määratu suurt ohvrit. Kõige kuulsam Raffaeli maal on *«Sixtuse madonna»*, mille kunstnik maalis ühes väikeses Itaalia linnas asuva Püha Sixtuse kloostri jaoks. See geniaalne teos väljendab suurt armastust inimeste vastu.[1]

Renessansiajastu kunst erineb kirikukunstist selle poolest, et ta tunneb huvi inimese vastu ning püüab kujutada elu tõetruult. Kõige väljapaistvamad renessansiajastu meistrid on loonud teoseid, mis inimkonda praegugi vaimustavad.

Värviline illustratsioon XVI. **Renessansiajastu kunst Itaalias. Sixtuse madonna.** *Raffael.* Kuldsest paistusest ümbritsetuna astub sihvakas noor naine pidulikult ja majesteetlikult mööda pilve. Tema suurtes silmades paistab hingeline leebus ja headus, samuti kurbus ja kartus oma poja saatuse pärast. Surudes poega õrnalt enda vastu, toob ta tema ülevalt ja lihtsalt inimeste juurde. Naise värisevate huulte nurkades peitub kannatuse vari. Lapsukese Kristuse nägu on ebalapselikult tõsine, tema põlevates silmades paistab tulevase hukkumise eelaimus. Paremal kummardub Püha Barbara ja vasakul paavst Sixtus madonna ees.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles avaldus Leonardo da Vinci kui kunstniku novaatorlus maali «Gioconda» loomisel? Mispärast viis maalikunstiga tegelemine tema teadusliku uurimistöö juurde?
2. Missuguseid ideid kehastas Michelangelo «Taaveti» kujus? Missugust muljet avaldab see kuju teile?
3. Võrrelge «Sixtuse madonnat» «Vladimiri jumalaemaga». Mille poolest erineb Raffaeli maal ikoonist?
4*. Püüdke selgitada, missuguse meeleolu kutsuvad teis esile Leonardo da Vinci ja Raffaeli maalid.
5. Missuguseid ühiseid jooni on kolme suure renessansiajastu meistri loomingus? Missugused renessansiajastu kultuuri jooned ilmnevad nende teostes?

§ 59. Lääne-Euroopa väljapaistvad kirjanikud-humanistid.

Renessansi kultuur arenes peale Itaalia ka teistes Euroopa maades. Paljud kirjanikud-humanistid kaitsesid oma teostes inimese vabadust ning mõistsid feodaalkorra ja katoliku kiriku resoluutselt hukka. Kõige eesrindlikumad nendest aga said aru, missugust häda ja viletsust toob töörahvale kapitalism, ning unistasid paremast, õiglasest korrast.

1. Thomas More. Inglise kirjanik **Thomas More** (1478—1535) sai suurepärase hariduse ning tundis hästi antiikkeeli. Isa jälgedes käies sai temast jurist. Ta oli tähelepanelik teiste inimeste õnnetuse suhtes, tundis neile kaasa ja kaitses alati vaeseid.

[1] *«Sixtuse madonnat»* säilitatakse Saksamaal Dresdeni linna muuseumis, Dresdeni galeriis. Suure Isamaasõja aastail, kui toimus Saksamaa vabastamine fašistlikest barbaritest, leidsid Nõukogude armee väeosad selle galerii maalide kollektsiooni, mis oli peidetud maagikaevandustesse. Kollektsiooni hulgas oli ka Raffaeli maal. Õigeaegselt hoiti ära maalide riknemine.

1516. aastal ilmus tema *«Kuldne raamat parimast riigikorraldusest ja uuest Utoopia saarest»*. Selles mõistis More karmilt hukka tarastamise ja verised seadused kehvikute vastu (katkend tema raamatust on toodud leheküljel 212). Kõigi rahva hädade ja kannatuste põhjuseks pidas kirjanik eraomandust. Ta tegi tolle aja kohta julge järelduse: «Kus iganes on olemas eraomandus, kus kõike mõõdetakse raha alusel, seal vaevalt kunagi saab riigiasju õigesti ja edukalt ajada.» Valitsust nimetas ta «rikaste vandenõuks, kes hoolitsevad... oma isikliku kasu eest».

Kujukalt kirjeldas More tema poolt väljamõeldud õnnelikku maad kaugel *Utoopia* saarel (utoopia tähendab olematut kohta), selle kauneid linnu ja õitsvaid välju, ebatavalist korda ning omapäraseid seadusi. Utoopia saarel ei ekspluateeri üks inimene teist, seal ei ole rikkaid ega vaeseid. Kõik saare elanikud peavad tööd tegema: nad tegelevad käsitööga ja töötavad põllumajanduses, vahetades üksteist välja iga kahe aasta tagant.

Vaatamata sellele, et saare elanikud töötavad ainult 6 tundi päevas, on neil produkte külluses — seal pole ju päevavargaid ega laisklejaid. Ühiskondlikest ladudest saavad saare elanikud tasuta kõike, mis neile tarvis läheb. Lõunat söövad nad ühiselt suurtes toreda lossi saalides. Vabal ajal tegelevad saare elanikud teaduse, kunsti ja spordiga.

Utoopia elanikel on majade uksed alati avatud, nad ei karda vargusi. Selleks et inimesed ei läheks ahneks, vahetavad nad oma maju ja asju iga 10 aasta tagant. Saare elanikud põlgavad raha: kalliskividega mängivad neil lapsed, kullast aga taotakse kurjategijatele ahelaid.

Utoopia elanikud suhtuvad teistesse rahvastesse lugupidamisega. Sõda on nende silmis tõeliselt metsik tegevus ja sõdima hakkavad nad ainult siis, kui on vaja oma maad kaitsta või sõpru abistada.

Thomas More oli esimene, kes kirjeldas õiglast tulevikukorda. Kuid ta ei teadnud, kuidas inimesed niisuguse korra loovad. More'i unistused olid tol ajal teostamatud. Sellepärast hakati pärast More'i ***utoopiaks*** nimetama teostamatut unistust, elust irdunud fantaasiat.

2. François Rabelais. Tänapäevani loevad nii täisealised kui ka lapsed prantsuse kirjaniku-satiiriku **François Rabelais'** romaani *«Gargantua ja Pantagruel»*. Selles muinasjutus hiiglastest naerab autor vanu rahvalegende kasutades feodaalkorda teravmeelselt välja.

Rabelais (1494—1553) tundis hästi Prantsusmaa elu. Nooruses andsid vanemad ta kloostrisse, kust ta aga peagi lahkus. Rabelais rändas palju ringi ja käis korduvalt Itaalias. Ta oli väga haritud inimene: kirjanik, vanade keelte tundja, arst ja pedagoog.

Oma romaanis mõistis Rabelais kirikliku õpetamise ja kasva-

tamise resoluutselt hukka. Ta jutustab, kuidas üks Gargantua õpetajatest üle viie aasta õpetas oma kasvandikule aabitsat, et see võiks seda üles ütelda niihästi tavalises kui ka vastupidises korras; mitukümmend aastat kulus kirikuraamatute pähetuupimisele. Niisugusest «teadusest» ja suurest söömisest läks õpilane märksa rumalamaks. Siis võttis isa talle teise õpetaja — humanisti, kes «kogu oma aja kasutas õilsate teaduste uurimiseks». Koos noore hiiglasega jälgis ta loodust, käis töökodades, kuulas teadlaste loenguid, tegeles pidevalt kunstiga ja kehaliste harjutustega. Oma raamatus hakkas Rabelais kaitsma uusi õpetamisviise.

Kirjanik mõistis hukka ka laastavad feodaalsõjad. «Seda, mis varem kandis kangelasteo kõlavat nime,» räägib üks raamatu kangelastest, «nimetame me nüüd lihtsalt röövimiseks.» Rabelais naeris välja kuningavallutaja, kes valab oma alamate verd meeletu kavatsuse pärast: ta tahab kogu maailma oma võimu alla saada.

Rabelais ründas julgelt Rooma paavsti ja katoliku kirikut. Romaanis kirjeldatakse Papemaania riiki, kus elavad paavstile ustavad katoliiklased. «Siia tulles olid nad kõhetud kui nõelad, siin aga lähevad kohe rasva kui koopaoravad», sest nad saavad sissetulekuid «igast maailma otsast». Papemaanid on valmis hävitama kõiki, kes ei ole nendega nõus. Nad rüüstasid Papefiigide saare sellepärast, et saare elanikud olid paavsti portreele trääsa näi-

Joon. 151. François Rabelais. *Gravüür XVI sajandist.*

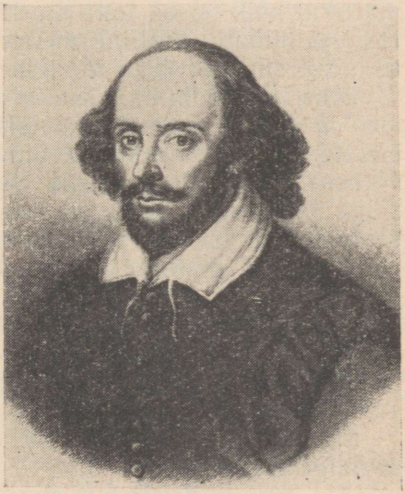

Joon. 152. William Shakespeare. *XVII sajandi kunstniku portree.*

danud. Lugejad said muidugi kohe aru, et siin on mõeldud katoliiklaste võitlust protestantide vastu.

Katoliku kirik kiusas julget kirjanikku taga. Rabelais' raamat keelati, autorit ähvardati vangi panna ja isegi tuleriidale saata. Sõbrad ja soosijad ütlesid temast lahti. Kuid Rabelais jäi oma elu lõpuni kindlameelseks ja kartmatuks.

3. William Shakespeare. Inglise rahva lemmikkunstiks XVI sajandi lõpul oli teater. Sel ajal oli Londonis ligi kümme alalist teatrit. Teatrietendusi külastasid paljud lihtsad inimesed. Tähelepanelikult, pingerikkas vaikuses jälgisid vaatajad näitlejate mängu. Mõnikord tuli etendusele ka maski kandev kuninganna Elisabeth ise.

Teatriruum oli lageda taeva all. Kõrge tara ääres olid rõdud rikastele linnaelanikele ja loožid aadlikele. Lava oli vaatesaalist eesriidega eraldatud. Dekoratsioone ei olnud, nende aset täitsid tahvlikesed, millele oli kirjutatud «mets» või «loss». Näidendeid mängiti päevavalguses.

Teatriga oli seotud suure kirjaniku **William Shakespeare'i** kogu elu (1564—1616). Tema isa oli jõukas linnaelanik, kes hiljem laostus. Nii pidi 16-aastane Shakespeare hakkama endale elatist teenima. Temast sai näitleja, hiljem aga üks Londoni teatri «Globus» omanikke. Shakespeare on kirjutanud 37 näidendit (tragöödiaid, komöödiaid ja ajaloolisi draamasid).

Shakespeare sai aru, et vana, feodaalse maailma lõpp on peagi käes. Kuid ta ei saanud leppida kaua uue, kodanluse maailmaga, tema rahavõimu ja rikastumisihaga.

Shakespeare tungis inimese mõtetesse ja tunnetesse sügavamalt kui kõik teised tolle aja kirjanikud. Ühe tragöödia kangelane Hamlet hüüab: «Milline meistriteos on inimene; kui ülev mõistuselt, kui sihiteadlik ja imetlusväärne tegudes... maailma ilu...»

Oma tragöödiates *«Hamlet»*, *«Othello»*, *«Kuningas Lear»*, *«Romeo ja Julia»* ning teistes näitab Shakespeare, kuidas purunevad õilsate ja julgete inimeste unistused headusest ja õiglusest. Ebavõrdses võitluses maailma valitseva kurjusega teevad autorile kõige kallimad kangelased oma elule lõpu. Noored Romeo ja Julia armastavad palavalt teineteist, kuid nende armastust tõkestab perekondade igipõline feodaalne vaen. Kangelased hukkuvad, kuid ei alistu.

Shakespeare ei kaotanud usku paremasse tulevikku, inimese mõistusesse ja tahtesse. Ta ülistab oma näidendites tugevaid ja julgeid inimesi, nende kõrgeid tundeid: armastust ja sõprust, ustavust ja mehisust.

Shakespeare unistas ajast, kus kõik muutub ning saabub uus ja helge elu:

> Ei räägi valet usuvend siis,
> ei kõrtsmik õlut veega tembi,
> ei põletata ketsereid

ja lihtsaid armund südameid,
ei kohut süütu üle peeta,
ei ühtki võlavangi veeta,
kõik laimujutt siis soiku jääb,
liigahnur annab kulla käest...
Kord selleks päevaks päike virgub,
kus igaüks saab selja sirgu.

Suur kirjanik kujutas tõetruult oma kangelaste karaktereid ning kasutas palju rahvakeelt. K. Marx pidas Shakespeare'i üheks «suurimaks geeniuseks, keda inimkond kunagi on sünnitanud».

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli teie arvates põhjuseks, et More'i raamatus väljendatud mõtted võisid üles kerkida just Inglismaal XVI sajandi alguses? Milles nägi More rahva viletsuse peamist põhjust? Kuidas kujutas ta ette õiglast tulevikukorda?
2. Kelle vastu suunas Rabelais oma kriitika?
3. Missuguseid inimese iseloomujooni ülistas oma teostes Shakespeare?
4. Missugused teile teadaolevad renessansi kultuuri iseärasused ilmnesid XVI—XVII sajandi alguse suurte kirjanike teostes?

§ 60. Võitlus teaduse ja kiriku vahel.

(Kaart nr. 9.)

Tuletage meelde, missuguseid kujutlusi maailmast toetas katoliku kirik (§ 36, p. 3).

1. Teaduse arenemine. Pärast Kolumbuse ja Vasco da Gama teekonda ei katkenud meresõitjate laevade liikumine ookeaniavarustel. XVII sajandi alguses avastati veel üks uus mander — *Austraalia.* Vene jahimehed ja kasakad tungisid Põhja-Aasia uurimata maadesse ja jõudsid Vaikse ookeani rannikule. Julged maadeuurijad õppisid tundma suuremat osa maismaast, meredest ja ookeanidest. Geograafiateadus tegi erakordseid edusamme.

Laeva asukoha õigeks kindlaksmääramiseks avamerel oli vaja hästi tunda planeetide ja tähtede liikumist. Arenenud meresõit nõudis täpseid teadmisi astronoomia alal.

Keskaegsed vaated universumi (maailma) ehituse kohta olid ekslikud. Arvati, et liikumatu Maa seisab maailma keskpunktis. Vaimulikud toetasid seda valeõpetust, sest see ei olnud vastuolus kirikulegendiga, mille järgi jumal lõi Maa ja inimesed ning pani Päikese ja planeedid tiirlema ümber Maa.

2. Mikolaj Kopernik. Hävitava löögi kiriklikule kujutlusele universumist andis suur poola teadlane **Mikolaj Kopernik** (1473—1543).

Üle 30 aasta vaatles Kopernik taevakehi kõige lihtsamate sea-

deldiste abil. Pärast keerukate arvutuste tegemist jõudis Kopernik järeldusele, et Maa tiirleb ümber Päikese ja ühtaegu pöörleb ka oma telje ümber. Järelikult on Maa ainult üks planeetidest, ja kõik nad tiirlevad ümber Päikese.

Kopernik teadis, et teda jälgivad kogu aeg paavsti spioonid. Sellepärast hoidis ta oma avastused kaua aega saladuses. Alles **1543. aastal** avaldas ta oma raamatu *«Taevakehade ringliikumisest»*. Kopernik oli juba surivoodil, kui sõbrad tulid ja andsid teadlase külmaks läinud kätesse esimese eksemplari tema raamatust.

Koperniku avastus tekitas teaduses suure pöörde. Varises kokku muinasjutt sellest, et Maa ja esimesed inimesed on jumala loodud. Koperniku õpetus õõnestas usu autoriteeti.

3. **Giordano Bruno.** Tõeliseks kangelaseks ja teaduse eest võitlejaks oli suur itaalia mõtleja **Giordano Bruno.**

Bruno sündis 1548. aastal. Alaealisena andsid vanemad ta kloostrisse. Kuid juba lapsepõlvest peale püüdis Giordano kirglikult teadmiste poole; ta ei pühendanud ennast palvetele, vaid teaduslikule tegevusele. Kloostri ülemuste teadmata tutvus Bruno Koperniku raamatuga ja jõudis veendumusele, et usuline maailmakäsitus on vale ja absurdne. Tema peale esitati palju salakaebusi. Bruno heitis endalt mungarüü ja põgenes kloostrist.

Algas elu, mis oli täis rännakuid ja muresid, kuid sealjuures

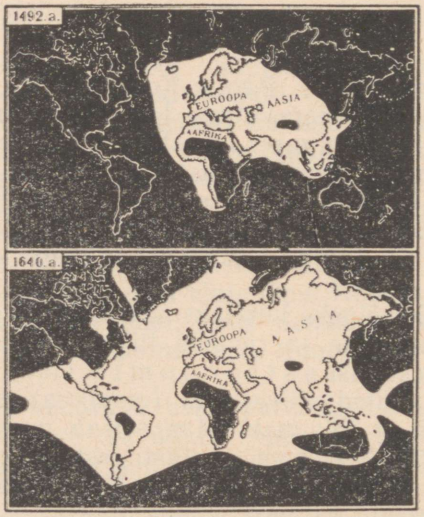

Joon. 153. Maad ja mered, mis olid eurooplastele, araablastele ja hiinlastele tuntud 1492. aastaks ja XVII sajandi keskpaigaks.

Joon. 154. Kopernik. *XIX sajandi poola kunstniku J. Matejko maali järgi.* Kopernik on kujutatud kirikut ümbritseva kindlusemüüri kõige kõrgema torni platvormil. Tornis ta elas ja töötas, selle aknast võis ta vaadelda kogu taevavõlvi. Teadlane kasutas lihtsat riista taevakehade kauguse mõõtmiseks.

ere ja tormiline. Vaimulikud ei lasknud teadlasel mitte kuskil rahulikult elada ja töötada. Kuueteistkümne aasta jooksul peatus ta paljudes Euroopa maades — Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal ja Tšehhimaal. Bruno oli hea kõnemees, andekas kirjanik ja luuletaja.

Millest siis kirjutas ja rääkis Giordano Bruno? Koperniku õpetust edasi arendades väitis ta, et «universumil ei ole äärt, ta on määratu suur ja lõpmatu». Ka Päike ei ole maailma keskpunkt. Universum — see on arvutu hulk tähti, millest igaüks on meist kaugel asuv päike. Nende päikeste ümber liiguvad oma planeedid. Seda Giordano Bruno julget mõtet on teadus nüüd täielikult kinnitanud.

Kodumaaigatsuse sunnil tuli Bruno Itaaliasse tagasi. Siin aga reedeti ta salakavalalt. Bruno sattus inkvisitsiooni küüsi. Peaaegu kaheksa aastat veetis ta hirmsates vanglates. Kuid ei piinamise ega keelitamisega ei läinud inkvisiitoritel korda teda oma vaadetest taganema sundida. Kirikukohus mõistis teadlase tulesurma. Pärast otsuse ärakuulamist ütles Bruno oma timukatele näkku: «Otsust mulle teatavaks tehes te värisete hirmust rohkem kui mina, kes peab tuleriidale minema!»

16. veebruaril 1600 põletati Giordano Bruno tuleriidal. Tema hukkamise kohal, Lillede väljakul Roomas on talle püstitatud

Joon. 155. Giordano Bruno.

Joon. 156. Galileo Galilei. *Gravüür XVII sajandist.*

mälestussammas, millele on kirjutatud: «Ta tõstis oma häält kõigi rahvaste mõttevabaduse eest ja maksis selle vabaduse eest surmaga.»

Juba järgnevatel aastatel pärast Bruno hukkamist tehti teaduses uusi avastusi, mis kinnitasid seda tõde, mille eest julge teadlane oma elu oli andnud.

4. Galileo Galilei. Veneetsia elanikud olid erutatud. Linna peakiriku juures tungles suur rahvamurd. Igaüks tahtis vaadata pikksilmasse, mille läbi võis selgesti näha kaugelasuvaid laevu merel ja palju muud. Selle suurepärase riista oli seadnud kiriku kellatoris üles teadlane **Galileo Galilei** (1564—1642).

Galilei oli esimene teadlane, kes kasutas taeva vaatlemiseks *teleskoopi.* Teleskoobi abil suurenesid nähtavad esemed 30 korda. Teadlane veendus, et tähti on hoopis rohkem, kui neid palja silmaga näha võib. Selgus, et nagu Maal, nii on ka Kuul mäed, et planeet Jupiteri ümber liiguvad kaaslased ja et isegi Päikesel on plekid. Oma suurepärase pikksilma abil tegi Galilei ka palju teisi avastusi. Ja kõik need kinnitasid Kopernikku ning Giordano Bruno õpetust.

Kirik keelas Kopernikku raamatu lugemise. Otsekui vastuseks sellele keelule andis Galilei välja teadusliku töö, milles kaitses poola teadlase järeldusi. Galilei avastused kutsusid esile pöörase viha vaimulike hulgas. Paavst kutsus Galilei Rooma kirikukohtusse. Seitsmekümne-

aastane teadlane astus inkvisitsiooni ette. Viis kuud kestis ülekuulamine. Piinamise ähvardusel saavutasid inkvisiitorid seda, et kurnatud rauk oma õpetusest lahti ütles. Patukahetseja riietes pidi ta põlvili langema ja kohtuniku järel ütlema alandavad «kahetsussõnad». Hiljem loodi Galilei «patukahetsuse» kohta ilus legend: korrates sõnu, et ta ei usu Maa liikumisse, olevat Galilei tõusnud püsti ja hüüdnud: «Ta liigub siiski!» Selles legendis väljendatakse veendumust, et inimese vaba mõtet ei saa lämmatada.

Oma elupäevade lõpuni jäi Galilei inkvisitsiooni vangiks. Inkvisiitorid valvasid suure teadlase järele ja keelasid tema raamatute trükkimise. Kuid Galilei oli endiselt veendunud, et uued vaated universumi kohta on õiged.

Nõnda tõusis teadus usu vastu üles ja rabeles lahti tema köidikutest. Teaduse ees avanesid ääretud perspektiivid maailma seletamiseks ja uurimiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast tekkis uus maailmakäsitus alles XVI sajandil?
2. Missuguse teadusliku avastuse tegi Kopernik? Milles seisnes Bruno teaduslik kangelastegu? Kuidas Galilei kinnitas Koperniku ja Bruno vaateid ning kuidas ta neid edasi arendas?

3*. F. Engels ütles, et renssansiajastu väljapaistvad tegelased on oma mõttejõu, kire ja karakteri, mitmekülgsuse ja õpetatuse poolest titaanid. Kuidas te mõistate seda iseloomustust? Kinnitage seda näidetega.

Pidage meeles seda aastaarvu!

1543. a. — Koperniku avastus.

III JAO KOKKUVÕTE.

Missugused olid feodaalkorra lagunemise põhjused ja milles see lagunemine avaldus?

Me oleme lõpetanud keskaja viimase, kolmanda perioodi tundmaõppimise. See periood kestis XV sajandi lõpust kuni XVII sajandi keskpaigani ja kannab ***hilise keskaja*** nimetust. See oli aeg, mil Lääne-Euroopa maades ***hakkasid tekkima kapitalistlikud suhted, feodaalkord aga lähenes langusele.***

Feodalismi lagunemine oli alanud juba keskaja teisel perioodil. Põllumajanduse ja käsitöö arenemine ning linnade kasv purustasid naturaalmajanduse. Arenes kaubandus linna ja maa vahel, riikide ja tervete kontinentide vahel. Paljude maade talupojad vabanesid pärisorjuslikust sõltuvusest.

XV—XVI sajandi tehnilised avastused ja leiutused aitasid kaasa suurettevõtete tekkimisele. Tsunftikäsitöö kõrvale tekkisid manufaktuurid. Senistele klassidele lisandusid uued klassid — kodanlus ja palgatöölised.

Talupoegade maalt äraajamise ja kõrgete maksude tagajärjel

üks osa talurahvast laostus. Tekkis palju vabu inimesi, kellel puudusid tööriistad. Need inimesed muutusid järk-järgult palgatöölisteks.

Geograafilised avastused ja asumaade vallutamine kiirendasid rikkuste koondumist kodanluse kätte. Euroopast tulnud vallutajad riisusid ja hävitasid Ameerika, Aafrika ja Aasia põliselanikke. Kodanlus rikastus miljonite inimeste kannatuste ja hukkumise arvel.

Feodalismi lagunemise perioodil tekkis ka uus kultuur, mis ei tunnistanud feodaalset kultuuri, kirikukultuuri. Teadus ja kunst arenesid sel ajajärgul kiiremini kui keskaja kõigi eelmiste aastasadade jooksul. Kuid majanduse ja kultuuri edasiarenemist takistas feodaalkord — feodaalide maaomandus, talupoegade koormised, feodaalide ja kiriku võim. Kõrged maksud ja tsunftikord olid tõkkeks kapitalistliku tootmise arenemise teel. Maksudest ja koormistest mahasurutud talupojad suutsid ainult hädavaevu oma majapidamist paremale järjele viia. Kirik ja usk pidurdasid kultuuri arenemist.

Kõik see põhjustas klassivõitluse teravnemise. Üle paljude Euroopa maade veeres võimsate rahva ülestõusude laine. Esimene feodalismile antud hoop tabas tema peamist tugisammast — katoliku kirikut. Euroopas algas reformatsioon — kodanluse ja rahvahulkade liikumine feodalismi ning katoliku kiriku vastu. Talurahvasõda Saksamaal oli esimene ja ebaõnnestunud katse kukutada feodaalkord revolutsiooni teel. Madalmaades, kus rahvahulkade võitluse eesotsas oli kodanlus, võitis kodanlik revolutsioon, mis puhastas tee manufaktuuride ja kaubanduse arenemisele.

Oma aja ära elanud feodaalide klass püüdis maad ja võimu enda käes hoida. Sellepärast kindlustas ta feodaalriiki: paljudes Euroopa maades kujunes sel ajal välja absoluutne monarhia.

Feodaalkorda võis kukutada ainult jõuga. Kodanlik revolutsioon oli paratamatu olukorras, mil toimus üleminek vanalt feodaalkorralt tol ajal eesrindlikumale kapitalistlikule korrale.

Küsimusi ja ülesandeid kolmanda jao kordamiseks.

1. Missugused muutused majanduses toimusid hilisel keskajal XI—XV sajandiga võrreldes?
2. Millised muutused olid toimunud feodaalide ja talupoegade olukorras? Mispärast tekkisid uued klassid ja mille poolest nad erinesid varasematest klassidest?
3. Mispärast muutus klassivõitlus keskaja lõpul teravamaks? Näidake kaardil nr. 15 rahvaliikumisest hõlmatud piirkondi. Jutustage, mille eest võitlesid ülestõusnud igal maal.
4. Millega takistas feodaalkord majanduse ja kultuuri arenemist? Kus toimus esimene kodanlik revolutsioon ja millal see oli? Missugused tagajärjed olid sel revolutsioonil?
5. Missugused muudatused feodaalriigi korralduses toimusid hilisel keskajal? Selgitage, millest need muudatused olid tingitud.
6. Mis kutsus Euroopas XV—XVII sajandil esile kultuuri tõusu? Mille poolest erines renessansiajastu kultuur keskaegsest kirikukultuurist?

KESKAJA KOKKUVÕTLIK KORDAMINE.

Keskaja kolm perioodi.

Perioodide nimetus ja aeg	Majanduse arenemine	Klasside seisund	Klassivõitlus	Riigikorraldus
I. Feodaalkorra tekkimine. V—X sajand.	Põllumajandusliku tehnika madal tase. Naturaalmajanduse jagamatu valitsemine.	Kahe põhiklassi — feodaalide klassi ja sõltuvate talupoegade klassi tekkimine. Feodaalne ekspluateerimine (teoorjus, loonusrent).	Talupoegade võitlus pärisorjastamise ja feodaalide ikke vastu.	Feodaalriikide tekkimine. Feodaalne killustatus. Feodaalne hierarhia.
II. Feodaalkorra arenemine. XI sajand—XV sajandi lõpp.	Käsitöö eraldumine põllumajandusest. Linnade kui käsitöö ja kaubanduse keskuste tekkimine ja kasv. Vahetuse arenemine linna ja maa vahel, piirkondade ja riikide vahel.	Talupoegade ekspluateerimise viiside muutumine (raharent). Talupoegade vabanemise algus isiklikust sõltuvusest.	Talupoegade võitlus feodaalikke tugevnemise vastu. Võimsad talurahvasõjad ja talupoegade ülestõusud. Linnade võitlus feodaalide vastu.	Feodaalse killustatuse likvideerimine. Tsentraliseeritud riikide tekkimine, kuningavõimu tugevnemine (paljudes maades).
III. Feodalismi lagunemise algus ja kapitalistlike suhete tekkimine. XV sajandi lõpp — XVII sajandi keskpaik.	Tehnilised avastused ja leiutused. Manufaktuuride tekkimine. Asumaade vallutamine ja maailmakaubanduse arenemine.	Uute klasside — kodanluse klassi ja palgatööliste klassi tekkimine. Kapitalistliku ekspluateerimise ja asumaade rõhumise algus. Maksude ja talupoegade koormiste kasv. Ühe osa talupoegade laostumine.	Võitlus feodaalkorra kaotamise eest. Reformatsioon kui kodanluse ja rahvahulkade liikumine feodaalkorra ja katoliku kiriku vastu. Esimene kodanlik revolutsioon.	Absoluutne monarhia.

Ajaloos tuleb paratamatult ühe korra asemele teine: pärast ürgkogukondlikku korda kujunes välja orjanduslik kord, seejärel aga feodaalkord.

Iga uus kord oli eelmisega võrreldes majanduse ja kultuuri kõrgem arenemisaste.

Keskajal laienes haritava maa pindala. Täiuslikumaks olid muutunud *põllutööriistad:* laialdaselt kasutati atra ja äket, vesi- ja tuuleveskit. Paranes maaharimine, hakati kasutama kunstväetisi. Levisid *uued kultuurid:* Idast — riis, puuvill, suhkruroog, tee, kohv, sidrunid, apelsinid; Ameerikast — kartul, mais, tomatid, kakao.

Paljud praegused *linnad* on asutatud keskajal. See andis tohutu tõuke majanduse ja kultuuri arenemisele.

Keskajast alates kasutavad inimesed paljusid *koduseid tarbeesemeid*: portselannõusid, peeglit, kahvleid ja seepi. Esmakordselt seati linnades raekoja tornis üles *mehhaanilised kellad.* Inimese lihasejõu tõrjus mõnel tööalal välja *veejõumasin.* Võeti kasutusele *kõrgahjud*: metalli hakati töötlema puur-, trei- ja lihvimispinkidel. Kanga valmistamisel hakati kasutama *vokki* ja *horisontaalkangaspuid.* Sõjaasjanduse arendamisel etendas otsustavat osa *püssirohu* ja *tulirelva* leiutamine.

Meresõidul kasutasid inimesed *kompassi* ja teisi *navigatsiooniriistu,* ehitati täiuslikumaid laevu. Julged rändurid ja meresõitjad uurisid läbi suure osa maismaast, meredest ja ookeanidest, avastasid *uued maailmajaod* — Ameerika ja Austraalia, sõitsid ümber Aafrika lõunatipu, uurisid Aasia kirdeosa. Inimene veendus lõplikult *Maa kerakujulisuses.*

Paljud kultuurisaavutused said väärilise koha inimeste elus alates keskajast. *Trükitud raamat* — meie teadmiste allikas — ilmus keskajal. Uudiseid hakkasid inimesed lugema *ajalehtedest.* Avati kõrgemad õppeasutused — *ülikoolid.*

Majanduse arenemise ja hariduse laienemise tulemusena tõusis kiiresti teaduslike teadmiste tase. Teadlaste käsutuses oli nüüd esmakordselt *termomeeter* ja *baromeeter, pikksilm* ja *mikroskoop.* Nüüd oli teadlastel võimalik mitte ainult vaadelda kaugeid tähti, vaid ka uurida kõige väiksemate elusolendite elu, loomade ja taimede ehitust.

Suurt edu saavutati *kunstis,* eriti renessansiajastul. *Arhitektid* püstitasid suurejoonelisi ehitusi. Hooned, kindlused ja templid, mis on ehitatud palju sajandeid tagasi, kaunistavad tänapäevalgi linnu. Maalikunst hakkas täpsemalt peegeldama elu. Kunstnikud maalisid *portreesid* ja *maastikke.*

Keskajal tekkisid *riigid,* mis eksisteerivad praegugi: Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania, Venemaa, Poola jt. Hakkasid välja

Tehnika arenemine keskajal.

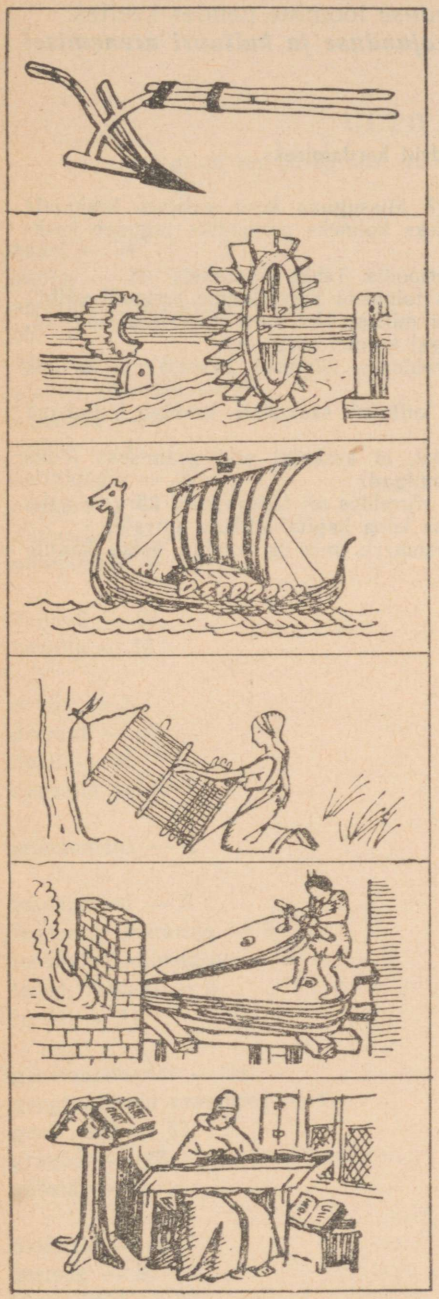

kujunema paljude rahvaste *keeled*, nagu inglise, prantsuse ja itaalia keel. Algas rikkaliku *kirjanduse* loomine nendes keeltes.

Keskajal saavutas inimkond majanduse ja kultuuri arenemisel suurt edu.

Küsimusi ja ülesandeid kordamiseks.

1. Missugust aega hõlmab keskaeg? Missugune kord valitses keskajal? Andke selle korra definitsioon. Missuguseks kolmeks perioodiks jaguneb keskaeg?
2. Vaadake tabelit «Keskaja kolm perioodi». Tehke kindlaks:
   a) missugused muutused majanduses toimusid kõigi kolme perioodi vältel;
   b) kuidas muutus klasside olukord ja millest olid need muutused tingitud;
   c) mille eest võitlesid rahvahulgad igal kolmel perioodil?
   d) missugused muudatused riigikorralduses toimusid keskajal ja millest need olid tingitud?
3. Missuguseid keskaja tehnika ja kultuuri saavutusi kasutab inimkond tänapäeval?
4. Missugused faktid räägivad sellest, et keskajal olid peamiseks jõuks majanduse ja kultuuri arendamisel rahvahulgad?
5. Tõestage, et orjandusliku korraga võrreldes oli feodaalkord kõrgem aste. Mispärast pidi feodaalkord loovutama oma koha kapitalistlikule korrale?
6. Kontrollige, kas te teate neid aastaarve, mis on toodud õpiku kaante sisekülgedel.

UUED SÕNAD

(märgitud on paragrahv, kus nad esmakordselt esinevad).

aadel — 24
aadlik — 24; 49
absoluutne monarhia — 49—50
abt — 3
Alamkoda — 28
alaline sõjavägi — 27
alkeemia — 36
arhiiv — 3
astroloogia — 36
asumaa — 43
autodafee — 21
autoportree — 58

ballaad — 28
beduiin — 13

deviis — 7
dispuut — 36
duell — 50
dünastia — 30

eraomandus — 2

feodaalkord — 5
feodaalne hierarhia — 8
feodaalne killustatus — 8
feood, feodaal — 5
fresko — 41

generaalstaadid — 24
geograafilised avastused — 43
gooti stiil — 37
gravüür — 20
göösid — 56

haidukid — 35
hertsog — 8
humanistid — 57

hussiidid — 32
hussiitide liikumine — 32; 33

ikoon — 12
indulgents — 20
inkvisitsioon — 21
intelligents — 57
isiklik sõltuvus — 5
isiklik vabadus — 25
islam — 13

janitšarid — 35
jesuiidid — 54
jumalasõna — 36

kaheväljasüsteem — 1
kalifaat — 14
kaliif — 14
kalvinist — 54
kalvinistlik kirik — 54
kapitalistlik ettevõte — 46
kapitalistlikud suhted — XIII ja XIV peatüki lõppkokkuvõttes
kapiteel — 12
kardinal — 50
karavell — 42
katoliiklane — 20
katoliku kirik — 20
kaup — 19
katedraal — 32
ketser — 21
kirikukogu — 32
kirikukümnis — 5
kirikuvande alla panemine — 21
klooster — 3
kodanlus — 46
kodanlik revolutsioon — 56
kodusõjad — 8

kolmeväljasüsteem — 16
kompanii (kauba) — 48
koormised — 5
krahv — 2; 8
kroonika — 4
kuningas — 2
kõrgahi — 42
käsitöö, käsitööline — 16; 17

laat — 19
laen — 49
lapimaasüsteem — 1
linnanõukogu — 18
linn — 16
loonusrent — 5
loss — 7

maaomanik — 2
madonna — 58
manufaktuur — 46
mausoleum — 41
meer — 18
meister — 17
minarett — 15
miniatuur — 6
minister — 50
mosaiik — 12
mošee — 15
muhamedi usk — 13
muhameedlased — 13
munk — 3
musket — 42
mõis — 5
mõõdukad — 32

naaberkogukond — 1
naturaalmajandus — 6

omavalitsus (linna) — 18
ordu (munga) — 54

pagood — 39
panid — 31
palk — 46
parlament — 28
parun — 8
patriarh — 20
peapiiskop — 3
peisaaž — 39
piiskop — 3
portselan — 39
privileegid — 49
programm — 53
protestandid — 54
protestandi kirik — 54
põhikiri (tsunfti) — 17
pärisorjuslik sõltuvus — 3

radža — 40
raekoda — 18
rahavahetaja — 19
raudrüü — 7
reformatsioon — 52
reform — 52
renessanss — 57
revolutsioon — 55
ristisõda — 22
romaani stiil — 37
Rooma paavst — 3
rüütel — 7

sellid — 17
senjöör — 8
soomusrüü — 7
stiihiline ülestõus — 25
sulane — 47
sultan — 34
suurmaaomanik — 2
sõltuv talupoeg — 3

šedöövr — 17

taboriidid — 32
talupoeg-pärisori — 3
talurahvasõda — 33
tarastamine — 47
teoorjus — 5
tiitel — 10
toll — 11
tsentraliseeritud riik — 27
tsunftivanem — 17
tsunft — 17
turniir — 7
tööjaotus — 46
töökoda — 17

utoopia — 59
uusaadel — 47

vaimulikud — 3
vapp — 7
vasall — 8
veetše — 9
vitraaž — 22
vürst — 9

õigeusu kirik — 20
õpipoiss — 17

Ülemkoda — 28
ülikool — 31; 36

NIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

Aachen — 'aahhen
Ajanta — ad'žanta
Alba — 'alva
Amerigo Vespucci — ame'rigo ves'putši
Amiens — am'jä(n)
Antverpen — ant'verpen
Arras — a'ras
Azincourt — azä(n)'kuur
Auch — oš
Avignon — avin'jo(n)

Barcelona — barsse'lona
Bayonne — bei'jon
Beaucaire — bo'keer
Birmingham — 'böö(r)mingäm
Blois — blua
Bretagne — brö'tann
Brielle — bri'el
Bouillon — bui'jo(n)
Bordeaux — bor'do
Bourges — burž

Canaletto — kana'letto
Canterbury — 'känterburi
Carcassonne — karkas'son
Chalon — ša'lo(n)
Champagne — ša(n)'pann
Chanan — tšanan
Chartres — šartr
Chlodovech — 'klodovehh
Chongqing — tšungtshing
Christoph — kris'tof
Clermont — kler'mo(n)
Compiègne — ko(n)p'jenn
Córdoba — 'kordova
Crécy — kres'si
Coucy — kus'si
croquants — kro'ka(n)
Cuenca — ku'enka

Dijon — di'žo(n)
Doré — do're
Domrémy — do(n)re'mi

Erasmus — e'rasmus
Española — espan'jola
Firenze — fi'rentse

François — fra(n)'sua
Fuzhou — futšou

Gargantua — garga(n)'tüa
Gaudry — god'ri
Genova — dže'nova
Gioconda — džo'konda
Giordano Bruno — džor'dano 'bruno
Grenoble — grö'noobl
Guillaume Caille — gi'jom 'kai
Guangzhou — kuangtšou

Hangzhou — hangtšou
Henry — 'henri
Hood — huud
Huang Chao — huang tšao

Innocentius — innot'sentsius

Jack — džäk
Jacques — žak
Jeanne d'Arc — 'žan 'dark

La Manche — la'ma(n)š
Lenepveu — lönö'vö
Langres — la(n)gr
Languedoc — la(n)g'dok
Laon — la(n)
La Rochelle — laro'šel
Leeds — liidz
Le Havre — lö'aavr
Leonardo da Vinci — leo'nardo da 'vintši
Liège — ljeež
Limoges — li'moož
Lipany — 'lipanõ
Liverpool — 'liverpuul
Loire — luaar
Louis — luii

Luoyang — lojang
Lyon — lio(n)

Magalhães — magaljaiš
Mainz — maints
Marseille — mar'sei
Michelangelo — mikel'andželo

Nantes — na(n)t
Narbonne — nar'bon
Newbury — 'njuuburi
Newcastle — 'njuukaasl
Nîmes — niim
Norwich — 'nooridž

Orléans — orle'a(n)

Pantagruel — pa(n)tag'rüel
Pas de Calais — 'padöka'le
Plymouth — 'plimöth
Poitiers — puat'je
Provence — pro'va(n)s

Rabelais — rab'le
Rennes — ren
Rhône — roon
Richelieu — rišöl'jö
Roger Bacon — 'rodžö(r) 'beikn
Rouen — ru'a(n)

Schelde — 'šelde
Seine — seen
Sevilla — se'vilja
Sheffield — 'šefiild
Sixtus — 'sikstus
Soissons — suas'so(n)
Szczecin — 'štšetsin
St. Etienne — sä(n)tet'jen

Zheng He — tšeng he

Tanger — ta(n)'žeer
Thames — temz
Toulouse — tu'luuz
Tours — tuur
Tower — 'tauö(r)
Troyes — trua
Tudor — 'tjuudö(r)

Valencia — va'lenssia
Valencienne — vala(n)s'jen
Vannes — van
Vasco da Gama — 'vasko da 'gama
Verdun — ver'dö(n)
Versailles — ver'sai
Visby — 'visbü

Wat Tyler — 'uot 'tailö(r)
Winchester — 'uintšesťö(r)

Xian — sijan

York — jork
Ypres — ipr

Rõhumärk ' asub rõhulise silbi ees.
(n) näitab, et eelnevat täishäälikut tuleb hääldada ninahäälikuna.
(r) kuuldub ebamäärasena, võib jääda ka hääldamata.

Екатерина Васильевна Агибалова и Григорий Маркович Донской. ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ. УЧЕБНИК ДЛЯ 6-ГО КЛАССА. Издание 6-е, переработанное. На эстонском языке. Перевел с русского Э. Оргмяэ. Стихи перевела В. Вилланди. Художественное оформление А. Сяде и Т. Ару. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Kaarde. Kunstiline toimetaja H. Kelgo. Tehniline toimetaja S. Kohu. Korrektorid H. Kull ja S. Türn. Laduda antud 13. I 1970. Trükkida antud 15. V 1970. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60 × 90/16. Trükipoognaid 17,5 + 1,0 (kleebised) + 1,5 (kaardid). Arvestuspoognaid 22,13. Trükiarv 14 000. Tellimuse nr. 220. H. Heidemanni nim. Trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. II.
Hind 82 kop.

I. Talupoegade elu keskajal (§ 6).

II. Feodaalide elu keskajal (§ 7).

III. Keisrinna Theodora ja õukondlased. Vladimiri jumalaema (§ 12).

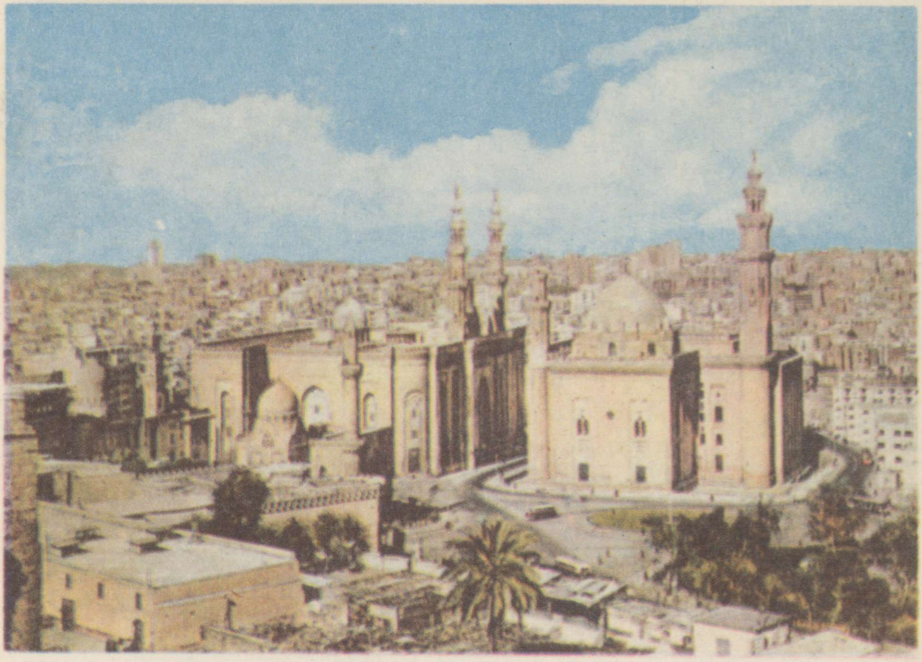

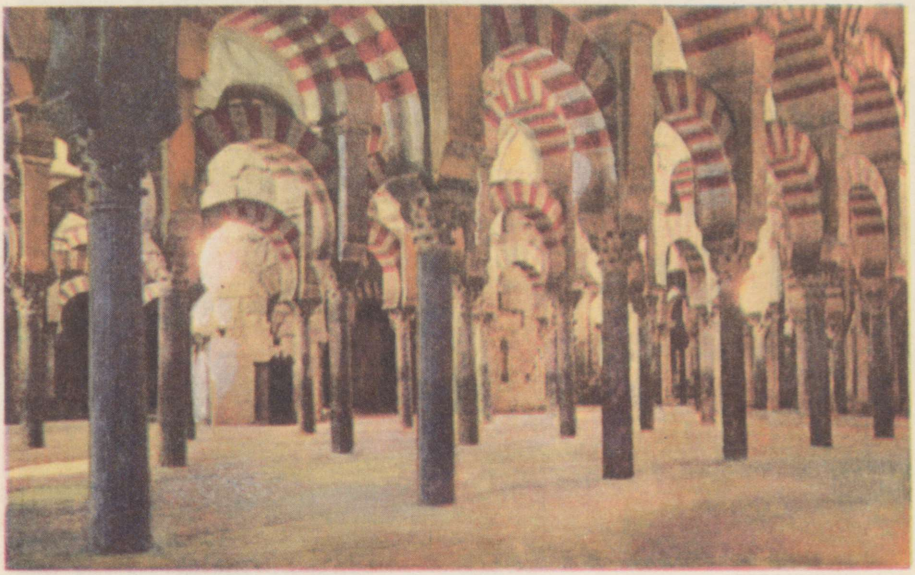

IV. Hassani mošee Kairos. Mošee Córdobas (§ 15).

V. Käsitöö Lääne-Euroopa linnades (§ 17).

VI. Keskaegne linn (§ 18).

VII. Lehekülg käsitsi kirjutatud raamatust (§ 36).

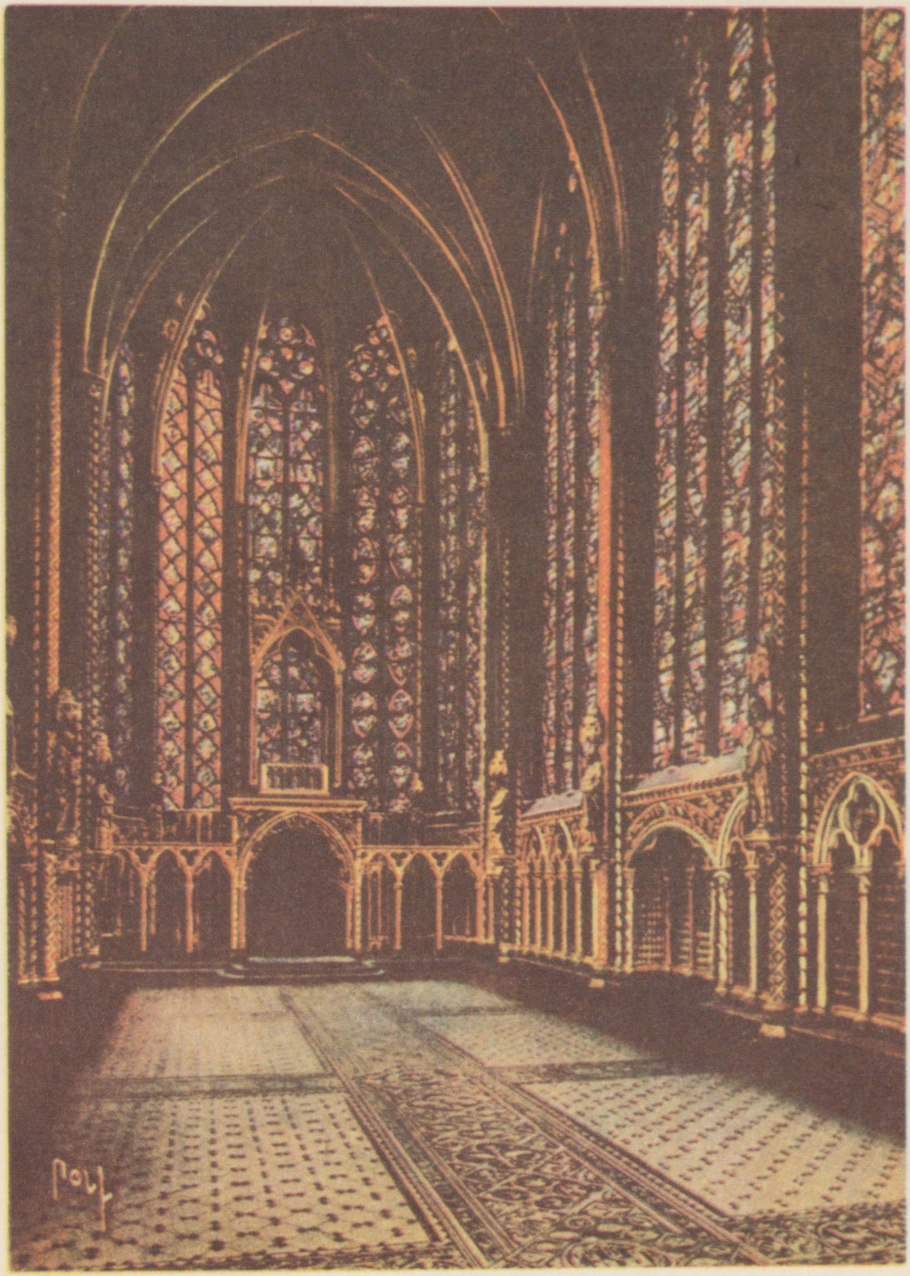

VIII. Sainte-Chapelle'i kirik Pariisis (§ 37).

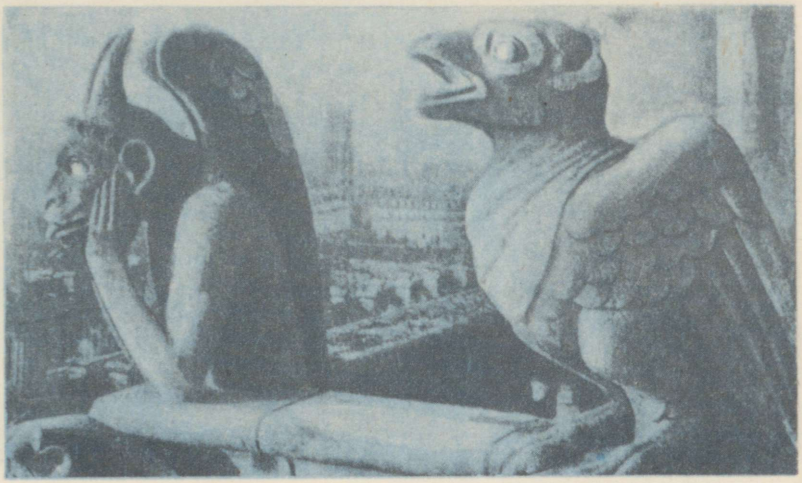

IX. Rolandi hukkumine. Kimäärid (§ 37).

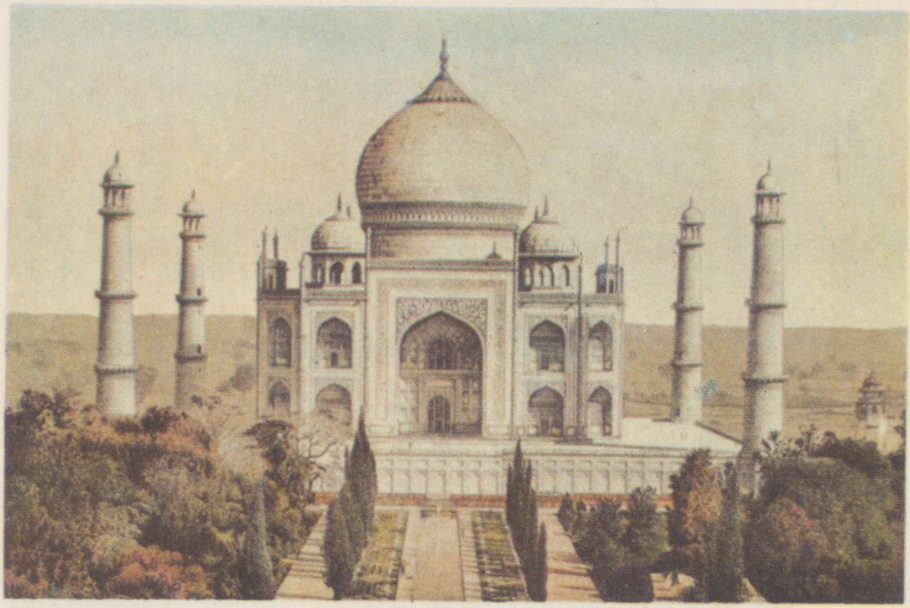

X. Fresko Ajanta templis. Tadž-Mahhali mausoleum (§ 41).

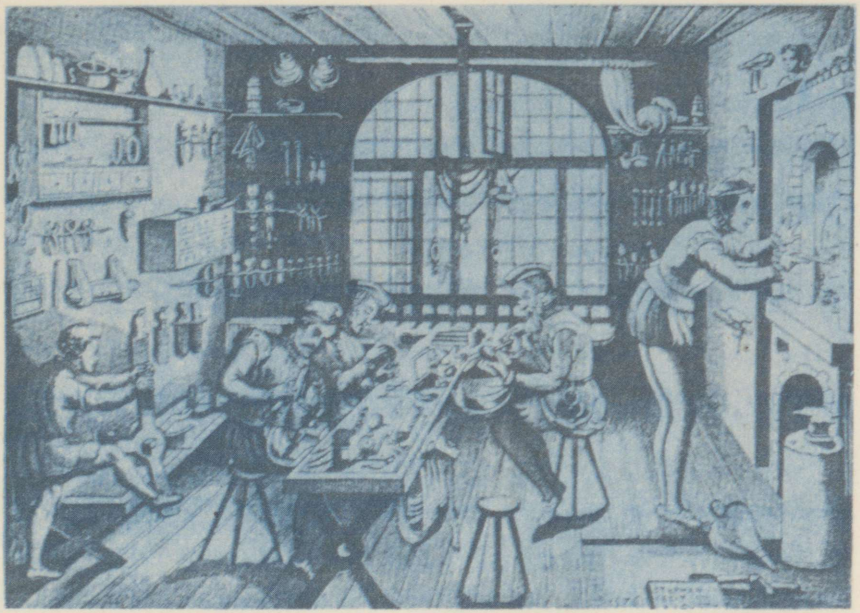

XI. Kullassepa töökoda. Trükikoda (§ 42).

XII. Asteekide ja inkade käsitöötooteid (§ 44).

XIII. Linnakultuur XV-XVII sajandil (§ 57).

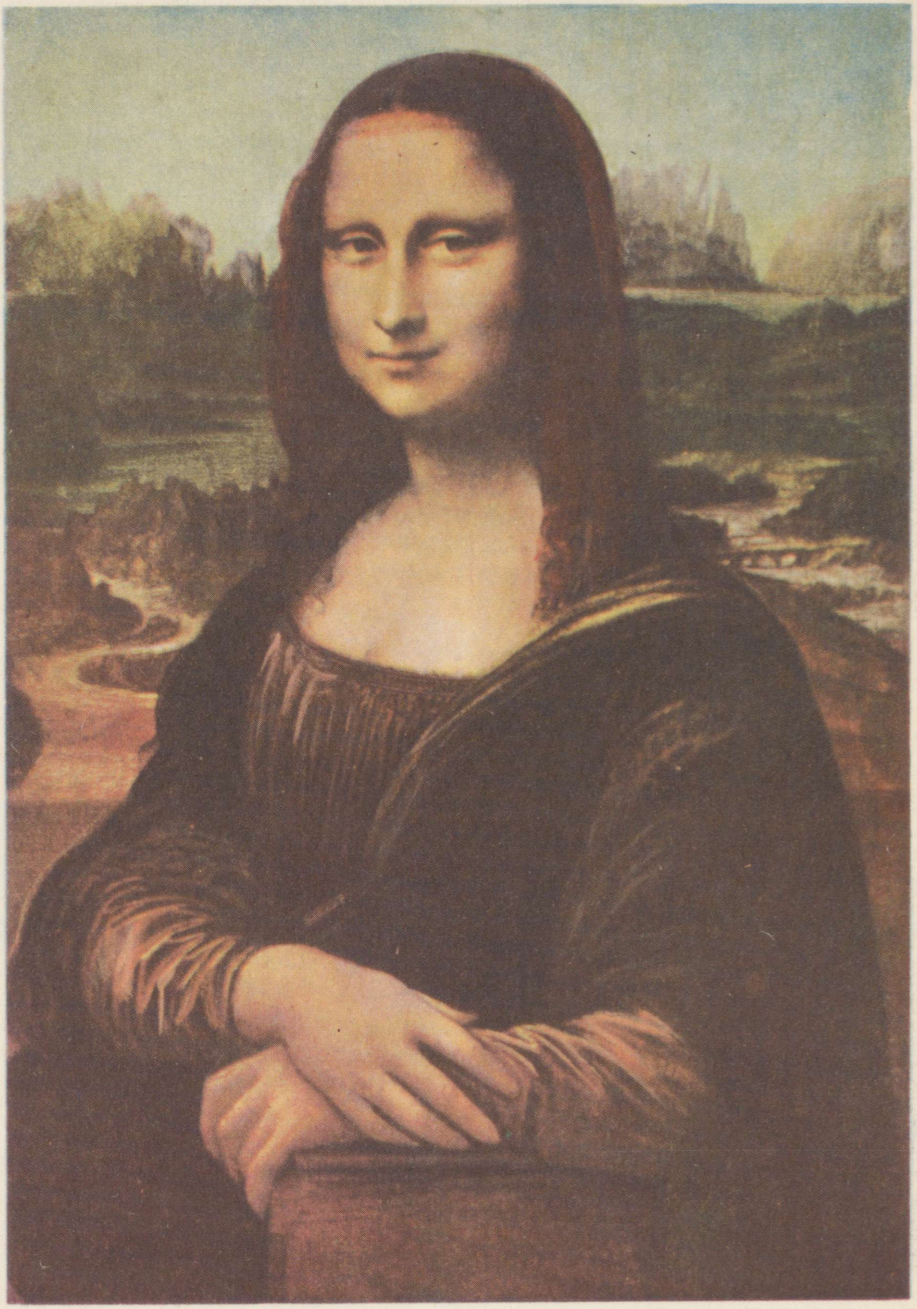

XIV. Gioconda. *Leonardo da Vinci* (§ 58).

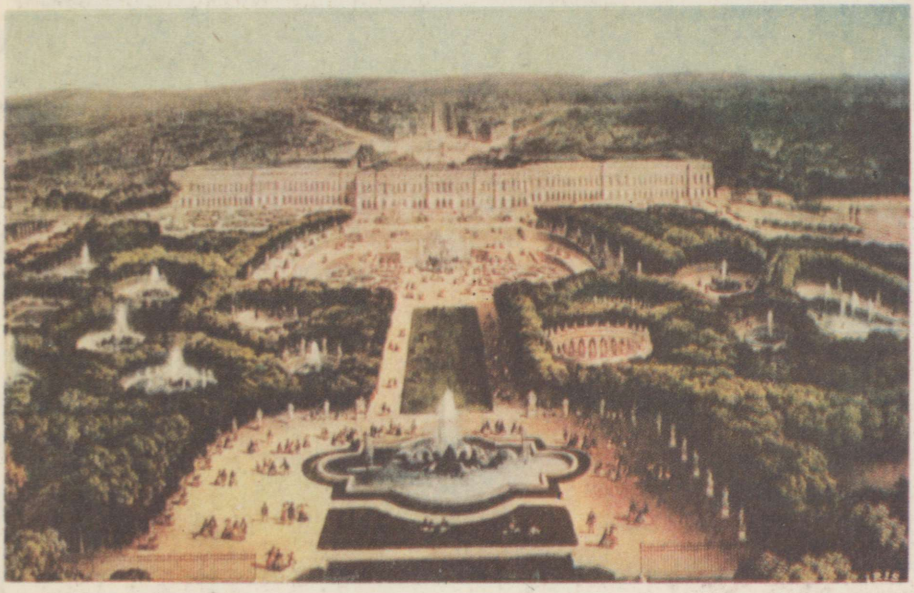

XV. Püha Peetruse kirik Roomas. Versailles (§ 50 ja § 58).

XVI. Sixtuse madonna. *Raffael* (§ 58).

KESKAJAL

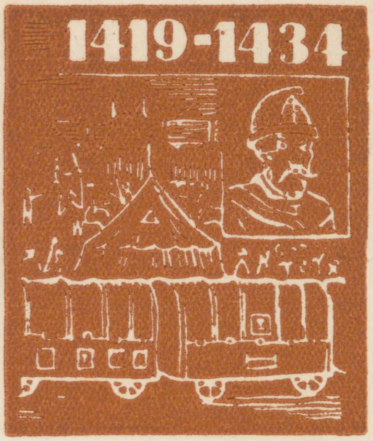

SÜNDMUSED

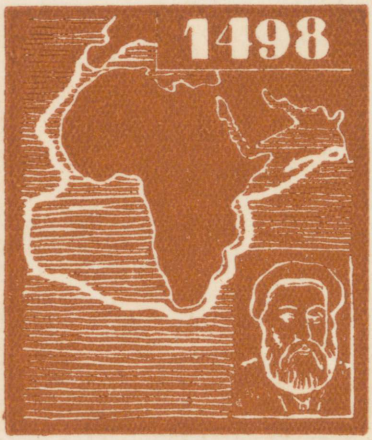

TÄHTSAMAD

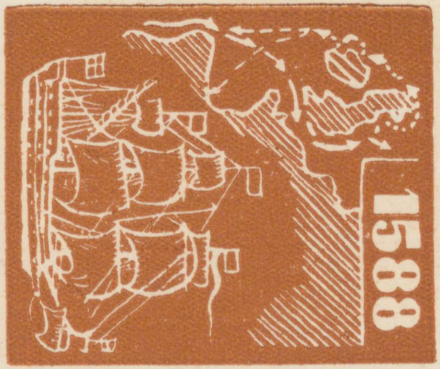

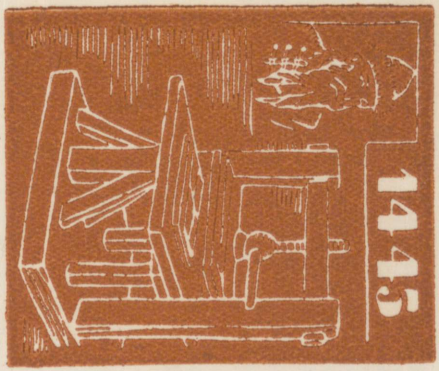

TÄHTSAMAD

SÜNDMUSED

KESKAJAL

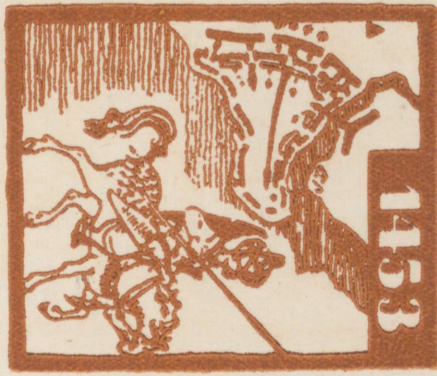

10.–

82 kop.

A
71357
.. 375 1577

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00375157 7